

**МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ**

ТУҒАН ЖЕР – 2024:

*Аймақтық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ*

ЗЕМЛЯ РОДНАЯ – 2024:

*МАТЕРИАЛЫ
Региональной научно-практической конференции*

**Петропавл
2024**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ**

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті

ТУҒАН ЖЕР – 2024:

*Аймақтық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ*

ЗЕМЛЯ РОДНАЯ – 2024:

*МАТЕРИАЛЫ
Региональной научно-практической конференции*

**Петропавл
2024**

УДК 94 (574)

ББК 63.3

Т

Редакция алқасы:

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі Ильясова Г.С.

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі Аубакирова Г.Р.

Редакция алқасының көзқарасы мақала авторларының пікірімен сәйкес келуі міндетті емес / Мнение автора публикаций не обязательно должно совпадать с мнением редакционной Коллегии.

Бұл жинаққа Солтүстік Қазақстан облысы тарихына байланысты «Туған Жер – 2024» атты Аймақтық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары енгізілді. Жинақтағы жарияланған еңбектерде туған жеріміз тарихының өзекті тақырыптары бойынша аймақтағы мұғалімдер, білім алушылардың зерттеу жұмыстарының ғылыми ізденіс қорытындылары шығарылған. Жинақтың материалдары ғалымдарға, білім алушыларға және көпшілікке қызықты болуы мүмкін / В данный сборник включены материалы Региональной научно-практической конференции «Земля Родная – 2024». В работах учителей и обучающихся отражены актуальные проблемы истории родного края, подведены некоторые итоги научных изысканий, определены перспективы дальнейших исследований. Материалы сборника могут быть интересны ученым, обучающимся и широкой общественности.

Т «Туған Жер – 2024»: Аймақтық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. – Петропавл: М. Қозыбаев атындағы СҚУ, 2024. – 320 б.

«Земля Родная – 2024»: Материалы Региональной научно-практической конференции. – Петропавловск: СКУ им.№ М№ Козыбаева, 2024. – 320 с.

УДК 94 (574)

ББК 63.3

ISBN _____

© М. Қозыбаев атындағы СҚУ, 2024

АЛҒЫ СӨЗ

**Біз кемел келешегіміз туралы армандай отырып,
келелі өткеніміз туралы да ұмытпайға тиістіміз.**

К.-Ж. К. Тоқаев

Туған жер – әрбір адамның жарық дүниеге шыр етіп келген киелі мекені, ең алғаш жұтқан ауасы, табанының бастапқы ізі түскен жері, аялап өсірген алтын бесігі.

«Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас» деп дана халқымыз айтқандай, адамның тағдыры туған жерімен байланысты. Сондықтан, әрбір адам өзі туып өскен мекенін құрметтеп, оған қамқоршы бола білуі керек. Өз туған жерінің әр тасын, әр құсын қызғыштай қорып, оған деген асқақ сезімін өз қамқорлығы арқылы көрсетіп отырған адамды ғана туған жерін құрметтейтін адам деуге болады.

Қазақ халқының ұғымында туған жерден қасиетті ешнәрсе жоқ. Туған жердің тұнық суын ішіп, жұпар ауасын жұтқан әрбір адам бақытты. Қазақ халқы ел болып ұйысу жолында талай белестерден өтті. Қаншама мың ата-бабамыз ат үстінде қасық қаны қалғанша қорғаған кең-байтақ жерімізді; зиялы азаматтарымызды қадірлеу – жастар міндеті. Ғажайып төл тума мәдениетіміз көмескіленіп, тіліміз бен дініміз тоқырап, қаншама аштық-мехнаттарды бастан өткеріп, қазіргі күні тәуелсіздікке қол жеткіздік. Сол тарих қойнауында жатқан сырлары мол тылсым күштер – біздің баға жетпес байлығымыз.

Туған жерге сүйіспеншілік, туған тарихыңды тереңнен біліп, зерттеуден басталады. Еліміздің әрбір тауы мен өзені, сайы мен қыры – тұнып тұрған тарих. Оған сай сол өлкеде халқына пана бола білген, ел есінде қалған біртуар перзенттер бар. Ал олар жайлы жас ұрпақтың білгені абзал. Оқырман қауымға жол тартып отырған «Туған жер - 2024» атты аймақтық ғылыми-практикалық конференцияға қатысушылардың баяндамалар жинағын шығарудың негізгі мақсатымыз Солтүстік Қазақстан өңірінің тарихы жайлы жас ұрпаққа тарихымызды жеткізу.

БӨЛІМ 1. ӨЛКЕ ТАРИХЫ

УДК 930

«КИЕЛІ МЕКЕН - СЫРЫМБЕТ АУЫЛЫ»

Абуталипова А.Н.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Сырымбет - Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданындағы ауыл.

*Ол рас Сырымбеттің бар киесі,
Үш жүзге мәлім болған қасиеті,
Ақан Сері оқиық әні еді деп,
Көркіне көрген адам бас иеді,
Аң жорытқан қойнауында құстар қонып,
Мәңгі қалдың тарихта дастан болып.
Кейбіреуі бұл жатаған тау десе де,*

Сен маған көрінесін асқар болып,- деп, жерлесіміз, белгілі ақын Мәмен Ементаевтың Қазақстан шекарасынан тысқары жерлерге белгілі Сырымбет жерінің сұлулығы мен ұлылығына тәнті болған қанатты сөздері. Сырымбет жерінің сұлулығы мен сән-салтанаты қай кезде де көздің жауын алып, талай ақын-жазушыларды шабыттандырған. Мұнда мәңгі жасыл төбелер мен көгілдір көлдердің сырлы сұлулығынан шабыттанып, ұлы Ақан Сері мен Үкілі Ыбырай әндерін паш еткен. Ақан Серінің осы орайда бір көргенде көзге пәс, қораштау көрінер Сырымбет шоқысының атақ-даңқын әлемге жайып, еңсесін еселей биіктетіп әкеткен ұлы құбылыс «Сырымбет» әні еді. Сырымбет шоқыларының етегінде қазақтың ұлы ғалымы, ағартушы Шоқан Уәлихановтың балалық және жастық шағы өтті. Бала Шоқанның топшысы бекіп, қанат сермер қиясының биіктей түсуіне, арманды аңсарының қазақтың қазыналы топырағынан тепсіне самғай көтеріліп, әлем хикметтеріне ой салуына жол ашуы, сөз жоқ, осы Сырымбет, тамылжыған Құмдыкөл маңы болғандығы даусыз. Біздің жерлесіміз, белгілі мемлекет қайраткері және ақын Кәкімбек Салықов Сырымбет жайында өлеңдері мен

поэмалары жарыққа шықты. Тайлақ Жалмурзенов, Жұмабай Есекеев, Бақыт Әбділманова, Бақытжан Қанаянов, Кәрім Илясов Сырымбет мекені туралы көптеген елге танымал шығармаларын, өлең шумақтарын арнаған.

Туған өлкемнің тарихы оның бай табиғатымен, орман-көлдерімен, Сырымбет шоқыларының етегінде ағып жатқан көптеген бұлақтарымен және ең бастысы ежелден бері көптеген аңыздар қалыптасқан Сырымбет шоқыларымен тығыз байланысты. Осы аңыздардың біріне сүйенсек, бүгінгі күнге дейін жеткен және сенім тудыратын (сол дәуірдің куәгерлері әңгімелерінен) , шоқылар атауының шығу тегі драма мен трагедияға толы болды. Аңыз бойынша, кедей отбасыннан шыққан Сырымбет есімді батыр ақ тұқымды байдың сұлу да ақылды қызына ессіз ғашық болады. Алайда мұны естіген бай өзінің сүйікті қызының кедей отбасының (қара сүйек отбасынан шыққан) жігітке үйленуіне үзілді-кесілді қарсылық танытады. Үмітсіз ғашықтар, қыздың әкесінің батасын алмай, үш шоқының ең биік шыңындағы үңгірге барып паналайды. Ашуланған және қорланған бай өзінің нөкерлерін ертіп барып, екі жасты іздеуге аттанады. Ержүрек батыр өзінің ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғап қалып, әділетсіздікке қарсы шығады. Байдың нөкерлерімен тең емес шайқасқа түсіп, әділдік пен бостандық үшін күрескердің өшпес даңқын қалдырып, абыроймен қаза табады. Таулардың аты аңызға айналған жауынгердің атымен аталған деген қауесет бар.

Тағы бір қызықты аңыздардың бірі, ұлы Абылай хан жоңғарлармен болған қанды шайқастан кейін, шайқас барысында ерекшеленген ең тәжірибелі және батыл батырларды өзіне шақырып алып, оларды кең қазақ даласының әр түкпірінде жау шапқыншылығынан қорғауды ұйымдастыруға жібергені туралы айтады. Абылай ханның нұсқауы бойынша әр батырға иелік етуге және қорғау үшін белгілі бір аумақ үлестіріліп берілді. Осылайша Сырымбет шоқыларына жақын орналасқан ауылдардың аумағы Сырымбет батырға сол аумақтарды қорғауға беріледі. Жаудың көптеген шапқыншылықтарының

бірі кезінде Сырымбет батыр биік төбелердің бірінің басындағы қанды шайқаста мерт болады. Төбелер қазақ халқының азаттығы үшін ерлікпен қаза тапқан Сырымбет батырдың құрметіне аталған. Көріп отырғанымыздай, екі аңыз да батырлардың ерлігін дәріптеп, олардың атымен аталғанын көрсетіп отыр.

Сырымбет таулары- өлкеміздің көрікті жерлерінің бірі, олар аса биік болмаса да, сырлы сұлбасы мен бай флорасы және фаунасы жағынан атақты тау жоталарынан еш кем түспейді. Бұл шоқылар- қазақтың атақты шағын шоқыларының бір буыны. Олардан шығысқа қарай аласа жоталар, жүз шақырымнан астам қашықтыққа созылатын алуан түрлі тұқымдардың көк-жасыл ормандары созылып жатыр. Солтүстігінде олар әйгілі Жаман-Жалғыз тау шоқысымен біріксе, оңтүстік шеті Тұяқ-Тау және Айыр-Тау тауларында жалғасын табады. Сырымбет шоқыларының етегінде бір кездері төбелердің бірнеше деңгейінде орналасқан көптеген бұлақтар мен Қылшақты өзенінің бұлақ суларымен қоректенетін Құмдыкөл көлі бар. Құмдыкөл көлі өз кезегінде Жекекөл (оңтүстік-батысында) және Ақбас (солтүстік-батысында) сайлар мен бұлақтар арқылы, ол өз кезегінде Сулыкөл көліне (батыста) және Қамсақты өзеніне (солтүстік-батыста) сай ағынымен қосылады.

Сырымбет таулары - Саумалкөл ауылын жиектеп өтетін айналма жолмен әрі асып, сүт пісірімдей уақыт жүрген соң қамшылар жақ иықтан Сырымбет таулары көрінеді. Асқары көк тіреп, құзар шыңдары қазбауыр бұлттың желкенін жұлмаламаса да, атақ-даңқы әлемге мәшһүр тау. Білетіндердің айтуына карағанда, географиялық өлшем есебімен тау санатына да жатпауы мүмкін. Әйтсе де, бауырынан жақсылар түлеп ұшқан, ұл-қызы даңқын төрткүл дүниеге мәлім еткен тау бауыры көздің жауын алатын ғажайып табиғатымен ғана емес, сол Алашқа ардақты ұл-қыздарының кіндік қаны тамып, ер жеткен өлкесі, аялар ақ бесігі болғандықтан да сүйікті.

Табиғат сұлулығының мұндай сирек үйлесімі Сырымбетті тұрғылықты жерін таңдау тұрғысынан тартымды

ете білді. Сондықтан болар, (император І Александр мен Батыс Сібірдің генерал-губернаторы П.Капцевичтің 1824 жылғы 30 сәуірдегі Жарлығы бойынша) қазақтың соңғы ханы Уәлидің ұлы, Абылай ханның немересі, Көкшетау даласының аға сұлтаны, патша әскерінің полковнигі шенін иеленген Шыңғыс Уәлихановтың иелігі үшін жердің солтүстік етегінен жер таңдағаны да содан болса керек. Уәлидің негізгі қонысы Есіл өзені бойында Көкшетау мен Шыңғыстау аралығында орналасты. Бас ордасы Бурабай көлінің маңайында (Ханкөл, Қызыл ағаш), екінші ордасы Көкшетаудың шығысындағы Сырымбет қыстауында болған еді. Бұл жер өмір сүруге өте ыңғайлы бола білді. Барлық жағынан қалың қарағайлы орман жауып тұрса, жақын жерде бұлақ суы бар ағын ағып жатып, жарты шақырым жерде Қылшақты өзені де бар болатын. Аталған қоныс Шыңғыстың жақын туыстары мен ұлдарынан құралған 10-15 ауласынан тұрды. Жақын маңдағы ауылдардың кедей халқы оны «Төре ауылы» немесе «билеуші ауылы»деп атаған, яғни Шыңғыстың қызметтік атағы бойынша.Ауылдың орталық бөлігі нде қарағай ағашынан, сегіз бөлмелі, шатырмен жабылған аға сұлтанның үйі орналасқан.Қарапайым халық оны «Орда», яғни сарай деп жиі атаған.Үйдің бір бөлігінде Шыңғыстың отбасысы тұрса, екінші бөлігінде сұлтанның кеңсесі орналасқан еді. Кеңсеге қарама-қарсы мешіт тұрғызылған, бұл сол уақытта діни әрі рухани өмірдің бар болғанын сипаттайды. Ауылда сұлтанның балалары мен өлкедегі бай-манаптар оқытылатын теологиялық бастауыш мектеп (медресе) де болған. Осының барлығын бала Шоқанның сызбаларынан да анық байқауға болады. Оның «Сырымбет ауылында чиновникті қарсы алу», «Сырымбет тауы, Сырымбет тауы мен оның төңірегінің схемалық картасы”,»«Сырымбет тауы төңірегіндегі қазақтардың қыстаулары мен жайлауларының схемалық картасы» атты топографиялық жұмыстары осыған дәлел бола алады. Шоқан өмірінің озық білгірі Әлкей Марғұлан: «Сырымбет тауының басындағы биік жартаc ел аузында көп айтылады.Шоқан сол төңіректегі тау

көріністері мен ормандардың, өзінің туған ауылының суреттерін, әдетте, осы жартастың үстінде отырып бейнелейді екен. Сырымбетте болған кездерінде ол туған жерінің табиғат сәулетін: тау төскейлерін қаптай өскен қарағайлы ормандар мен шоқ-шоқ қайың ағаштарын, айнадай жарқыраған ғажайып сұлу көл айдындарын қызықтаған» деп еске алады.

Шыңғыс Уәлихановтың өзі білімді және сауатты адам болған. Кезінде ол Омбы қаласындағы әскери училищені бітірген (кадет корпусы) патша армиясының полковнигі әскери атағына ие болған және өмірінің соңына дейін Көкшетау даласының аға сұлтаны қызметін атқарған. Шыңғыс Уәлиханов 78 жасында, 1904 жылы қайтыс болып, жергілікті зиратта, Қылшақты өзенінің жағасында, өз ауылынан жарты шақырым жерде жерленген (Шоқан Уәлихановтың суреттері бойынша қалпына келтірілген, қазіргі музей кешені - Айғаным сарайы).

Бүкіл аймақ экономикасының негізгі көзі мал шаруашылығы болып, ал егістік жердің жалпы ауданы шамамен 40-50 гектарды құрады. Жерді бір соқалы соқалармен өңдеп, өгізге қондырып, қолмен егіп, орақпен орып, кесілген бидайды бауларға байлап, кептіру және сақтау үшін қораға апаратын. Одан кейін астық жинау басталады. Жұмыс оңай болмағандықтан, оны көбінесе өзінің отбасын асырау үшін қарапайым халықтар атқарды.

Мұражай Айыртау ауданындағы Сырымбет ауылында орналасқан. Мұражай құрамына 1663 км² аумағы бар Шоқан Уәлиханов атындағы мұражайы мен оңтүстік-шығыс бағытында жалпы аумағы 4030 км² Сырымбет ауылынан 4 шақырым жерде орналасқан әйгілі ғалым Шоқан Уәлихановтың әжесі Айғанымның үйі кіреді. Бұл қоныстың салынуы ХІХ ғасырдың басына тұспа-тұс келеді. Патшаның арнайы бұйрығы бойынша құрылыс жұмыстарына 5 мың сом бөлінеді. Патша бұйрығында құрылысты жедел жүргізу жағы көрсетілгенімен, оны салу 1824 жылдан 1834 жылға дейін созылған. Айғанымның өтініші бойынша үйдің жанынан мектеп, медресе, мешіт, монша, қонақүй, тұрмысқа қажетті диірмен, аткерме сияқты ғимараттар

салынады. Ханшаның үлкен аулы болған бұл мекен заманында бірнеше зұлматты басынан өткізеді. Халықтың аузында жүрген көп аңыздардың бірінде Сырымбет түгел дерлік отқа оранғандығы айтылады. Тілсіз жау төңіректі тегіс жалмап өткен екен. Тек осы Айғанымның қонысы ғана құдіреттің күшімен дін аман қалған деседі. Ал тарихқа жүгінетін болсақ, Кенесары ханның көтерілісі кезінде қыстақ жартылай жанып кетеді. Дегенмен үйлердің бөренелері көп сыр бере қоймаған. Бірақ табиғи апаттардың талайына төтеп берген қасиетті қоныс коммунистер қолынан құтыла алмады. 1930 жылы қызылдар оны түгел дерлік жоюға кіріседі. Бөренелерін бұзып, маңындағы кеңшарлардың бірінде мәдениет үйі, екіншісінде клуб тұрғызады. Тарихи жәдігерді қалпына келтіруге Шоқанның салған суреттері көп көмек болғанын айта кеткен жөн.

2008-2009 жылдардағы «Мәдени мұра» республикалық бағдарламасы аясында Сырымбет өткелінде қалпына келтіру жұмыстары жүргізіле бастады. Үйді қалпына келтіру үшін 2008-2009 жылдары Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінен 28 миллион теңге бөлініп, қалпына келтіру жұмыстарын «Қазреставрация» мемлекеттік кәсіпорынның Батыс қазақстандық филиалы жүргізді. Жалпы жәдігерлер саны-6980, олардың ішінен 1300 бұйымы экспозициялық залдарда орналасқан. Мұражайда Шоқан Уәлихановтың өмірі, оның туысқандары, қазақ халқының материалдық, рухани мәдениеті, салт-дәстүрі туралы материалдар жиналды. Жыл сайын мұражай қабырғасында әдеби оқулар, «Шоқан Уәлиханов», «Шоқан Уәлиханов Петербург қаласында орыс жазушылары арасында», «Басынан барлық жолды кешу-өлкетанушы жазбалары» тақырыптары бойынша дәрістер мен іс-шаралар ұйымдастырылады. Жыл сайын тарихи ескерткішті тамашалауға орта есеппен 2500 туристер келеді.

Ұлы Қазан төңкерісі бүкіл әлемді төңкеріп тастады, өлшенген өмір жолында ғана емес, қарапайым халықтың санасы мен жүрегінде де ұлы төңкеріс жасайтын кез келді. Орыс патшасының құлатылуы туралы хабарды жергілікті тұрғындар

эртүрлі қабылдады: біреу қуанса, енді біреуі мұғайып, қалғандары болса оның не жақсы не жаман екенін де ұққан жоқ. Өңірімізде жергілікті қарапайым халық пен орта шаруаларды Кеңес өкіметін орнату жолында күреске көтерген большевиктер партиясының қатарына алғаш қосылған қайраткер революционерлердің бірі Нұрыш Уәлиханов пен Рахымжан Махметов болды. Бір айта кетерлігі, олар Уәлихановтар әулетінің тікелей ұрпақтары еді. Дүниежүзілік революция идеяларымен сусындаған озық зиялы қауымның білімді, белсенді өкілдері дүниеге деген прогресшіл көзқарастарымен, жарқын болашаққа, еркіндік пен теңдікке ұмтылуымен қатарластарынан ерекшелене түсті. Кедейлер мен орта шаруалардың қолдауымен олар кеңес өкіметін үгіттеу мен насихаттау үшін ауылдарда партия ячейкаларын құрады. Жұрт қауымы Нұрыш Уәлиханов пен Рахымжан Махметовті шағын ауылдарында зор құрметпен қарсы алып, кедейлер мен жәбірленгендердің жарқын болашағы туралы әңгімелерді тыңдады. 1918 жылы Сырымбет жерінде Кеңес өкіметі орнағаннан кейін, Сырымбет ауылдық кеңесінің бірінші төрағасы болып Рахымжан Махметов, ауылдық кеңестің хатшысы болып Нұрыш Уәлиханов тағайындалады. Олар ауыл белсенділерімен бірлесе отырып, Кеңес өкіметін нығайтуға, ерікті негізде коммуналар ұйымдастыруға, кулактарға қарсы тынымсыз күрес жүргізуге белсене кірісті. Нұрыш Уәлихановтың әйелі Шәмшиқамар сол кездегі сауатты әйелдердің бірі, большевиктер партиясының мүшесі, күйеуінің халықпен жұмысына жан-жақты үлес қосып, белсене көмектесіп, көптеген маңызды шешімдердің қабылдауына атсалысты. Бірте-бірте Кеңес өкіметі өлкемізде кеңінен таралып, еңбекші бұқараның қатарын қамтып, сол арқылы Кеңес өкіметінің беделін арттыра түсті. Осымен қатар жергілікті кулактардың қарсылығы күшейіп, 1920 жылы ақ гвардияшылардың қолдауымен Качиловка селосының тұрғыны Иван Коновалов бастаған кулактар көтерілісі басталады. Оларды Кеңеске еніп кеткен Иван Лосев жоғарылатып, белсенді түрде

көмектеседі. 1920 жылдың аяғында кулактар көтеріліс жасап, Нұрыш Уәлиханов пен Рахымжан Махметов ауылына шабуыл жасайды. Кеңес ғимаратын қиратып, өртеп жіберген көтерілісшілер ауыл тұрғындарына аяусыз әрекет жасап, Нұрыш Уәлиханов пен Рахымжан Махметовті тұтқынға алады. Дәл осы кезде Көкшетауды Колчак әскерінің қалдықтарынан азат еткен Қызыл Әскер бөлімшелері комиссар Володарскийдің басшылығымен Кривоозерное ауылына (қазіргі Саумалкөл ауылы) қарай жылжыды. Кулактар Нұрыш пен Рахымжанды аяусыз азаптап, олардың рухын, қайсарлығын сындырмақ болды. Аязды күндердің бірінде жартылай жалаңаш, ұиналған оларды Ақбас көлінің жағасында, орманның шетінде атып өлтіреді. Жергілікті жауынгер Байсеке мен еріктілер тобының белсене атсалысуымен бандылардың ізіне түсіп, қоршауға алынды. Белсенді қарсылық көрсеткен банданың мүшелері атылып, ал банданың жетекшісі Иван Коновалов пен оның екі кәмелетке толған ұлдары Качиловкаға әкелініп, ауыл тұрғындарының көзінше ату жазасына кесіп, олардың денелері Нұрыш Уәлиханов пен Рахымжан Махметов қамауда болған сарайда өртелінді. Сырымбет жерінде Кеңес өкіметін орнату жолындағы баырлар мен күрескерлердің кегін осылайша аяусыз алды. Басына түскен ауыр қайғыға қарамастан, Нұрыш Уәлихановтың адал жары Шәмшіқамар Қызыл Армияға кулактар көтерілісінің басшылары мен қатысушыларын табуға, Сырымбет алқабында кеңес өкіметі мен тәртіпті қалпына келтіруге үлкен көмек көрсетті. 1920-1921 жылдардың аяғында Сырымбет алқабында Кеңес өкіметі нық, біржола орнап, жанарған өңірде, жаңа жағдайда қиын, бірақ қызық, бұрын беймәлім де еліктіргіш жаңа өмір басталады. Қанша уақыт өтсе де, халқының жарқын болашағы үшін жанын қиған батырлардың есімі асыл ұрпақтарының жүрегінде мәңгі сақталады деген үміттемін. 1961 жылы Нұрыш Уәлиханов, Ғабит пен Қожат Нұрышевтардың жұбайы мен балаларының қатысуымен Казгородок (Сырымбет ауылында) Сырымбет трактіңде Кеңес өкіметін орнату үшін күрескен Нұрыш

Уәлиханов пен Рахымжан Махметовке мектеп алаңына обелиск салынды. Қазіргі уақытта обелискіні ұстаздар мен мектеп оқушылары күтіп-баптауда. Жыл сайын 1 қыркүйек пен 25 мамырда мектеп оқушылары мен ауыл тұрғындары обелискке гүл шоқтарын қойып, қаза тапқандарды бір минут үнсіздікпен еске алады.

Азамат соғысының аласапыранынан кейін Сырымбет пен оның төңірегіндегі ауылдардың тұрмысы жақсара бастады. Кедейлер мен орта шаруаларды қайтару ауылдарда ортақ жер пайдалану серіктестігінің құрылуына ықпал етті. Бұл серіктестіктер халықтың жері жоқ, әрекетке қабілетсіз топтарына ұжым болып жұмыс істеуге және жұмыс күндеріне сәйкес бірдей жалақы алуға мүмкіндік берді. Серіктестікке мемлекет тарапынан тұқым, ауылшаруашылық құрал-саймандары, тіпті ауыл шаруашылығы техникаларын да ұсынды. 1929 жылдан бастап ортақ жер пайдалану серіктестігінің жаңа кезеңі - колхоздарға көшу қажеттілігі туындады. Жергілікті тұрғындар колхозға алғашқылардың бірі болып бірігіп, жанқиярлық, кейде тынымсыз еңбектерімен «Молотов атындағы» колхоздың құрылып, дамуына үлес қосқандар: Әлиев Мақаш, Қоқышев Уәйс, Қоқышев Ешім, Наубаев Оспан, Жанәділов Сүлеймен, Мұханбетәлин Төлеу, Мұханбеталин Маймақ, Мұханбеталин Нұрмұқан, Сұлтанғазин Сабран және тағы басқалары. Жалпы жиналыста «Молотов атындағы» колхоздың бірінші төрағасы болып Әбсаттар Скекбаев сайланды. Дала жұмыстарымен қатар мал фермалары мен қосалқы құрылыстар салынды. 1929 жылдың көктемінен бастап Сырымбет алқабында Казгородок деп аталатын аудан орталығының алып құрылысы басталды. Бұл мәдениет ошағын салуға уездің түкпір-түкпірінен адам және көлік ресурстары жұмылдырылды. Құрылысқа қосалқы жұмысшыларды есептегенде 300-ден астам білікті шеберлер қатысты. Бұланды орман шаруашылығы кәсіпорнынан 2500-ден астам жүк көлігі үздіксіз, яғни 100 шақырымнан астам құрылыс материалдарын тасымалдады. Құрылыстың қарқыны өте жоғары болды, райком,

уездік атқару комитеті ғимараттары, ШКМ шаруа жастар мектебінің екі ғимараты, балалар үйі, жұмысшылар кооперативі ғимараты, қоныстанушыларға арналған тұрғын үйлер және басқа да ұйымдар мен мекемелер салынды. Күзде Казгородокта 750 шаруашылық есептелді. Құрылысшылардың шеберлігінің дәлелі - бұл ғимараттар жетпіс жыл күрделі жөндеусіз басқарылып, араға 84 жыл салып, біраз косметикалық жөндеуден өтіп, халыққа жаңаша қызмет етуде. 1932 жылы қаңтар айында Кеңес Одағы Коммунистік партиясы Орталық Комитеті Қазақстанда облыстық (аудандық және округтік емес) бөлімшелер енгізу туралы шешім қабылдады. Өлкенің өндіргіш күштерінің дамуымен жаңа әкімшілік-аумақтық қайта құрулар қажет болды және 1936 жылы аудан орталығын Казгородоктан Володарское селосына көшіру және ауданды “Айыртау” деп өзгерту туралы шешім қабылданды. 1930 жылға қарай Молотов атындағы колхоздың егіс көлемі 125 гектарды құрады. 1934 жылы колхоз жерлесіміз Сүлейменов Төлеу басқаратын Лавровская МТС-тің қызмет көрсету аймағына енді. Казгородок егістігінде алғашқы кеңестік тракторлар пайда болды, алдымен «станциялық вагондар», содан кейін ШТЗ, НАТИ және «Сталинец» тіркеме комбайндары. Осы зәулім машиналармен бірге ескі ат шабатын, бу стационарлық астық жинағыш және тағы басқалары да қоланылып келді. Жұмыстың басым бөлігі қолмен атқарылып, жұмысшылар күші қажет болды. Сол уақытта колхоздарда бала еңбегі кеңінен қолданыла басталды. Балалар ауылшаруашылық жұмыстарын үлкен көлемде орындай бастады. 12-13 жасында балалар егін тасу, шөп шабу, мал бағу, отын жинау және жұмыс күші жетіспейтін көптеген өндіріс орындарында өгіз айдаушы болып жұмыс атқарды. Сол жылдары Казгородок селолық Кеңесінің төрағасы Қанғожин Есқожа, колхоз төрағасы болып ауылдың байырғы тұрғындары, тәжірибесі мол, білікті басшылар Скекбаев Әбсаттар болды. Екі егістік бригаданы Мұхаметалин Төлеу мен Сақалаков Біржан басқарды. Молотов атындағы колхоздың алғашқы механизаторлары Сұлтанғазин Сабыран мен Мұхамбеталин

Нұрмұқан болды, олар жеделдетілген механизация курстарынан өтіп, алғашқы тракторлар мен ауылшаруашылық машиналарын игерді. Олар бірінші болып «темір тұлпарларды» мінгізіп, колхоздың егістік алқабында алғашқы борозды төседі. Әйелдер қауымы да ерлермен қатар жұмыс атқарды. Колхоздың егіс алқаптары мен фермаларында СССР Жоғарғы Кеңесінің депутаты, сауыншы Рақима Мысықова, Құлбаева Әлима, Адылова Қарақыз, Скекбаева Ақсұлу, Бекішева Ұркия, Сәпиева Разия, Мақашева Ақыш және тағы басқалары тынымсыз еңбек етті.

Сұрапыл соғыс және ауыр сынақ жылдары келді. Бүкіл дені сау ерлер қауымы соғыс майдандарына аттанды. Колхозда негізінен әйелдер, қарттар, мүгедектер және жасөспірімдер қалды. Соғыстың сұрапыл заманының бар ауыртпалығы солардың иығына түсті. Бұл кезеңде колхоз төрағасы Такирбасов Қаскі болды. Мемлекет өндірістік көрсеткіштерге: «Бәрі майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін» деген қатаң нұсқаулар бере отырып, оларды кез келген жағдайда орындау керек болды. Талапты орындамау саботаж ретінде қабылданды. Сондықтан да болар, колхозшылар мен тыл еңбеккерлері соғыстың аяқталып, фашизмді жеңгені туралы хабарды үлкен қуанышпен, жақсы көңіл-күймен қабылдады. Осы сұрапыл соғыстан аман өткен майдангерлердің көпшілігі кеуделеріне орден-медальдарымен оралды. Қаза болған Сырымбеттердің жауынгерлерін ұрпақтары мен немерелері үнемі есте сақтап келеді. Қазіргі таңда мектеп ғимараты «Әскери даңқ залы» және азап шеккен ана мен жеңіске жеткен жауынгердің барельефі бейнеленген көркем түрде жасалған бетон панномен жабдықталған, тігінінен орнатылған мәрмәр тақталарға қаза тапқан жауынгерлердің есімдері жазылған. Мұнда жыл сайын Жеңіс күні мен Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері күніне арналған салтанатты шаралар өткізіліп, ҰОС ардагерлерімен және ауған жауынгерлерімен кездесулер өткізілуде.

Казгородок бірте-бірте бейбіт өмірге орала бастады. Елге оралған майдангерлер қайтадан жұмыс орындарына барып, соғыс жылдарында назардан тыс қалған шаруашылықты көтеруге кірісті. 1947 жылы Казгородокта электр жарығы жанып, радиобайланыс үзілді. Электр қуаты мен радионың келуімен ауыл өмірі жаңа деңгейге көтеріліп, өндіріс жанданып, шаруашылықтарда электр қондырғылары, жөндеу орындарында электр машиналары мен жұмыс жабдықтары пайда болды. Колхозшылардың еңбек жағдайы жақсарды.

Өндіріс орындарында ғана емес, білім мен мәдениетте де өрлеу байқалды. Соғыстан кейінгі жылдардағы мектеп бітіруші түлектердің көбісі алтын және күміс медальдармен тәмәмдап, олардың ішіндегі республикаға танымал тұлғалар: Атығаев Мінайдар, Кәкімбек Салықов, Шота Уәлиханов, Жанаділов Болат, Қожахмет Балахметов, Атығаева Зайкен, Қоңырбаев Уәлихан, Рамазанов Аманжол және тағы басқалары өндірістік, шаруашылық, әлеуметтік, мәдени қызметке үлкен жауапкершілік жүктеді. Әдетте, бұл өз ісіне берілген, жоғары этикалық көшбасшылар 1947-1959 жылдар аралығында Казгородок селолық кеңесінің төрағалары : 1947-1949 жылдары Жантаев Кәкен; 1949-1952 жылдары Есілбаев Сағынтай; 1952-1955 жылдар аралығында Сүлейменов Еспай; 1955-1957 жылдары Молдағайыпов Аусат; 1957 жылдан 1960 жылға дейін Мечникова Раиса. Бұл тұлғалар ауылымыз үшін ең қиын кезеңде оның қалыптасуына, құрылысына, экономикалық дамуына зор үлес қосты. Сонымен бірге 1941-1948 жылдар аралығында Казгородок орта мектебінің директоры қызметін қоғам қайраткері, Қазақстан халық ағарту ісінің үздігі, ұлағатты ұстаз, тамаша тұлға Қанапьянов Мұсахан атқарды. Оның шәкірттері: Қожахмет Балахметов, Рамазанов Аманжол, Кәкімбек Салықов, Шота Уәлиханов және Қазақстанның басқа да көптеген мемлекет және қоғам қайраткерлері. 1948-1956 жылдары Солтүстік Қазақстанды, кейін Көкшетау ОБЛОНО-сын басқарды. «Құрмет белгісі» орденімен және медальдармен марапатталған. Мұсахан Қанапьяновтың өмірі мен

шығармашылығы туралы «Тағлым» және «Ұстаз» кітаптары жазылған.

Тың игеру жылдары біздің Казгородоктың тарихында өшпес із қалдырды. Бұл облысымыздың ауыл шаруашылығы мен экономикасының бұрын-соңды болмаған өсу жылдары болды. Молотов атындағы колхоздың еңбек ұжымдарына Кеңес Одағының түкпір-түкпірінен жүздеген ұл-қыздар қосылды. Колхозда тың және тыңайған жерлерді көтеру үшін тракторлық-далалық бригадалар құрылды. Егістік жұмыстары екі-үш ауысымда жүргізілді. Жоғары еңбек өнімділігіне қол жеткізу үшін бригадалар мен звенолар арасында социалистік жарыс ұйымдастырылды. Біздің колхозға келген пионерлердің ішінде кейін осында қалған ұл-қыздар болды, олар: Бочкарев В., Морозов Н., Калинин П., Бредихин М., Полковников Н., Петроченко Н., және тағы басқалары. Ұлы эпопеяда- тың жерлер үшін шайқаста сонау отызыншы жылдардағы «темір тұлпарларды» алғашқылардың бірі болып мінген жергілікті механизаторлар алғашқылардың қатарында болды. Олар тың егістік жерлерге алғашқы бороздаларды салды. Бұлар еңбек ерліктерімен танылған ақсақалдар: Мұханбеталин Нұрмұқан-майдангер, Еңбек Қызыл Ту орденінің, «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін» медалінің иегері, Қамарлянов Зейнеқабиден - «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін» медалінің иегері, Сұлтанғазин Сабран - «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін» медал иегері, Қазбеков Кәрім, Әйтенов Қали, Рахимов Таласпай және тағы басқалары. Жаңадан игерілген жерлерде қысқа мерзімде (1954-1960 жылдары) ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 1940 жылмен салыстырғанда 4 есе өсті. 1954-1965 жылдар аралығында Казгородок және оның бөлімшелері: Сарыбұлақ, Шоққарағай, Качиловка, Юдинка, Сулыкөл мал фермалары мен қоралар, мал шаруашылығы ғимараттары, жем-шөп дайындау пункттері, малдарды залалсыздандыру станциялары жабдықталып, әр бөлімде кабинеттер салынды. Казгородокта, Шоққарағайда және Кочиловкада астық қоймалары бар 3 астық сақтау орталығы

салынды. Барлық коммуникация, қауіпсіздік техникасы бар мұнай базасы салынды. Осы кезеңде МТМ ғимараттары, машинау ауласы, қоғамдық монша, ағаш кесетін құрылыс алаңы, 80 орындық орталық асхана және 2 қорапты гараж салынды. Барлық ауылдар мен филиалдарда аралас тауарлар дүкендері, Казгородокта екі ірі дүкен салынды. Кітапханалары, бастауыш және сегіз жылдық мектептері бар барлық ауылдарда ауылдық клубтар салынды. Сауда мен мәдениет назардан тыс қалмады. 1961 жылы Казгородок Сарыбұлақ, Шоққарағай, Качиловка, Юдинка, Сулыкөл және Шолақөзек ауылдарын қамтитын Сырымбет кеңшарының орталық игілігіне айналды. Совхозды ұйымдастыруға байланысты Казгородокта жұмысшыларға арналған тұрғын үй құрылысы басталды. Құрылысты 30- жылдары құрылған жергілікті СМУ жүргізді. Бір жылдың ішінде “Фин үйлері” көшесі, ауылдық клуб, бюджеттік мектеп-интернат, перзентханасы бар аурухана, АТС орналасқан совхоз кеңсесі салынды. Сырымбет кеңшарының алғашқы директоры Федор Семенович Попов болды. 1966 жылы ҚазКСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен Казгородок ауылы Көкшетау облысы Володар ауданы Сырымбет ауылы болып өзгертілді. 1968-1969 жылдары Сырымбетте екі қабатты бес үй мен көкөніс қоймасы салынды. Жеміс-жидек бақшасы мен суару жүйесі бар көкөніс бақшасы төселді. Совхозды басқарған жылдары Федор Семенович Попов совхоздың қалыптасуы мен дамуына көп күш пен жігер жұмсап, өзі туралы ғасырларға созылған жақсы естелік қалдыра білді.

Ауыл шаруашылығы - Қазақстандағы шаруашылықтың жетекші саласы болып табылады. Оның маңызы әсіресе тың және тыңайған жерлерді игеруден кейін арта түсті. Солтүстік Қазақстан аумағында, соның ішінде біздің облыста қара топырақты және каштанды топырақты егістік алқаптардың 80 % шоғырланған. Аумақтың өсімдік жамылғысы үшінші ландшафтық субзонаға, яғни тасты топырақтағы қайыңды ормандар мен қарағайлы ормандары бар орманды дала субзонына жатады. Территорияның 25-30%-ын қайың және

көктерек ормандары алып жатыр. Қазіргі таңда біздің аумақтың барлық орман қоры Көкшетау мемлекеттік ұлттық паркінің құрамына кіре отырып, қатаң бақылауға алынды.

Өсімдік жамылғысының флористикалық құрамына көптеген дәрілік өсімдіктер кіреді. Өсімдіктердің 100-ге жуық түрі қазірдің өзінде сирек кездесетін және жойылып бара жатқандар санатына жатқызылады, олардың көпшілігі өте кең таралған болып есептеледі. Мысалы, Сырымбет төбелерінде жабайы пияз, «жабайы сарымсақ», «қоян қырыққабат», алқызыл жүгері гүлі мүлде жойылып, соңғы жылдары ақ қар бүршіктері де азайып кетті.

Аумақтың фаунасы сүтқоектілердің 36 түрімен, құстардың 100-ге жуық түрімен және балықтың 3 түрімен белгілі. Ең көп тарағандары кеміргіштер отряды болса, ең танымалдарына ондатр, говер, күзен, жербоя (соңғы екеуі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген). Тың жерлерді жырту және өсімдіктерді қорғаудың заманауи химиялық құралдарын қолдану қарсақ түлкі, борсық, аққұба сияқты фаунаның кейбір далалық түрлерінің азаюына әкелді. Браконьерліктің кең етек жаюымен ақбас, күрек, қарағай, сондай-ақ қараторғай мен қаракұйрық сынды құстардың азаюына әкеп соқтырды. Тіпті, қасқырдың өзі біздің ауданда ең сирек кездесетін жануардың біріне айналды.

Қоғам мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуінің салдары жаһандық сипатқа ие. Кейде олар адамның қоршаған ортасының өзгеруіне, тіпті оның биологиялық түр ретінде өмір сүруіне қауіп төндіретін деңгейге дейін әкелуде. Біздің аймақтың экологиялық проблемалары, әдетте, қоршаған ортаның техногендік ластануы және табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалану процестерінен туындап отыр. Сырымбет өңірі аумағының экологиялық жағдайы табиғи ортаның елеулі өзгерістерімен сипатталады. Бұған Құмдықөл мен Ақбас көлдерінің тайыздануы және өсіп-өнуі типтік мысал бола алады. Осылайша бір кездері терең және құмды көлдер жергілікті «тұлғалардың» араласуының нәтижесінде кәдімгі өскен

батпақтарға айналып, лай мен қамыс басқан. 60-70 жылдармен салыстырып қарайтын болсақ, сол уақытта жағдай мүлдем басқа еді. Құмдыкөл көлі Сырымбет тауының етегінде орналасқан бірнеше жақын бұлақтардың, Қылшақты шағын өзенінің және Шоққарағай көлінің артық суларымен қоректеніп, олар жыра арнасы бойынша көктем мен жазда Қылшақты өзеніне, онымен бірге Құмдыкөл көліне түсетін. Тік беткейлердегі қыраттардың етегінен бастау алған бұлақтар көлге тез арада ағып, оны тіршілікке толы ылғалға толтыраты. Көлдің суы мөлдір әрі жағасын әдетте таза құм басатын. Жаз айларында бұл жерлерге барлық аймақтардан адамдар жиналып, ал жағалауларында көптеген балық аулайтын қайықтар болды. Халық аңыздарына сәйкес, Қамысақты- ежелгі, қазір жоғалып кеткен Қамысты өзенінің жоғарғы ағысы еді. XIX ғасырдың орта тұсында Қамысты алқабы орман-сайға бай болған аумақ еді, алайда қоныс аударып келген шаруалар оларды кесіп тастады. Бұл өзеннің су жиналу аймағын қысқартып тастады. Өзен жағасына дейін тың жерлерді жыртумен жағдай одан әрі нашарлады. Жоғарыда айтылғандай, мұндай қайғылы салдарға әкелетін себеп - табиғат құрған табиғи су алабының бұзылуы. Бір кездегі бай өлкеміздің табиғаты бүгінде мүшкіл халде. 50-70 жылдары жолдар мен басқа да нысандардың құрылысы басталып, бұл кейіннен көлдердің тайыздануына және көлдерімізді қоректендіретін бұлақтар мен өзендердің жоғалуында маңызды рөл атқарды. Нәтижесінде Дала өлкесі табиғатының бірегей бұрышы баяу жойылып, Қамсақты өзені мен көлдері, сондай-ақ Сырымбет шатқалының керемет бай флорасы мен фаунасы жойылып кету қаупі төнген бірнеше себептер бар.

60 жылдардың басында Қылшақты өзенінің маңында орналасқан бақша мен көкөніс бақшасын суару үшін совхоз директоры Ф.С.Поповтың бастамасымен өзен арнасы биік бөгетпен жабылып, Құмдыкөл көліне судың кіруін тоқтатқан жасанды су қоймасы салынды. Өзенге қуат берген бұлақтар су қоймасының түбінде қалып, лай басқан. 70 жылдардың ортасында совхоз әкімшілігі Сырымбет шоқысының етегіндегі

бұлақты «өсіру» мақсатында бұлақтың тік қабырғалары мен түбіне бетон құйып, оны ауыр бетон блоктармен қоршап, кейіннен жойқын рөл атқарды. Бұлақ жабылды. 1994 жылы «Айғаным қонысы» мұражай кешеніне апаратын жол Қылшақты өзенінің ескі арнасын жауып тастады, оның бойымен еріген, жаңбыр және жер асты сулары ағып жатты. Нәтижесінде көлге судың кіруі тоқтап, екі бұлақтың суы ойпаттарға төгіліп, сайлар мен батпақтар пайда болды.

Әдебиет:

1. ҚазССР Энциклопедиясы
2. Солтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы
3. Шоқан Уәлиханов атындағы тарихи-этнографиялық мұражайдың мұрағаттық материалдары
4. Нурманов Х.Н., Муханбеталин Н., Сулейменов К.С. ауылдық қайраткерлерінің естелік жазбалары
5. С.Н.Муханбеталиннің жеке мұрағатынан алынған материалдар
6. Кенжетасев Табылды. Сырымбеттің сыршыл сардары. 1-кітап. Қарағанды: Болашақ - Баспа, 2005.-292 б.

УДК 930

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ

Аламнашрих А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Солтүстік Қазақстан облысындағы мәдениет тарихы көптеген ғасырларды қамтитын терең тамырларға ие. Бұл аймақта ежелгі сәулет өнерінің көптеген ескерткіштері сақталған, олар мәдени мұраның байлығы мен алуан түрлілігін көрсетеді. Жергілікті мұражайлар мен көрмелер аймақтың бай тарихына арналған және ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін мәдениеттің дамуы туралы маңызды ақпарат көзі болып табылады. Облыс мәдениетін қалыптастыруда әр түрлі этникалық топтар, соның ішінде қазақтар, орыстар, украиндар

және басқа да халықтар маңызды рөл атқарды, олардың тумалары ғасырлар бойы осы жерлерде өмір сүрген.

Біздің елде өнер жылдан жылға дамып келеді. Жаңа театрлар, цирктер, кинотеатрлар пайда болуда, ең бастысы, театр өнері танымал болып келеді. Солтүстік Қазақстан облысында алғашқы театр қойылымдары XIX ғасырдың соңында басталды. Олар драмадан операға дейінгі әртүрлі жанрларды қамтыды. Мұндай қойылымдар танымал оқиғаларға айналды, жергілікті халықты қызықтырды және аймақта жаңа мәдени атмосфера құрды. Әр түрлі қалалар мен елдердің актерлері, музыканттары мен режиссерлері өздерінің қойылымдарын ұсыну үшін аймаққа келді, бұл аймақтың театр өміріне әртүрлілік пен жаңалық әкелді.

Театр ұжымдарының құрылуы Солтүстік Қазақстан облысында театр өнерін дамытудағы маңызды қадам болды. Алғашқы театр қойылымдарының сәттілігінен кейін жергілікті талантты актерлер мен режиссерлер күш біріктіріп, тұрақты театр ұйымдарын құруға шешім қабылдады. Бұл өңірдің театр инфрақұрылымын нығайтуға және халық үшін мәдени іс-шаралардың қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік берді. Көп ұзамай әр түрлі театр ұжымдары құрылды, онда кәсіби актерлер мен режиссерлер еңбек етіп, облыстық театр өнерінің дамуына ықпал етті.

Мәдени іс-шаралар мен фестивальдерді ұйымдастыру аймақтың мәдени өмірінің маңызды құрамдас бөлігі болды. Бұл оқиғалар көрермендердің назарын аударды және театр өнерінің дамуына ықпал етті. Осындай іс-шараларға қатысу арқылы облыс театрлары өз спектакльдерін кең аудиторияға ұсынуға және танылуға мүмкіндік алды. Осылайша, мәдени оқиғалардың театрдың дамуына әсері оның беделін арттырудан, театрлар мен көрермендер арасындағы жылы қарым-қатынасты қолдаудан және дамытудан көрінді.

Петропавлда драма және цирк өнері алғашқыларының бірі болып қалыптасты. Татар, орыс, қазақ жылжымалы өнер ұжымдары бір-бірін алмастырып, түрлі қойылымдар қойды.

Сондай-ақ, ұлттық музыкалық-поэтикалық шығармашылық үлгілерін пайдалана отырып, орыс, украин және шығыс авторларының шығармаларын қойды.

Театрдың негізі 1887 жылы қаланды. Ол кезде Петропавлда А.И. Горбуновтың басшылығымен драма артистерінің серіктестігі құрылды. 1906 жылы қала тұрғындарының ақшасына театрдың жаңадан тастан салынған ғимараты бой көтерген болатын. Ол Приютская көшесінде орналасты. Кейін бір жылдан кейін оны Театр көшесі деп атады.

1910-1912 жылдардан бастап қазақ зиялыларының әуесқой спектакльдері қойылды. Репертуарына аңыздар, халық ертегілері және К. Тұлғасов пен И. Медіхановтың пьесалары енгізілді. Сондай-ақ, музыкалық-драмалық қоғам құрамында татар тобы жұмыс істеді.

Петропавлдағы театр кейінен 1912-1915 жылы үлкен беделге ие болды. Ал, революцияға дейінгі кезеңде қаладағы театрдың басым бөлігіне Н. Сарматов иелік етті.

Азамат соғысынан кейін қалада көркемөнерпаздар үйірмелері жедел қарқынмен дами бастады. Драма үйірмелері К. Маркс, Сакко және Ванцетти атындағы және В.И. Ленин атындағы клубтарында спектакль қойды. Олар тек сахнада ғана емес, парктегі ашық алаңдарда өнерлерін көрсетті. Аптасына спектакль 7 рет көрсетілді. Оның екеуі ғана ақылы түрде ғана болатын.

Түрлі мекемелер мен одақтар құрыла бастады. Соның бірі 1926 жылы Губерниялық саяси ағарту мекемесі мен Көлікшілер одағы 14 адамнан тұратын татар группасын құрды. Оның құрамында көркемөнерпаздар тобының артистері болды. Театр өзінің ашылу маусымын өткізді. Маусымды «Сунги Синям» пьесасымен ашты. Бірақ, театр 2-3 жыл істеп, кейін тарап кетті.

30-жылдардың орта кезінде қалада Қазақ драма театры ашылды. 1935 ж. Бірінші болып Б. Майлиннің «Талтаңбай» спектакль-комедиясы қойылды. Театр тек қалада ғана емес, облыс ауданында да көрсетелді. Жазғы маусымында 63 қазақша қойылым көрсетілді. Оған 26 мыңнан астам көрермендер келді.

1938 жылы қаңтарда қазақ группасы Гурьевке ауыстырылды. Онда ол облыстық театрдың негізін қалады.

Қазіргі кезеңде Петропавл қаласында артистер Қазақстан халық әртісі Л. Ванюкова, В. Шалаев, Л. Шустова, З. Крылов, О. Попов, В. Васько еңбек етуде.

Театрды әр жылдары бас режиссерлер В.Саврюков, А.Мелентьев, басқарды. Сондай-ақ театрда О.Каровских, С.Потапов, И. Белецкая, Л. Малобродская және А.Королев сияқты актерлер қызмет істеді. Труппа облыс бойынша, сондай-ақ Ресейдің көрші облыстарына гастролдік сапарларға шығады. 90-жылдардың аяқ кезінде облыста 105 театр болды, оның 14-і «Халықтық» деген құрметті атақты алған. Олардың ішінде, әсіресе Аралағаш селосындағы халық театры (Аққайың ауданы, 1976), Жаңажол селосының халық театры (Жамбыл ауданы, 1992), Орталық селосының халық театры (Есіл ауданы), Айымжан селосының халық театры (Жамбыл ауданы, 1970) ерекше көзге түседі. В.Дробышев, В.Долматов, В.Штейнберг, К.Баженова, А. Остапенко, З. Басаргина, Г.Николенко, М.Фадина, В.Лебедев, Н.Окунева, П.Медведев, В. Плешаков, М. Югай, М.Шершнев, В.Проскураков есімдері Солтүстік Қазақстандағы өнерпаздық театр өнерінің тарихында өзіндік орын алады. Облыс көшпелі дәстүрлерді, көрші халықтардың ықпалын және осы аймаққа тән өзіндік ерекшеліктерді бойына сіңірген ерекше және көп қырлы мәдениетке ие [2, 90 б].

Төңкеріске дейінгі Петропавлда Н. Сарматовтың тобы елеулі рөлі болды. Қойылымдарында Е.Л. Ленина және П.С. Некрасов секілді жас артистер өнерлерін көрсетті. Петропавл қаласына Ресейдің көрнекті актерлері М.И. Велизаций мен П.Н. Орленев келіп тұрды.

Орыстың театры өзінің шығармашылық тәжірибелік қызметін 1913 жылы іске асырған еді. Театрды бұрыңғы антрепренер, дарынды актер Н. Сарматов басқарды. М. Горкийдің пьесалары қойылды, А. Островскийдің шығармалары кеңінен танылды. «Ұлы коммунар», «Еңбекті жырлаймыз» сияқты спектакль-митингілер көрсетіліп жүрді [1, 356 б].

В.Билль-Белоцерковский «Дауыл», В. Ромашевтің «Аспандағы күлшенан», К. Треневтің «Любовь Яровая», А. Луначарскийдің «У» спектакльдері 1920 – 1930 жылдар аралығында елеулі болды.

Петропавл тұрғындары 1934 жылы «Правданың» тұрақты тілшісі Н.Ф. Погодиннің драматургиясымен алғаш рет танысқан болатын. Оның пьесалларының мазмұнының күш-қуаты тұрғындарды, ұжымды серпілткені бар. 1962 жылдың күзінен бері театр кеңес драматургының, Лениндік сыйлықтың иегерінің атымен аталып келеді.

С.Мұқановтың орыс тілінде алғаш рет шығарылған «Шоқан Уәлиханов» тарихи драмасы бойынша спектакль 1957 жылы драма театрларының республикалық байқауында бірінші дәрежелі диплом иеленді. 1972 жылғы желтоқсанда бұл өнер ұжымы Театр көшесінен осы күнгі жаңа ғимаратына көшті. 1982 жылғы шілдеде театрдың кеңес өнерін дамытуға сіңірген еңбегі Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен атап өтілді.

1978 жылы Э. Мановтың «Жас жұбайлар», 1980 жылы Ф. Шиллердің «Мария Стюарт», 1981 жылы Н. Думбадзенің «Мәңгілік заңы» қойылымдары үшін Бүкілодақтың фестивальдердің дипломдары берілді. 1982 жылы Ғ. Мүсіреповтің «Болашаққа аманат» спектаклін қоюшылар республика Мәдениет министрлігінің сыйлығын иеленеді [1, 357 б].

1991 жылы Петропавл қаласында облыстық қуыршақ театрының ашылуы өңірдің мәдени өміріндегі айтулы кезең болды. Алғашқы жылдарынан бастап бұл театр солтүстік қазақстан тұрғындарының сүйікті отбасылық демалыс орнына, балалардың театр өнерінің орталығына айналды. Оның репертуарында А. Пушкиннің «Салтан патша туралы ертегі», А. Милнің «Винни-пух және басқалар», Л. Филатовтың «Федотмерген туралы», Х. Юрковскийдің «Сен, мен және қуыршақшы», Гернеттің «Қаз балапаны», М. Бартеңевтің «Гераклдың өмірі», сияқты балалар драматургиясының

таңдаулы шығармалары бар. Осы жылдарда театрдың труппасы қуыршақшылардың көптеген шығармашылық байқауларында – «Дастарқан» фестивалінде, Мәскеудегі қуыршақ фестивалінде, Болгариядағы «Алтын дельфин» конкурсында, Омбыдағы және Түмендегі фестивальдерде болып, бірқатар құрметті марапаттарды иеленді. Әр алуан жылдары театрды бас режиссерлер Л. Архипов, В. Саврюков, А. Мелентьев басқарды, мұнда тамаша актерлер О. Каровских. С. Потапов, И. Белецкая, Л. Малобродская, ағайынды Королевтер жұмыс істеді. Труппа Солтүстік Қазақстанның қалалары мен селоларына, еліміздің және Ресейдің көрші облыстарына өнер сапарларына жиі шығып тұрды [1, 362 б].

2005 жылы облысты қуыршақ театрына 15 жыл болды. Театр үнемі ізденісте болып, қуыршақ сахнасының жанрлық және тақырыптық қырларын кеңейтті. Басты мақсаты – балалардың рухани әлемін кеңейту, адами қасиетін қалыптастыру.

Қазақстан театрлары түрлі гастролдік сапарларға барып жүрді. Соның бірі, 2003 жылы Ресейдегі Қазақстан Жылы аясында петропавлдық драма театрлары сапаралармен Омбыда, Қорғанда, Тюменде, ал облыстық филармония Тюмен облысында болып қайтты. Қорғанда «Литературный небосклон Казахстана» атты қазақстандық жазушылар кітаптарының, «Шаңырақ» суретшілер туындыларының көрмесі өткізілген болатын.

Жалпы Петропавл қаласындағы мәдени ағарту ұйымдары ХІХ ғасырдың 2-жартысында құрыла бастады. Азаматтардың қаражатына бірінші қоғамдық кітапхана 1881 жылы ашылып, кейін 1885 жылы кітапхана пайдалануға берілген болатын. Онда 3927 том кітап бар. Кітапхана ішіне оқу залдары ашылған еді. Оған ай сайын кемінде 200-ден 300-ге дейін оқырмандар барды. Сонымен қатар, көпес мұсылмандар қаражатына мұсылман кітапханасы ашылды.

20-жылдардың бас кезінде қалада 10 клуб жұмыс істеген еді. Олар: комсомол клубы, мұсылман жұмысшыларының

клубы, кәсіпорындардың 5 клубы, әскери бөлімдерде 2 клуб, орталық жұмысшы клубы. Сонымен қатар, қалада «Ударник» және «Октябрь» кинотеатрлары қызмет көрсеткен.

1933 жылы 29 қыркүйекте Петропавл театры Халық ағарту комиссариаты алқасының шешімімен облыстық мәртебеге ие болды. Тұрғындарға кино көрсету үшін Қазкинотрестің Қарағанды бөлімшесі ұйымдастырылды. Кейін, 1934 жылы Петропавл ауданаралық бөлімшесі болып қайта құрылды.

Ал, 1938 жылы драма үйірмелер жұмысының бірінші байқауы өтті. Драма театрлар, кинотеатрлар кітапханалар жұмыс істеулерін жалғастырған болатын. Соғыстан кейін облыста, қала мен ауылдарда жаңа кітапханалар кеңінен жайылған. 1947 жылы Петропавлда 67 мәдени ағарту мекемелері болды. Олардың ішінде 19 мың дана кітап қоры бар 3 қалалық кітапхана, 43,3 мың дана кітап қоры бар облыстық кітапхана, мектептерде 19 кітапхана болды. Кейін, 1950 жылы жаңа ғимаратта тарихи-өлкетану мұражайы ашылды. Онда 46 клуб, 78 кітапхана, балалар музыка мектебі жұмыс істеді.

1955 жылы драма театрлардың бірінші Республикалық олимпиадасы өтті. Ұжымдар яғни, Преснов пен Благовещенск драма ұжымдары арнайы мадақтамамен марапатталды.

Мәскеу қаласында 1958 жылы Қазақстан әдебиеті мен өнерінің он күндігі өтті. 1958-1964 жылы В. Хренов «Арай» халық би ансамбілін құрды. Әрине, кейін бұл өнер ұжымы Қазақстанның мақтанышына айналды. Ал, 70-90 жылдары халық би өнері одан әрі дами түскен еді. Бұл кезең аралығында «Қызылжар» қазақ және шығыс биі халық ансамбілі (көркем жетекшісі Б. Айсина), М. Бархатованың жетекшілігімен «Тоника» сәнді би ансамбілі, «Карусель» би ансамблі (көркемдік жетекшісі М. Выгодина), «Кировчаночка» балалар көрсетілім-үлгі ансамблі (көркемдік жетекшісі И. Стельмах), «Дружные ребята» көрсетілім-үлгі би ансамблі (көркемдік жетекшісі Р. Сучкова) өнерлерін көрсетті.

Солтүстік Қазақстан облысында мәдени құрылыстардың жаңа дәуірі 70- жылдардың аяғында, 80- жылдардың басында өрбіген болатын. Петропавл қаласында 1974 жылы қалалық кітапхана пайдалануға берілді. 1974 жылы Петропавл көрме залы, ал, 1979 жылы облыстық жасөспірімдер кітапханасы ашылды.

Кейін, мәдениет мекемелерінің материалдық базасын дамыту кең жайылды. Облыста 80-жылдары 518 Мәдениет сарайы мен клубтар, 497 кітапхана, 76 мұражай, 2200 көркемөнерпаздар үйірмесі, 25 орыс оркестрі, 33 қазақтың халық аспаптар оркестрі жұмыс істеді. Тіпті, облыста әдеби-музыкалық және спорт мерекелері кең қанат жайды. Олар: «Ақбидай, «Праздник Севера», «Поет Приишимье», «Солқылда гармонь, күмбірле домбыра».

1995-1996 жылы облыста Солтүстік Қазақстан облысының құрылғанына 60 жыл толу мерекесіне арналған «Дала жұлдыздары» мәдени-ағарту шарасы жүргізілді. Іс-шарамен қатар, мерекелік ойын, жәрменкелік серуен, спорттық-көркемөнер мейрамдары секілді іс-шаралар ұйымдастырылды.

Дәстүрлер мен қазіргі заманның бай үйлесімі Қазақстанның солтүстігінде орналасқан Солтүстік Қазақстан облысы ғасырлар бойы осы аумақта өмір сүрген көшпелі тайпалардың ықпалымен қалыптасқан ерекше және бай мәдениетке ие. Соңғы жылдары Солтүстік Қазақстан облысында заманауи мәдениет дамуда. Қалаларда театрлар, мұражайлар мен көркем галереялар ашылады, фестивальдар мен концерттер сияқты мәдени іс-шаралар өткізіледі.

Солтүстік Қазақстан облысында тарихи өлкетану жұмыстары жанданған. Қазіргі кезде қоғамдық ұйымдар мен мектептерде мұражайлар төлқұжаттандырылған болатын. Қалада ескерткіштер орнатылды. Солардың бірі Петропавл қаласында Қарасай мен Ағынтай батырларға арналған ескерткіш. Ескерткіш 1999 жылы 22 маусымда Н.Ф. Погодин атындағы облыстық орыс драма театры алдында қойылған болатын. Сонымен қатар, Абылай хан мен Баян батырға

көрнекті саясаткерлерге арналған ескерткіштер қойылған еді. Ескерткіштердің кейбіреулерін жаңарту керек болды. Олардың қатарында Абылай хан резиденциясы, Сырымбет мекені мен Юзефович көпестің үйі де ерекше маңызды болып табылады.

2013 жылы Солтүстік Қазақстан тұрғындары үшін мәдениет жағынан жарқын оқиғалық кезеңдермен есте қалды. Мысалы: Абылай ханның 300 жылдығына ауқымды мерейтойлық іс-шаралар жүзеге асырылды. Сонымен қатар, ұлы ақын, Қожаберген Толыбайұлының 350 жылдығына «Елім-ай!» деп өткен есіл ер атты ақындар мүшәйрасының республикалық байқауы да өткізілген болатын. Осы мерейтойға байланысты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция ұйымдастырылды. Ал, қазақ әдебиетінің жарқын жұлдызы Мағжан Жұмабаевтың 120 жылдығында тағдыры туралы фильмнің тұсаукесері өткен болатын. Мерейтойына байланысты «Мен жастарға сенемін!» деген акциясына жастар жұмырылдырылды [4, 245 б].

Солтүстік Қазақстан облысы аумағында 12 мұражай жұмыс істейді.

Н.Погодин атындағы орыс драма театры 128-і маусымын ашқан еді. Өнер шаңырағында Мұхтар Әуезовтың, Сәбит Мұқановтың, Әлжаппар Әбішевтің, Оразбек Бодықовтың, Нұрлан Оразалиннің пьесалары сәтті өткен болатын. Сонымен қатар, бұл театрда У.Шекспирдің, А. Островскийдің, Л. Толстойдың, Н. Гогольдің, Ф. Шиллердің, В. Арбузовтың, В. Шукшиннің пьесаларын да көп рет сахналаған еді. Осыған қарап, театрдың тымбай еңбек етіп келе жатқанын көруге болады.

Шығармашылық жағынан өсудің кезеңі деп Қазақстанның егемендік алған жылдарын айтуға болады. Тәуелсіздік жылдары осы кезеңдегі орыс және қазақ драматургиясының озық үлгілеріне бағдарланған ересектерге арналған 80-нен астам, ал балаларға арналған 70 спектакльмен толыққан болатын.

2000 жылдары Петропавл қаласында облыстық сазды драма театры ашылып, оның тұсауын Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаев кескен еді. Осы театрға Т. Жүргенов атындағы Ұлттық өнер академиясының сол жылғы түлектері қабылданды. Театрға ұлы жазушы, қоғам қайраткері, ақын С. Мұқановтың есімі берілді [3, 246 б].

2002 жылы Ғ. Мүсіреповтің туындыларына арналған Х республикалық театр фестивалі өтті. Осы фестивалде Б. Жалғасбаев пен Н. Мағауина «Ең үздік Қозы» және «Ең үздік Баян» атауы бойынша жеңімпаз атанған еді. Сонымен қатар, театр 2003 жылы Каирде өткен XV халықаралық театрлар фестиваліне де қатысады. Мұнда Ғ. Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» пьесасы бойынша жасалынған «Шың басында» атты экспериментті қойылыммен қатысқан еді. Нәтижесінде, үздік ондыққа енді. Ондыққа кіріп ғана қоймай, Құрмет грамотасымен марапатталған болатын [4, 247 б].

Өңірдің кітапханаларына келетін болсақ, 2014 жылдың қазан айының 10-на дейін Солтүстік Қазақстан облысында 315 кітапхана қызметтерін көрсетті. Олардың ішінде 310 – ы мемлекеттік меншіктегі кітапханалар және 5 – еуі меншік түріндегі кітапханалар болып табылады. Кітапхана оқырмандары жыл сайын артып келеді. Оқырмандарға өңір тарихы көбірек қызықтырады. Жыл сайын кітапханалар 209 мыңнан астам кітапхана оқырмандарына қызмет көрсетеді.

Солтүстік Қазақстан облысында ақпараттық технологияларға бағытталған кітапханалар ұсынатын қызмет аясы кеңеюде. Мысалы, 2009 жылдан бері компьютерлендірілген кітапханалар саны 43 – тен 100 – ге дейін өсті. Қазіргі кезде компьютерлердің саны азіргі кезде компьютерлердің саны 307 данаға дейін жеткен.

Облыстың 14 кітапханасы республикалық «РАБИС» арқылы бағдарламамен жұмыс істейді. Тұрғындар назарын кітапханаға аударып, жаңа келуші оқырмандарды қызықтыратын түрлі іс-шаралар, мерекелер өткізіледі. Ақпараттық ортаға айналған Сәбит Мұқанов атындағы

облыстық ғылыми-әмбебап кітапхананың алатын орны ерекше. Кітапхана оқырмандарына арналған абонементтер жүйесі, оқырмандар залы, құжаттарды электронды жеткізу, виртуалдық анықтама қызметтері бар. Бұл кітапхана 17 халықаралық гранттың иегері болып табылады.

Солтүстік Қазақстан облыстық кітапханасы өңір мәдениетін дамытуда маңызды рөл атқарады. Ол әдеби кештер, көрмелер, конференциялар, шеберханалар және басқалар сияқты түрлі іс-шараларды ұйымдастырады және өткізеді. Кітапхана сонымен қатар мектептермен, балабақшалармен және басқа білім беру мекемелерімен белсенді жұмыс істейді, балалар мен ересектерге арналған білім беру бағдарламаларын жүргізеді. Мәдениет саласындағы рөлінің арқасында кітапхана кітапқа, оқуға және білім беруге деген құрметке ықпал етеді.

Тіпті, 2013 жылы шала еститін балаларға ағылшын тілін үйрету бойынша «Бірдей мүмкіндіктер жолында» жобасын жүзеге асыруға арналған АҚШ-тың Қазақстандағы елшілігінің грантын ұтып алды.

Солтүстік Қазақстан облысының бейнелеу және қолданбалы сән өнеріне келсек ол ерте кезден бастау алады. Қазақтарда негізінен діни наным-сенімге байланысты өнер ою-өрнек түрінде айқын көрініс тапты. Оны түрлі кестеден, теріге өрнек салудан, ағашты оюлаудан, кілем тоқудан білеміз. Осындай әртүрлі заттарға ою салу ерекше бір көрінісі мен мағынасын береді. Әсіресе, қолданбалы өнер туындылары XIX-XX ғасырларда сақталған.

Өзге ұлт өкілдері мысалы орыстарда, украиндарда шілтер, тіпті кесте тоқу кең таралған. Соның ішінде украиндық шеберлер істеген бұйымдар ерекше бағаға ие болған.

1928 жылы бейнелеу өнерін насихаттауда өткізілген бірінші жылжымалы көрменің маңызы зор болды. Ұйымдастырушысы еліміздің байырғы суретшілерінің бірі Н. Крутильников болды. Көрмеде 30 шақты автор қатысты, 110 сурет, графика, қолданбалы өнер туындылары қойылды. 50-60 жылдарда Петропавлда суретші Л.В. Брюммер, эстондық

мүсінші А.Я. Эллер, С.Я. Райхенбург, В.Карлинг, ағайынды Сабыровтар, П.Шестаков, А. Фирсов, В. Манзюк, В. Крестников және т.б. жұмыс істеді [2, 86 б].

Көптеген кездесулер көрмелерді алмасу, Петропавл суретшілерінің өзіндік шығармашылық келбетін айқындауға, көрсетуге көмектесті. Сонымен қатар, алматылық суретшілер Ж. Шәрденов, А. Садыханов, А. Ақанаев, Г. Завизионный Петропавл қаласына қонақ ретінде келді.

Суретшілерге жаңа өндірістік шеберханалар керек болды. Сондықтан да 1975 жылы суретшілер одағына жаңа өндірістік шеберхана берілді. Өндірістік шеберхана түрлі мозаика, нақыш салу, витраждар, таңбалау, ағаш ою секілді жұмыстармен айналысуға мүмкіндік берілді. Сонымен қатар, кафе, мәдениет сарайлары, клубтар, алаңдар, әкімшілік ғимараты, облыстың және қаланың өнеркәсіп нысандары жаңартылған еді.

Кейін, Петропавл қаласындағы суретшілер оның ішінде А. Бургаев, Ю. Шутяев, А. Гордеев, Э. Столяров, В. Трофименко, Т. Андебек, В. Денисов, 70 – жылдарың аяғынан бастап республикалық көрмелерге қатысты. Олардың 1983 жылы Алматы қаласында есептік көрмелері өтті. Есептік көрмелері сәтті шығып, табысты өтті. Мәскеу қаласында 1991 жылы А. Бургаев туындысының жеке көрмесі ұйымдастырылды. 1994 жылы онда Ю. Медведов пен В. Гачинскийдің көрмелері де болды.

Қала мен облыс үшін 1977 жылы Көркемөнер көрмесі дирекциясы ашылуының маңызы зор еді. Тіпті, жыл ішінде залда 10 көрме ұйымдастырлды. Оған қаланың жергілікті суретшілері ғана емес, Мәскеуден, Алматыдан т.б. қалалардан қатысты. Мұнда «Закавказье суретшілері», «Орта Азия суретшілер», Францияның, Болгарияның халықаралық фотокөрмелері, «Түркімен кілемдері», «Прибалтика янтары», «Қазақ күмісі», «Орыс қолөнері, мәдениет Қоры жүйесі бойынша «Надя Рушеваның графикасы» экспозициялары, Рустье христиандықты қабылдаудың 1000- жылдығына арналған көрмесі ұйымдастырылды [2, 86 б].

Бейнелеу өнерінің бөлімі тарихи-өлкетану мұражайы жанынан 1985 жылы ашылды. Кейін, 1989 жылы жеке мұражай ретінде кеңейе түсті. Мұражай қызметкерлері декоративтік-қолданбалы өнер туындыларының коллекциясын қалыптастырды.

Этнографиялық экспедициялар арқасында кесте қоры соның ішінде (рушник, панно, дастархан, шашақты ідңп, перде және т.б.) , сонымен қатар, икон, мыс бұйымдар (мүсіндер, крест, икондар) , самаурындар, сағаттар т.б. коллекциялары толығы түсті. Бейнелеу өнері туындыларының қоры ҚР Суретшілер одағының, Мәдениет министрлігі көрмелер дирекциясының, Мәскеу қ. Вучетич атындағы Суретші көрмесінің тегін сыйлыққа тартқан туындыларымен толыққан еді.

Бейнелеу өнерінің мұражайы қала зиялы қауымының бас қосатын орнына айналды. Яғни, ҚР-ның, ТМД елдерінің белгілі орындаушылары және актерлермен кездесу өткізіледі. Сондай-ақ, романс кештері, поэзия, жас өнер ұжымдары өз өнерлерін паш етеді.

Солтүстік Қазақстан облысындағы музыка өнерінің тарихы ұзақ даму кезеңін қамтиды. Жүздеген жылдар бұрын халық әндері мен музыкасы жергілікті тұрғындардың өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Даму барысында халық музыкасы қазақ фольклорының элементтерімен байытылды. Ол домбыра мен қобыз сияқты арнайы аспаптарда ойнай бастады және облыс тұрғындары арасында да, одан тыс жерлерде де танымал болды.

Облыс халықтық дәстүрлерге бай. Қобыз, домбыра және сазсымсы сияқты халық музыкалық жанрлары мен аспаптары жергілікті музыкалық мәдениетті қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Сонымен қатар, Солтүстік Қазақстан облысындағы музыкалық ұжымдар мәдени мұраны сақтаумен және ілгерілетумен белсенді айналысады, оның дамуы мен танымал болуына ықпал етеді. Өзінің белсенді жұмысы мен мәдени іс-шараларға қатысуының арқасында музыкалық ұжымдар ел

ішінде де, одан тыс жерлерде де Солтүстік Қазақстан облысының мәдени мұрасын насихаттайды.

Облыста халық музыкасының дамуы жалпы қазақ мәдениетінің дамуымен қатар жүрді. Жергілікті музыканттар осы аймақтың өмірі мен әдет-ғұрпын бейнелейтін түрлі халық әндерін жасап, орындады. Музыкалық аспаптар әндерді сүйемелдеу және ерекше дыбыс шығару үшін пайдаланылды. Солтүстік Қазақстан облысындағы халық музыкасы мәдени мұраны сақтауда және дәстүрлерді жас ұрпаққа беруде де маңызды рөл атқарды. Көшпелілер өмірі мен өнері думанға толы болған. Әйелдері тұрмыс-тіршілік істеп жүріп те, әнді серік еткен.

Музыкалық шығармалар мазмұны мен орындалу жағынан әртүрлі келеді. Олар салт-дәстүрлерге қатысты болды (үйлену тойына, бесік жыры т.б.) . Ал лирикалық және әлеуметтік мәселелерге қатысты тарихи, этникалық, жырлар мен күйлер, әндер орындауда әрине жоғары кәсіби шеберлікті қажет етеді.

XIX ғасырдың аяғында жергілікті тұрғындар арасында Ыбырай Сандыбаев, Қапаш Жамантұлы, Шал ақын, Бұқар жырау, Жаяу Мұса, Қаржаубай т.б. өнер тұлғалары сүйіспеншілікке ие болды. Түрлі айтыс ақындарымыздың атағы шығып, табан астынан сөз тауып айтқан сөздері ел-жұртқа жайылды.

Қазақ-орыс музыка байланыстарының бастауы Қызылжарға даласына қоныс аударған шаруалардың әкелген орыс ш. әндерінен, сондай-ақ Петропавл қаласындағы XIX ғасырда кеңінен таралған қалалықтардың әндері мен романстарынан туындайды. Қалалық театр ғимаратында жергілікті зиялылар әртүрлі үйірмелер ұйымдастырды.

20–шы жылдарда қаланың музыкалық-ағарту қызметінің қарқыны біраз бәсеңдегені байқалады. Зиялы қауымның едәуір бөлігінің көшіп кетуі аспаптық топтардың, әуесқой оркестрлердің ыдырауына алып келді.

30-шы жылдардың аяғында саясаттағы кейбір ақтандықтарға байланысты Мәскеуден, Ленинградтан, Минскіден, т.б. қалалардан зиялыларды айдап келді. Сол жылдары Петропавл қаласында музыка мәдениетінің дамуына Б. Ерзакович үлес қосты. Кейін, ол Қазақстандағы музыка зерттеу ғылымының негізін салушылардың бірі болды.

1940-1950 жылдары қаланың мәдени өмірінде балалар музыка мектебінің ұстаздар ұжымының музыкалық-ағарту қызметі ерекше көзге түсті. Олардың ішінде А. Осипов, Н. М. Бродская, А. Корсаков, С.А. Одынец, С.Н. Коншина т.б. есімдерді атауға болады. Соғыс кезінен кейінгі жылдары жас зиялылардың бас қосатын орны Мұғалімдер үйі болды.

60- жылдардың басында солтүстік қазақстандықтардың музыкалық туындысына облыстық филармония өзіндік ықпал еткен еді. Ол 1965 жылы көктемде ашылды. 1965-1966 жылы 20-дан астам әртүрлі концерттік бригадалар келді. Мұнда М. Александрович, П. Бунчиков, Г. Гинзбург, секілді орындаушылар, сондай-ақ кино актерлері П. Олейников, Н. Крючков, Е. Козырева, т.б. болды.

Музыка әлемінде көптеген қызықты оқиғалар болды. 80-90 жылдарда Солтүстік Есіл өңірі облыстық және республикалық деңгейдегі музыкалық мерекелерді өткізетін орталыққа айналды. 1988 жылы «Авангард стадионында «Есіл өңірі ән салады» атты ән мерекесі өтті. Оған В. Кардашевтің басқаруымен 6 мың адам қатысқан хор ұжымдары қатысты. Ұмытылмастай күндердің қатарына Қызылжар өңірінің ұлдары М. Жұмабаевқа (1989, 1993), С. Мұқановқа (1990), Ғ. Мүсіреповке (1992, 2002), И. Шуховқа (1996) және ұлы ақынға А. Құнанбаевқа (1995) арналған әдеби-музыкалық мерекелерін айтуға болады.

1980-1990 жылдарда музыкалық өнер дами бастады. Дамудың арқасында педагогикалық институт, музыкалық-педагогикалық факультет, музыка училищесінде көркемдік, театрлық, хореографиялық, т.б. бөлімшелер ашылды. Кейінен мемлекеттік қолдау бағдарламасы жүзеге асты. Кейінен, «1996-

2006 жылдарына арналған ҚР мәдениетін дамытудың стратегиясы» іске асырылған болатын. Бұл бағдарламадан кейін, ҚР-ның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың Жарлығымен 2000-жыл Мәдениетті қолдау жылы болып жарияланды. Сондай-ақ, ауылдағы кітапханаларды қалпына келтіруге көңіл бөлінді [2, 95 б].

Қазіргі кезде облыста 590 мәдениет және архив мекемесі қызмет көрсетеді. Айыртау ауданында ашық аспан астындағы Ботай археологиялық мұражайын ашу жөнінде белгіленген жоспарлап бар деп айтылады. Бұл жобаны жүзеге асыру облысымыздың туристік кластерін құруға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, Солтүстік Қазақстан облысы мәдениеті тарихи мұраға бай. Көшпелі қоныс аудару, соғыс және саяси өзгерістер сияқты әртүрлі тарихи оқиғалар барысында ерекше дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар қалыптасты. Кейде бұл аймақ көшпелі халықтардың қол астында болды, бұл оның ерекшеліктерін мәдени дамуға әкелді. Әр түрлі мәдени әсерлерді біріктіру және ассимиляциялау Солтүстік Қазақстан облысының алуан түрлі және бай мәдениетін қалыптастыруға ықпал етті.

Соңғы жылдары СҚО белсенді дамып келеді, бұған экономиканың өсуі, жаңа инфрақұрылымдық объектілердің құрылысы және өмір сүру деңгейінің артуы дәлел.

Аймақтың мәдени өмірі де дамып келеді яғни, жаңа мұражайлар мен театрлар ашылып, фестивальдар мен байқаулар өткізіледі. СҚО тұрғындары өз аймағының болашағына оптимистік көзқараспен қарайды және оның одан әрі өркендеуіне сенеді. Кез-келген аймақтағыдай, СҚО-да да қиындықтар мен проблемалар бар. Оларға мәдени мұраны сақтау, білім беру мен денсаулық сақтауды дамыту, халықты жұмыспен қамту мәселелері жатады. СҚО мәдениетінің болашағы көбіне оның тұрғындарына байланысты. Аймақтың бай мәдени мұрасын сақтау, сондай-ақ оны қазіргі тенденцияларға сәйкес дамыту маңызды. СҚО тұрғындары өз мәдениетіне ұқыпты қарап, оны басқалармен бөлісуі керек.

Әдебиет:

1. Қызылжар елі. Қазақ энциклопедия. – Алматы, 2017
2. Солтүстік Қазақстан облысы. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2006. – 704 б.
3. Солтүстік Қазақстан облысы. – Астана: «Фолиант» баспасы, 2015. – 428 б., қазақ, орыс, ағылшын тілінде.
4. Солтүстік Қазақстан облысы. – Астана: «Фолиант» баспасы, 2016. - 428 б., қазақ, орыс, ағылшын тілінде.
5. С.З. Мәлікова, А.Ф. Ибраева, З.С. Тайшыбай . Солтүстік Қазақстан облысы: тарих және тағылым. Ғылыми басылым. Петропавл: М. 2016. 288 б.

УДК 930

КӨКШЕТАУДЫҢ ӨТКЕНІ МЕН ОНЫҢ ТАРИХЫ

Ануарбек С.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Тарихи тамырынан бастау алып, табиғаттың асқақтығына бөленген Көкшетау қаласы Солтүстік Қазақстанның қуаттылығы мен сұлулығының символындай тұр. Бұл керемет жерде тарих, мәдениет және табиғат біріктіріліп, жыл сайын мыңдаған туристер мен зерттеушілерді шабыттандыратын және тартатын бірегей кеңістік жасайды.

Алғашында 1824 жылы Қазақстанның қиыр солтүстігінде бекініс ретінде пайда болған Көкшетау сауданың, ауылшаруашылық өндірісінің және мәдени дамудың орталығына айналып, гүлденген қалаға айналды. Оның тарихы оқиғаларға және аймақтың имиджін қалыптастыруға қосқан үлестеріне бай. Алайда, Көкшетаудың ерекше болуына тек тарих қана емес. Көптеген мұражайлар, театрлар, көркем галереялар және жыл сайынғы фестивальдар арқылы көрініс тапқан қаланың бай мәдени мұрасы келушілердің назарын аударады және тандандырады. Мұнда әркім өз талғамына сай нәрсені таба алады - қазақ халқының тарихы мен дәстүріне терең бойлау немесе заманауи суретшілердің өнер туындыларын тамашалау.

Ғасырлар бойы бұл әсем қала оның шығу тегін түсінуге, сырын ашуға және рухын сезінуге құштар саяхатшылар мен саяхатшылардың назарын аударды.

Көкшетау ежелгі дәуірде құрылғаннан бастап бүгінгі күнге дейін өзінің сәулетінде, мәдениетінде және тұрғындарының әдет-ғұрпында ізі әлі күнге дейін сақталған маңызды тарихи оқиғалардың куәгері және қатысқан. Бұл мақалада біз Көкшетау қаласының тарихына үңіліп, оның құпиясын ашып, Солтүстік Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы рөлі туралы әңгімелейтін боламыз.

Ежелгі заманнан бері «Сарыарқа» поэтикалық атауын алған Дала өлкесінің орындары, ойынға бай көлдер, балықтарға толы көлдер адамның назарын аударды. Солтүстіктен Ұлы дала «Сырымбет», «Жалғызтау», «Айыртау», «Имантау», «Сандықтау», «Жыланды», «Зеренді», «Оқжетпес» тауларының тізбегімен қоршалған, олардың үстінде «Көкше» тауы (947 м) орналасқан. «Көкшетау» - қазақтар ежелгі заманнан бері ең биік тау шыңын ғана емес, бүкіл округті де атаған. «Көкшетау» «көк тау» дегенді білдіреді.

Шынында да, қарағаймен қопсытылған және тұманмен жабылған таңғажайып тау шындары көлдердің айна тостағандарымен үйлесіп, ерекше және жұмбақ сұлулықты тудырады, қиялды оятады. Көкшетау туралы көптеген әндер, өлеңдер мен аңыздар жинақталған және олар ауыздан-ауызға, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, халық арасында мәңгі өмір сүріп келеді.

Көкшетаудың Қазақстан тарихының барлық негізгі кезеңдері мен бетбұрыс кезеңдерін қамтитын бай ғасырлық өткені бар. Көптеген ғасырлар бойы бұрынғы Көкшетау облысының аумағында қазақтардың көшпелі тайпалары өмір сүрген. XVI ғасырда қазақ ұлтының қалыптасу процесі аяқталған кезде қазақтарда үш тайпалық бірлестік құрылды: аға, орта және Кіші жүздер. Көкшетау аумағы Орта жүздің құрамына кірді, сол кездегі ең көп және Солтүстік және Орталық Қазақстанның кең аймақтарын алып жатқан арғындар тайпалық одағының рулары көшіп келді. Арғындардың ішіндегі ең көбі Атығай (бөлімшелері: майлы, балта, бағыш, Құдайберді, бабасан және т.б.) тұқымдасы болды.

Сондай-ақ, облыс аумағында Қарауыл руының ұрпақтары (бөлімшелері: қылды, жақсылық, есенбай, жауылыбай және т.б.), сондай-ақ уақ, керей, қыпшақ тайпаларының ұрпақтары өмір сүрді. Көкшетау қаласының тарихы Кіші жүзден (1731 ж.), кейінірек (1740 ж.) Орта жүзден басталған Қазақстанның Ресейге қосылу оқиғаларымен тығыз байланысты. Жоңғарлар тарапынан агрессияның күшеюі, екінші жағынан, қазақ хандықтарының Ресеймен экономикалық және саяси байланыстарының дамуы оның протекторатының танылуына әкелді. Жоңғарларға қарсы соғыста жас Әбілмансұр, болашақ атақты Абылай хан (1711-1781) танымал болды.

Абылай хан тұсында ұлт-азаттық күрес орталығына айналған Көкшетау кеңінен танымал болды. Тарихи оқиға-Орта жүздің орыс мемлекетіне кіруі Көкшетау тауының оңтүстік етегінде орын алды, онда Бөгенбай, Қабанбай, Қанай, Олжабай, Баян, Жаңатай және басқа да атақты батырлар өздерінің милицияларымен жиналды, Абылай ханның алаңына сұлтандар мен би, ақсақалдар мен өлкенің басқа да асыл адамдары асықты. Демек, XVIII ғасырдың 30-жылдарында басталған Қазақстанның қосылуы XIX ғасырдың аяғында аяқталды және күрделі, даулы процесс болды. Әр тарап өзара қол қойылған актілердің ережелерін әр түрлі түсіндірді.

Қазақ хандықтарының билеушілері үшін Ресей азаматтығын қабылдау жоңғарлар тарапынан қауіп-қатерді жою мүмкіндігі ретінде қарастырылды, ал Әбілқайыр хан тіпті патша сарайының көмегімен даладағы саяси жағдайын нығайтып, жалпықазақ ханы болуға ұмтылды. Өз кезегінде патша үкіметі қазақ хандықтарының Ресей азаматтығын тануын Ресей империясының аумағын дереу және нақты ұлғайту мүмкіндігі ретінде қарастырды.

1824 жылы 29 сәуірде белгіленген күні Көкшетау (Бурабай) тауларының оңтүстік жағында, Көкшетау көлінің (Үлкен Чебачье) жағасында бес рудың өкілдері жиналды: Атыгаев, Қарауыл, Кереев, Қанжығалы және Қыпшақтықтар, оның ішінде 6, 57 старшын, 157 би және басқа да төре өкілдері, сондай-ақ қарапайым халық көп болды. А.Григоровский 1824 жылғы 30 сәуірдегі баяндамасында Омбы облыстық үкіметіне: «Көкшетау тауының маңында қырғыз даласында өткен үлкен жиыннан кейін осы сәуірдің 29-ы күні Көкшетау округінің

ордені салтанатты түрде ашылып, Ғабайдолла болып сайланды. төрағасы болып Худайберді әулетінен ең беделді ақсақалдар Атыгаевский Джылгар Байтокин және Исенбақты Киреевтер отбасынан Мүсет Яныбеков сайланды. (КСРО ЦГИА, ф. 1264, 1-п., 330-б., 47-б.). Сөйтіп, аға сұлтан болып марқұм хан Уәлидің (Орта жүздің соңғы ханы) үлкен ұлы Ғабайдолла Уәлиханов сайланды. Ал 1824 жылдың 29 сәуірі – бұл Көкшетау сыртқы округінің ашылған күні үкімет сенатының қаулысымен заңды түрде бекітіліп, қаламыздың құрылған күні болып саналады. Одан әрі сайлаудың соңында молданың дұғасы оқылды.

Тағы бір күні, бұйрық ашылғаннан кейін, 1824 жылы 30 Сәуірде сұлтандар мен старшиналар Григоровскийге аудандық бұйрықты Көкшетау тауларынан, яғни Көкшетау тауының оңтүстік етегінен, Көкшетау (қазір үлкен Чебачье) көлінің жағасынан, болыстардың орталығына ауыстыру туралы тұрақты өтініш жасады "Көкшетау мен Имантау арасындағы отголь верст 70 арақашықтығы, Агат шатқалына дейінгі осы екі биік жотаның жазығына". (КСРО ЦГИА, ф. 1264, оп.1, д. 330, л. 52).

Бұл өтініш қанағаттандырылды. Сол күні, 30 Сәуірде Григоровский отрядпен және бұйрықпен осы трактатқа көшті. Агат трактаты орналасқан жерде құжатталған жоқ, бірақ ол қазір Чаглин су қоймасының бөгеті орналасқан және Чат (Шате) трактімен шектесетін жерде орналасқан деп болжауға негіз бар, ал Чат шамамен бөгеттен басталып, Чаглинканың екі жағынан Копа көліне дейін созылады.

Демек, Чат шатқалының оңтүстік-батыс шекарасына Көкшетау тауынан бұйрық келіп, Григоровскийдің отряды Чаглинка өзені арқылы өтетін Қазіргі көпірдің оң және сол жағына орналасты. Алайда, бұл жерде округтік бұйрық бірнеше ай ғана қалды, өйткені бұйрық пен оның күзет бөлімін орналастыратын алаң өте кішкентай және ыңғайсыз болды, сондықтан сол жылы бұйрықты қайтадан ыңғайлы жана орынға көшіру туралы шешім қабылданды.

Мұндай орын Чаглинканың сол жағалауында, Копа көліне жақын жерде, 4 шақырымда таңдалды. Бұл қазір Красный Яр ауылы орналасқан жер. Бірақ мұнда да округтік бұйрық бекітілмеді, өйткені бұл жер әскери қоныс аудару үшін ыңғайсыз болды. Біріншіден,

Чаглинка өзенінің оң жағындағы таяз төбелер мен Жаланды таулары аймақтың көрінуіне кедергі келтірді, екіншіден, бұйрықты қоршап тұрған жер тұзды батпақтармен жабылған және астық егуге жарамсыз, үшіншіден, елді мекен Солтүстік желге ашық болды, төртіншіден, 50 адамға дейін жеткен адамдардың жаппай аурулары,көлден ылғал, бұл жерде жағалары қамыспен жабылған, масалар безгек тасымалдаушылары.

1825 жылдың көктемінде Лукин мен Путинцев Омбы облыстық басқармасына аудандық бұйрықты ауыстыруға рұқсат беру туралы өтініш білдірді (подполковник Григоровский өз миссиясын орындады деп санап , 1824 жылы маусымда бірнеше шенеуніктер мен сарбаздардың сүйемелдеуімен Омбыға кетті). Бұйрықты жаңа орынға ауыстыру туралы негізделген өтінішхатқа көз жеткізу үшін Ганерал-губернатор бұйрыққа Омбы облыстық бастығының міндетін атқарушы С.Броневскийді, білімді, ақылды, қазақтардың өмірі мен тұрмысын жақсы білетін адамды жібереді.

Броневский округті шолу кезінде мынадай ескертулер жасайды: "Көкшетау сыртқы округтік бұйрығы Қопа көлінің жанындағы аласа таулардың табанында орналасқан. Бұл көлдің айналасында шамамен 15 миль бар, оның жағалары біршама қамыспен өскен, оған өте үлкен Өзен – Чаглинка (Шаглинка) құяды, ал одан тағы біреуі, Чаглинка, Чаглы (Шаглы) деп аталатын көлдерге ағады. Ол көктемде көбірек ағынға ие, ал қазір бірнеше ғана, оған отрядтың көпірі салынған. Осы өзендердің байланысы арқылы көлдегі су әрқашан өте таза және қарама-қайшы дәмге ие. Жалпы, егіншілікке ыңғайлы жерлер: осы жазда мол өнім дәлел. Жақын жерде саптық және ағашты орман бар және бұл қоныстану үшін жеткілікті. Бүкіл отрядтың науқастары тек үш адамнан тұрады: бұл жердегі ауа мен судың сау екендігінің дәлелі. Өткен қыста 50 адамға дейін жеткен науқастардың саны көп болды... осы орынды таңдағанда, ыңғайлы әскери позиция да назардан тыс қалмады: биіктіктер орындарды қанағаттанарлық кеңістікке қарауға мүмкіндік береді, ал кең көл бір жағынан бекіністі қол жетімсіз етеді. Менің ойымша, жоғарыда аталған ыңғайлылықтар бойынша

қоныстануды қазіргіге қалдырып, қоныстануға кірісу керек қазынадан босатылған ақшаға тұрақты ғимараттар тұрғызу, казактарға бұйрыққа аударым болмайтынын хабарлау, содан кейін олар отбасыларымен мәңгілікке тұрғылықты жерін ашқысы келеді: бұл тек казактар ғана емес, бірақ Петропавлдың сауда қалалары да, шаруалар да тілек білдіреді. Бұл аймақтың тиімділігі тез арада қоныстануға ықпал етеді және алыс емес уақытта Көкшетаудан қала құрылуы мүмкін".

С. Броневскийдің болжамдары шын болып шықты. Ақырында, 1827 жылдың жазында аудандық бұйрық қазіргі Көкшетау қаласы орналасқан жерге көшірілді. Елді мекен қазақша Көкшетау деп аталатын таулардың терең тұманына ұқсайтын Көкшетау деп аталды.

Көкшетау сыртқы округінде қызмет атқару үшін Батыс Сібір генерал-губернаторы П.М.Капцевич келесі лауазымды тұлғаларды тағайындады: «коллегиялық ассортимент Путинцев, ол бұйрық бойынша орыс ассортименті қызметін атқарды және бір мезгілде болыстарда тәртіп ревизоры болды. ; Петропавл командирі-капитан Сидеев, округте тәртіпті қамтамасыз етуге міндетті және өзі де прокурор болды, арнайы тапсырмаларды орындады; дәрігер Соломонов тұрақты жұмысқа жіберілді; ал әскери старшина Лукин Көкшетау орденін қорғау жөніндегі әскери қарауыл отрядының бастығы және орыс әкімшілігінен вассор болып тағайындалды; капитан Безязыков, жүзбасы Бихарев, жүзбасы Федор Попков, корнет Пянков. Сондай-ақ 36 старшина мен 200 жауынгерлік казак және 14 запастағы казак қоныстанды». Бұл адамдар қала тұрғындарының іргетасын қалады; Қазақтардың ішінен бірінші болып орденді бағалаушылар Жылғара Байтокин мен Мүсет Яныбеков қоныстанды.

Елді мекеннің құрылысы Бұқпа төбесінің етегінен басталып, аудан тәртібін қорғау үшін осында казак пикеті орнатылды. «Көкшетаудағы қоныстанушыларға әр офицерге 100 сом алтын, жауынгер және запастағы казакқа 3 рубль 50 тиын күміс берілді. Мұнда жүз казак орналасу керек еді, ал полк

штабы алғашында Атбасарда орналасты. Одан әрі Көкшетауға қоныс аударған казактарға егістік және шөп шабатын жерлер берілді. Центурион Плаомов қоныстанушыларды қабылдау үшін Көкшетау қаласына жіберілді. Қоныс аудару Челябин уезінен, Орынбор, Саратов губернияларынан келгендер Көкшетауда қалғандарға 40 сомнан берілді; Қоныс аударушылар қызметтік казактарға айналып, Ресей империясының шығыс шекарасын сенімді қорғауға мәжбүр болды.

Көп ұзамай Көкшетауда казак гвардиялық отряды орналасып, казак ауылы құрылды. Ауылда негізінен отбасылық казактар тұратын. Ауыл тұрғындарының бай, ауқатты бөлігі казак элитасы – атамандар, офицерлер, т.б. Бұл элита шабындығы бар орасан зор жер телімдерін иеленді. Казактар көлдің жанындағы қарағайлы орманды кесу арқылы өздеріне жайлы ағаш үйлер салды. Қаланың XIX ғасырдың екінші жартысында қандай болғанын орыс зерттеушілерінің жазбаларынан білуге болады.

XIX ғасырдың ортасынан бастап Ресейден мұқтаждық пен аштыққа ұшыраған қоныс аударушылардың үлкен толқыны мұнда еркін жерлерге ағылды. Көкшетауда халық саны тез өсті. Шаруа қоныс аударушылары үшін басқа жер учаскелері бөлінді, ал тұрғын үй құрылысына тек казак ауылының шегінен тыс жерде рұқсат етілді. Сонымен, ауылдың жанында қаланың буржуазиялық бөлігі өсті. Казак пен буржуазиялық бөліктің шекарасы Граничная көшесі (қазіргі Киров көшесі) болды.

«1863 жылғы губерниялық есеп бойынша ауылда: 21 мемлекеттік үй, 16 тас және кірпіш үй, 365 ағаш, филистикалық үй, 2 мектеп: казак және станица, 1 май зауыты, 2 ұстахана, 11 ауыз су үйі бар. , ұнтақ журналдары – 2, бөлшек сауда дүкендері – 72 және сүт дүкендері – 10». Осының бәрі Көкшетауды басқа елді мекендерден ауыл ретінде ерекшелендірді. Сонымен қатар, оның алдында біраз перспективалар ашылды, жақсы болашақ көрінді. Көкшетау жаңадан құрылған уездің әкімшілік орталығы ретінде қалалық елді мекен құқығы берілді. Ауданды уезд бастығы басқарды, оның орынбасары болып Алексей Иванович

Туполев, орынбасары болып Якуб Уәлиханов (ғалым Ш.Уәлихановтың інісі) тағайындалды.

1876 жылы Көкшетау ақыры өзінің әскери маңызын жоғалтты. Сап пен бекініс жойылып, қазақ даласында басқару Ресей империясының үлгісімен жүргізіле бастады. Көкшетау қаласы 1895 жылы қала деп атала бастады.

1887 жылы Көкшетау ауылы 288 үйден және 1819 тұрғыннан тұрды. Ауылда бірде-бір ірі өндірістік кәсіпорын, мекеме болмаған. Ауылдағы алғашқы ең үлкен ғимарат казактар берген қаражатқа салынған Георгий шіркеуі болды. Бастапқыда қасиетті Ұлы шейіт Георгий Жеңімпаздың құрметіне ғибадатхана таудың солтүстік беткейінде тұрғызылған. Кейінірек бұл жерде капелла орнатылды, онда жыл сайын 23 сәуірде жаңа орынға көшірілген Әулие Джордж шіркеуінен діни шеру өтті.

Ауыл тұрғындарының өз үкіметі болды. Оны сайланған көсем басқарды. Ауыл атаманының сайлауы жасырын дауыс беру арқылы өтті. Казак бөлімінде 15 400 адамға және 5 000 шаршы миль аумаққа бір дәрігер болды. 19 ғасырдың аяғында ауылда 30 төсектік жартылай аурухана ашылды.

Ауылдағы халық көп жиналатын жердің бірі Сенная базары болды. Мұнда отын, мал, құс, шөп, т.б. саудасы қызған. Ауыл тұрғындарының шөп базары қазір В.В. Куйбышевтің ескерткіші орналасқан жерде болды. Базардың жанында шарап, азық-түлік дүкендері болды. Ауылдың өз жерлері болды, ол 60553 гектарды құрады. Бұл жерлер Зерендіге қарай және көлдің арғы жағында, ескі әуежай бағытында орналасқан. Казак элитасы ауыл шаруашылығымен айналысқан жоқ, олар негізінен жерді жалға берді.

Ауыл он аулаға бөлінді. Әр он ауладан бір-бір казак таңдалып, ауылдың атаманына өз аймағында болған оқиғаның бәрін баяндап берді. Ауылдағы ер балаларға арналған алғашқы бастауыш мектеп 1876 жылы ғана салынған. Мектепте балалар аз болды. Мектепте үш сынып және дәліз болды. Мұғалім балаларды оқытқаны үшін жылына 168 рубль алатын. 1881

жылы қыздарға арналған мектеп ашылды. 1889-1905 жылдары ауыл мектебінде мұғалім. Юлия Николаевна Куйбышева (В.В. Куйбышевтің анасы) жұмыс істеді. Қаланың басқа бөлігі «мещанской» деп аталды.

1887 жылға дейін барлық ғимараттардың 231-і болды. Қала тұрғындарының жеке шіркеуі (Михайло-Архангельская) болды, ол қазір қала бағы орналасқан жерде (шамамен құмысная орналасқан жерде). Қалада екі мешіт болған: бірі буржуазиялық бөлігінде (Урицкий көшесінде), екіншісі, шамамен қазір Көктем дүкені орналасқан жерде. Пошта-телеграф кеңсесі болды. 15 төсектік ауруханада дәрігер мен фельдшер жұмыс істеді. Қонақ үйлер де, таксилер де болған жоқ. Сауда үшін дүкендер қатары салынды, оларда бірнеше өндірістік цехтар болды. Ортада, қатар-қатар орындықтардың арасында ұсақ-түйек тауарларды сатуға арналған ұзын үстелдер қойылды. Қазір ескі базардан із қалған жоқ. Бұрын ол орналасқан жерде үлкен алаң төселіп, Кеңестер үйінің (қазіргі Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі) ғимараты салынды.

Қаладағы саяси билік сауда және өнеркәсіп буржуазиясының, бай ауылшаруашылық элитасының қолында болды, бұл қаланың әлеуметтік және экономикалық өміріне ерекше әсер етті. Құны 200 рубльден төмен мүлкі бар қала тұрғындарының саяси және қоғамдық өмірге қатысуға құқығы болмады. Әсіресе, қаланың буржуазиялық бөлігінде ерекше үкімет болғаны қызық. Қаланы 1917 жылға дейін бұрын өрт сөндіру бөлімі орналасқан ғимаратта орналасқан қалалық үкімет басқарды. Кейінірек қайта салынды, қазір осы жерде ескі Көкшетау қонақ үйі орналасқан. Қалада қалалық үкіметтен басқа, Зират (Советская) көшесінде орналасқан ғимаратта орналасқан полиция бөлімі, аудандық әскери бөлім және қалалық сот приставы болды. Қазір бұл ғимаратта «Техноконтракт» ЖШС орналасқан.

1894 жылы Сібір мен Қазақстанның барлық уездік орталықтары мен ірі елді мекендеріне сауалнама жіберіліп, оның талдауы негізінде 1895 жылы Көкшетау қаласы ресми

түрде қала болып танылды. 90-жылдардың өзінде қала өнеркәсібінде ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдейтін шағын зауыттар: 1 ет сою цехы, 1 құбыр зауыты, 2 май зауыты, 10 ұстахана, 1 бу диірмені, 2 кірпіш зауыты (52 жұмысшы) және т.б. болды. Өңдеу өнеркәсібі болды. және азық-түлік дүкендері, дүкендерде нан. 1899 жылы қаланың кірісі 2900 рубль болды.

Онжылдықта (1887-1897) Көкшетауда үйлер саны екі еседен астам өсті (1897 жылғы санақ бойынша 5000-ға жуық адам) қалада (1824 - 350 адам, 1868 - 350 адам) тұрды. – 1685 адам). Қала тұрғындарының әлеуметтік құрамы мынадай болды: «дворяндар – 41 адам, көпестер табының өкілдері – 71, мешандар (ұсақ саудагерлер мен қолөнершілерден қалалық тап өкілдері, төменгі дәрежелі қызметкерлер) – 3039 адам, казактар – 581 адам. . Қалада 426 адам (разночинцев) да уақытша тұрды, орыстармен бірге 1121 мұсылман халқы: қазақтар, татарлар, Орта Азиядан көшіп келгендер болды».

1900 жыл елеусіз келді. Жаңа ғасырға кері санақ басталды. Көкшетау қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуы Ресей империясының басқа қалалары сияқты капитализмнің даму жолымен жүрді. Осы уақытқа дейін қалада тауар айналымы 706 650 рубль болатын 90 түрлі сауда орындары болды. Ғасырдың басында, 1904 жылы қалада бірінші кірпіш ғимараты салынды, ол бай адамға, кейінірек темір құю зауытының иесі Смуровқа тиесілі болды (қазіргі уақытта бұл ғимаратта тарихи және өлкетану бар; мұражай). 1912 жылы Көкшетау уезінде акциздер деп аталатын салықтар (яғни, кейбір тұтыну тауарларына жанама салық) енгізілді. Олар мемлекеттік шарапты, алкогольді және акциздік қадағалауға жататын басқа да өнімдерді монополиялық сату айналымынан тұрды. Осы уақытқа дейін қалада: бір үлкен шарап қоймасы, 2 шарап дүкені, 2 таверна, 2 Ренск жертөлесі (Ренское – жүзім шарабының ежелгі атауы), 9 сыра дүкені болды.

1917 жылы желтоқсанда базар алаңында халық көп жиналған жиналыста Көкшетау Совдоп биліктің Кеңестің қолына өткенін жариялап, кеңес аппаратын құруға кірісті. Бірақ

1918 жылы маусымда Кеңес өкіметін құлату мақсатында қалаға шетелдік интервенция басталды. 1918 жылы 2 маусымда чехословак әскерлері ақ гвардияшылардың қолдауымен қалаға кірді. 3 маусымда казак армиясының полковнигі Пелымский мен жергілікті бай Михеев өздерін қаланың қожасымыз деп жариялады. Кеңес өкіметінің көрнекті ұйымдастырушылары Демецкий, Сушков, ағайынды Шевелевтер, Смирнов, Потанин атылды. Бірақ ақ гвардияшылардың жеңісі уақытша болып шықты. М.Н.Тухачевский басқарған 5-ші армияның 59-дивизиясы генерал Дутовтың бөлімдерін талқандап, 1918 жылы 12 қарашада қалаға кірді. 1919 жылдың екінші жартысында революциялық комитет құрылды. Көше атаулары,obelisk, ескерткіштер, мемориалдық тақталар Көкшетаудағы революциялық оқиғаларды еске түсіреді. Көкшетаулықтар «Кеңес өкіметі үшін күрескерлерге» (сәулетші В.К. Романко, мүсінші В.И. Костин) айбынды ескерткіш орнатты. Ескерткіш 1918 жылы Кеңес өкіметін ұйымдастырушылар атылған жерге орнатылған. Ескерткіштің айналасындағы жапырақты жас саябақ сыбдырлайды. 20 ғасырдың басында Көкшетау қаласы бұрынғысынша тар, қисық, асфальтсыз көшелері бар губерниялық қала болды;

Сауатсыздықты жою бағытында көп жұмыстар атқарылды. 1919 жылы 15 желтоқсанда Халық үйі ашылды. Мұнда төрт секция ұйымдастырылды: кітапхана, лекция, музыкалық-вокал және драма. Секциялар қойылымдар, концерттер, лекциялар ұйымдастырды. Халық үйінде фортепиано, скрипка, үрмелі аспаптар кластары бар музыка мектебі ашылды. Мектепте 6 мұғалім, 180 оқушы болды. 1923 жылы Көкшетауда орыс педагогикалық техникумы ұйымдастырылып, ол 1928 жылы қазақ педагогикалық училищесіне айналды. 1925 жылға қарай бірінші деңгейлі 6 мектеп болды, оның ішінде қазақ, татар және 4 орыс. Сонымен қатар орыс жетіжылдық мектебі ұйымдастырылды. Барлық мектептерде 1212 оқушы және 32 мұғалім болды. 1919 жылы 11 желтоқсанда медициналық, санитарлық-эпидемиологиялық,

фармацевтикалық бөлімшелері бар денсаулық сақтау бөлімі құрылды. Дәл осы жылдары сүзек індетімен күресу жөніндегі комиссия құрылып, оны дәрігер М.Н.Глаголев басқарды. Аурухананы шамадан тыс жүктемес үшін 80 төсектік арнайы реконвалесцентті емхана ашылды.

1930 жылдары индустрияландырудың өсуі халықтың өмір сүру деңгейін арттырды. Бүкіл елдегі сияқты Көкшетауда да тұрмыс түзеле бастады, адамдар тұрмысты жақсарту үшін аянбай еңбек етті. Қала бірте-бірте заманауи келбетке ие болды. Халық саны көбейіп, жұмысшылар саны өсті. Өнеркәсіп өндірісін жыл сайын арттырды. 1940 жылдың өзінде облыста 5,4 миллион киловатт/сағ электр энергиясы өндірілді. Қалада жылына 3,6 млн дана кірпіш, 11,0 мың жұп былғары аяқ киім, 20,0 мың жұп киізден жасалған аяқ киім, 820 тонна май, 15 мың тонна ұн және басқа да көптеген өнімдер шығарылды. Осы уақытқа дейін жаңа ауруханалар салынып, дәрігерлер мен медбикелер көбейді. Бірқатар тұрғын үй нысандары пайдалануға берілді. Қаланың тұрғын үй қоры 59,8 мың шаршы метрді құрады. Осы уақытқа дейін Көкшетау халқының саны 19 мыңнан асты. Қалада 10 мектеп болды, міндетті жеті жылдық білім беру енгізілді.

1934 жылы 26 қыркүйекте Көкшетауға көрнекті мемлекет қайраткері С.М.Киров болып, ВЦСПС Саяси Бюросының тапсырмасы бойынша жергілікті жағдайды зерттеп, партия және кеңес органдарына практикалық көмек көрсетті. С.М.Киров сол кездегі елдің ең маңызды алтын өндіру орындарының бірі болған Степняк қаласына да барды. Осы оқиғаға орай Граничная көшесі С.М.Киров көшесі болып өзгертілді.

1938 жылы 20 қыркүйекте қалалық жұмысшылар кеңесі көшелердің атын өзгерту туралы шешім қабылдады: Прямая – имени Воровского, Тюремная – Чапаева, Подгорная – Менжинского, Базарная – Горького, Пересечная – Фрунзе, Речная – Крупской, Свободная – 1 Мая (позже М. Габдуллина), Пригородная – Чкалова, Смежная – Буденного, Больничная – Сакко и Ванцетти, 1 Кладбищенская – Островского, 2

Кладбищенская – Фурманова, Крестьянская – С. Разина, Михайло-Архангельская – Ленина, затем Средняя, Рязанская – Коммунистическая, Большая Садовая – К. Маркса, Петропавловская – Советская, Граничная – Кирова, Войсковая – Урицкого, Ивано-Вознесенская – Пролетарская және т.б.

Соғыс қарсаңында біздің облыс аумағына Батыс Украина мен Белоруссиядан 15 мың поляк және неміс отбасы қоныстандырылды. Соғыс жылдарында облыс аумағына шешен және ингуш ұлттарының тағы 6399 отбасы (немесе 28114 адам) жер аударылды» («Казахстанская правда» 1995 жылғы 11 мамыр). 1932 жылдың 20 ақпанынан 1936 жылдың 29 маусымына дейін Көкшетау қаласы облыс орталығы ретінде Қарағанды облысының құрамында, ал Петропавл оның облыстық әкімшілік орталығы болды. 1936-1944 жылдар аралығында Көкшетау қаласы Солтүстік Қазақстан облысына қарады.

1941 жылы 22 маусымда фашистік Германия Кеңес Одағына шабуыл жасады. Соғыстың бірінші күні Көкшетау қаласының 5 мың жұмысшысы орталық алаңдағы митингіге жиналды. Партияның бірінші хатшысы Т.Қ.Қантарбаев: «Біздің міндетіміз – өз постымызда жанқиярлықпен еңбек ету, еңбек тәртібін нығайту және жауды жеңуіміз үшін Қызыл Армияға қажеттінің бәрін беру», – деді. Соғыстың алғашқы күндерінен бастап қалада әскери бөлімдерді жасақтау комиссиясы жұмыс істей бастады. Оның үндеуіне жүздеген еріктілер жауап берді.

Ал қаланың оңтүстік шетінде, Галочья Сопкаға қарай әскерге шақырылғандарды жинау үшін лагерьлер құрылды. Онда олар жауынгерлік дайындықтың қысқаша курсынан өтіп, қару-жарақ пен техниканың жаңа түрлерімен танысты. Көп ұзамай әрбір төртінші азамат майданға аттанды. Көптеген көкшетаулықтар генерал-майор И.Панфилов басқарған 316-атқыштар дивизиясының, 150-Ирицко-Бердинская, 314-Кингисепп атқыштар дивизияларының және 27-гвардиялық дивизиялардың құрамында шайқасты.

Ұлы Отан соғысындағы ерліктері үшін 497 қазақстандық, оның ішінде 29 көкшетаулықтар Кеңес Одағының Батыры атағын алды. Сонымен қатар, облысымыздың алты өкілі «Даңқ» орденінің толық иегері атанды. Мәскеуді кеудесімен қорғаған панфиловшылардың қатарында аты аңызға айналған жерлесіміз, №3 мектептің түлегі, кейін белгілі жазушы, ғалым, академик Мәлік Ғабдуллин де болды.

1943 жылы 27 маусымда Көкшетауда өткен митингте Кеңес Одағының Батыры Мәлік Ғабдуллин: «Көкшетаулықтар арыстандай айқасады. Оған мысал ретінде 28 батыр-панфиловшының ерлігін келтіруге болады. Көкшетаулықтардың патриотизмінде шек жоқ». Қаһармандық тарихта А.Матросовтың ерлігін қайталаған даңқты жерлестер – Николай Сапроновтың есімдері бар. Н.Гастеллоның ерлігін кеңестік ұшқыштар 300 рет қайталады, жау кластерлеріне қарсы көліктерін тастап кеткен даңқты қаһармандардың қатарында үш жерлесіміз бар: Михаил Янко, Александр Скнарев, Григорий Асеев. Батыс Украинаны азат еткен Павел Никитин өлмес ерлік жасады. Черновцы қаласын алу кезінде қалаға бірінші болып №1 орта мектептің оқушысы, ержүрек көкчетавтықтың танкі кірді. Павел қайтыс болды. Ал оның танкі шайқастан өткендей Вокзал алаңындағы тұғырда қатып қалды. Черновцы қаласының көшелерінің бірі батырдың есімімен аталады.

Біздің даңқты қала тұрғыны, бұрынғы майдандық медбике Мария Петровна Смирнова-Кухарская 1942 жылы 24 қазанда 421-ші жараланған солдат пен командирді аман алып қалуда көрсеткен ерлігі мен батылдығы үшін Ленин орденімен марапатталды. Өзіне берілгендігі мен батылдығы үшін ол Халықаралық Қызыл Крест және Қызыл Жарты Ай Қоғамы лигасының ең жоғары наградасы – Флоренс Найтингейл медалімен марапатталды.

Жау тоқтатылып, майдандағы бастама кеңес әскерінің қолына өткенде, жараланған әскери тұтқындардың тұтас легі Көкшетау қаласына аттанды. Олар да орналасып, емделді, қалада тағы бір №3604 арнайы аурухана құрылды, оның тікенді

сыммен қоршалып, күзетшілері болуымен ерекшеленді. Майдан даласынан көшірілгендерді қала халқы бауырмалдай қарсы алды. Қалалық атқару комитеті эвакуацияланған отбасыларға жеке тұрғын үй салуға 40 мың сом бөлді.

Қала тұрғындары үшін соғыс жылдары да есте қаларлық, өйткені дәл сол сұрапыл кезеңде Көкшетау облыс орталығына айналды. 1944 жылы 16 наурызда Қазақ Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен. КСР Көкшетау облысын құрды, оның құрамына Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарының әкімшілік бағынуынан қайтарылған 11 аудан кірді. Қала тұрғындары Ұлы Отан соғысына қатысушыларды еске алуда. Соғыс кезінде қаза тапқандарға арналған монументалды кешен 1977 жылы 5 қарашада салынып, ашылды. Жерлестеріміздің естелігі мен ерлігінің белгісі ретінде Мәңгілік алау жанады. Кеңес Одағының Батырлары аллеясы – көкшетаулықтар біркелкі теректер мен қатаң мәрмәр тақтайшалары бар ескерткішке жақындайды.

1945 жылы 19 тамызда жеңіске жеткен жауынгерлерді жеткізген алғашқы эшелон Көкшетау қаласына келді. Оларды перронда қарсы алуға қала тұрғындарының барлығы дерлік келді. Алғашқы күндерден бастап майдангерлер өз орындарына оралды. Барлық жерде халық шаруашылығын орнатып, оны бейбіт жолға көшіру қажет болды.

1946 жылы наурызда КСРО Жоғарғы Кеңесінің сессиясында төртінші бесжылдық жоспар қабылданды. Бұл кезде Көкшетау қаласының мәртебесі өзгерді. Қазір облыс орталығына мыңдаған жұмысшы керек болды. Жергілікті шикізатты өңдейтін, халық тұтынатын тауарларды, азық-түлік өнімдерін шығаратын және облыстың еңбекші халқына қажетті тағы басқаларын шығаратын кәсіпорындар құрыла бастады. Қалалықтар алдағы тапсырмаларды түсіністікпен орындауға кірісті.

1946 жылдың аяғында Механикалық зауыт Жеңіл өнеркәсіп министрлігінің құрамына кіріп, тігін және аяқ киім өнеркәсібіне арналған жабдықтар мен бұйымдарды шығара бастады. 1946-48 жж. Зауыт 20 мыңға жуық тігін машинасын

жеткізіп берді, онда ондаған мың жұмысшы еңбек етіп, халыққа киім-кешек пен аяқ киім шығарды. 1948 жылы зауыт Машина жасау және аспап жасау министрлігіне берілді. 1947 жылы барлық өнеркәсіптік және азық-түлік тауарларына карточкалық жүйе жойылды, бұл қала тұрғындарының сатып алу қабілетін нығайтуға көмектесті, мемлекеттік және кооперативтік сауда желісі ұлғайды. 50-жылдардың басында қаланың теміржол вокзалынан ең шеткі көшесі қазіргі салынып жатқан Перво Майя көшесі М.Ғабдуллина көшесі болды.

Қазақ Министрлер Кеңесі. КСР 1954 жылғы 31 шілдедегі «Көкшетау қаласын салу және абаттандыру туралы» N513 қаулысы қаралып, облыс орталығын дамытудың бас жоспары қабылданды. Оның ішінде 1955 жылға арналған іздестіру-жобалау жұмыстарының жоспары, су құбыры мен канализацияның жобалық-сметалық құжаттамасы әзірленді. Көгалдандыруға 45 мың сом, қаланы кесіп өтетін Копинка өзеніне көпір салуға 100 мың рубль бөлінді. Осы шешімге сәйкес қалалық сүт комбинаты, ет комбинаты, әмбебап дүкен, кітап дүкені, т.б. Барлық жоспарланған құрылыс жоспарларын орындау үшін 1954 жылы қарашада «Кокчетавстрой» тресі құрылды. Оның бірінші басшысы Иван Корнилович Левченко болды. Трест Островский көшесіндегі ескі бір қабатты ғимаратта орналасқан. Мамандар мен жұмысшылардың өзегін еліміздің түкпір-түкпірінен тың игеруге келген жастар құрайтын. Олардың ішінде Л.И.Козлов, Т.А.Савенко және басқалар. Құрылысшылардың алғашқы шатырлы қаласы Копинка өзенінің жағасында заманауи элеватордан алыс емес жерде көпірдің жанында бой көтерді.

1958 жылы Көкшетау қаласындағы қалалық өнеркәсіптік комбинаттың негізінде «Комсомолдың 40 жылдығы» атын алған тігін фабрикасы құрылып, 40-тан астам өнім түрін шығарды. 1965 жылдан бастап фабрика ерлер мен балалар жейделерін шығаруға мамандандырылған. Бір жылдан кейін 1959 жылы медицинада қолданылатын жасанды тыныс алу аппараттары мен ингаляторларды шығаратын оттегі-тыныс алу аппараттары

зауыты іске қосылды. 1954 жылдың басында қалада ұзындығы 6 шақырым болатын бір автожолаушы линиясы болды, оған 2 автобус және бірнеше такси қызмет көрсетеді. 1956 жылы қаладағы жолаушылар желілерінің ұзындығы 20 шақырымға дейін жетсе, оларға 12 автобус және он шақты такси қызмет көрсетті.

1959 жылғы халық санағы бойынша қаланың станциялық бөлігімен бірге Көкшетауда тұрғындардың саны 52,9 мың адамды құрады (1949 ж. – 26 мың адам). Осы жылдары қалада екі облыстық газет – қазақ тілінде «Көкшетау правдасы», 1944 жылдан орыс тілінде «Сталиндік ту», 1956 жылдан «Кокчетавская правда», 1963 жылдың мамыр айынан бастап «Степной маяк» деп аталды. 1959 жылы ауыл шаруашылығы саласында қол жеткізген табыстары үшін Көкшетау облысына сол кездегі үкіметтің ең жоғары наградасы – Ленин ордені тапсырылып, бұған Көкшетау қаласының еңбекшілері де зор үлес қосты.

Өзінің өткен тарихында Көкшетау 60-70 жылдардағыдай тез дамымаған. Қайта жаңғыртылып, жаңадан салынған ескі өнеркәсіп орындары бірінен соң бірі іске қосылды. Өнеркәсіп өндірісінің көлемі 1964 жылы 1954 жылмен салыстырғанда 10 есе өсті. Қаланың зауыттары 80-нен астам өнім шығарады.

1965 жылдың өзінде-ақ Бұқпа төбесінде қаланың көркіне сай 180 метрлік телемұнара бой көтеріп, облыстың барлық елді мекендерінде телебағдарламаларды жүйелі қабылдау қолға алынды. Радиостанциялар үш бағдарламалы хабар таратуға көшірілді.

Қазірдің өзінде 70-ші жылдары кірпіш пен бетон блоктарынан жасалған 4 және 5 қабатты ғимараттар пайда болды. К.Маркс көшесінде (ескі ғимаратты білдіреді) төрт қабатты 300 орындық «Көкшетау» қонақ үйі салынды. 1974 жылы облыстық партия комитетінің (облыстық әкімдік) әкімшілік ғимараты салынды. 1977 жылы қала орталығында Бас пошта ғимаратының құрылысы аяқталды (сәулетші Ю.Л. Земляков).

1972 жылы ұшу-қону жолағы пайдалануға берілді. 22 тамызда алғашқы турбовинттік ИЛ-18 ұшағы Көкшетауда қонды және осы оқиғаға орай аэродромда қала жұмысшыларының жиналысы өтті. Құттықтау сөзімен Қазақстан Компартиясы облыстық комитетінің бірінші хатшысы Е.Н. Әуелбеков. Алматы – Көкшетау – Мәскеу бағыты бойынша ұшақтың тұрақты рейстері басталды. Ал 1975 жылы әуежайдың жаңа терминал ғимараты пайдалануға берілді. 1975 жылы 11 қазанда ТУ-154 жолаушылар ұшағымен Алматыдан Көкшетау қаласына алғашқы рейс орындалды.

1962 жылы Көкшетауда Ш.Уәлиханов атындағы педагогикалық институт ашылды, институттың бірінші ректоры болып тарих ғылымдарының кандидаты Иван Степанович Горохводацкий болды. 1974 жылы үш факультетте – физика-математика, филология және шет тілдерінде 2000-нан астам студент білім алды. 1963 жылдан бастап Қарағанды политехникалық институтының филиалы жол көлігі, азаматтық және өнеркәсіптік құрылыс мамандарын дайындауды бастады. 70-жылдардың басына қарай 6 техникум орта буын мамандарын дайындады. Қалада 20 орта мектеп, оның ішінде екі мектеп-интернат, екі жұмысшы жастардың кешкі мектебі, сонымен қатар облыстық сырттай орта мектеп болды. Мектептерде 18 мың оқушы болды.

1963 жылы «Дружба» кинотеатры алғашқы келушілерін қабылдады. Облыстық драма театры 1977 жылы қазанда Л.Славиннің «Интервенция» пьесасының қойылымымен ашылды, ұйымдастырушысы және бас режиссері Яков Аронович Куклинский болды. 1974 жылы Көкшетау қаласының 150 жылдығына орай «Юбилейный» спорт кешені ашылды. 80-жылдардың басында облыс орталығының келбеті күрт өзгерді.

1986 жылы «Тұрғын үй – 91» бағдарламасы әзірленді, оны жүзеге асыру 1987-1991 жылдар ішінде 1987 жылғы 1 қаңтарда кезекте тұрған барлық отбасыларды қаладағы тұрғын үймен қамтамасыз етуге мүмкіндік беруі керек еді. Осы жылдары кемінде 70 мың шаршы метр ірі панельді тұрғын үй, ал

XII бесжылдықта 500 мың шаршы метр тұрғын үй салу жоспарланды. 1988 жылдың жазында Орталық базар ғимараты салынып, пайдалануға берілді. 1989 жылдың мамырында маңызды оқиға болды - Кокчетав пен Американың Уокеша қаласы (Висконсин) бауырлас қала болды. Қарапайым заставадан облыстың өнеркәсіптік және мәдени орталығына дейін – қаламыздың даму жолы осындай. Оның бай өткені мен тарихқа тез сіңіп бара жатқан бүгінгі өмірі өз қаласына мәңгілік адал болған адамдардың жанқиярлық еңбегімен жасалған.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң қабылданған 1991 жылғы 16 желтоқсандағы күн түбегейлі жаңа экономикалық және әлеуметтік қатынастары бар егеменді мемлекеттің қалыптасуының бастапқы нүктесі болды. Жаңару қаламызға да әсерін тигізді, экономикада құрылымдық қайта құрулар – әртүрлі меншік нысандарына негізделген нарықтық қатынастардың қалыптасуы басталды. Саяси жүйе де жаңа сапаға ие болды, бір билеуші партияның монополиясы жойылып, заң үстемдігінің тетіктері біртіндеп құрыла бастады; Бизнесмендер мен кәсіпкерлердің мүлдем жаңа қабаты белсенді түрде пайда бола бастады. Кәсіпкер азаматтар шағын және жаппай жекешелендіруге, өнеркәсіптік кәсіпорындарды акционерлендіруге, ауыл шаруашылығы саласына, құрылыс кешеніне, қызмет көрсету саласына және т.б. Үкімет кәсіпкерліктің әртүрлі түрлерін қолдау және дамыту үшін бірқатар арнайы бағдарламалар әзірледі. «Қалада жеке еңбек қызметі мәртебесі бар 2 мыңнан астам шағын кәсіпорын жұмыс істей бастады. Шағын бизнес ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу бойынша 52 кәсіпорынды біріктірді.

Қаланың кәсіпкерлік тарихының жарқын бетін белгілі кәсіпкер Абай Мырзахметов қалдырды (1997 жылы 21 қыркүйекте жол апатынан қайғылы қаза болды). Ол 1992 жылы құрған «Тұмар» серіктестігі ауыл шаруашылығын өсімдіктерді химиялық қорғау құралдарымен қамтамасыз етуге, ауыл шаруашылығы зиянкестері мен өсімдіктер ауруларына қарсы

күрес жұмыстарын ұйымдастыруға және жүзеге асыруға, әзірлеуге және енгізуге елеулі үлес қосты және қосуда. топырақ құнарлығын сақтау және арттыру жөніндегі ғылыми-өндірістік бағдарламалардың, сондай-ақ астық және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасы.

Оттегімен тыныс алатын қондырғылар зауыты мен прибор жасау зауыты «Тыныс» АҚ акционерлік қоғамына біріктірілді. Қазіргі уақытта «Тыныс» АҚ өз өнімдерін Қазақстан нарығына ғана емес, сонымен қатар жақын және алыс шетелдердің бірқатар елдеріне: Ресей, Украина, Беларусь, Өзбекстан, Үндістанға жеткізеді. Көкшетауда жеке кафе-мейрамханалар, дүкендер, шаштараздар және т.б. желісі пайда болды, Халық банкі, Центр Кредит Банк, Тұран Әлем Банк, Валют Транзит Банк, Темір Банк және т.б. филиалдары жұмыс істейді.

1993 жылы 7 қазанда Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Президиумының Көкшетау облысын Көкшетау деп, Көкшетау қаласын Көкшетау деп атауды орыс тілінде жазу туралы Қаулысы шықты. Қалада сегіз ұлттық мәдени-ағарту қоғамдары бар: «Қазақ тілі», славяндық «Истоки», поляк «Полония Пулночна», неміс «Видергебурт», татар мәдениеті орталығы, корей қоғамы, еврей «Эйникайт», шешен-ингуш. «Вайнах».

Көкшетауда атындағы университет бар. Ш.Уәлиханов (1996), 5 орта арнаулы оқу орындары – колледждер, лицейлер мен техникумдар, 2 кәсіптік лицей, 27 орта мектеп, т.б., 27 медициналық мекеме. 1991 жылы қалада халық ақын-жыраулары Біржан сал мен Ақан сереге ескерткіштер орнатылды. 1995 жылы 4 қыркүйекте Кеңес Одағының Батыры, академик, жазушы Мәлік Ғабдуллиннің мұражайы ашылды. 1944 жылы құрылған Көкшетау облысы таратылып, 1997 жылы Көкшетау қаласы облыс орталығы болудан қалды. 1998 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі Көкшетау қаласына көшірілді. 1999 жылғы наурызда жүргізілген алдын

ала халық санағының мәліметтері бойынша қала халқының саны 132,9 мың адамды құрады.

1999 жылы 8 сәуірде Қазақстан Республикасы Президиумының «Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарының әкімшілік құрылымына өзгерістер енгізу туралы» Жарлығы шықты. Осы күннен бастап қала Ақмола облысының облыс орталығына айналды, ол өз шекарасында өзгертілді.

Бұл мақалада біз Солтүстік Қазақстанның мәдени-тарихи мұрасының құрамдас бөлігі болып табылатын Көкшетау қаласының бай тарихына үңілдік. Көкшетау 19 ғасырдағы бекініс ретіндегі кішіпейіл бастаулардан қазіргі заманғы сауда, ауыл шаруашылығы және мәдениет орталығы мәртебесіне дейін дамып, аймақ картасындағы маңызды түйін болып қала берді. Біз қала дамуының негізгі кезеңдерін қарастырып, оның сауда мен мәдениеттегі рөлін, сондай-ақ аймақтың экономикалық дамуына ықпалын атап өттік. Көкшетаудың тарихы тек оның тұрғындарының ғана емес, сонымен бірге оның дамуы мен өркендеуінде көрініс тапқан бүкіл халықтың тарихы екенін атап өткен жөн.

Көкшетаудың тарихы қаланың өзгермелі жағдайларға бейімделіп, өзінің бірегей болмысын сақтай отырып, қалай дами алатынының үлгісі болып табылады. Сондай-ақ бүгінгі күнді танып, болашақты қалыптастыруда тарихты зерделеудің маңыздылығын еске салады. Ендеше, Көкшетаудың тарихы шаһардың өткені ғана емес, бәрімізге үлгі, тағылым. Ол бізді мәдени және тарихи мұрамызды сақтауға және құрметтеуге, болашақ ұрпақ қаланың сұлулығы мен байлығын біз сияқты тамашалауы үшін даму мен гүлденуге ұмтылуға шақырады.

Әдебиет:

1. Исторические очерки. / К. К. Абуев. – Кокшетау: [б. и.], 1997. – 292 с.
2. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей / под ред. М.К. Козыбаева. Алматы: Изд-во Санат, 1996.
3. ЦГИА СССР, ф.1264, оп.1, д.330, л.52

**ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ КАК ВАЖНЕЙШЕЕ
НАПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО -
ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ (НА
ПРИМЕРЕ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)**

Васильева О.В.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

В современных условиях развивающегося процесса национальной самоидентификации личности важную роль выполняют гуманитарные дисциплины, призванные помочь молодому человеку самоопределиться. В этом контексте особую роль должно выполнять литературное краеведение, позволяющее связать в сознании молодого человека такие понятия, как «малая родина» и историко-литературный и общекультурный процесс. Этим была продиктована необходимость включения в программы образовательных учреждений всех уровней в качестве обязательного компонента региональный аспект изучения отечественной культуры, литературы, истории. Региональный компонент способствует формированию литературно-краеведческой компетенции учащихся. Кроме того, исследование своей собственной истории, а в связи с изучением литературного краеведения культуры и литературы края, неизбежно будет способствовать воспитанию у молодых людей чувства патриотизма, толерантности, любви и уважения к Родине. Заметим, что литературное краеведение нельзя сводить лишь к сбору и изучению краеведческих сведений, что также является весьма полезным для молодого гражданина. «Краеведческий подход является методологической основой достижения практического или теоретического освоения

действительности, последовательно от локально-территориального...к глобальному уровню понимания мира» [1,12]. Внимательное и вдумчивое изучение своего края позволит учащемуся освоить и важнейшие социальные компетенции, такие как способность к сотрудничеству, навыки взаимопонимания, социальные и общественные ценности и умения, коммуникационные навыки, мобильность в разных социальных условиях, сформировать ценностные ориентации и личностное отношение к «малой» Родине.

Актуальность предложенной темы обусловлена несколькими факторами. Эта тема представляется важной в контексте все возрастающего интереса к концепции исторической памяти в различных гуманитарных дисциплинах, что связано со многими аспектами. Остановимся лишь на одном, продиктованном с необходимостью в объективном осмыслении истории, в том числе и истории развития культуры.

Стоит отметить, что в современной историографии на первый план выходит исследование не только макроистории, но в огромной степени актуализировался интерес к микроистории, микроуровням ее изучения. Исследователь Соколова М.В. обращает внимание на актуализацию развивающегося в последние годы направления, называемого «устная история», где важнейшим способом «**взаимодействия**» с прошлым является соби́рание воспоминаний, их хранение и интерпретация»[2]. В регионе, до сих пор находящемся в сфере сложных миграционных процессов, это направление в истории, тесно связанное с литературой и культурой края, представляется нам невероятно актуальным. Развитие его будет способствовать не только формированию краеведческих компетенций, о чем говорилось ранее, но и позволит по-новому осмыслить сложные исторические процессы, в горниле которых волею судеб оказался Северный Казахстан. Напомним, что Петропавловск, столица Северного Казахстана, во время гражданской войны находился в эпицентре колчаковского движения, о чем, по известным причинам, существует до сих пор весьма

определенное мнение, требующее серьезного исследования. В период репрессий через город проходили и были сосланы на территорию Северо-Казахстанской области большое количество этапированных и ссыльных, чьи дети и внуки, проживающие в области, еще хранят воспоминания об этих событиях. Факт влияния «привезенной» по этапам ими культуры на культурное развитие коренных североказахстанцев до сих пор оставался вне поля научного интереса. Наиболее ярким художественным исследованием этого влияния на сегодняшний день остается роман известного литературоведа, уроженца ныне Акмолинской области А.П. Чудакова, названный «человеческим документом» [3]. Петропавловск в годы Великой Отечественной Войны стал местом эвакуации большого количества военных заводов, что тоже не могло не найти отражение в историческом и историко-литературном развитии края. Осмысление этих вопросов в рамках литературного краеведения должно стать серьезным фактором национально-патриотического воспитания молодежи: исследуя историю частного человека другой эпохи, исследователь, в данном случае учащийся, неизбежно научится воспринимать в совершенно ином ракурсе «большую» историю своей страны и государств-соседей. Такой подход способствует воспитанию гордости за свою страну, а также формированию толерантности, уважение к интересам государств, веками соседствующих. Эта воспитательная функция литературного краеведения как учебной дисциплины представляется нам на сегодняшний день, пожалуй, одной из самых актуальных. Кроме того, «важным фактором развития устной истории явился отход от прежнего взгляда на историю как преимущественно на историю «высокой» политики и усилившийся интерес к повседневности, понимание, что история - это не только сильные мира сего, но и те, о ком было принято говорить как о «молчаливом большинстве». Это большинство оставило после себя мало письменных источников, но обращение к их воспоминаниям (по меньшей мере о событиях не столь отдаленных во времени) открыло в историографии совершенно

новую перспективу» [4]. Сказанное имеет непосредственное отношение и к литературному краеведению.

Другой аспект актуальности изучения литературного краеведения связан с недостаточной степенью изученности данного вопроса. Существует ряд работ историков, археологов, исследовавших историю края с древности до нашего времени (5). В достаточном объеме изучены археологический, географический, социально-экономический аспекты жизни края. Однако сведения, касающиеся развития культуры и литературы, различных аспектов городской культурной жизни, остаются несистематизированными в должной мере. Особенно это касается периода дореволюционного и предреволюционного развития, несмотря на то, что город в это время достигает определенных вершин в области социально-экономического развития. Между тем, эти проблемы могут стать предметом серьезных филологических исследований, сопряженных с такими, ныне актуальными проблемами, как «городское пространство», проблема взаимодействия провинции и центра, культура купеческого города, культура и литература казаков, исторически являющихся коренным населением области. Это только часть проблем, исследование которых еще предстоит и краеведам, и филологами. В связи с этим, литературное краеведение может стать мощным подспорьем в формировании не только краеведческих, но и филологических, исследовательских компетенций учащихся.

Для школьного факультативного курса «Литературное краеведение» Северный Казахстан предоставляет огромное количество материала, позволяющего не только усилить патриотический аспект воспитания учащихся, но и привить им читательский вкус, сформировать читательские и исследовательские компетенции. Дело в том, что Северный Казахстан стал родиной большого количества писателей и поэтов, ставших классиками казахской литературы (М. Жумабаев, Г. Мусрепов, С. Муканов), так или иначе повлиявших на развитие советской литературы и культуры

(редакторская деятельность писателя И.П.Шухова). Петропавловск нашел образное воплощение в описаниях сказки «Конек-горбунок», автор которой, П.Ершов провел детство в этом городе. Сделали свои первые литературные шаги в Петропавловске поэт П.Васильев, писатели Вс. Иванов, С.Марков, А.Казанцев. Имен можно назвать еще много [6, 3]. Однако стоит отметить, что серьезных исследований, посвященных историко-культурным аспектам феномена места, оказавшегося столь плодотворным для литературного творчества, до сих пор нет. Это открывает широкое поле для деятельности молодых краеведов.

Подводя итог, отметим, что спектр задач, решаемых при реализации регионального компонента, и его потенциал велик. Изучение литературного краеведения способствует углублению общеучебных умений и навыков, развитию интеллекта, наблюдательности, воображения, научной любознательности, эрудиции, формирует поисково-исследовательские качества и повышает культурный уровень развития личности. Кроме того, что немаловажно, литературное краеведение формирует навык полиязычия, невероятно актуального в столь многонациональной стране, как Казахстан. Близкое знакомство с историей соотечественников, их вкладом в историко-культурное развитие региона и страны, позволит учащимся развивать и совершенствовать свои морально-нравственные качества. Понятие «историческая память», являющееся одним из фундаментальных для мировоззрения человека, перестает быть абстрактным понятием, наполняясь глубоким нравственным смыслом.

Литература:

1. Совершенствование регионального компонента в содержании школьных предметов. Методическое пособие. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2013. -82 с.

2. Соколова М.В. Концепция исторической памяти в контексте эволюции гуманитарного знания. / Вестник КазНУ, 2012. <http://www.articlekz.com/article/10898>
3. Чудаков А.П. Ложится мгла на старые ступени: роман – идиллия. - М., 2013.- 640 с.
4. Северо-Казахстанская область: страницы летописи родного края. – Алматы, 1993. - 392 с.
5. Литературное Приишимье. Альманах. Редактор-составитель Шестериков В. Вып.1. - Петропавлвск, 1996. – 116 с. Издание представляет собой подборку произведений авторов, так или иначе связанных с Северным Казахстаном, сопровождаемых краткой биографией писателей.

УДК 908

ВОЗНИКНОВЕНИЕ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ НА ПРИМЕРЕ РОДНОГО СЕЛА

Евладенко Е.Н.

(КГУ «Мироновская средняя школа»)

Представляет интерес факт, почему именно на территории Северного Казахстана так много сёл, где компактно проживают украинцы. Интересно то, что на древней казахской земле существуют сёла, в которых сохранилось украинское население, которому удалось сберечь свой язык, обычаи, традиции. о данным переписи 2009 года в нашей стране проживало свыше 387 тысячи украинцев. Наиболее компактно проживают украинцы в Акмолинской, Актюбинской, Карагандинской, Павлодарской, Северо-Казахстанской областях [2]. Я живу в селе, в котором очень много украинцев. Что бы ответить на вопрос, почему на древней земле казахов проживает народ, родина которого находится за несколько тысяч километров от казахских степей, общих знаний по истории страны недостаточно.

Прежде всего хотелось узнать, что собой представляет украинский народ. Из различных источников выяснили, что

«начало исторической жизни» украинцев восходит к византийскому известию об антах и относится к концу IV века н.э. Предположительно, украинцы произошли от индоевропейцев, которые обосновались в Западной Европе. Имеющиеся археологические доказательства свидетельствуют о том, что корни древних украинцев могут быть отслезены в Трипильской культуре, датируемой V—III веками до н.э., возможны связи с другими древними культурами, которые процветали на территории современной Украины, включая и загадочных скифов. Далекие предки украинцев поддерживали торговые и культурные связи с древнегреческими городами—государствами, которые возникли на берегах южного Крыма в VI—VII веках до н.э. Первым государством на территории Украины была Киевская Русь. Оно существовало в период с IX по XII века. В это государственное объединение входили предки не только украинцев, но и русских и белорусов. После распада Киевской Руси происходит становление всех этих трёх народов. Формирование украинского этноса происходило в XII—XV вв., на основе юго-западных групп восточнославянского населения, входившего прежде в состав Киевской Руси. Территория, на которой шел процесс складывания украинского этноса, включала земли южной Руси. Особую интегрирующую роль в формировании украинцев сыграл Киев [3,4].

В качестве отдельной этнической общности со свойственными ей особенностями языка, культуры и быта, украинская народность выступает в XIV—XV веке. В XVI—XVII вв. происходит процесс завершения объединительных процессов, приведший к окончанию формирования украинского народа.

В 1654 году гетман Богдан Хмельницкий перед лицом угрозы нашествия турков и поляков был вынужден подписать в городе Переяславле договор с Россией, по которому Украина попала под протекцию русского царя. После революции 1917 года была союзной республикой в составе СССР. 24 августа 1991 года Украина получила национальную независимость.

Как известно, начало присоединения Казахстана к России было положено в 30-40-е годы XVIII века. На территории Младшего и Среднего жуза были построены военные укрепления и военные линии. Они заселялись в основном казачеством, поэтому первую волну переселения исследователи называют **военной**, точнее сказать, **казацъей колонизацией**. [7], так как военные линии стали опорной базой колонизации казахских земель. Колонизация Северного Казахстана активно началась во II половине XVIII века, после строительства Ново-Ишимской (Горькой) линии, состоявшая из 9 крепостей, в том числе и Петропавловской. По данным С.Преснякова [4], сюда прибыли и малороссы из Тобольской губернии, переселившиеся туда из Черниговщины, Полтавщины, Киевщины и Харьковщины. Одновременно на военную службу в 1770 г. были сосланы 150 запорожских казаков.

Но более правильный характер переселенческое движение приняло после вызова, по распоряжению правительства, малороссийских казаков и крестьян Оренбургской и Саратовской губерний для образования степных поселений. Это было в 1846 - 1850 годы. Вызванные крестьяне и казаки в числе 3852 душ положили первое основание для колонизации степи. В XIX веке начинается новый этап колонизации Казахстана, суть которого заключалась, прежде всего, в стремлении правительства образовать местное осёдлое славянское население. Заняв самые лучшие земледельческие участки в степи, они образовали здесь богатые и многолюдные станицы.

Так из письменных источников нам становится известно, что в это время на территории Казахстана проживали украинцы, но процентный состав их был невысок, поэтому говорить о формировании диаспоры ещё рано.

С началом крестьянской реформы 1861 и отменой крепостного права темпы переселения возросли. Если до середины XIX века Казахстан преимущественно заселяли военное сословие и казачество России, то со второй половины

этого столетия ситуация меняется коренным образом. Теперь наступила так называемая **крестьянская колонизация**. В 1867 – 1868 годах на территории Казахстана царское правительство провело административную реформу. Нововведения должны были способствовать хозяйственной колонизации края и подготовить почву для массового переселения крестьян из европейской части России. Переселенчество шло преимущественно из густонаселённых и малоземельных губерний Европейской России и Украины. Начинается невиданное ранее массовое переселение крестьян на территорию края, из них примерно 410 тыс. – малороссийских крестьян.

Темпы переселения в Сибирь, на Дальний Восток и в Среднюю Азию возрастали с началом 80-х гг. В 1883-1905 сюда прибыло 1,64 млн. человек. Особенно переселение усилилось после проведения Транссибирской железной дороги. В этот период возросло переселение в Западную Сибирь и в Среднюю Азию. Всего в 1861- 1917 за Урал проследовало (без вернувшихся обратно) около 5,3 млн. человек. [8]

Переселенческая волна охватила многие регионы Казахстана. 13 июня 1889 г. Государственный Совет объявил всю Акмолинскую область, к которой относился и Петропавловский и Кокчетавский уезды, открытой для переселения крестьян на «свободные казенные участки». Именно с этого времени начинается широкий поток переселенческого движения, как половодье, разлившееся в казахской степи. Лишь за одно лето 1890 г. в Акмолинской области скопилось более 15000 человек — крестьян из 32 губерний России и Малороссии.

Особенно силен был переселенческий напор в Кокчетавском уезде, к которому относился наш современный район. Отличаясь уникальностью природной среды, обилием пресных вод, тучным пастбищами и плодородною почвою, Кокчетавский уезд привлекает к себе переселенцев в значительно большем количестве, чем остальные уезды области.\

Быстрый рост инонационального населения в Казахстане сопровождался изменением этнографической ситуации в Казахстане. По данным Н. В. Алексеенко, Г. К. Кронгард, Ф. Н. Базановой и др., составленным на основе сведений всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г., на территории Казахстана выделялись три наиболее крупные этнические группы: казахи, составлявшие 75- 82% населения, русские — 10- 13 % и украинцы — 1-2 %. В это время в Казахстане проживало 86, 7 тысячи украинцев. Большинство украинцев расселилось в Акмолинской области – 51,1 %. Основную их часть составляли крестьяне – 87%. Теперь с полным правом можем говорить о формировании украинской диаспоры в Степном крае. [9]

Следующая волна или даже пик переселенческого движения пришелся, как известно, на период проведения **столыпинской аграрной реформы**. С началом реформы (1906) правительство стало поощрять переселенчество безземельных и малоземельных крестьян, надеясь этим снять остроту малоземелья в центре. В результате массового переселения украинцы заселили практически все регионы Казахстана. Наибольшее количество проживало в северных, центральных и северо-восточных регионах. Количество украинцев в Кустанайском уезде Тургайской области составляло 126,9 тысяч, в Кокчетавском уезде – 124,9 тысяч, в Петропавловском – 87, 1 тысяч человек [2]

Акмолинская область продолжала оставаться важнейшим колонизационным районом страны: в 1907 г. она заняла первое место по числу принятых переселенцев среди других районов водворения. Население уезда характеризуется своим многонациональным составом. В числе переселенцев значительный удельный вес занимают украинцы - Полтавская, Харьковская и Черниговская губернии лидируют среди других губерний Европейской России по числу переселившихся из их пределов.

Украинские крестьяне, выходцы из Малороссии пришли в казахский край не как её покорители и завоеватели, а с

мирными и благородными целями – сеять хлеб, растить детей и жить в мире и дружбе с казахами. В течение двухсотлетней истории отношений украинцев с казахами никогда не было кровавых конфликтов. Ещё в далёкие годы первые украинцы доставили в наш край не только семена пшеницы, овощей и садовых культур щедрой украинской земли, но главное – свой богатый опыт земледелия и скотоводства. Украинцы привнесли в местную жизнь огромный пласт своей культуры, обычаев, народного искусства и свой певучий язык.

Переселение сыграло объективно прогрессивную роль. Крестьяне начали освоение целины, принесли с собой богатый опыт ведения земледельческого хозяйства, строительства жилых и производственных помещений, навыки применения усовершенствованных орудий производства. Ряд изменений претерпело животноводство. Часть казахов стало переходить к осёдлости, к стойловому и полустойловому содержанию скота, заготовке кормов. Происходит вовлечение Казахстана в сферу общероссийских экономических отношений. Выросли посевные площади, в 3,2 раза, сбор урожая в 5 раз.

С началом 1-й мировой войны 1914-1918гг. переселение резко сократилось. После Октябрьской революции 1917 переселенчество уступило место государственному плановому освоению отдаленных и малонаселенных районов.[8]

В последующие годы прибытие в Казахстан украинцев не прекращалось. В период сталинских репрессий в нашу страну ссылались украинцы из различных слоёв населения. В основном это были члены украинских националистических организаций.

Новая волна переселенцев из Украины приходится на послевоенное время. В Казахстан они приезжали на освоение целинных и залежных земель. В 1954 году правительством СССР был избран экстенсивный путь решения продовольственной программы, взят курс на распашку гигантских земельных массивов. Это Кустанайская, Целиноградская, Павлодарская области, Кокчетавская, Тургайская и наша Северо-Казахстанская. Освоение целинных и

залежных земель осуществлялась за счёт привлечения трудовых ресурсов из других регионов Союза. Фактически происходила неконтролируемая миграция. Рост населения целинных районов на 61 % осуществлялась за счёт межреспубликанских миграций основного континента из РСФСР, Украины, Белоруссии и других республик. В создании и развитии новых совхозов активное участие принимала Украина. С помощью Украины в Казахстане были созданы 54 совхоза.[7] Именно в этот период прослеживается очередная волна переселения Украинцев в Казахстан, продолжается формирование диаспоры.

К сожалению, нет точных данных о количестве приехавших украинцев в Казахстан и в нашу область. По переписи 1959 года в нашей стране насчитывается свыше 761 тысяча украинцев. Но опираясь на статистические данные, делаем вывод о росте украинского населения в этот период: продолжилось формирование украинской диаспоры и вплоть до 1989 года, небольшое сокращение численности в конце 70-х годов объясняется общим демографическим спадом, связанным с низкой рождаемостью. Начиная с 90-х годов, происходит резкое уменьшение украинского населения, связанное с распадом СССР и миграцией населения. Тем не менее, на данный момент украинская диаспора в Казахстане составляет 2,11 % от всего населения. По данным переписи, в нашей области в 1989 году проживало 70525 украинцев, в 1999 году – 46980 человек, а в 2009 – 333301 [1].

В Казахстане работает 23 украинских национально-культурных центра, издаётся газета на украинском языке, выходят телевизионные передачи на украинском языке, действуют украинские школы, творческие коллективы, существует Ассоциация «Украинцы Казахстана». Общественные объединения украинцев существуют в Кокшетау, Петропавловске, Караганде, Павлодаре, Семипалатинске, Усть-Каменогорске, Сатпаеве, Костанаве, Алматы и Уральске [2].

Возникнув более двухсот лет тому назад, украинская диаспора продолжает существовать и развиваться в условиях

независимого Казахстана. Украинская культура является составной частью общекзахстанской культуры. Мы это наблюдаем на примере истории нашего села.

Наше село Мироновка – «невеличкий шматочек України в безкрайніх казахстанських степах»[10] - в 1909 году отметило свое 100-летие.

Наше село образовалось в ходе столыпинской реформы, было оно основано крестьянами-переселенцами из Каменец-Подольской, Киевской и Донецкой губерний. Основную информацию об истории нашего села, мы почерпнули из книги нашего земляка Бориса Козаренко [10], а также его брата Анатолия Козаренко [11]. Это их предки ходоками прибыли сюда из бывшей Екатеринославской губернии, дед Иван Степанович Козаренко стоял у истоков основания села. По рассказам Бориса Ивановича, из его книги, написанной на украинском языке, краеведы Мироновской школы собрали сведения о возникновении Мироновки.

Сельская громада (община) снарядила ходоков Лигуша Дениса Прокоповича, Козаренко Ивана Степановича и Гурка Мирона. Ходоки прописали своих односельчан в Кокчетавском уезде на делянке Тогобочня. Из Украины выехали в апреле 1909 года, с собой везли весь необходимый сельхозинвентарь, домашнюю утварь. Ехали по Транссибирской железной дороге в товарных вагонах без пересадок через Харьков, Пензу, Челябинск до Петропавловска. Здесь стояла ещё зима, до места предстояло ехать ещё 120 километров по бесконечной белой пустыне на конных возах. Когда прибыли на место, не успели расположиться – разыгрался буран. Очень неприветливо встретила их северо-казахстанская природа.

За первыми переселенцами потянулись остальные, люди прибывали до июля месяца. Землю на новом месте нарезал землемер из Кокчетавы вместе с избранным сельским старостой - Гулым Спиридоном и писарем – Козаренко Иваном. Землю наделяли только на мужскую душу по 15 десятин. Село растянулось на километр по речке Чаглинке. Сначала село

назвали Тогобочней. Такое название село получило то ли относительно берега реки («той бок»), то ли представляет собой искажённый перевод казахского слова. В центре села поставили крест, который простоял до 30-х годов, вплоть до образования колхоза. Когда стали обговаривать, как назвать село, зажиточный Мирон Гурок -ходок – попросил назвать село в его честь Мироновкой и обещал угостить всё село. Вскоре Гурок привёз документ, в котором говорилось, что с лета 1909 года новое село названо именем Мирона. Первое лето переселенцы пережили «важко й голодно»[10].

Село состояло из 212 дворов с населением 1600 человек, все были переселенцами из Украины.

Первым жителям Мироновки казалось, что приехали они в совершенно необжитый край. В первое лето к полноводным тогда берегам Чаглинки, на привычное место джайляу пригнали свои стада местные жители — казахи. Удивлению не было предела с обеих сторон. Казахи удивились тому, как неожиданно быстро, словно из-под земли, выросли домишки-землянки. А переселенцев удивило то количество скота, которое было у местных. Казахи учились у переселенцев обрабатывать землю, украинцы — разводить скот.

Сначала население Мироновки состояло только из украинцев, потом украинское население разбавили осевшие по окраинам села ранее кочевавшие казахи. В 1936 году сюда прибыли депортированные поляки. В апреле 1940 года привезли ещё поляков теперь из Западной Украины и Западной Белоруссии. Среди привезенных мало было мужчин, они были осуждены, эти семьи распределяли по домам мироновцев. В августе 1941 года поляков-панов освободили от спецпереселения и они выехали. В начале войны в нашем селе появились новые спецпереселенцы – немцы из Поволжья, Крыма. Привезли детей, стариков, женщин, а мужчин отправили в трудовую армию.

Так сложился полиэтничный состав нашего села, но с преобладанием украинцев.

Вместе жили и трудились, вместе защищали Родину в годы Великой Отечественной войны. Мы гордимся своими предками: Савва В.А. – Героем Советского Союза, Канило И.И., Ковалем П.П. и многими, многими другими. Со временем образовалось много смешанных семей. Вместе они поднимали хозяйство в послевоенный период, строили новую жизнь, растили детей. И хотя в 90-х годах много поляков, немцев со своими семьями выехало на историческую родину, не забывают свое родное село. За свою столетнюю историю Мироновка пережила и взлёты и падения, но всегда основой жизни мироновцев было выращивание хлеба, а главным богатством трудолюбивые люди.

Вот такая история украинского села в Казахстане. С тех пор утекло много воды в Чаглинке. Сто лет звучат на просторах казахских степей украинская речь и протяжные украинские песни, перекликаются они с мелодиями степей, с напевами ковыля.

Потомки первых переселенцев уже в пятом и шестом поколениях живут в Мироновке. Прошло сто лет, как выехали предки мироновцев из Украины. Но, обретя в Казахстане свою родину, не забыли украинцы корни своих. Сумели сохранить родной язык, культуру и традиции. И хотя никогда в Мироновке не было украинских школ, слышна украинская речь, поются украинские песни, сохраняются традиции и обычаи.

Так что же представляет из себя мироновская украинская диаспора в начале XXI века? На сегодня в Мироновке 181 двор, в которых проживает 593 человека, из них 218 украинцев, что составляет около 35% от всего населения, это самый большой процент из всех национальностей нашего села. Украинцами себя считают люди разных возрастов, основная часть знакома с историей своей семьи. Пока большая часть украинцев владеет родным языком, но, к сожалению, это люди старшего поколения, не трудно посчитать, что через 10-15 лет число говорящих на этом языке резко сократится. Но, к чести мироновцев, надо сказать, что на территории нашего сельского

округа уже более 25 лет действует фольклорный ансамбль «Бабушки», который имеет два состава: старшего и среднего возраста. В репертуаре этого ансамбля приоритетное место занимают песни на украинском языке. Они частые гости фольклорных праздников, их приглашают на выступления в районный и областной центр. Значит, еще на степных казахстанских просторах будет звучать эта певучая речь, культура и традиции украинского народа займут свой место в многонациональной культуре Казахстана.

Юбилей с.Мироновка вокальная группа «Бабушка»

Казахстан исторически стал местом взаимного обогащения и взаимопроникновения различных национальных культур. Как подчеркивает глава нашего государства Н.Назарбаев: «Наши евразийские корни позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности». В нашей стране делается всё, что бы представители других культур, и частности украинской, чувствовали себя частью общенациональной. Сегодня украинская диаспора четвёртая по численности в Казахстана – после казахов, русских и узбеков.

Литература:

1. Перепись населения РК. Краткие итоги. Астан, 2010 – 212 с.
2. Кабульдинов З.Е. Народ Казахстана: история и современность». Астана: Издательство «Арман-ПВ», 2007.-200с.
3. Большая советская энциклопедия. Т. 26

4. ru. wikipedu. Ord
5. Грушевский М.С. «Иллюстрированная история Украины». Интернет ресурс
6. Пресняков. «Дорогами краеведа» кн. 2. Алматы: Издательство «Арыс», 2004.- 98 с. Алматы: Казахстан, 1993.- 392с.
7. Абуев К.К. Кокшетау. Исторический очерк. Кокшетау, 2005.-254 с.
8. Северо-Казахстанская область: Страницы летописи родного края. Алматы: «Казахстан», 1993.- 392с.
9. Кабульдинов З.Е., Кайыпбаева А.Т. История Казахстана (XVIIIв. – 1914г.) уч. 8 класса. Алматы: «Атамұра», 2008.
10. Козаренко Б. Не зреклися мови й роду. Москва, 2006.- 175 с.
11. Козаренко А. Записи по просьбе внука. Москва, 2008.- 120 с.
12. Касымбаев Ж.К.История Казахстана. уч. для 8 класса. Алматы: «Мектеп», 2004г.
13. Зозуля Т. Справочник школьника. Издательство «Арман- ПВ», 2006.

УДК 930

ВОПРОС ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ УЛУСА ДЖУЧИ КАК ОТПРАВНОЙ ТОЧКИ СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ.

Жолтецкий Д.А.

*(НАО «Северо-Казахстанский университет имени Манаша
Козыбаева»)*

Коренной житель Франции изучает прошлое своего государства на различных этапах его исторической трансформации на основании источников, написанных во Франции (каким бы образом не называлось данное государство и какую бы форму правления не приобретало) с добавлением источников извне для корреляции в сторону объективного оценивания событий. Схожая ситуация происходила при построение национальных исторических концепций и в иных странах, где, безусловно, дискуссии об исторических вопросах, деталях и «белых пятнах» продолжают существовать, однако

принят единый консенсус по базовым историческим аспектам, к чему привела широкая и регламентированная научная полемика.

Историография Казахстана в сравнении с европейскими странами имеет ряд невыгодных для сравнения сторон: во-первых, наслоение имперских, советских и суверенных казахстанских точек зрения по различным историческим вопросам ведёт чаще всего не к доработке, вычленению позиций вне зависимости от конъюнктуры либо дискуссии между ними, а к полному отрицанию и перечёркиванию предшествующих выводов. Во-вторых, для описания истории Казахстана приоритет долгое время отдавался исключительно письменным источникам иностранных авторов (арабов, персов, китайцев, русских и др.), тогда как собственно казахские шежире и устные источники не учитывались.

В-третьих, нет окончательного исторического консенсуса по некоторым первостепенным моментам национального прошлого. Весомым среди таковых остаётся и вопрос позиционирования Улуса Джучи в истории развития казахской государственности. К примеру, существует дискуссия о том, является ли Ак-Орда (она же Белая Орда) улусом Орда-эджена и, следовательно, можно ли считать её неким прообразом и предвестником Казахского ханства. Тогда как описываемую позицию поддерживает ученый Канат Зулкарышулы Ускенбай [1, С.112-113], Жаксылык Сабитов даёт полностью противоположную точку зрения [2, с.74, 77], заочно критикуя данный тезис.

В-четвёртых, кризис и практически отсутствие нормализованной площадки для научной дискуссии между историками. Допускается, что даже при наличии подобного ресурса для полемики и поиска истины, некоторые учёные и исследователи отстаивали бы свою позицию несмотря ни на что, так как от данного по их мнению зависел бы их же абсолютный показатель репутации. В-пятых, проверка и критическая переоценка уже введённых в исторический оборот источников при учёте достижений научно-технического прогресса и

новейших цифровых технологий может производиться в угоду сиюминутной повестки.

Выступление главы Республики Казахстан Касым-Жомарта Кемелевича Токаева на третьем заседании Национального курултая в данном случае можно считать своего рода попыткой разрешения спора о роли и сути Золотой Орды в истории сложения и развития казахской государственности. Президент заявил о том, что Казахстан является преемником государственного строительства Улуса Джучи, что, конечно, можно рассматривать и как политическое высказывание, ведь страна только выиграет от ассоциации с таким мощным историческим брендом, как Золотая Орда, но с другой стороны это могла быть и попытка установления консенсуса в историческом сообществе насчёт преемственности и наследования истории Улуса Джучи.

В целом, поднятие данных вопросов на самом высоком, государственном уровне является положительным процессом, так как к методологии изучения истории Улуса Джучи в советской историографии можно применить слово «необъективность», ведь идеологические принципы общества эпохи «диктатуры пролетариата» накладывали политическое вето на рассмотрение определённых исторических явлений, событий и личностей; доминирующая в то время призма «классовой борьбы» значительно препятствовала объективизации общего взгляда на историческую роль Золотой Орды в исследовательских работах [3, с.5].

Жаксылык Сабитов указывает на то, что советские авторы Греков и Якубовский считали, что наследниками Золотой Орды могут представляться Астраханское, Крымское либо Казанское ханства, не называя в их числе Казахское государство [2, с.71]. Здесь стоит упомянуть, что найти в свободном доступе издание 1937-го года, на которое ссылается автор, не оказалось возможным, а в более поздней редакции схожего суждения найти не удалось [4]. Монгольскому нашествию в данном труде даётся в основном негативная

оценка, но, стоит отдать должное, Борис Дмитриевич Греков приводит мнения выдающихся русских учёных Соловьева, Карамзина, Ключевского и Костомарова о роли монголов в консолидации общества.

В труде цитируется Николай Иванович Костомаров: «...рабство, общее для всех, созданное татарами в России, дало единство раздробленной на уделы стране» [4, с.178]. В данном отрывке, безусловно, говорится скорее только о европейской части России и влиянии монгольского управления на искоренение феодальной раздробленности её княжеств, однако, учитывая время написания данных строк, представляется возможным транслировать данную мысль и на территориальные образования в Казахстане, несмотря на принятую идею о том, что монгольское нашествие отложило образование единого казахского этноса на более чем двое веков.

Разумеется, на территории Казахстана в домонгольский период уже существовали крупные государственные образования (Кыпчакское ханство, государство Караханидов, ранее — гос-во Огузов), однако предугадать дальнейший ход действий истории вне вторжения монгольских племён не представляется возможным. В целом, как и с формированием казахского народа, как видится, нет необходимости утверждать лишь о том, что монгольское нашествие исключительно застопорило процесс государственного развития казахов, ведь построенное в будущем Казахское ханство будет опираться в том числе и на используемую монголами административную систему, и на свод законов Яса, и на сложившиеся родоплеменные отношения.

Таким образом, с политической точки зрения, представляется и возможным, и в большей степени исторически правильным называть Казахское ханство если не главным наследником Улуса Джучи, то по крайней мере одним из. В принципе, в контексте вопроса государственной преемственности, политическое доказательство должно быть единственно верным, однако имеются и другие подходы к

позиционированию правопреемства исторического бренда Золотая Орда. К примеру, по территориальному критерию, земли Улуса Джучи на 40% [2, с.79] находились именно в границах современного Казахстана, чем также подтверждается статус наследника.

Не всё так просто в хронологическом отношении. Возвращаясь к дискуссии историков К.Ускенбая и Ж.Сабитова по вопросу преемственности Казахского ханства от Ак-Орды, и поднятому Сабитовым же вопросу о необъективности и намеренному подлогу фактов советскими историками Грековым и Якубовским, стоит принимать во внимание обстоятельство длительного распада Золотой Орды. Фактически, процесс государственного раздробления Улуса Джучи был запущен ещё за сто лет до появления Казахского ханства внутренними междоусобицами монгольских элит, в ходе которых и выделяется сначала правитель Белой Орды Урус-хан, а после окончательного распада Улуса Джучи появляется Ханство Абулхайра Шайбани.

Фактически, Казахское ханство является хронологическим преемником именно последнего. Однако и так называемое «Государство кочевых узбеков», и Ак-Орда не являлись по своей сути принципиально новыми формами государства нежели Улус Джучи, поэтому разделять из-за данного обстоятельства наследование оного Казахским ханством также скорее не приходится. Здесь, как видится, поднимается исключительно философский вопрос мировосприятия и понимания различных углов исторической науки каждым отдельным учёным, вешания ими собственных ярлыков, выборки удобных для их позиций источников и трактовки наименований.

Куда интереснее ставится проблема позиционирования преемственности Казахского ханства от Улуса Джучи с морально-этической точки зрения. Данная сторона вопроса по-разному освещается в школьных учебниках. В учебнике «История Средневекового Казахстана» 2007-го года издания, то

есть за 10 лет до выпуска используемых сейчас учебных пособий, последствия монгольских завоеваний освещаются так: «... были катастрофическими. Монгольское нашествие стало величайшим бедствием для Казахстана и других завоеванных стран... города и поселения были опустошены... монгольское вторжение затормозило развитие городской культуры. Произошёл упадок оседлой культуры» [5, с.107].

В данном учебном пособии монголы представляются кровожадными захватчиками: «...в одном из помещений дома... в городе Отрар, были найдены черепа 30 жителей, что является доказательством бесчеловечного отношения монголов к городским жителям» [5, там же]. Завершается параграф двумя тезисами: «...оно (монгольское нашествие) сопровождалось массовым истреблением людей, разрушением производительных сил, уничтожением материальных и культурных ценностей» и «между этими улусами, которые управлялись путем насилия и произвола... все время происходили междоусобные распри...» [5, С.107-108]. Однако, стоит признать, данный учебник является уже неактуальным.

В действующих учебниках последствия монгольских завоеваний освещаются по-разному. В учебнике издательства «Мектеп» в части «Результаты завоевательных войн Чингисхана» сдвоенного 31-32 параграфа описывается исключительно их негативная сторона: «... монгольское нашествие стало одним из самых печальных событий в истории человечества... были разрушены многие населенные пункты, города... громадные человеческие жертвы... безвозвратно потеряны материальные и духовные ценности, разрушена производственная инфраструктура» [6, с.86]. Положительных оценок здесь и в дальнейшем не даётся.

В ином ключе итоги монгольской экспансии характеризуются в учебном пособии от «Атамұра». Сперва в параграфе «Кыпчакское ханство» имеется текст: «...завершающий этап формирования кыпчакской народности был прерван монгольским нашествием» [7, с.66], позже в

учебнике пишется: «Огромный ущерб был нанесен их (завоеванных монголами стран) материальной и духовной... земледельческой и городской культуре... вместе с городами, селами уничтожались очаги культуры, библиотеки... табунами лошадей были вытоптаны поля и сады...» [7, С.123-124], однако далее Золотую Орду отмечают как «страну союзника» в борьбе против крестоносцев [7, с.124], начиная приводить положительные стороны.

Строятся следующие выводы: «Монгольское нашествие... внесло изменение в антропологический облик населения Евразии... сыграло положительную роль в объединении прежде разрозненных племен», «Монголы... не допустили обилия в империи мелких владетелей», «...образование Монгольской империи сыграло ... централизующую роль», «...Чингисхан смял границы на пути между Востоком и Западом, сравнял с землей крепости и бастионы, которые препятствовали экономическим и культурным отношениям и после этого взаимные связи Востока и Запада начали процветать» [7, С.124-125].

Таким образом, с этической стороны вопроса имеется ряд сложностей, чтобы полноправно гордиться историческим брендом Золотой Орды. Улус Джучи — это государство, созданное монгольской знатью с доминацией прежде всего интересов именно монгольских элит, и хотя многие национальные государства в средневековье создавались пришлыми народами, наличие Ак-Орды в данном случае выступает уместным связующим элементом между государственностью монгольской и суверенной казахской, своего рода переходным этапом между ними.

В свою очередь, можно заключить, что монгольские образования на территории Казахстана (Белая Орда, Синяя Орда), как составные части Улуса Джучи, сыграли значительную роль в завершении процесса формирования социально-этнической, духовно-культурной и политической сторон образования грядущего за Золотой Ордой Казахского

ханства. Исторически Казахское ханство можно и нужно считать преемником и наследником государственных традиций Улуса Джучи, где, несмотря на монгольскую доминацию у власти, произошло итоговое отторечение, тюркизация монгольских элит.

Литература:

1. Ускенбай К.З. Восточный Дашт-и Кыпчак в XIII - начале XV века. Проблемы этнополитической истории улуса Джучи – Казань: ФЭН.АН РТ, 2013. – 288 с.
2. Сабитов Ж.М. Золотая Орда в Казахстанской историографии // Сборник материалов I городского Форума историков Қазақ хандығы – казак мемлекетінің тұғыры – Астана: ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, 2015. – С. 70-84.
3. Карибаев Б.Б. Новый взгляд на историю Золотой Орды с точки зрения независимости // Bulletin of history (Вестник: Серия историческая) – Алматы: Вестник КазНУ, 2021. – Т.101, №2 – С. 4-13.
4. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда (Очерк истории Улуса Джучи в период сложения и расцвета в XIII-XIV вв.) – Ленинград: Госполитиздат, 1941. – 208 с.
5. История Казахстана средних веков: Учебник для 7 класса общеобразовательной школы. / Т.С. Сыдыков, С.Жолдасбаев – Алматы: «Атамұра», 2007. – 240 с.
6. История Казахстана (Средние века): Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк. / Т.Омарбеков, Г.Хабижанова, Т.Картаева, М.Ногайбекова, – Алматы: Мектеп, 2018. – 184 с.
7. История Казахстана: Учебник для 6 класса общеобразоват. шк. / Н.С. Бакина, Н.Т. Жанакова, К.К. Сулейменова. – Алматы: Атамұра, 2018. – 240 с.

УДК 930

БҰЛ ҚАЛАЙ БОЛДЫ – КӨКШЕТАУ ТАРИХЫ

Жұматай С., Бекішев Қ. О.

(Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті)

1944 жылы 15 наурызда КазССР Жоғарғы Кеңесінің Президиумы республика құрамында орталығы Көкшетау қ. болған Көкшетау облысының құрылғаны туралы нұсқау қабылдады. Оның құрамына – Айыртау, Келлеров, Қызылту, Көкшетау, Красноармейск, Солтүстік-Қазақстан облысының құрамынан бөлінген Чкалов аудандары және Ақмола облысының құрамындағы Арық-Балық, Зеренді, Рузаев, Шортанды, Еңбекшілдер аудандары кірді [1].

Барлық халықтар үшін қиын-қыстау жағыдайда, Ұлы Отан соғысы жылдарында көптеген халықтар мен ұлттарға баспана және туған үй болған уақытта, біздің облыс құрылды. Облыстың жетпіс жылдық уақытында оның тұрғындарының өмірінде жаһандық өзгерістер орын алды. Бүгінде 200 жыл толып отырған, саяси, экономикалық және мәдени облыс орталығы болып отырған - Көкшетау қаласының өзінің ауқымы мен маңызды міндеттерді шешуі мен табиғи байлықтарды тиімді және интенсивті игеруі жағынан рөлі ерекше [2].

Қазіргі кезде Көкшетау облысы алып отырған территорияда XVI-XVIII ғасырларда негізінен мал шаруашылығымен шұғылданған және көшпелі өмір салтын құрған қазақтардан тұрған Орта жүз енді. Хан билігі үшін таласқан сұлтандар күресі мен ішкі дау-дамайдан жүдеген Қазақстан ортаазиялық және манчжур басқыншылары үшін оңай олжаға айналды. Олар ұдайы жақсы жайылымдарды тартып алып, халықты тонады және малды айдап әкетіп отырды. Әсіресе жоңғарлардың басқыншылық шабуылдары XVIII ғасырдың 20-шы жылдары жиілеп кетті. Бұл жылдар қазақ халқының тарихында «ақтабан шұбырынды, алакөл сұлама» - деген атпен әйгілі [3].

XVIII ғасырдың бірінші ширегінің соңында Орта жүздің территориясын жоңғарлар түгелдей дерлік басып алды. Экстенсивті мал шаруашылығы жағыдайында көшпенділердің басып алу қаупінен құтылудың бірден-бір жолы солтүстік көршілермен – Ресеймен одақтасу екенін қазақ халқы түсінді. Себебі қазақ пен орыс халықтарының ықылым заманнан бергі

сауда және мәдени байланыстары болатын. 1731 жылы Семекен хан (Орта жүз ханы) орыс патшасына адал болу антын өз еркімен қабылдады. 1822 жылы «Сібір қырғыздары туралы нұсқау (қазақтар туралы)» қақбылданды, ол бойынша Орта жүз территориясы 8 округке бөлініп, Омбы облысының құрамына енгізілді [4].

1824 жылы подполковник Антон Григоровский бастаған экспедиция Қопа өзеніне жаракталды. Оның міндетіне жақын жатқан жерлерден округ құрып, бұйрықты жүзеге асыру және онда күзет қызметіндегі казактар бөлімін ұстау еді. Көкшетау тауының атауымен әкімшілік (приказ) (мемлекетті басқарудың жеке әкішілік мекемесі – XVI-XVII ғғ. солай аталған) Көшетаулық деп аталды (казактар тұратын станица-село) [5].

Әрі қарай казактар жаңа билікке құрыметпен қарайды, барлық мәселелер бойынша приказға барады делінген. Сөйтіп 200 жыл бұрын Көкшетау Сібір бойының алдыңғы бекінісі (форпосты) болды. Көкшетау горнизоны 301 казактан және 33 штаттық шинеуниктерден тұрды. Жақсы жайылымдар мен құнарлы жерлер егіншілік пен мал шаруашылығының дамуына жағымды ықпал етті. Бірінші көтемде-ақ 517 десятин көлеміндегі жерге дән егілді. Орыс қоныс аударушыларының ықпалымен казактар да отырықшылық пен егіншілікке көше бастады. 1840-1850 жж. орыс қоныстарын құру үшін Көкшетау приказына Саратов, Харьков, Пермь және басқа губернияларының шаруалары қоныс аударылды. 1850 жылдың өзінде Көкшетау приказында 63667 тұрғын болған. Осы уақытта приказда 5 ауыл, 14 казак болысы, 24 пошта, 3 мешіт, 1 православие шіркеуі болған [6].

1868 жылы уезды әкімшілік басқару орталығына қала мекені құқығы берілді. Көкшетау приказында егіншілік тез дамыды. Қазақ-көшпенділері отырықшылық пен егіншілікке көптеп ауыса бастады. Олар қысқа шөп әзірледі, шөп шапқыш машиналар мен басқа да ауыл шаруашылық еңбек құралдарын ала бастады. Диханшылық мәдениеттің енгізуде ауылшаруашылық көрмелерін өткізудің рөлі өте зор болды. 1914

жылғы 9 көрмеде 699 экспонаттар көрсетілді. Бірақ ол ауыл шаруашылығын жүргізуді жақсартта алмады [7].

Егіншілік пен мал шаруашылығының қарапайымдылығы мен төмен мәдениеті, сондай-ақ қатаң климат жағыдайы ауыл шаруашылығына көп шығын мен ауыр зардаптар әкелді. Уездің өнеркәсібі жергілікті шикізатты өндейтін ұсақ шеберханалардан тұрды. Олар - пима басу, тері илеу, қой терісінен істелген тұлып тігу, май шайқау, бу және жел диірмендері, сонымен бірге ұста және ағаш ұсташылық шеберханалары болды.

Бұл кезге қарай уездің территориясында бірқатар ірі кәсіпорындар пайда болды – Володаровка селосындағы Харламовтың сіріңке фабрикасы, Айдабулдағы спирт заводы, сондай-ақ Көкшетау қаласындағы Петуховтың шеберханасы және Степняк поселкасы маңындағы алтын кеніштері. Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында Көкшетауда екі ғана оқу мекемесі болды, онда 293 адам оқыды, ол болса тұрғындар санының 8,5 пайызын ғана қамтыды. Уезде барлығы бес дәрігер жұмыс істеді. 1914 жылы оспа, тиф, цинга тәріздес қауіпті аурулар белең алды. Царизімнің озбырлығы, Ресей империясының шет аймақтарындағы халықтарды, орыс пен қазақ еңбекшілерін көзсіз қанау Көкшетау уезінің тұрғындарын патшалық самодержавияға қарсы күреске тартты [8].

1905 жылғы 25 маусымда Көкшетау қаласындағы Михайло-Архангельскі көшесіндегі солдаттар казармасының жанынан «Жалпыға бірдей стачка» атты үндеу табылғаны жеткізілді, ал 24 тамызда Омскідегі жандарымдар басшылығына «кім лақтырғандығы белгісіз....» РСДРП Сібір комитетінің үндеулері табылғаны хабарланды. Патшалықпен күрестің көшбасшылары В. Куйбышев, И. Шевелев, Д. Карагаевтар болды. Тарихта В. Харитонов пен М. Сердалинің аттары қалды. 1917 жылғы 27 ақпанда Көкшетаудағы сібір казак полкінің атаманы патшаның құлағаны туралы телеграмма алды. 1917 жылғы 11 наурызда қалада солдат комитеті құрылды [9].

Большевиктік пиғылдағы қазақ интеллигенция өкілдері саяси уақиғалардың мәнін тұрғындарға түсіндірді, солардың

ішінде Сабыр Шарипов, Абулхайыр Досов және басқалары болды. 1917 жылы Көкшетау Кеңесі қала мен уезде барлық биліктің Кеңес үкіметінің қолына өткенін жариялады. 1918 жылы 10 қаңтарда Көкшетау Кеңесі ЖОАК (ВЦИК) телеграмма соғып өздерінің түгелдей дерлік Кеңес билігі жағында екенін жеткізді. Осымен байланысты Көкшетау қаласының шинеуниктері саботаж жариялады, олар жұмысқа шықпады, Кеңес үкіметі органдарының бұйрықтарын орындамады. Бірқатар жерлерде қарулы қарсылықтар көрсетіліп, 1918 жылы 2 маусымда Көкшетау қаласындағы Кеңес билігі құлатылды [10].

Дегенмен Қызыл армия Сібірдің ішіне бойлай тез әрекет жасады. Қазан айының басында Қостанай алынды, Оренбургтің ақ армиясы Атбасар арқылы Ақмолаға шегінді. Оларды қуып келе жатқан 5-ші армияның 54 дивизиясының бөлімшелері 12 қарашада Көкшетау қаласын азат етті [11].

Кеңес билігі орнағаннан кейін уезд тұрғындарының материалдық-өндірістік, сондай-ақ мәдени өмірлерінде түпкілікті өзгерістер орын алды. Біздің өңірді тың эпопеясы гүлдендірді.

1999 ж. 8 сәуірде № 114 Қазақстан Президентінің қаулысымен Көкшетау қаласы Ақмола облысының орталығы болды. 1897 жылғы Жалпыресейлік санақ бойынша Көкшетауда 5 мың тұрғындары бар 500 үй болған. 2000 жылдың 1 қаңтарында қалада 123,4 мың адам тұрды, немесе облыс тұрғындарының 15,1 пайызы. Егемендігіміздің арқасында облыс тұрғындарының саны миллионға жетті. Тұрғындардың 54,3 пайызы елді мекендерде тұрса, 45,7 пайызы кішігірім қалаларды тұрады. Облыстың әкімшілік территориясында 17 аудан, 10 кішігірім қалалар, 14 поселке, 776 село және ауыл округтері бар. 182 өндірістік кәсіпорындар тізімге алынған [12-28].

Қала тарихы, біздің облысымыздың тарихы сияқты көптеген тарихи оқиғаларға бай. Биылғы жылғы мерейтойларды атай отырып, кім өзінің халқы үшін аянбай еңбек етіп, өмір сүргені үшін, кім болашақ үшін өзінің шығармашылық қызметін жалғастырып жатқаны үшін бас иеміз.

Әдебиет:

1. Административно-политическое строение Союза ССР: (материалы о территориальных преобразованиях 1917 ж. - 1 шілде 1925 ж.) / С. И. Сулькевич, консультант Адм. Комис. ВЦИК. — Ленинград: Государственное издательство, 1926. 300 с.: таблицы — Перечень республик, областей и губерний с данными о площадях и населении по исчислению ЦСУ на 1 кантар 1925 ж.
2. Ежедневная газета «Советская Сибирь» № 202 (273). Пятница 10 қыркүйек 1920 ж. Омбы (Декрет об Автономной Киргизской Социалистической Советской республике) Мұрағатталған 4 наурыздың 2016 жылы.
3. Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия. - Алматы: Атамұра, 2006. ISBN 9965-34-515-5
4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, V том.
5. Қазақстан тарихы (XVIII ғасыр — 1914 жыл). Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. Қабылдинов З.Е., Қайыпбаева А.Т. Алматы: Атамұра, 2008. — 352 бет, суретті, карталы. ISBN 9965-34-816-2
6. <https://kk.wikipedia.org/wiki>
7. Қазақстан тарихы (XVIII ғасыр — 1914 жыл). Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. Қабылдинов З.Е., Қайыпбаева А.Т. Алматы: Атамұра, 2008. — 352 бет, суретті, карталы. ISBN 9965-34-816-2
8. <https://kk.wikipedia.org/wiki>
9. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, V том
10. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010, 752 бет, суретті, карталы. ISBN 978-601-282-055-3, т. 4 ISBN 978-601-282-026-3
11. Қазақ комитеттерінің ұйымдасуы мен олардың нақты қызметтері туралы дәлірек білгіңіз келсе, К. Нүрпейісовтің «Алаш һәм Алашорда...» атты еңбегін қараңыз. 92—114-беттер
12. Қазіргі зерттеушілерге толық емес мәлімет бойынша «Алаш» партиясының 350-400-дей мүшесінің және оның жақтастарының аты белгілі
13. К. Тоғысовтың арнаулы заңдық білімі болмаса да 1905 жылдан бастап Семей облысының Зайсан уезінде адвокаттық жұмыспен айналысты. Ленин В.И. Поли. собр. соч., т. 31, 135-6.
14. В огне революции. Сб. воспоминаний. А., 1957, 154-6.
15. Казахстан в огне гражданской войны. Воспоминания. А., 1960, 192-6.
16. Омский вестник, 1917, 2 маусым.

17. Сибирская речь, 1917, 22 маусым; КР ОММ, 992-к., 1-т., 11-іс, 2-п.
18. Нурпейсов К. Становление Советов в Казахстане. А., 1987, 111—112-б.
19. Сонда: Омбы облыстық мемлекеттік мұрағаты, 188 -к., 2 т., 12-іс, 19-п.
20. Казахстан в огне гражданской войны. А., 1960, 200-б.
21. Шоқай М. Түркістанның қилы тағдыры. А., 1992, 116, 117, 188-б.
22. Туркестан в начале XX века: К истории истоков..., 22-б.
23. Сонда, 24-б.
24. Сейфуллин С. Тернистый путь. А., 1975, 100-б.
25. Құл-Мұхаммед М. Алаш қайраткерлері саяси-құқықтық көзқарастарының эволюциясы. Алматы: Атамұра, 1998, 152, 150-б.
26. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл, ISBN 5-89800-123-9, I том
27. А 31 Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880 бет. ISBN 9965-893-73-Х
28. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=50005017

УДК 930

ЦЕЛИННАЯ ЭПОПЕЯ КАК ИСТОЧНИК ИСТОРИИ ДРУЖБЫ НАРОДОВ

Жұматай С., Бекішев Қ. О.

(Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті)

В статье рассматривается проблема воспитания подрастающего поколения на примере боевого и трудового героизма, дружбы и сотрудничества сопредельных регионов Западной Сибири и северных областей Казахстана в советский период и актуальность детского движения в современности во взаимоотношениях этих регионов. В воспитании подрастающего поколения делается акцент на образцовых традициях развития патриотизма, интернациональной дружбы наших отцов на базе создания IT технологии на примере Экспо-17, проведенного в столице Республики Казахстан «Астана», где активное участие принял павильон РФ. Воспитание подрастающего поколения на примере жизни и деятельности, трудового и боевого героизма

старшего поколения сегодня представляется очень актуальным. В этом плане очень богат педагогический опыт бывшего СССР. Листая страницы истории педагогики мы узнаем о историко-педагогическом значении пионердвижения, которое вносило огромный вклад в дело воспитания будущего гражданина, защитника своей Родины, приносящий пользу обществу.

Законы пионеров, экспедиция «Моя Родина – СССР», Тимуровское движение, торжественная клятва, прием в ряды пионеров, школы подготовки лидеров и активистов детского движения «Артек», «Орленок» и другие достижения пионерской организации были яркими образцами не только в постсоветском пространстве, но и за ее пределами. В начале 1990 годов летние пионерские лагеря из-за сложной социально-экономической ситуации, связанной с рыночной экономикой в стране, сократились вдвое. Эта тенденция резко отразилась в подготовке и переподготовке педагогических кадров, что в конечном итоге привело к ослаблению политики государства по вопросам молодежной политики и детства. В Казахстане педагогические проблемы на современном этапе переживают застойный период. Поэтому на примере боевых, трудовых, экономических и культурных традиций сопредельных регионов Западной Сибири и северных регионов Казахстана необходимо восполнить пробелы воспитания подрастающего поколения, особенно на примере ГМП РФ, «компенсация» и «инвестиция» по отношению к молодежи, достойной подражания.

На протяжении всей истории Советского государства проблема обеспечения хлебом была одной из важнейших в деятельности правительства.

Особенно в послевоенный период производство зерна, овощей, развитие животноводства осуществлялось неэффективными методами.

Ряд крупных социально-экономических мер для преодоления этих недостатков в развитии сельского хозяйства был осуществлен решениями сентябрьского (1953 года) и февральско-мартовского (1954 года) Пленумов ЦК КПСС «О

дальнейшем увеличении производства зерна в стране и об освоении целинных и залежных земель».

Отставание сельского хозяйства в послевоенный период таило в себе серьезную угрозу развития всей экономики страны. Поэтому февральский (1954 года) Пленум ЦК КПСС прямо поднял вопрос о путях резкого увеличения зерна в короткий срок за счет освоения больших площадей целинных и залежных земель в Сибири и Северных областях Казахстана.

Одной из наиболее сложных и трудных задач было решение кадровой проблемы в малонаселенных районах Сибири и северных областях Казахстана, где осваивались целинные земли.

Уже при обсуждении программы освоения целины февральско - мартовский Пленум ЦК КПСС 1954 года отмечал, что успешное освоение залежных и целинных земель, прежде всего, будет зависеть от правильного подбора и посылки в районы освоения новых земель квалифицированных руководящих, инженерно-технических и агрономических, а также механизаторских кадров для комплектования тракторных отрядов и бригад в МТС и совхозах [1].

Для этой цели были использованы, прежде всего, имеющиеся резервы квалифицированных специалистов МТС и совхозов. В дальнейшем большую часть кадров должны были дать ремесленные училища. За 1954-1962 г.г. из 2345 тысяч выпускников училищ механизации сельского хозяйства около миллиона человек были направлены в целинные районы. Одновременно союзным министерством сельского хозяйства и совхозов было поручено до 1 июля 1954 года подготовить с отрывом от производства на курсах при лучших МТС и совхозах 14 тысяч трактористов.

Недостающее количество кадров восполнялось за счет добровольцев из числа переселенцев из братских республик – колхозников, рабочих, служащих с Сибири, Белоруссии и других союзных республик, краев и областей.

Так, в 1954-56 годах в Казахстан добровольно переселились 20 тысяч семей, а в Сибирь и на Дальний Восток за 1954-56 годы более 60 тысяч семей. В январе 1954 года ЦК ВЛКСМ внес предложение организовать выезд на целину в порядке общественного набора 100 тысяч добровольцев. Это одобрил февральско-мартовский (1954 года) Пленум ЦК КПСС [2].

Обеспечение столь высоких темпов подбора кадров требовало от партийных комитетов большой организаторской работы, особенно важной потому, что им приходилось координировать работу различных министерств и ведомств.

Наряду с разрешением хлебной проблемы, главный акцент делался на воспитание и подготовку руководящих работников и специалистов для вновь созданных совхозов, которых как воздух не хватало.

В 1954 году добровольцы-новоселы распределились по областям, затем по совхозам. В 1955 году с учетом опыта, этот порядок был изменен. Каждый вновь организуемый совхоз для укомплектования кадрами стал прикрепляться к определенному району, городу или крупному предприятию, которые выделяли 170-190 работников.

Только в первой половине 1954 года в Акмолинскую область поднимать целину прибыло свыше 20 тысяч человек.

Организации промышленных предприятий направили на работу в сельское хозяйство для освоения целинных и залежных земель 1386 специалистов и механизаторов. Так из обкома профсоюза сельского хозяйства и заготовок Акмолинской области выехало 300 человек, с завода «Казахсельмаш» 121 человек.

Всего же за 1953-1958 годы в сельское хозяйство было направлено 2666 тысяч механизаторских кадров.[3]

Приезжающие из других регионов целинники обеспечивались бесплатным проездом с имуществом из мест выезда к месту вселения, суточными на время пути, единовременным денежным пособием в размере 200 рублей на

главу и 100 рублей на члена семьи, также предоставлялся кредит на постройку дома на 10 лет в размере 1000 рублей (из него 35% суммы государство брало на себя), на приобретение скота на 3 года в сумме 1500 рублей.[4]

Эти социальные выплаты созвучны с нашими реалиями, когда молодым специалистам, изъявившим желание ехать в село, предоставляется также льготы со стороны государства и по месту прибытия.

Все это свидетельствует о важности поднятия сельскохозяйственного производства и быта сельского населения как непосредственного производителя продуктов питания, необходимого и для городского населения.

В целях успешного освоения новых земель в колхозах и совхозах Кокшетауской области было организовано и укомплектовано 75 тракторных бригад, 375 передвижных вагончика для жилья и столько же для столовых. В одиннадцати вновь организованных совхозах были установлены кинопередвижки, налажена работы изб-читален [4, Л. 6].

В Кокшетауской области решено было создать 25 новых совхозов: в Рузаевском районе – 11, Кзылтуском – 11, Чкаловском – 2, Айыртауском – 1 на пахотно-пригодных землях площадью 550,3 тысячи га.

В первых числах марта 1954 года из Ворошиловской области прибыла одна из первых групп первоцелинников в совхоз «Западный» в составе 250 человек. К 23 марта совхоз был полностью укомплектован за счет прибывшей молодежи из Омска, Ленинграда, Одессы и Алматы. Молодыми механизаторами было вспахано и засеяно 1000 га целины. Всего за 1954 года в Кокшетаускую область прибыло 550 семей, а за 1955 год – 1768 семей, которые были размещены в 15 колхозах. Все это говорит о том, что предпосылки интеграции между нашими странами и регионами в различных сферах общественной жизни – сельском хозяйстве, транспорте, экономике и культуре были созданы еще в те годы освоения целинных и залежных земель Северного Казахстана и Сибири,

которые в наши дни достигли высокого уровня качества во взаимоотношениях двух стран и регионов в целом. Особенно эта интеграция нашла свое выражение в таможенном союзе трех стран – Казахстана, России и Белоруссии.

С первых же дней освоения целинных и залежных земель молодежь столкнулась с рядом объективных трудностей. Одними из особенностей этих трудностей того периода состояло в том, что перемещались огромные массы людей.

Буквально в считанные дни в необжитых местах надо было принять десятки тысяч новоселов, обеспечить их жильем, создать необходимые бытовые условия и одновременно развернуть строительство совхозов, мастерских, дорог, элеваторов.

Складывались новые коллективы, зарождались новые семьи.

В то же время с первых дней новоселы включались в битву за хлеб, в которой они росли и мужали, проверялся и закалялся их характер.

Одновременно первоцелинниками приходилась возводить и здания соцкультурного назначения.

За год новоселы совхоза «Красный Октябрь» Черлакского района построили 67 жилых домов, общежитие, машинотракторную мастерскую, столовую, магазин.

На пустыре вырос новый поселок, в котором расположилась центральная усадьба совхоза...много труда в строительстве новых совхозов вложили комсомольцы 4-го стройуправления треста «Омкстрой».

За год в совхозах им. Калинина, «Розовский», «Южный», и «Павлоградский» с их помощью сдано в эксплуатацию 44 четырех квартирных, 4 двухквартирных и 5 одноквартирных домов, 5 общежитий, 5 зерноскладов, больница, столовая, клуб. Заканчивается строительство 3 средних школ, 3 машинно-тракторных мастерских, 3-х пекарен, 2-х бань, 2-х магазинов и 1 зерносклада.

По итогам 1955 года коллективу 4-го стройуправления присуждено второе место в республиканском соревновании, переходящее красное знамя Министерства и премия 30 тысяч рублей...» (газета Омская правда, 21 января, 1956 года) [5, с. 76]

В Указе Президиума Верховного Совета СССР о присвоении Героя Социалистического Труда работникам колхозов, совхозов, МТС, партийным и советским организациям Омской области за №291 от 11 января 1957 года говорится: «За особые заслуги в освоении целинных и залежных земель, успешное проведение уборки урожая и хлебозаготовок в 1956 году присвоить звание Героя Социалистического Труда с вручением Ордена Ленина и золотой медалью «Серп и молот» (Ведомость Верховного Совета СССР №2 (869) М., 1957, С. 58-59)» [5, С.81], где перечисляются фамилии, предоставленных к награде в количестве 11 человек, среди которых: Архипенко Александр Тимофеевич – комбайнер Баррикадной МТС Иссыкульского района, Бачанов Дмитрий Вячеславович – комбайнер **Черемновской** МТС **Называевского** района, Вишневский Иван Григорьевич – председатель колхоза им. Хрущева Щербакульского района, Вставских Степан Александрович – тракторист совхоза «Цветочный» Русско-Поланского района и других.[5, С. 81]

Несмотря на все трудности, планы освоения целины были значительно перевыполнены. Не только была расширена посевная площадь за счет освоенных целинных и залежных земель, но и была повышена урожайность зерновых культур. За счет применения интенсивной агротехнологии и минеральных удобрений. Если в 1946 году в среднем по Кокшетауской области убирали по 8,9 центнеров с гектара, то в 1954 году убирали до 16 центнеров с гектара. А некоторые колхозы собрали до 22-х центнеров с гектара (например, колхоз им. Молотова Рузаевского района).

В 1954 году Кокшетауская область сдала государству на 24 млн. пудов больше зерна, чем в 1953 году.

А в 1956 году в целом по Республике Казахстан вместо обещанных 600 миллионов было сдано государству миллиард пудов зерна.

«В 1956 году пробил звездный час целины», - писал в те дни Л.И. Брежнев [6]

В этом трудовом героизме был воплощен интернационализм народов, внесших весомый вклад в освоение целинных и залежных земель.

Тем не менее, очень важно отметить, что период целины был серьёзным толчком к развитию аграрной науки на востоке нашей страны. Ученые различных направлений сельскохозяйственной науки своими работами оперативно ускоряли развитие целинного земледелия. Деятельное участие в освоении степных просторов Омского Прииртышья и земель соседних областей Казахстана НИИ сельского хозяйства Омского сельхозинститута. Еще в предвоенные и в первые годы после войны было доказано, что в сибирских условиях наиболее приемлема ранняя вспашка целины и залежи.

Селекционеры института ускоренно передавали производству первые целинные сорта – «Цезиум-94», ячмень «Омский - 13709» и другие. Целинная эпопея ускорила рождение новых принципов степного земледелия. Почвозащитная технология, приемы минимальной обработки почвы, новые решения в структуре использования пашни, влагонакопительные мероприятия, новейшая степная техника и многое другое внедрено в засушливых районах по разработкам ученых, конструкторов. Омские ученые постоянно в поисках более эффективных приемов целинного сельского хозяйства, выводят новые сорта, разрабатывают новые технологии промышленного кормопроизводства и животноводства [7, С. 91].

Об этом свидетельствуют следующие показатели, отраженные в нижеследующей таблице ученого селекционера СибНИИ сельского хозяйства П. Яхтенфельда [8].

Наименование сорта	Где и кем выведен	Метод выведения. Год районирования	Районы распространения
Мильтрум-321	СибНИИСхоз Н.Л. Скалозубов, В.В. Таланов, В.В. Таланова	Индивидуальный отбор из местной Красноколоськи Курганской области 1929 год	лесостепь и степь западной Сибири, КазССР
Мильтрум-553	СибНИИСхоз И.Н. Смирнов, И.Н. Семченков	Индивидуальный отбор из гибридов Мильтрум-321 X. Китченер 1940	Южная лесостепь
Цезнум-94	СибНИИСхоз	Скрещивание Цезиум – 117 1957 года	Степь Омской области
И многие другие	-	-	-

Таким образом, благодаря весомым вкладам ученых и героическому труду советских людей, были введены в хозяйственный оборот и поставлены на службу народу десятки миллионов гектаров целинных и залежных земель.

Целинная эпопея на земле Сибири и северных областях Казахстана еще раз показала всему миру цену дружбы, братства, доверия и добрососедства как детонирующую и движущую силу прогресса общества.

Целина дала мощный толчок развитию промышленности и сельского хозяйства и производительных сил Сибири и Северного Казахстана в целом, способствовало росту городов, развитию науки и культуры.

Ныне только Сибирь и северные регионы Казахстана добывают и производят миллионы тонн угля, нефти, газа, чугуна и стали, цветных металлов, минеральных удобрений, выпускают новейшие образцы сельскохозяйственной техники, станков и машины. Этим мы обязаны, прежде всего, трудовому героизму народов, проживающих на территории наших регионов и стран в целом, их патриотизму и традициям содружества.

Первоцелинники-первопроходцы... Замечательные люди, отдавшие все для поднятия целины. Они навсегда останутся в памяти народной. Их дела служили и служат и сейчас неисчерпаемым источником вдохновения и оптимизма. Это люди, совершившие героический подвиг в развитии промышленности, сельского хозяйства, строительства, транспорта, просвещения, медицины и культуры. Вот те немногие из миллионов первоцелинников, которые жили и живут сейчас в г. Кокшетау. Слава им: Ашимов Байкен Ашимович, Алпысбаев Кенжебек, Абильпеисов Турлыбек, Ауельбеков Еркин Нуржанович, Абуев Кадыржан Кабиденевич, Балахметов Кожамет Балахметович, Браун Андрей Георгиевич, Байда Евгений Григорьевич, Бородин Андрей Михайлович, Бижанов Матен Отешевич, Бережная Антонина Антоновна, Валько Анатолий Алексеевич, Василенко Виктор Антонович, Джантемиров Касым Адилевич, Елемесов Галым, Жумагалиев Бисен, Жанадилов Болат Сулейменович, Жакупбеков Амангельды Байкенович, Жангалов Баян, Жакупов Алпысбай, Жакупов Талгат Алпысбаевич, Жунусов Бахыт Газизович, Егоров Анатолий Павлович, Елюбаев Сагынтай Зекенович, Зуб Василий Никифорович, Ильясов Карим Исмагулович, Иванов Степан Антонович, Иран Ильяшев, Кац Аркадий Ильич, Косарев Владислав Борисович, Куанышев Оразбек Султанович, Кусаинов Бота, Кусаинов Тайлак, Кушпаев Буркутбай Бекбулатович, Лазаренко Галина Степановна, Лузько Анатолий Терентьевич, Мусин Жанайдар Баймурзинович, Мукушев Тельман Шарипович, Нурмагамбетов Куанышбай Ракишевич, Перерва Иван Петрович, Рамазанов Жанайдар, Турлыбеков Жумабай, Смирнова-Кухарская Мария Петровна, Темирбаев Хазжан Абдрахманович, Таукенов Касым Аппасович, Шакеев Кокен, Чжен Моисей Алексеевич и многие другие, которые своим посильным трудом доказали, что именно от нас, от нашего отношения к труду, к природе зависят богатство, благополучие и счастье живущих на этой целинной земле людей. Вся страна участвовала в поднятии целины. Движущая

сила целины ---- это энтузиазм, подвиги людей, приехавших осваивать суровый край, плюс опыт, многовековая закалка в борьбе со стихией, доброта и гостеприимство местных жителей.

Именно это дало силы первоцелинникам освоить целину. Целина ---- это механизированные, высокооснащенные, энерговооруженные хозяйства, высокообразованные и квалифицированные специалисты и рабочие. Наконец, целина – это дружба людей разных национальностей.

Литература:

1. КПСС в резолюциях, Т.6. М., 1970. С. 439
2. Куликов В.И. Исторический опыт освоения целинных земель. М., 1978, стр. 92;
3. Акмола: Энциклопедия – Алматы: Атамұра, 1995. С. 60
4. ГАКО (далее ГААО). Ф. 730. Оп. 1. Д. 270. Л. 5
5. Наш край. Хрестоматия по истории Омской области. 1941-1970 гг. Часть 2 [Текст]/ Сост. М.К. Гурьевич. Омск, 1983, С. 68.
6. Брежнев Л.И. Воспоминания: жизнь по заводскому гудку. Чувство Родины. Малая Земля. Возрождение. Целина, М., 1982, С. 220.
7. КФГАКО. Ф. 2. Оп. 20. Д. 113. Св. 3. Л. 3.
8. Яхтенфельд П. Селекция яровой пшеницы в Сибири. НИИ сельского хозяйства. – Сельское хозяйство Сибири, 1957 (№9-12), июль, с. 97-99.
9. Егоров А. П. Целина, Хлеб и Люди (воспоминания). ---Кокшетау, 1996.- с. 3-214.

УДК 947

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ РОССИЙСКО-КАЗАХСТАНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Жұматай С., Бекішев Қ. О.

(Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті)

Воспитание подрастающего поколения на примере жизни и деятельности, трудового героизма старшего поколения

сегодня представляется очень актуальным. В этом плане очень богат педагогический опыт бывшего СССР. Листая страницы истории педагогики мы узнаем о историко-педагогическом значении пионердвижения, которое вносило огромный вклад в дело воспитания будущего гражданина, защитника своей Родины, приносящий пользу обществу.

Законы пионеров, экспедиция «Моя Родина – СССР», Тимуровское движение, торжественная клятва, прием в ряды пионеров, школы подготовки лидеров и активистов детского движения «Артек», «Орленок» и другие достижения пионерской организации были яркими образцами не только в постсоветском пространстве, но и за ее пределами. В начале 1990 годов летние пионерские лагеря из-за сложной социально-экономической ситуации, связанной с рыночной экономикой в стране, сократились вдвое. Эта тенденция резко отразилась в подготовке и переподготовке педагогических кадров, что в конечном итоге привело к ослаблению политики государства по вопросам молодежной политики и детства. В Казахстане педагогические проблемы на современном этапе переживают застойный период. Поэтому на примере экономических и культурных традиций сопредельных регионов Западной Сибири и северных регионов Казахстана необходимо восполнить пробелы воспитания подрастающего поколения.

Ключевыми факторами, определяющими двухстороннее отношение, является все еще остающаяся взаимозависимость хозяйственных связей, общность историко-культурных традиций. В свое время благодаря внедрению НЭП (новой экономической политики) в марте 1921 г. на X съезде РКП(б), означавшему переход от продразверстки и продналогу и, способствовавшему развитию различных форм кооперации, их кредитованию со стороны государства, начиная от простых снабженческо-сбытовых форм потребительской кооперации (прототип наших сфер обслуживания) был осуществлен переход крестьян к производящим формам коллективного труда, а через него и к единоличным формам хозяйствования. Кооперация,

разумно сочетая интересы общества с личными интересами крестьянства, способствовала улучшению материального благосостояния трудящихся в целом. Развитию кооперативного движения способствовало и построение железных дорог. Аминов Т. в своей статье о Турксибе говорит: «Основной целью постройки дороги является обеспечение снабжения Средней Азии дешевым хлебом из ближайших районов (Сибирь, Казахстан и Киргизия) и, на основе этого, форсирование развития хлопководства, удовлетворение советским хлопковым волокном текстильной промышленности» [1]. Этому же способствовало и построение железнодорожной магистрали Петрокок, техническое обеспечение которой возлагалось на инженерно-технический персонал Омской железной дороги. Вот что пишет К.О.Бекишев в своей статье «Петрокок»: «В тяжелые голодные 20-е годы более миллиона пудов хлеба было переброшено по ней к Сибирской магистрали для отправки хлеба в голодающее Поволжье. Петрокок стал основной магистралью по перевозке товаров техники и людей, как в мирное время, так и в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)» [2]. К сожалению, разрушение сельскохозяйственной и основы других форм кооперации к концу 20-х годов XX века и замена их насильственной коллективизацией разрушило всю кооперативную систему.

Такая противоречивость кооперативной политики Советской власти заключалась в различиях идеологических и экономических аспектов.

Тем не менее, кооперативное движение сыграло прогрессивную роль для своего времени. Ускорило восстановление разрушенного войной и неурожаем 1921-1922 гг. народного хозяйства и выход страны из кризиса.

Эти магистрали дружбы способствовали индустриальному развитию отсталых регионов Сибири и северных областей Казахстана, формированию национальных инженерно-технических кадров и интеллигенции. В наши дни особенно актуальным становится возрождение кооперативных

форм сельского хозяйства, которое немислимо без осуществления индустриально – инновационной программы развития. Речь идет о развитии передовых технологий, которые немислимы без взаимопомощи двух стран. На этот счет у нас созданы все условия на основе двухстороннего договора.

В рамках ЕврАзэс заключен трехсторонний таможенный союз в г. Минске (27 ноября, 2009 г.) реализуются идентификация тарифных ставок трех стран: России, Беларусь и Казахстана. Тем самым подготавливается законодательная база для создания единого экономического пространства в 2012 году.

Все это дает импульс для дальнейшего развития товарно-денежных отношений и экономики в посткризисном этапе развития наших стран.

В свое время кооперативные объединения помогали сплотить крестьян для выполнения общих хозяйственных задач, освободить от посредников, ростовщиков, спекулянтов, но кочевой и полукочевой образ жизни, родовая и религиозная зависимость населения от баев затрудняли внедрение кооперации среди скотоводов. Сначала была испробована форма организации факторий. Но она не дала положительных результатов. Затем распространенной формой сельскохозяйственной кооперативной ячейки стало скотоводческое кредитное товарищество, в задачи которого входило: кредитная деятельность на посреднических началах, сбыт продукции скотоводческого хозяйства и кочевых промыслов, снабжение населения орудиями производства и потребительскими товарами. К осени 1927г. более 11% казахского населения края были пайщиками кредитных товариществ. Популярной формой приобщения тружеников сел и аулов к кооперации стали «крестьянские общества взаимопомощи» (КОВ). Возникли они осенью 1921 г., когда особенно трудно было беднякам в связи с жесточайшей засухой. С 1923 по 1925 г. количество сельских КОВ увеличилось в 4 раза и составило 186, кроме того, в аулах действовали 29 обществ [3].

Давая оценку работе «Крестьянского общества взаимопомощи» можно привести материалы Заседания Президиума КирЦИКа от 22 октября 1928 г. Слово имел для доклада тов. Лихтин (КирНКсобез) «О работе Комитетов взаимопомощи КССР и их перевыборах», где отметил: «Что реорганизация Кресткомов сравнительно запоздала, и мы всего только с марта месяца приступили к реорганизации кресткомов и к переводу их на новое положение, изданное 25 сентября 1924 г. Реорганизация кресткомов совпала с втягиванием казнаселения в профессиональную работу. В прошлом наблюдался очень незначительный процент участия самого казнаселения в обществах взаимопомощи. В настоящий момент имеется больше 44% по отношению к общему числу русских. Производство обществ взаимопомощи заключается главным образом в различного рода мелких доходных предприятий, как мельниц, маслобоек и т.д. Всего в КССР арендуются Комитетами взаимопомощи 130 разного рода предприятий и имеются сведения по Кустанайской губернии, в которой делается попытка Губкомом взаимопомощи снять 4 соляных озера... Обществам взаимопомощи не рекомендуется брать на себя чрезвычайно большие обязанности в плане заарендования крупных доходных предприятий». Стенограмма КазЦИК-(Лазова) [4].

В распоряжении Комитетов взаимопомощи были сельхозорудия, крупорушки, маслобойки, что позволяло им оказывать помощь маломощным крестьянским хозяйствам. Кроме того, ими производились общественные посевы, они помогали сельским школам, избам-читальням. В отчете Сибревкома за январь-июнь 1921 г. говорится: «Бедняцким и маломощным середняцким хозяйствам были выделены семенная ссуда. Прокатные пункты помогли крестьянам вспахать 11552 десятины земли и засеять 4500 десятин» [5]. Итоги арендной работы Омского Губсовнархоза выглядели так. За период с сентября 1921 по май 1922 гг. говорится: «Путем сдачи в эксплуатацию части предприятий государство добилось, с одной

стороны, развития производительных сил и тем самым (получения арендной платы - улучшило) достигло увеличения товаропродукта в стране, а, с другой стороны, путем получения арендной платы – улучшило доходную часть своего бюджета и смогло улучшить управление и снабжение оставшихся госпредприятий, (что объясняется недостатком материальных ресурсов). Далее. Всего по 1-е мая было предназначено к сдаче в аренду по г. Омску и его уездам 65 предприятий по отдельным отраслям промышленности, эти предприятия распределялись следующим образом:

Кожевенная промышленность – 19 предприятий -28%;
текстильная промышленность – 5 предприятий - 8%;
химическая промышленность – 11 предприятий - 17%;
кирпичеделательная промышленность – 11 предприятий – 17 %;
деревообделочная промышленность – 6 предприятий - ½ %;
электрическая промышленность – 1 предприятий - ½ %;
пищевкусовая промышленность – 12 предприятий – 20 %.

С сентября по 1-е мая было сдано всего 22 предприятия, что составляет 34% всего числа предназначенного к сдаче предприятий.

При чем сдача по отдельным отраслям шла неравномерно, так из нижеследующих цифр мы видим, что по кожевенной промышленности сдано 8 предпр. – 36,3%; пищевкусовой промышленности –8 предприятий – 36,3 %; текстильной промышленности – 2 предприятий – 9,1%; деревообделочной промышленности – 2 предприятий - 9,1%; кирпичной промышленности – 1предприятий – 4,6 %; электрической промышленности – 1 предприятий – 4,6%. Итого 22 предприятия – 100%. Наибольший процент падает на кожевенную (36%) и пищевкусовую (36%) промышленности, работающих на местном сырье [6]. В силу того, что оборудованные и мощные предприятия расположены в г. Омске, а таковые по плану сдаче в аренду не подлежат, то естественно, что наибольшее количество сданных предприятий падает на уезды – так по уездам сдано 12 предприятий, при чем на

Тарский уезд падает 58,3% - из сданных в уезде предприятий [7].

Сдача в аренду предприятий продолжается, этой работой занята Арендная Комиссия Губсовнархоза. Но отмечаются и объективные трудности.

В протоколе №7 Совещания председателей торгово-заготовительных и кооперативных организаций при Уисполкоме от 2/ХІІ.1925 г. в повестку дня ставят вопрос о фиктивном возвышении цен на хлеб, что, безусловно, идет в разрез с интересами государственных заготовителей. В постановлении говорится: «...Цены на хлеб на рынке Акмолинска установить 60 коп. за пуд, свыше этой цены возвышение не допустить».

Но это были трудности роста, и они преодолевались. Обращаясь к крестьянству, талантливый советский экономист А.В.Чаянов писал: «Для тебя к светлому счастью трудовой жизни нет иного пути кооперативного. Знай, что этот путь – единственный путь! Сбиться с него – значит погибнуть».

Выход из сложившейся ситуации, был найден именно в объединении усилий в производственной кооперации. Таким образом, развитие кооперации и в уездах Омской области, и, в сопредельных с ней уездах Северного Казахстана способствовало улучшению благосостояния населения этих регионов, ставших впоследствии одними из основных арсеналов обеспечения фронта в Великой Отечественной войне (1941-1945 гг.) продовольствием и одеждой.

В 1926-27 гг. росла сеть кооперативов в Сибири. Потребительская охватывала 72% всех крестьянских хозяйств и 70% розничного товарооборота. В 1927 г. в Омском округе было объединено 1719 хозяйств».

Самой распространенной формой колхозов была сельхозартель, на долю которой приходилось 47.2% кооперативных хозяйств. Удельный вес коммун сокращался.

Опыт колхозно-кооперативного строительства убеждал крестьян в преимуществах крупного социалистического производства, указывал им выход из нужды и кулацкой кабалы.

Эта перестройка сельского хозяйства вызывалась экономической и политической необходимостью.

Именно особенности регионов Сибири и Северного Казахстана создавали тогда благоприятные условия для развития кооперативного движения. При отсутствии крупной промышленности, но при богатых сырьевых ресурсах, преимущественно животноводческого происхождения, развитых кустарных промыслах, кооперация способствовала в этих регионах накоплению средств для создания крупной промышленности, оказала существенную помощь индустриальным новостройкам и коллективным хозяйствам в деревне, рассасывала безработицу и ликвидировала товарный дефицит, что особенно созвучно с современностью, когда основной идеей является экономическая интеграция наших стран на основе создания единого экономического пространства и свободной торговли, создание сферы услуг, рабочих мест, инфраструктуры между нашими регионами и странами в целом. Возрождение этих связей является обоюдовыгодным.

Наглядным примером этому служат взаимоотношения сопредельных регионов Омской области с северными областями Казахстана.

Объем внешнеторгового оборота Северного Казахстана с Омской областью составляет 20 процентов – на 40 млн. долларов США в год.

Наиболее тесные отношения развиваются между энергетиками двух областей. Петропавловское предприятие «Аксесс-Энерго» получает от Омских ЗАО «Эксперт-Трейд» и ОАО «Омский завод теплоизоляционных изделий» минеральные изделия, транспортные масла, приборы контроля и металлопрокат. В августе 2003 года ТОО «Аксесс-Энерго» заключило договор с ОАО «Омскэнерго» на поставку электроэнергии в Омскую область. Высокого уровня достигло сотрудничество в социальной и духовной сферах двух соседних регионов.

В содружестве советских республик вряд ли были еще два таких народа – русский и казахский, которые бы несли в себе такой заряд интернационализма. И мы всеми силами пытаемся сохранить такое положение. Потому внимательно относимся к нуждам казахской диаспоры – третьей по численности в нашей области, - говорит А.К. Полежаев.

Действует совет старейшин, казахские школы, мечети. В Омске открыт памятник Чокану Валиханову, который учился в нашем кадетском корпусе (1853-1857 гг.). И мы понимаем, что он – не только великий казахский просветитель. Валиханов – это целый культурно-исторический пласт в истории наших государств».

В целом на Казахстан приходится 65 процентов внешнего товарооборота одной только Омской области, - заключает свою статью А.Башмаков, депутат Сената Парламента РК.

В своем интервью редактору газеты «Акмолинская правда» Людмиле Леевой Л.К.Полежаев – губернатор Омской области РФ сказал: «...У нас с Казахстаном общие схемы транспортного сообщения, общая водная артерия – Иртыш, общие экологические проблемы. Без тесного взаимодействия мы не в состоянии управлять многими экономическими процессами на наших обширных территориях. Мне очень по душе, что всегда, когда возникает необходимость, мы находим взаимоприемлемые решения по любому вопросу...».

Омская область является крупным потребителем Экибастузского угля, что является выгодным для казахстанской стороны.

Но и Казахстан является потребителем нефтепродуктов лучшего в России НПЗ, изделий омского машиностроения, омских предприятий нефтехимического комплекса, пищевой и перерабатывающей промышленности, которые пользуются хорошим спросом у казахстанцев. «В Астане открыто постоянное представительство администрации Омской области. А это значит, что мы обязаны укреплять и развивать взаимовыгодное сотрудничество», - продолжает Л.К.Полежаев.

К этому уместно добавить, что новый Президент РФ Д.Медведев свой первый официальный визит совершил в Казахстан, повторив свой круиз за один только 2008 год шестикратно. 19 декабря этого же года он принял участие в неформальном Саммите Президентов пяти республик СНГ: России, Казахстана, Кыргызстана, Армении и Таджикистана, который состоялся в курортной зоне Бурабай (Казахстан).

В этот же день в рамках двусторонней встречи Глав государств Н. Назарбаева и Д. Медведева состоялось подписание совместного заявления, которым был принят План совместных действий Казахстана и России на 2009-2010 годы. План направлен был на поступательное развитие стратегического партнерства и союзничества, включает в себя сорок конкретных мероприятий, охватывающих все сферы взаимного сотрудничества, включая межрегиональное, приграничное сотрудничество. В целом Президенты пяти Республик СНГ обсудили вопросы преодоления мирового финансового кризиса, меры по совершенствованию международной и региональной безопасности, обменялись мнениями по актуальным вопросам регионального сотрудничества в рамках таких объединений, как ОДКБ, ЕврАзЭС, ШОС, СНГ, ОБСЕ.

Все это, несомненно, укрепляет взаимоотношение между двумя странами, подкреплением которым является товарооборот между РФ и РК, уровень которого только за 10 месяцев 2008 года увеличился на 24 процента и превысил 17 миллиардов долларов.

Все это свидетельствует о жизнестойкости и преемственности наших дружественных связей во многом определяющих стратегию будущего двух стран.

Таким образом, остается только пожелать удачное продолжение и приумножение этих добрых традиций в будущем между нашими приграничными регионами и странами в целом.

Президенты наших стран постоянно поддерживают интеграционные процессы не только в регионе, но и на всем

евразийском пространстве, о чем свидетельствует таможенный союз между тремя государствами, который действует с 1 января текущего года, а также председательство РК в ОБСЕ, поддержанное Российской федерацией.

Литература:

1. Аминов Т. Туркестано-Сибирской магистрали - 75 лет: доклад // Саясат-Policy : информационно-аналитический журнал / Учредитель «Корпорация ИРК – аналитик (Институт развития Казахстана)», 2006.- август – Алматы, 2006.- Ежемес. – с. 49. – ISSN 1597-4717-ж.- 2006, № 8.- 15 000 экз.
2. Бекишев К.О. Петропавловск – Кокшетау: железная дорога: Материалы Республиканской научно-практической конференции «Валихановские чтения-4». Том 1/ Учредитель: Редакционно-издательский отдел Кокшетауского Гос. университета им. Ш.Уалиханова.- 1988. - апрель – 25.- Кокшетау, 1998.- С. 22-25.- Ежегодн. – ISBN – 5-7667-6052-3.- Вып. 4.- 1998.- 220 с.- 100 экз.
3. Трусов В.И. НЭП. Краткая эпоха подъема / Северо-Казахстанская область: Страницы летописи родного края.- Алматы: Казахстан, 1993.- 392 с.
4. Борьба за социалистическую индустриализацию и подготовку коллективизации сельского хозяйства (1926-1929 гг.) / Очерки истории Омской организации КПСС. – Омск, 1987. – С. 172.
5. Там же, с. 173.
6. Саясат-Policy: информационно-аналитический журнал / учредитель Корпорация ИРК – аналитик (институт развития Казахстана) – 2003, -январь.- с. 39-40.- Алматы: Казахстан, 2005. – Ежемес. – ISBN 4717-; 2005. № 1.- 1500 экз.
7. Полежаев Л.К. Россия и Казахстан обречены на сотрудничество // Аргументы и факты: информационно-аналитический журнал / Учредитель ЗАО «Аргументы и факты». – 2004.- октябрь.- Ежемес. – ISSN 0204-04-76: рег. № 754, 2004, № 10.- 2 985 000 экз.

УДК 930

ИСТОРИЯ СЕЛА ПИСАРЕВКА

Г.С. Искакова

(Писаревская средняя школа, Северо-Казахстанская область)

Писаревка (каз. Писаревка) — село района Магжана Жумабаева, Северо-Казахстанской области, республики Казахстан. Расположена в 45 км к югу от районного центра – г. Булаево [1].

В село Писаревка я приехала после окончания Северо-Казахстанского университета и вот уже более 23 лет я работаю и живу в этом селе. Мне, как учителю истории, всегда было интересно узнать об истории села. Многие я узнала от старожилы села.

Всегда увлекательно изучать историю тех мест, где ты живешь, село стало твоей малой Родиной.

В наше время очень мало людей, которые знают об истории происхождения села. Не знают коренных жителей, не знают первые постройки. Село Писаревка – это историческое поселение, которое на протяжении веков свидетельствовало множество событий и перемен в условиях своего развития

В конце XIX- в начале XX века малоземельные крестьяне из Полтавской, Харьковской и Киевской областей в надежде на лучшую жизнь оказались в наших краях. Место для поселения выбрали неподалеку от Булаево. Здесь было всё для жизни и деятельности: девственные просторы черноземов, богатые сенокосы, озера, леса с обилием ягод и грибов.

Переселенцы образовали два хутора «Харьковский» и «Киевский»

Хутор Киевский позже стал называться Писаревка, на казахском языке его называли Мырзакелды. А названо оно было так по существующей легенде о том, что среди жителей имелся грамотный человек, который умел составлять письма, прошения. Село было образовано в 1907 году. Прибывшие получили надел земли и помощь от государства. Строили землянки, всем родом (родственники вместе приезжали) или с близкими соседями. Из воспоминаний старожилы убогая землянка, в ней жили несколько семей, печь с трубой, которую выводили через стенку, постоянно шел дым: приходилось много топить, было холодно.

В 1926 году был организован Комитет бедноты. А в 1928 году образовали первый колхоз «Молодая гвардия», затем его переименовали в колхоз «Коминтерн». Уже в 1939 году в колхозе имелось 3 автомашины, 8 тракторов, 250 дойных коров, 2 тысячи овец. Но началась Великая Отечественная война и сотни писаревцев ушли на фронт. В городе Булаево организовали курсы комбайнеров, трактористов, шоферов, и писаревские девчата стали первыми трактористами и шоферами (Л.Решетнева, Р.Кочубеева, Е.Булонько, П.Саласюк, М.Саласюк, К.Шуржина, шоферами - М.Горбылева, Мария и Клавдия Задорожные). Люди объединялись, чтобы обрабатывать землю и убирать урожай.

В 1946 году колхоз возглавил А.И.Кухаренко. В 1961 году произошли преобразования и колхоз вошел во вновь образовавшийся в совхоз «40 лет Казахстана» как 3 отделение. Оно имело 30 тракторов, 20 комбайнов, и другую сельскохозяйственную технику. В эти годы стали приезжать на работу молодые парни с Белоруссии, Украины, многие остались в Писаревке создали семьи. В это время работали лучшие механизаторы села Г.М.Яговдик, А.П. Еднач, А.Д.Солоха).

В 1977 году на базе отделения №3 Писаревка был образован совхоз «Писаревский». В него вошли с. Весёловка от совхоза им. Тамановской дивизии и село Ленино от «40 лет Казахстана», центральная

Первым директором совхоза стал В.В.Осипов, председателем Писаревского сельского совета – В.А. Кочубеев.

На 1 января 1980 года в состав Писаревского сельского Совета входили населенные пункты

- с. Писаревка
- с. Комсомол
- с. Ленино
- с. Веселовка

Населенный пункт при железнодорожной станции.

А с 1980 года совхоз «Писаревский» возглавил Т.Б.Зембицкий – один из старейших руководителей, накрепко

связавший свою судьбу с нелегкой судьбой современного труженика села.

В короткий срок опытный руководитель Зембицкий Томаш Брониславович вывел хозяйство в число передовых. За годы его работы в совхозе много строили, в первую очередь жилье, производственные и социальные объекты. Так, с 1983 по 1991 годы были построены МТМ с автогаражом, 3-этажная школа, клуб на центральной усадьбе.

Под его же руководством на центральной усадьбе в с.Писаревка установили памятник погибшим односельчанам во время ВОВ.

Первая школа в Писаревке была построена в 1912 году, рядом молитвенный дом. Наши односельчане помнят школу на месте, где сейчас здание совхозной библиотеки (сохранилась только часть здания). Второй школой- здание нынешней конторы. Эта школа просуществовала более 60 лет. Позже была начата постройка нового здания школы

В ноябре 1985 года дети, радостные и довольные, как и их родители, учителя, входят в новые просторные классы. За ними- будущее их села. Все хлопоты по обустройству школы и прилегающего участка ложатся на плечи директора школы Олентич А.И., который проработал директором 10 лет. После он работал учителем географии и физики. По достижению пенсионного возраста он ушёл на заслуженный отдых.

На данный момент в селе осуществляет свою деятельность ТОО «Писаревское - Агро», однако из-за нехватки трудоспособного населения в селе работают много приезжих, в селе остро стоит проблема снижения численности населения. Руководство ТОО оказывает спонсорскую помощь при проведении праздничных мероприятий, на которое собираются жители села.

Благодаря приезду людей с Киевской, Полтавской и Харьковских областей, что стало началом создания нашего села, люди своим трудом и временем создали спокойное и тихое место, что стало домом для многих семей. Село стало Родиной и для депортированных немцев из Поволжья в предвоенные годы.

Согласно полученным результатам исследования, село имеет богатую историю, которая насчитывает десятки и даже сотню лет. На протяжении этого времени село переживало периоды процветания и трудностей. Село является уникальным объектом исторического наследия, который требует сохранения и продолжения изучения его истории. Это позволит потомкам села понимать свои корни и узнать о своих предках, а также познакомить новые поколения с историей села, которая является одним из самых ценных наследств культуры и традиций.

Список литературы

1. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Писаревка_\(Северо-Казахстанская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Писаревка_(Северо-Казахстанская_область))
2. Статья из журнала к 110-летию Великого поэта. Район Магжана Жумабаева. На Родине Великого Магжана
3. Северо-Казахстанская область энциклопедия. – Петропавловск, 2006. - стр. 454
4. Воспоминания старожилов.

УДК 930

«ТУҒАН ЖЕРДІҢ ТӨКПЕ АҚЫНЫ – ШАЛ АҚЫН»

Калиева А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Кіндік қан тамған туған жер әр адам үшін киелі болып табылады. Туған жердің тарихын білу арқылы, оған деген құрметті күшейтіп, жақсырақ тани аламыз. Осы орайда, туған жер - Шал ақын ауданы туралы зерттеу жұмыстарын жүргіздім. Тілеуке Құлекеұлының өмірі Абылай хан уақытындағы қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін дөп көрсетеді. Шал ақынның даналыққа толы өлеңдері ұлтымыздың салты мен болмысы қарияның бойындағы ақыл байлықтың көрінісі іспеттес. Қазақтың ғұламасы, қазақ әдебиетіндегі жеке орнын ойып, артынан алтын мұра қалдырған Тілеуке Құлекеұлы –

ауданымыздың ғана емес, барша қазақ халқының ардақты перзенті.

Шал (Тілеуке) Құлекеұлы, Шал ақын (1748, бұрынғы Көкшетау облысы Азат темір жол бекеті – 1819, қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы аумағы) — қазақтың төкпе ақыны. Арғын тайпасы Атығай руы Бәйімбет бөлімінен шыққан.[1][2] Әкесі Құлеке батыр Абылай ханның жақын серігі болған. Өмірінің негізгі бөлігі өткен жер – қазіргі Солтүстік Қазақстан облысының Сергеев ауданының аумағы. Баласы болмай келіп, қартайыңқыраған шағында Шал ақын Мәлібай, Мәлике деген екі перзент көріпті. Мәлібайдан қазір ұрпақ жоқ. Мәликені қалың Қыпшақ ішінде Нұрым деген кісіге ұзатқан екен, Нұрымнан Айтбай, Айтбайдан Наушабай, Наушабайдан белгілі ақын Нұржан Наушабаев туған.

Шалдың алғаш ақындық даңқы шығуы – он бес жасында. Осы жасқа келгенде ел ішіндегі төреден де тайсалмай, көңіліндегі сөзін айтып салып, қарап отыратын болыпты. Содан өмірінің соңына дейін ақындығының арқасында қысылғанда сөз тауып кететін шешендігінен танбапты. Шалдың өлең, жырларынан өз дәуірінің өмір көріністері айқын аңғарылады. Бұлардың бәрінде дерлік жақсылық пен жамандық, әділдік пен зұлымдық, ынсап пен тойымсыздық, ақылдылық пен аңғалдық, ізгілік пен надандық, байлық пен кедейлік тәрізді кереғар жайттар кең қамтылып сөз болады («Ата-ананың кәдірін», «Жігіт туралы», «Жігіттің өзін білем дегені», «Әйел сыны», «Қыздар туралы» тағы басқа)[3]. Шалдың енді бір алуан жырларында жас пен кәрі сипаттарынан тыс, моралдық, этикалық қатынастарда ұтымды бейнеленеді («Кәрілік туралы», «Жастықты көксегені», «Он бес деген жасым-ай», «Елу ердің жасы екен», «Жаманға дәулет бітсе ауа айналар», «Екі арыстан жабылса дәуді өлтірер», «Айтайын бір аз кеңес» тағы басқа)- Шал кезінде ел өмірінде елеулі орын алған айтыс-қағыстарға қатысып отырған. Бұлардан оның ұшқыр киялды тапқырлығы мен от ауызды, орақ тілді алғырлығы да мол көрінеді («Шал мен қыз», «Бәйбіше мен Шал», «Шал мен жігіт», «Шал мен

келіншектер» тағы басқа). Бір топ жырлары «XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ақындарының шығармалары» (1962 ж.), «Үш ғасыр жырлайды» (1965 ж.), «Алдаспан» (1971 ж.), «XV-XVII ғасырлардағы қазақ поэзиясы» (1982 ж.), «Бес ғасыр жырлайды» (1984 ж.) жинақтарына енді [4].

Суырып салма ақындық таланты 15 жасында оны даңққа бөлеп, сол кездің өзінде халық Шал ақын ауылы (кәрі, дана) деп атаған. Оның шығармашылық таланты бүкіл Сарыарқаға кеңінен жайылды. Ақын адамгершілік үшін күресіп, қоғамдағы әділетсіздіктерді шындық тұрғысынан айтып, сынады. Оның «Шал мен дегдар қыз», «Шал мен Күлтімжан қыз», «Жігіт пен шал», «Шал мен кемпір» шағын айтыстары мен «Ата-ананың қадірін», «Жігіт туралы», «Жігіттің өзін білем дегені», «Әйел сыны», «Қыздар туралы» және басқа өлеңдері сақталған. Шал ақынның көптеген шығармалары, соның ішінде тарихи аңыздар мен әңгімелерге бай қазақ халқының шығу тегі жөніндегі эпикалық шығармасы сақталмаған. Шал ақынның белгілі өлеңдері 20 ғасырдың 60-жылдарынан бастап баспа бетінде жарық көрді, жеке шығармалары орыс тіліне аударылды[5]. Есімі Солтүстік Қазақстан облысының аудандарының біріне берілген.

Шал ақын қазақ халқының аса бір ерекше құндылығы - перзентті де сөз етіп, жырлайды, табиғат құбылыстарымен салыстырады: жер-боз, қой-қозы, ағаш-жапырақ, құс-жұмыртқа, тау-бұлақ, ешкі-лақ, көл жағады жасыл құрақ. Бұл табиғаттағы келісімділік адам өмірінде де болу керек екенін айтып, өзінің перзентсіз болғанын зарлы түрде жырлайды:

*«Бір жаратқан пенденің,
Перзент үшін жылаттың.
Балалы арқар маңырайды,
Баласыз арқар зарлайды,
Балалыны көргенде
Екі көзім жайнайды,
Ішім оттай қайнайды!»*

Зерттеушілердің айтуы бойынша Шал ақынның тұңғыш өлеңі - «Өлеңге тоқтамайды Шал дегенің». Бұл өлеңді ақын шығармашылығының басы деп жүр. Өлеңнің шығу тарихы былай екен. Әйгілі хан Құлеке батырдың бәйге алдын бермейтін жүйрік атын сұрап алып, кейін қайтармай қояды. Бірде Құлеке атын сұрауға барғанда баласы Шалды ертіп барады. Хан бала Шалдың көзінше: «Іші боқ, сырты түк сол мәстекті осыншама неге сұрай бересің?» - деген сөз айтады. Таңертең ерте тұрған Шал ханның қойшыға сазға батып, отарға ере алмай қалған бір қозыны арқалап алып кет дегенін естіп қалады. Шал кетерінде хан екен деп қысылмай, өлеңдетіп, малжандылығын бетіне айтады.

*«Өлеңге тоқтамайды Шал дегенің,
Болмайды қойға пана тал дегенің.
Таң ата жалаң аяқ тоқты арқалап,
Хан ата, қалай екен мал дегенің?
Сыйлайды ханымыз деп үлкен-кіші,
Біреудің хақын жемес жақсы кісі.
Тақтағы хан, топтағы биді еңкейткен,
Хан ата, қалай екен малдың күші?»*

-дейді. Сөзден ұтылған хан Құлеке батырдың бәйге атын қайтарып, оған қоса бір жылқы беріпті. Хан алдында айтылған бұл өлең ел ішіне тез тарап, Тілеукенің ақындық атын шығарған екен. Осыдан былай Шал ақындық жолға көшеді, дарынды суырып салма ақын болады. Оның суырып салмалық өнері осы жанрдың бейнесі болып табылады.

Ол поэзиялық сөз жарыстардың шебері, көптеген айтыстарға қатысқан. («Шал ақынның қызбен айтысы», «Бәйбіше мен Шал ақынның айтысы», «Шал ақын мен жігіттің айтысы», т. б.). Ертерек дәуірлерден қалыптасып, жалғасып келе жатқан ақындық дәстүрді ХVIII ғасырда өмір сүрген Тәтіқара, Көтеш ақындардан кейінгі қазақ поэзиясын дамыта түседі. Оның бұл салада қосқан үлесі үлкен. Өлең термелері, толғау тақпақтары сан жағынан мол, сапа жағынан мазмұнды, көркем және тақырыбы да кең. Шал ақын қазақ поэзиясындағы

лирикалық өлең жанрын, өз замандастарымен салыстырғанда, жан-жақты толықтыра түсіп, көркемдігін арттырды. Бұл тұрғыдан алғанда оны толғауды көркемдік шегіне жеткізе білген Бұқар жыраумен ғана салыстыруға болады. Сондықтан да кейінгі кезеңдерде өмір сүрген ақындар Шал ақынды ұстаз тұтты. Шал ақынның өлең, жырлары кезінде ел арасына кеңінен таралған. Шалдың бізге жеткен шығармалары негізінен әр жерде әр түрлі себептермен суырып салып айтқан шағын өлеңдерден тұрады. Терме-тақпақтары, нақыл сөздері, сөз қағыстары да баршылық. Шалдың ұзақ эпикалық жырлар шығарғандығы, қазақ халқының шежіресін өлеңмен жазғаны да Шоқан Уалихановтың еңбектерінен белгілі.

Шал ақынның мұралары бізге толық жетпеген, жеткендерінің өзі бір жарым мың жол ғана. Адамның артықшылығы, жақсылығы көпке, туған елге пайдалы болуында деп қорытынды жасайды. Ашқарақ, сұғанақ, арызқой, пасық адамдар тобына да ақын қадала түседі. Өзімшіл, күншіл пасықтарға жаны таза жақсы адамдардың адал ниетті ізгі істерін қарсы қоя жырлап, бірінен жирендіріп, екіншісінен үйреніп, үлгі-өнеге алуға үндейді. Ол шығармаларын аяқ астына шығарып отырған. Ақын өзі өмір сүрген дәуірдің өзекті мәселелерін жырлаған. Өлеңдерінің көбі мақал-мәтелдерге, нақыл сөздерге, діни ұғым сөздерге, бейнелі сөз тіркестеріне толы. Шал ақын - өз заманының беделді ақыны. Оның өлеңдері өз кезінің өзекті мәселелерін көтеріп, халыққа адамгершілік ақыл-ғибрат береді.

Шал ақынның алғаш рет 1928 жылы «Жаңа әдебиет» журналының 5 санында бір ғана өлеңі, 1958 жылғы 28-ші қарашада «Қазақ әдебиеті» газетінде белгілі қаламгер Ғалым Малдыбаев жариялаған сегіз өлең мен «Шал ақын кім» мақаласы жарық көрді. Шал ақынның кейбір шығармаларын кезінде М.Хакімжанова, Ф.Ғабитова, А.Нұрқатов, тағы басқалар ақсақалдардың ауызша айтқандарынан хатқа түсірген. Шал ақынның бірнеше шығармасын, Қазақстаннан тыс жерде Хасен Шаяхметұлы Ғали атты түркі халықтарының тілі мен

әдебиетінің білгірі, үлкен ғалым ХХ-ғасырдың басында жазып алған, оның қолжазбасы Қазан университетінің Н.Лабочевский атындағы ғылыми кітапханасында сақтаулы. Шал ақынның шығармалары негізінен 1960 жылдан басылып шыға бастады, сол кездері оның шығармалары туралы ғылыми-зерттеу мақалалары да жарияланды. «XVII-XIX ғасырлардағы қазақ ақындары шығармалары» (1962), «Үш ғасыр жырлайды» (1985) басылымдарының алғы сөздерінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент мүшесі, профессор И.Дүйсенбаев Шал ақынның шығармаларын Бұхар жырау, Тәттіқара, Ақтамберді есімдерімен қатар қояды. Шал ақынның мұраларын әдебиеттанушылар - Х.Сүйеншәлиев, М.Мағауин, Г.Абетов, Ш.Елеуқенов, Ә.Дербісәлин, Ө.Күмісбаев, тағы басқалар зерттеген. Шал ақынның шығармалары жоғарыда аталған басылымдардан басқа «Алдаспан» (1971), «XV-XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы» (1982), «Бес ғасыр жырлайды» (1985-1989) жинақтарына енген.

1999 жылы Алматының «Дайк-Пресс» баспасынан «Шал Күлекеұлы» (Шығармалары. Зерттеулер) атты 364 беттік көлемді кітап басылып шыққан болатын. Кітаптың алғы сөзін жазған филология ғылымдарының докторы М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Ғылыми жетекшісі Жұмат Тілеповтың айтуынша: «Шығармаларын үлкеннен кіші, ұрпақтан ұрпақ жаттап, есімі ғасырдан ғасырға өлмей жетіп отырған Шал Күлекеұлы туралы алғашқы жазба дерек Шоқан Уәлиханов еңбегінде кездескенімен, ақынның бүкіл шығармашылық болмысын танытарлық туындыларының негізінен хатқа түсіп, зерттеліп қалың оқырманмен кеңінен жүздесуі - соңғы 40-50 жылдың жүзі». Туғанына 250 жыл толған арқалы ақынның өз атымен тұңғыш рет жоғарыда аталған жинақ шықты. Жинақ негізінен үш бөлімнен құралған. Соңғы шыққан «Шал ақын» («Арыс», 2003) басылымына Шал ақынның қазақ және орыс тілдеріндегі шығармалары, белгілі ғалымдардың ғылыми мақалалары енгізілген.

1998 жылғы қазанның 25 күні Петропавл қаласында Шал ақынның 250-жыл толуы құрметіне Халықаралық ғылыми-теориялық конференция, қарашада Алматыда ұлттық ғылым академиясының ұйымдастыруымен «Шал Құлекеұлы және ақындық өнер» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференциялар өткізіліп, облыс орталығында, ақынның туған ауданында оның 250-жылдық мерейтойына арналған әртүрлі өнер сайыстары, айтыс, тағы басқа шаралар өткізілді. 1999 жылғы желтоқсанның 14-де Елбасының Жарлығымен ақынның туған ауданы «Шал ақын ауданы» деп аталды.

Әдебиет:

1. Государственная детская библиотека им. С. Бегалина. Шал Ақын (1748—1819 гг.) Мұрағатталған 21 қыркүйектің 2020 жылы.
2. Асылбек Байтанұлы. Шал Құлекеұлы | Әдебиет порталы
3. Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия. - Алматы: Атамұра, 2006. ISBN 9965-34-515-5
4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл.
5. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл.

УДК 9.904

МЕМОРИАЛЬНЫЕ ОБЪЕКТЫ СМАГУЛА САДВАКАСОВА

Канафина А.А., Жексембаева А.Х.
(КГУ «Школа-детский сад №26»)

В современном ритме жизни мы, обыватели, забываем об истинных ценностях жизни, и порой не задумываемся о том, что останется от нас в назидание последующим поколениям людей. Главную миссию сохранения социальной памяти и преемственности поколений несут музеи.

Согласно Закону Республики Казахстан «О культуре» музеями являются организации культуры, созданные для хранения, изучения и публичного представления музейных

экспонатов и музейных коллекций, призванные осуществлять культурные, образовательные, научно-исследовательские функции и обеспечивать популяризацию историко-культурного наследия Республики Казахстан.

Перед весенними каникулами учитель географии предложила мне принять участие в Региональной научно-практической конференции «Земля родная - 2024». Поехав отдыхать на каникулы к бабушке в Акжарский район село Талшык, я решила написать доклад про мемориальные объекты Смагула Садвакасова, так как он является одним из тех, кто внес весомый вклад в становление Казахского государства. Смагул Садвакасов – уроженец села Жаркын Шарлакского уезда Акмолинской области (ныне Акжарский район Северо-Казахстанской области).

Смагул Садвакасов - видный общественный и государственный деятель. Активная гражданская, политическая и патриотическая позиция С. Садвакасова была реализована на ответственных и руководящих должностях [1, с.419].

Смагул Садвакасов жил в сложное время строительства нового общества после Октябрьского переворота и гражданской войны. Выходец Акжарского района из прогрессивной молодежной среды, он стал видным государственным и общественным деятелем коммунистической партии в республике. Он занимал многие ключевые посты в государственных и политических органах власти: член Президиума КЦИК, член Крайкома партии, делегат различных советских и партийных форумов, был председателем Госплана республики [2, с.144]. Ему принадлежит заслуга создания казахского театра.

Продолжая работать в политической сфере, вел активную работу в газетах(которые позднее сам и возглавлял). Именно в это время он публично высказывался об объединении казахов в Республике Казахстан.

За свою короткую жизнь (1900-1933 г.г.), Садвакасов, благодаря своему организаторскому таланту, неиссякаемой

энергии, любви к своему краю и народу оставил неизгладимый след в отечественной истории и вошел в число неординарных и ярких личностей.

В 2011 году в селе Талшик Акжарского района был открыт краеведческий музей имени Смагула Садвакасова(рисунок 1).

Рисунок 1 – «Краеведческий музей имени Смагула Садвакасова»

В музее можно узнать о событиях произошедших со Смагулом Садвакасовым (рисунок 2).

Рисунок 2 – «Жизнь и деятельность Смагула Садвакасова»

На стендах представлены выписки, обращения к Сталину, также сохранились книги описывающие его жизнь и деятельность (рисунок 3,4).

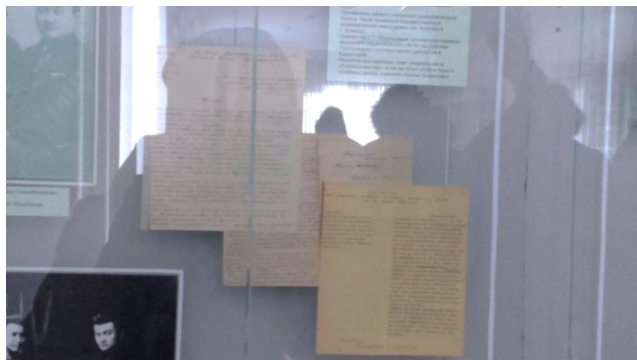

Рисунок 3 – «Выписки, обращения Сталину от Смагула Садвакасова»

Рисунок 4 – «Книги о жизни и деятельности Смагула Садвакасова»

Имеются фотографии его супруги Елизаветы(Зейнеп), отца Елизаветы – Алихана Букейханова и матери Елизаветы – Елены Яковлевны.

На рисунке 5, представленном ниже 29 мая 1993 года в с. Талшык была проведена научно-практическая конференция, посвященная памяти С. Садвакасова.

Рисунок 5 – «Научно-практическая конференция, посвященная памяти С. Садвакасова, с.Талшык 29 мая 1993 г.»

На рисунке 6 изображены С. Садвакасов (второй слева, во втором ряду) и казахские деятели с руководителями государства.

Рисунок 6 – «С. Садвакасов и казахские деятели с руководителями государства»

На центральной площади села Талшык с 15 декабря 2003 года установлен бюст Смагула Садвакасова (рисунок 7).

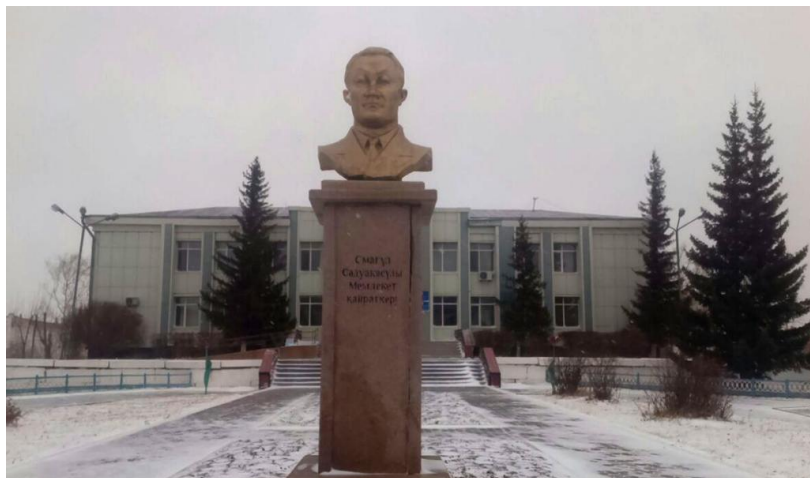

Рисунок 7 – «Бюст Смагула Садвакасова»

В заключении можно сказать, что мемориальные объекты созданы для сохранения памяти о важных событиях, крупных достижениях и выдающихся людях таких, как Смагул Садвакасов. Его огромная любовь к своему народу, высокие моральные принципы, политические убеждения, преданность и жертвенность стали примером бескорыстного служения родине.

Время движется вперед, и мы вместе с ним. Но мы не можем идти вперед, не оглядываясь назад в прошлое. Мы, молодое поколение, патриоты своей Родины должны знать историю своего края, возвращаться к прожитому нашего старшего поколения. Не зная прошлого нельзя представить будущее.

Литература:

1. Садвакасов Смагул / Литература Казахстан: Энциклопедический справочник-А.: «Аруна», «Казыгурт», 2010.- 419 с.
2. Кенжебаева С.Е. Представители Алашской интеллигенции и Советская власть. // «Вестник Атырауского ГТУ». - 2011 год. - № 2 (52). – 144 с.

1867-1868 ЖЫЛДАРДАҒЫ РЕФОРМАДАН KEЙІНГІ ТАРИХИ ЖАҒДАЙ

Кенжетай Б.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

1867-1868 жылдары патша өкіметі Қазақстанда әкімшілік- басшылық ету жөнінде реформа жүргізді. Бұл реформа бойынша елді басқарудың округтік жүйесі жойылып, Қазақстанның барлық территориясы облыстарға, уездер мен ауылдарға бөлінді.

Қазіргі Жамбыл ауданының жері Ақмола облысына қарады.

Ақмола облысы Орталық және Солтүстік Қазақстанның кең байтақ жерлерін алып жатты, ол солтүстікте Тобыл губерниясымен, батыста Торғай облысымен, оңтүстік - Сырдария және шығыста Семей облысымен шектесті. облыс әкімшілік жағынан 5 уезге: Ақмола, Атбасар, Көкшетау, Петропавл және Омбы уездеріне бөлінді. Орталығы Петропавл қаласы болды.

Ақмола облысы қазіргі әкімшілік бөлінісі бойынша Көкшетау, Ақмола, Солтүстік Қазақстан және Жезқазған облыстарының жерлеріне сай келеді.

Қазіргі Жамбыл ауданының жері қараған Петропавл уезі Ақмола облысының қиыр солтүстік батысын алып жатты, ол шығыста Омбы уезімен, солтүстікте - Тобыл губерниясымен, ал батыста - Торғай облысымен шектесті.

XIX ғасырдың 80 жылдарының ақырында уезд 69 ауылды (10832 шаңырақты) қамтитын 8 болыстан тұрды, 90 жылдары 13-ке дейін өсті. Уезде өмір сүрген 100886 адамның жартысынан астамын қазақтар құрады. Уезд қазақтары негізінен Орта жүздің төрт тайпасына жатты: Арғын, Керей, Уақ, Қыпшақтар мекендеді.

Қазақстандағы 1867-1868 жылдардағы реформа патшалық Ресейдің отаршылдық саясатының маңызды бөлігінің бірі. Себебі, ол әкімшілік құрылыс, жер қатынастары, сот құрылысы, халыққа білім беру, дін мәселесі сияқты қазақ қоғамының шешуші салаларының бәрін қамтыған күрделі реформа болған еді.

Қазақстанға әкімшілік басқару жүйесін енгізуді көздеген Патша үкіметінің алдына қойған басты мақсаты аймақтағы отаршылдық саясатын күшейту болған еді. Осыған орай, 1867 жылы 11 шілдеде патша жарлығымен империя құрамында Түркістан генерал-губернаторлығы құрылса, ал 1868 жылы Орынбор және Батыс Сібір генерал-губернаторлықтары құрылды. Реформаның ең басты және негізгі міндеті – **«қазақ даласын Ресейдің басқа бөліктерімен бірте-бірте қосып жіберу»**еді. Сөйтіп, жергілікті бай-манаптарды биліктен ысырып тастап, ру басшыларын әлсіретіп, ойға алған іс-шараларды оңтайлы жолмен оңай әрі тез жүзеге асырып отыру еді. Жалпы алғанда, реформалар Патшалық үкіметтің қазақ даласының жергілікті тұрғындарын және аймақтық табиғат байлықтарын еркін пайдалану үшін жасалған еді.

1867-1868 жж. реформа арқылы патша өкіметі қазақ даласын толық отарлауға тырысып бақты. Сондықтан да Қазақстан аумағы облыстарға бөлініп, ал облыстар әкімшілік орталықтарына, қазақ даласымен байланыссыз жататын әр түрлі генерал-губернаторлықтарға бөлшектенеді.

Мысалы, Торғай мен Орал облыстары - Орынбор; Ақмола және Семей облыстары - Батыс Сібір; Жетісу мен Сырдария - Түркістан генерал-губернаторлықтарының құрамына кірді. Бұрынғы ішкі Бөкей хандығының аумағы уақытша Торғай облыстық басқармасына бағынышты болып қалғанымен, ол ұзаққа созылмай, 1872 жылдан бастап Астрахань губерниясының құрамына кірді.

Ал Маңғыстау аумағы 1870 ж. қазақтардың көтерілісіне байланысты Кавказ әскери округының билігіне өтті. Бұл тұстағы генерал-губернаторлардың билік шараларын іске асыратын басқару жүйесі облыстық басқармалар, уездік басқармалар және жергілікті басқармалар болып үш бөлікке бөлінді. Облыстық әкімшіліктің басқарма басшылығында әскери және азаматтық билік ететін әскери-губернатор тұрды. 1868 ж. Ереженің 22-23-бабында дала облыстарының әскери-губернаторлары облыстардағы әскери қолбасшыларға теңестірілетіні көрсетілген және де олар өз облыстарының аумағындағы орналасқан казак әскерлерінің тағайындалған атамандары болып есептелді.

Облыстар өз кезегінде уездерге бөлінді. Уездік басқарманың басшылығына орыс чиновниктерінің ішінен облыстық әскери-губернатордың ұсынысы бойынша генерал-губернатор бекітетін уезд бастығы тағайындалды. Жаңа әкімшілік жүйе бойынша уездегі барлық билік жүйесі толығымен уезд бастығының қолына шоғырландырылды. Ереженің 42-65 баптары бойынша, уезд бастықтарына жергілікті басқару орындарына жүктелген міндеттердің орындалуын қадағалау, уезде тыныштық пен тәртіпті сақтау, алым-салықтың жиналуын бақылау және халықтың денсаулығын сақтау міндеттері жүктелді. Уезде орналасқан әскери бөлімшелер,

мекемелер мен бекіністер уезд бастықтарына бағынышты болды.

1867-1868 жж. реформа ел мен жерді басқарудағы патшалық үкіметтің алғашқы буыны болып табылатын жергілікті басқармаға көңіл бөлді. Әрбір уезд болыстарға, ал болыстар ауылдарға бөлінді. Е.Г.Федоров "Қазақстан - патша үкіметінің отары" атты еңбегінде: "Патшалық қазақ тұрғындарының орталықтарын әдейі бөлшектеді, барлық басқару жүйесін бөлшектеу арқылы қазақ халқының мәдени дамуын тежеп, халықты қараңғылықта ұстауды көздеді",- деп жазылған.

Уездер территориялық белгі бойынша бір болысқа 1000-2000 киіз үй және бір ауылға 100-ден 200-ге киіз үй кіретіндей болып есептелген болыстар мен ауылдарға бөлінді. Болыстар шаруашылық жағынан біріккен ауылдардан тұрды. Осыған байланысты жана жағдайда қазақтардың рулық қатынастар бойынша тарихи бөлінуі заңды түрде жойылды. Ру басында ақсақал тұрғанда, оның сөзі мен ісі билік күшке ие жағдайында патша үкіметінің дала тыныштығы үшін қорқуы заңды нәрсе болатын.

1867 ж. Ереженің 85-бабына сәйкес болыстардың басында қазақтардан сайланған болыс басқарушылары, ал ауылдардың басында сол сияқты сайланатын старшиналар болды. Ережеде «болыстық және ауылдық старшиналарды халық сайлайды» деп нақты көрсетілген. Бір қарағанда сайлау демократиялық негізде жолға қойылған болып көрінуі мүмкін, бірақ іс жүзінде патша үкіметі сайлауды өз мақсатына орай жүргізіп отырды. Сайланған болыс басқарушыларын - облыстық әскери губернаторы, ал ауылдық старшиналарды уезд бастығы бекітетін еді. Отаршылар әкімшілігі ұсынылған кандидаттар көңілінен шықпаса бекітпей тастап, жаңа сайлау белгілеуі де мүмкін болатын. Болыс басқарушыларын сайлауға - уезд бастықтары, ал ауылдық старшиналарды сайлауға болыс басқарушылары міндетті түрде қатысатын. Болыс басқарушылары тікелей уезд бастығына бағынышты болды және

оның барлық бұйрықтарын орындауға міндетті еді, ал ауыл старшиналары болыс басқарушысына тікелей бағынышты бола отырып, болыс басқарушысына жүктелетіндей міндеттерді орындады.

Реформаларды жүзеге асыруда патша үкіметі саяси-экономикалық іс-шараларымен қатар өлкені мәдени және рухани жағынан да отарлауға басты назар аударған болатын. Халық ағарту ісі патшалықтың сыртқы саясатының үлкен де маңызды саласы болып табылатын. Бұл сала патша үкіметі отарлау саясатының өзекті құралы десе де болады. Бұл саясат Ресейдің қарамағындағы ұлттарды біртіндеп христиан дініне кіргізу арқылы орыстандырып, сөйтіп империяның тұтастығын арттыруға арналған еді. Осыған сай, 1867-68 жж. реформада халық ағарту ісінде жүргізілетін шаралар жан-жақты қарастырылды. Сол құжаттар бойынша уездік қалаларда бастауыш мектептер ашу көзделген: «Дала тұрғындарына бастапқы білім беру үшін алғашқы кезде уездік басқарма орналасқан жердің бәрінде ұлт айырмашылығына қарамастан ортақ мектеп ашу керек». Осыны негізге ала отырып талай мектептер, гимназиялар ашылды.

Елде орын алып жатқан территориялық-әкімшілік үрдістер Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай өзгерістер әкеліп, отарлық саясаттың жаңа салық жүйесін енгізді. Қазақстанда отырықшылық пен жер шаруашылығының көлемінің ұлғайғандығына қарамастан салық төлеушілердің басым бөлігін көшпенділер құрады. Мәселен, 1880 жылы 90,5 % құраса, 1897 жылы 82,0 %-ға жетті.

Бұл реформа Ресейде крепостниктік құқының жойылуымен және бірқатар буржуазиялық реформалардың қабылдануымен тұстас келді. Капиталистік қатынастардың ұлт аймақтарға таралуы да осы кезден басталды. Ресейде капитализм дамуының екі жағы болды. Ол кең өріс ала бастады.

XIX ғасырдың орта шенінде іске асырылған сот, земство, халық ағарту және басқа да реформалар Ресейдің құрамында дамыған шығыстағы ұлттық аймақтарға әсер етпей қоймады.

Патшалы Ресейдік ұлттық аймақтарды шикізат қоры және көзі ретінде сақтау саясаты Қазақстанды да қамтиды. Негізінде екі генерал-губернаторлыққа бағындырылған (Орынбор, Батыс Сібір) қазақ елін билеп-төстеуді өзгерту ісі патша үкіметінің отаршылдық саясатымен тығыз байланысты еді. 1822 жылғы «Сібір қазақтарының жарғысы» мен 1824 жылғы «Орынбор қазақтарының жарғысы» жақа капиталистік қарым-қатынастар өрістей бастаған кезде өлкенің шаруашылық даму талабына сай болмады

XIX ғасырдың 60-жылдарында қазақтардың басқару жүйесін өзгерту үшін статс-секретарь И. И. Бутков басқарған комиссия құрылды. Комиссия бүкіл қазақ даласын екі облысқа — орталығы Торғай өңірінде болған — Батыс, орталығы Сергиопольде немесе Қарқаралыда ұйымдастыру көзделген Шығыс облыстарға бөлуді ұсынды. Комиссия ұсыныстары Орынбор генерал-губернаторы А. П. Безакқа тапсырылды. 1864 жылы 29-қыркүйек күні А. П. Безак Орынбор қазақтарының облыстық басқармасынан қажетті мәліметтер жинастыруды талап етті. 1865 жылы А. П. Безактық отставкаға шығуына байланысты оның орнына жаңа губернатор Н. А. Крыжановский тағайындалды. И. И. Бутков комиссиясының пікірлері мен ұсыныстары қабылданбады. Қазақ өлкесін басқару ісін өзгертуді дайындау Ішкі істер министрлігі кеңесінің мүшесі Гирс басқарған «Дала комиссиясына» жүктелді. Комиссия мүшелігіне Бас штабтан полковник А. К. Гейнс, Орынбор өлкесінен полковник К. К. Гутковский, Батыс Сібір генерал-губернаторлығынан капитан А. П. Проценко енді. 1865 жылдың 5 маусымындағы II Александр патшаның әмірі бойынша қазақ жерін зерттеп білу сұрақтары дайындалды. Әкімшілік басқарудың жақа жүйесіне сай келетін мәселелердің көпшілігі сонда қамтылған еді: өзіндік ауыртпалықтар, жерді иеленудің түрлері, сот істері, ағарту ісі, алым-салық, діни мәселелер, т. б. Алайда реформаны әзірлеуде бұқаралық көпшіліктің көңілі ескерілмеді. Ғалым Шоқан Уәлиханов Қазақстанды билеуді халықтың өзін-өзі басқару негіздерінде қайта құруды талап

еткен еді. Қазақ жерінде реформаны тезірек іске асыруды көздеген комиссия ат төбеліндей феодалдық тап өкілдерімен ақылдасып, мәліметтерді солардан жи-нады. Батыс Сібір генерал-губернаторлығында комиссия ірі бай Мұса Шорманұлынан, билеуші сұлтан Шыңғыс Уәлиханұлынан, Орынбор өлкесінде билеуші аға сұлтан Сейделіұлынан, тағы да басқа халық мүдделерінен алшақ тұрған шонжар, ауқатты ақсүйектерден жиналған мәліметтерге сенім артты. Гирстың басшылығымен, құрамында Баллюзек, Л. Мейер, А. П. Проценко болған комиссия Торғай, Орал, Ақмола, Семей облыстарын, В. Д. Дандевиль, А. К. Гейнс және басқалар енген комиссия Жетісу және Сырдария облыстарын басқару жөнінде реформа жобасын дайындады. 1867 жылы шілденің 11-інде II Алек-сандр патша «Сырдария мен Жетісу облыстарын басқару туралы ережені», 1868 жылғы қазанның 21-інде «Торғай, Орал, Ақмола, Семей облыстарын басқару туралы уақытша ережені» бекітті.

Бүкіл қазақ жері үш генерал-губернаторлыққа бөлінді: Түркістан, Орынбор және Батыс Сібір. Азаматтық және әскери билікті қолдарына шоғырландырған генерал-губернаторлықтар жеке облыстарға бөлінді. Орынбор және Торғай облыстары Орынбор генерал-губернаторлығына, Жетісу, Сырдария облыстары Түркістан генерал-губернаторлығына, Ақмола және Семей облыстары Батыс Сібір генерал-губернаторлығына біріктірілді. 1872 жылдан бұрынғы Бөкей хандығының жері Астрахань губерниясына, ал Маңғыстау приставтығы 1870 жылдан Кавказ әскери округінің басқаруына, кейіннен Закаспий облысына енгізілді. Әскери және азаматтық биліктің генерал-губернатор қолында шоғырлануы 1867—1868 жылдардағы реформаның бір түйінді жері болды. Ал Түркістан генерал-губернаторлығына, сонымен қатар Қытай және Иран сияқты елдермен дипломатиялық келіссөз жүргізуге де рұқсат берілді. Облыс басында тұрған әскери губернатор сонымен қатар сол облыстағы қазақ әскерінің үкімет тағайындаған (наказной) атаманы болып есептелді. Әскери губернатор жанында іс

жүргізумен айналысатын облыстық басқармалар ұйымдастырылды. Ол үш бөлімнен тұрды: шаруашылық, сот және жарлықты іске асыру. Облыстық басқарма істерін қадағалау вице-губернаторларға тапсырылды. Облыстық басқарма төрағасының жанында арнайы кеңесшілер болды.

Облыстар уездерге бөлінді. Сырдария облысында: Қазалы, Перовск, Түркістан, Шымкент, Әулиеата, Ташкент, Ходжент және Жизак; Батыс Қазақстан облысында Орал, Атырау, Калмыков, Жем (Темір); Торғай облысында Елек, Қостанай, Ырғыз және Торғай; Ақмола облысында -Көкшетау, Омбы, Петро-павл, реформа қабылдағаннан кейін бір жылдан сон, орталығы Атбасарда Сарысу уезі; Семей облысында - Баянауыл, Зайсан, Көкпекті, Қарқаралы (кейіннен Павлодар, Өскемен уездері); Жетісу облысында Сергиополь, Қапал, Верный, Ыстықкөл және Тоқмақ уездері. Генерал-губернаторлар тағайындап отырған уезд бастықтарына көмекші екі кісінің біреуі жергілікті шонжар топ өкілдерінен алынды. Уезд бастықтарына полиция да, әскери бөлімдері де, уездегі мекемелер де, бекіністер де бағынды. Уездер территориялық принципке негізделген болыстарға, ал болыстар 100-200 шаңырақтан тұратын ауылдарға бөлінді. Ірі ақсүйектерден іріктеп алынатын болыс және ауылнайлар патша үкіметінің Қазақстандағы отаршылдық саясатына тірек болды. Шыңғыстың тұқымдары - сұлтандар үкіметтен өмірлік зейнетақымен қамтамасыз етіліп, ауыртпалықтар мен салықтардан босатылды. Реформаның таптық мазмұнын, отаршылдық бағытын осыдан да көруге болады.

Сырдарияның отырықшы елді мекендерінде полициялық және басқару билігі ақсақалдар қолына берілді. Облыстық әскери-губернаторлар бекіткен ақсақалдар сайлаушылар жиындарында үш жылға сайланатын. Ауылдық және болыстық старшындар сияқты ақсақалдарға да олардың билік көрінісі ретінде қоладан құйылған белгі және мөр тапсырылатын. Ақсақалдарды сайлау болыстарды сайлау сияқты күреспен, ру аралық таласпен өтетін.

1867-1868 жылдардағы реформалар арқылы әскери-сот комиссиялары мен уездік соттар құрылды. Ашық таптық сипаты бар сот мекемелері патша үкіметінің отаршылдық саясатын жүргізу құралы болды. Сырдария облысында қазылар соты сақталынса да, әскери-уездік соттардың дау-жанжалдарды шешудегі рөлі басым еді. Алайда сот істеріндегі өзгерістердің бір айта кететін жайы - ол ескі шариғаттық патриархалдық-феодалдық салттардың күнделікті өмірге әсеріне шек қойды. Әрбір болыста төрттен сегізге дейін (шаңырақ санына қарай) билер сайлайтын еді. Шын мәнінде, әскери губернаторлар бекіткен билер мен қазылар соттары патша үкіметінің Қазақстандағы отаршылдық сот жүйесінің төменгі буыны болды. Уездік және әскери соттар бұқараны қанауды үдетті. 1861 жылғы крепостниктік құқыны жою жөніндегі заң сияқты 1867-1868 жылдардағы реформалар қоғамның түбірлі қайшылықтарын шеше алмады. Реформа арқылы отарлық басқару, билік нығайтылды. Халықты бағынышты жағдайда ұстайтын, үстем таптың саясатын бұлжытпай орындайтын әскери әміршілер Қазақстанда да өз күшіне енді. «Ереже-реформа» Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында белді орын алды. Өлкенің табиғи байлықтарын игеруге қолайлы жағдайлар қалыптасты. Әлеуметтік, шаруашылық өмірге ентелеп ене бастаған капиталистік құбылыстар бай патриархалды қарым-қатынастардың қауымды артқа тартатын түбірін әлсіретті. Көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан қазақтардың да күнделікті өмірінде қалыптасқан өзгерістер аз емес. Ауыл тұрғындарының өз арасында таптық жіктелудің салдары, мысалы, жатақшылықтың қалыптаса бастағанынан, яғни кедейленген қазақтардың қалаларға, оның алғашқы өндіріс орындарына тартыла бастағанынан да көрініп қалады. Осы реформа салдарының куәсі болған Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин сияқты алдыңғы қатарлы ойшылдар оның теріс жақтарын өз шығармаларында талай мысқылдаған еді.

Тұтастай алғанда, 1867-1868 жылдардағы реформа Қазақстанның қоғамдық-саяси ландшафтын түбегейлі өзгертіп, аймақтың ресей Империясына интеграциялануына негіз қалап, оның қазіргі дәуірдегі траекториясын қалыптастырды.

Әдебиет:

1. Қазақстан тарихы «Хрестоматия» А., 1994 ж
2. Киргизская степная газета. 1898, 31 мая. №22.
3. Қазақ ССР тарихы III-том, А., Қазақ ССР «Ғылым» баспасы 1981 ж.
4. Қазақстан Республикасы орталық мемлекеттік мұрағаты. 64 қор, 1-тізім, 388 іс, 52 парақ.
5. Киргизская степная газета. 1898 ж. 31 май, №22.
6. М. Қ. Қозыбаев, І. М. Қозыбаев «Қазақстан тарихы» А., 1997 ж.

УДК 930

ЖАМБЫЛ АУДАНЫ ТАРИХЫНАН

Құрмаш Ж.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

1970 жылы Пресновка, Мамлют және Сергеев аудандарын облыс орталығымен Благовещенка ауылында Жамбыл ауданы атауымен құрылған. Жамбыл ауданы 1997 жылы 29 мамырда Жамбыл және Пресновский аудандарының бірігуіне байланысты құрылды немесе 1928 жылы Пресновский ауданының бұрынғы шекарасына қайтарылды.

1970 жылдың желтоқсан айында Преснов ауданынан бөлініп шыққан Жамбыл ауданында 33 мектеп болды, 8 орта мектеп, 16 орталау, 9 бастауыш мектеп. Осы 33 мектептің біреуі ғана типтік жобада салынған үйде болды. (Озерный мектебі ғана). Қалған мектеп үйлері ескі, кейбіреулері құлаудың алдында тұрды. Кей мектептерде үш ауысымда оқыды сынып бөлмелері жетпегендіктен. Мектептердің материалдық базалары да өте төмен болатын. Аудандағы балабақшалардың жағдайы бұдан да нашар болатын. Кадрлар жетіспейтін, аудан

мектептеріндегі 600-ден астам мұғалімдер мен тәрбиешілердің 200-ден астамының он жылдық қана білімі болатын.

Аудан мектептеріндегі оқу-тәрбие жұмыстарын қайта құру қажеттілігі туды. Аудан мектептерінің оқу-материалдық базасын, оқу-тәрбие жұмыстарын жақсарту проблемалары үлкенді-кішілі аудандық, облыстық мәжілістерде қойылды. Мектеп басшыларын іріктеу жұмысы қайтадан қаралып, мектеп директорлары іскер, ұйымдастыру қабілеті жоғары адамдармен толықтырылды.

Аудан мектептерінің жұмысын ғылыми түрде ұйымдастыру жұмыстары аз ғана уақыт ішінде өз нәтижесін бере бастады.

1971 жылы Қазақстан оқу министрлігі оқытудың кабинеттік жүйесіне көшіру мәселесін қойған болатын. Облыстың селолық мектептері бойынша ауданның Святодуховка мектебінің кабинеттік жүйеге көшу тәжірибесі облыс мектептеріне таратылып, осы мектепте облыс мектеп директорларының семинары өткізілді.

1975 жылы Украин мектебінің (мектеп директоры Ж Рсаев) оқушылардың өндірістік бригадасы облыс бойынша бірінші орында жеңіп алды.

1976 жылы Орман орта мектебі (мектеп директоры Е. Жүсіпов) облыс бойынша қазақ тілі мен әдебиетін оқы тудың базалық мектебі болып тағайындалды. Осы жылда-ры мектептер ыстық тамақ ұйымдастыру байқауында облыста бірінші орынды жеңіп алды.

Аудан педагогикалық ұжымның қол жеткен үлкен табысы 1981 жыл еді. Аудан халық ағарту саласында бүкіл-одақтық социалистік жарыстың жеңімпазы болып, одақтың ауыспалы қызыл туын жеңіп алды. Оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру бойынша сол кездегі республикамыздағы 400-дей ауданның алдына шығу үлкен жеңіс еді. Ол кезде социалистік жарыстың шартын орындау оңай емес-ті. Аудандағы барлық орта мектептер типтік жобадағы үйлерге көшті. Барлық орта мектептер кабинеттік жүйемен оқытты, мектептердің

материалдық базалары жақсарды. Осы сияқты өрелі де табысты істердің басы-қасында болған кейбір азаматтарға тоқтала кетейік.

Ахметов Еркебай Сәрсенбайұлы Жамбыл ауданы құрылған уақыттан бастап арадағы 2-3 жыл үзілісті есептемегенде 25 жылдай оқу бөлімінің меңгерушісі болды. Іскер ұйымдастырушы, батыл басшы қасиет-терімен таныла білді. Аудан оқу-ағарту ісі жөнінен облыс-тағы алдыңғы қатардағы аудандардың бірі болды.

Көпышев Көкен Бекжанұлы Озерный, Архангелка орта мектептерінің директоры болып істеді. Көкен Бекжанұлы кезінде Преснов ауданы оқу бөлімінің бастығы, Тимирязев ауданы партия комитетінің хатшысы болып істеген парасатты адам. Аудан ішінде, өз ұжымы ішінде үлкен беделге ие болды.

Басыбаев Мағел Әлмұрзаұлы көп жылдар бойы Жамбыл орта мектебі мен Амангелді орталау мектебінде директор болып істеді. Білімдар ұстаз, парасатты адам ретінде ауданда үлкен абырой-атаққа ие болды. Қазақша өте шешен сөйлейтін Мәкең әңгімелерінің танымдық мәні зор болатын. Қазақ әдебиеті пәнінің білгір маманы, тәлімгер ұстаз болды. Жол апатынан мезгілсіз қайтыс болды.

Жүсіпов Елтай Әбушәмілұлы 25 жылдай өмірінің соңына дейін Орман орта мектебінің директоры болды. Ұжымы ішінде, жолдастары арасында үлкен беделге ие болды. Елекең басқарған Орман мектебі аудандағы алдыңғы қатарлы мектептердің бірі және қазақ тілі мен әдебиетінен облыстық тірек мектебі болды.

Жолдастарының арасында білімдарлығымен, ерлік мінезімен де сыйлы еді. Алматы қаласындағы Абай атындағы қазақ мемлекеттік институтында екі жылдай қатар оқығанда басталған арамыздағы достық кейін де жалғасып еді. Зейнеткерлік жасқа толғасын көп ұзамай қайтыс болды.

Рсаев Жасұлан Әубәкірұлы көп жылдар бойы Архангельск, Украин мектептерінің директоры болып істеді. Аудандағы директорлық стажы ең көп директор болатын.

Мектеп директорлығы тәжірибесінің молдығы жұмысты жеңіл істеуіне көмектесетін. Жәкең басқарған Украин мектебі ауданда кабинеттік оқыту жүйесіне бірінші болып көшкен еді.

Украин мектебінің өндірістік бригадасының жұмысы облыста бірінші орын алып, жұмыс тәжірибесі облыс мектептеріне таратылды. Жәкең мектепте революционер, ақын Баймағамбет Ізтөлиннің мұражайын ашуға көп етті. Мектептің тәжірибе алаңы социалистік жарыс қорытындысы бойынша жыл сайын жүлдегер болатын.

Молдағалиев Сейдеш Молдағалиұлы Сәбит Мұқанов атындағы кеңшар орта мектебі, Жамбыл орта мектебі жанындағы аудандық оқу комбинатының, Бауман орталау мектептерінің директоры болды.

Сейдеш басқарған қазіргі Святодуховка орта мектебі аудандағы үлгілі мектептердің бірі болды.

Қадыров Жасұлан Қадырұлы Жамбыл ауданы, Жаңажол аулының тумасы болғанмен көп уақыт Шал ақын ауданында, Тимирязев аудандарында мектеп директоры болды. Озерный және Жаңажол орта мектептерінің директоры болып істеді. Көп жыл мектеп директоры болып істеген тәжірибелі Жасұлан оқу және тәрбие істерін меңгеруші көмекшілеріне көп сенім артатын. Ұжым ішінде үлкен құрметке ие болды.

Бисарин Айтбай Сіргебайұлы Жаңажол, Озерный, Айымжан орта мектептерінің директоры болды. Жаңашыл, ізденімпаз, мектептің, пән кабинеттерінің материалдық базасын жақсартуға ерекше көңіл бөлетін. Озерный мектебіндегі физика кабинеті облыс бойынша бірінші орын алып, осы мектепте облыс физика мұғалімдерінің семинары болды.

Жакин Ғалым Жәкіұлы көп жыл Баян орта мектебінде директор болды. Баян мектебі 1978 жылы Шал ақын ауданынан Жамбыл ауданына ауысты. Мектеп үйі ескі, сынып бөлмелері тар, мектеп пешпен жағылатын.

1981 жылы 464 орындық типтік жобадағы мектеп үйі салынды. Жаңа мектеп үйін жабдықтауда Ғалекең көп еңбек сіңірді.

Кәрібозов Темірхан Жақыпұлы Суаткөл орталау мектебі мен Жамбыл орта мектептерінде директор болды. Суаткөл мектебіндегі жақсы жұмысы ескеріліп, Жамбыл орта мектебіне директор болып тағайындалды. Мектептің шаруашылық жұмысына қыры келмегенмен, оқу-тәрбие жұмысын басқаруға сауатты болды. Ұлтжандылығына бір мысал келтірейік.

Аудан құрылған алғашқы жылдары Жамбыл мектебінде оқушылардың 80-90 пайызы қазақ болса да қазақша бірінші сынып ашылмады, ауыл тұрғындары орысша оқытамыз деп балаларын қазақша оқуға бермеді. Әр баланың туысқанымен жеке сөйлесіп, ақыры қазақша бірінші сынып ашқан еді. Қазақ сыныбын екі жылдай жа- сырын ұстап, облыстық оқу бөліміне берілетін ақпарат есебінде орыс сыныбы деп көрсеттік.

Темірхан Жақыпұлы қазір Жамбыл орта мектебінде ұстаздық жұмысымен айналысып жүр.

Керейбаев Сәдір Бірәліұлы көп жыл Бауман орталау мектебінің директоры болды. Мұғалімдердің кәсіби методикалық педагогикалық білімдерін көтеруге көп мән беретін. Бауман мектеп үйі Сәдір Бірәліұлы директор болып істеген жылдары ескі, сынып бөлмелері тар, суық болатын. Осындай қиын жағдайда оқу-тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастыра білді.

Таукүдіретов Әлғали көп жыл бойы басқарған Майбалық мектебі аудандағы жақсы мектептердің қатарында болды. Әлекең парасатты, жолдастарының арасында үлкен беделге ие болған адам еді.

Ауданда 1971 жылдың шілде айынан бастап «Сельская новь» атты орыс тілінде газет шыға бастады. Газеттің бірінші редакторы Лев Павлович Калантырев деген азамат, одан кейін Николай Степанович Походун, Трухан, Сүгірбаев Таңат Айтмұқашұлы редактор болып істеді.

1990 жылдың бірінші қаңтарынан бастап ауданда қазақ тілінде «Ауыл арайы» атты газет шыға бастады. Газеттің редакторы Өсіпов Шұғай Ахмедияұлы деген азамат болды. Осы газеттің жарыққа шығуына он жыл толуына орай 1999 жылдың

желтоқсан айында «Ауыл арайына» он жыл атты мақала шыққан болатын.

«Ауыл арайы» газеті республикамызда «Тілдер туралы Заңның» қабылдануына орай, осы заңның шапағатымен дүниеге келді. Сол жылы республика бойынша ана тілінде жаңадан жеті газет шыға бастаса, соның бірі «Ауыл арайы» еді. Орайы келгенде айта кетейік, Жамбыл ауданы осының біреуіне ие болуының бірінші себебі, аудан халқының 51 пайызының қазақ ұлтын құрайтындығы болса, екінші себебі сол кездегі ауданның бірінші хатшысы Смағұлов Шаймұрат Смағұлұлының ұлтжандылығы деу керек. Сол кезде Кеңес өкіметінің шаңырағының шайқалып, тынысы тарыла бастаған уақыты еді. Жанармай қымбаттап, совхоздардың малын «бартерге» тоғытып жатқан кезі. Соған қарамай, бұрын бекітіліп қалған аудан бюджетінен жырып алып, жаңадан екінші газет ашу оңай жұмыс емес еді. Сол кездің өзінде кейбір аудандар бір газеттің өзін ауырсына бас таған. Ол кезде газеттер қазіргідей жұмасына бір рет емес, екі газет те («Ауыл арайы», «Сельская новь») жұмасынса үш рет шығып тұрды. Ол қиындықтың үстіне ауданда бас пахана жоқ, алдымен Преснов баспаханасында одан кейін қаладан шығып тұрды. Баспахананың да жабайы кезі, шығыны өте көп еді. «Ауыл арайы» редакциясының өзінде ғана барлық қызметті қосқанда 12 адам жұмыс істеді. Алдымен 1989 жылдың желтоқсан айында газет редакторлығына Өсіп Шұғай Ахмедияұлы алынды. Көп жыл республикалық, облыстық, аудандық газеттерде қызмет атқарған тәжірибелі журналист еді. Бұған дейін «Ленин туы» («Солтүстік Қазақстан») газетінің Преснов және Жамбыл аудандарындағы меншікті тілшісі еді. Осы азамат жаңа газет жұмысын ұйымдастыруда аянбай еңбек етті.

Газеттің бірінші нөмірі 1990 жылдың бірінші қаңтарында сол кездегі «Ленин туы» газетінің қызметкерлері Әкімжанов Зейнолла, Баймұқанов Қайырбек, Жанділдин Жұмабек, фототілшісі Нұржановтардың көмегімен шықты. Бірінші номерге жерлес жазушы Сафуан Шаймерденовтың, Жамбыл

ауданының тұңғыш бірінші хатшысы М.Р. Сағдиевтің, Еңбек Ері Төлебай Мұстафиндердің құттықтаулары, жү- рек жарды жылы лебіздері жазылған мақалалар басылды. Зейнолла Әкімжановтың қуаныш сезімге толы «Ауылым- ның арайы» атты өлеңі басылды.

Газеттің бірінші нөмірінен кейін редакцияға меншікті тілшілер алына бастады. Ол кезде аудандық оқу бөлімінің инспекторы болып қызмет атқарып жүрген мені Шаймұрат Смағұлұлы шақырып алды да: - Сен ашылып жатқан газеттің жауапты хатшысы боласың, - деді. «Газеттің жауапты хатшысы болу үшін алдымен журналистік мамандықты меңгеру қолымнан келмейтін шығар» - деген уәжіме:

Партия солдатты екенінді ұмытпа. - деді. Бұдан кейін әңгіме қысқарды. Қазір де оңай емес шығар, ол кезде бірінші хатшының сөзін екі ету өзінді оққа тіккенмен бір- дей болатын. Газеттің қызметкерлері болып Ақнұр Несіпова, Назгүл Өтенова, Күлзат Смағұлова, Қайыржан Сәрсекеевтер алынды. Ақнұр Несіпова кейінгі кезге дейін осы газетте қызмет атқарды. Назгүл Өтенова газетте қызмет атқарған бірер жылда ақындығымен облысқа танылды. Жол апатынан жас шағында қайғылы қазаға ұшырады. Күлзат Смағұлова қазір республиканың «Жас алаш» газетінде бөлім бастығы болып істейді. Республикаға танымал журналист дәрежесіне жетті.

«Ауыл арайы» Кеңес өкіметі керегесінің кейін кете бастаған уақытта дүниеге келді. Кеңес өкіметі құламай тұрып- ақ, әсіресе, Ресей баспасөздері кеңестік құрылысқа қарсы жаза бастады. «Ленин туы» да тіл тигізуді шығарды. «Аяз би әліңді біл, құмырсқа жолыңды біл» – дегендей, әліптің артын бағып, газетті саясаттан аулақ ұстаған.

«Ауыл арайы» - республикамызда. «Тілдер туралы Заңның» қабылдануы, жер-жерде «Қазақ тілі» қоғамын ұйым- дастыру уақытымен қатар келді. Сондықтан газет ауданы- мызда «Тілдер туралы» заңның орындалуы жайында мәсе ле көтерді. Осы істің көш басында болды деуге болады. Аудан орталығында, барлық ауылдарда «Қазақ тілі» қоғамының

бастауыш ұйымдары құрылды. «Қос тілділік» мәселесі көтерілді. Мектептерде жабылып қалған қазақ сыныптары ашылды. Есперлі, Киров, Суаткөл, Богдановка мектептері қазақ тіліне көшті. Орыс орта мектептерінде қазақ сыныптары ашылып, балабақшаларда қазақ топтары жұмыс істей бастады. Қазақ тілін үйренушілердің үйірмелері ашылды. Газет осындай істердің ұйтқысы болды. Жерлес жазушыларымыз Сәбит Мұқановтың, Ғабит Мүсіреповтың 90 жылдық, Сафуан Шаймерденовтың жетпіс жылдық мерейтойларына байланысты мақалалар басылды. Ұмыт қалған атақты жерлесіміз Толыбай сыншы, Қожаберген жырау, Сегіз Сері сияқты асылдарымызды елге таныту, оларға ескерткіш орнату, ас беру сияқты науқанды істерге басшылық етті.

Кеңес өкіметінің құлауымен «Ауыл арайының» да тынысы тарыла бастады. Басында таралымы екі мыңға жеткен газет 500-ге жетер-жетпес болып қалды. Жақсының жақсылығын ұмытпаған жөн, газеттің таралымы сөз болғандықтан мына бір оқиғаны айта кетейік. 1993 жылға газеттің таралымы аз болғандықтан жабылу қаупі туды. Қаншама күш салғанымызбен газеттің межелі таралымына жеткізе алмадық, осы бір қиын шақта «Қайранкөл» ауылындағы «Батыр» шаруа қожалығының жетекшісі Тілеген Жетеев өз қаржысынан 50 адамға «Ауыл арайын» жаздырып және ақшалай көмек жасап, газеттің жеке ғұмырын ұзартқан болатын. Бұдан әрі орыс тіліндегі «Сельская новь» газетімен бірігеді.

«Бітер істің басына жақсы келер қасына» – дегендей газет ісінің алға басуына көмектескен қаладағы баспаханада шығарушы болып істеген Күлшара Сүлейменованың, оператор-корректорлық қызмет атқарған Күлзайра Мәлікованың, баспахана қызметкерлері Бақыт Сәдуованың еңбектерін арнайы атап кетуді жөн көрдім.

Амангелді ауылы

1930 жылы Майбалық селолық кеңесі, Төңкеріс ауданы құрамында «Ілия» колхозы құрылды.

07.09. 1939 жылы «Ілия» колхозы «Амангелді» колхозы болып, аты өзгерді. Мемлекеттік акт бойынша колхозға 9580,82 га жер берілді.

20.01. 1951 жылы «Амангелді», «Талпын», «Үлгі» колхоздары бірікті, біріккен колхоз орталығы Талпын ауылы болды. Колхоз «Амангелді» деп аталды. Іріленген колхоздың жер көлемі 18 827,22 га болды.

27.10.1954 жылы Жамбыл кеңшарының бөлімшесі болды. Ауылдан Сафуан Шаймерденов сияқты халық жазушысы, Әлмырза Сатыбаев, Ғабдолбәри Төлегенов, Қайыржан Бабақов, Мағел Басыбаев, Бұлан Сәдуақасов сияқты көпшілікке танымал азаматтар, Қуантай Әубәкіров, Қаратай Шалабаев сияқты ірі ғалымдар шықты.

Амангелді ауылының жері XVIII ғасырда өмір сүрген Тұрыпберді байдың қонысы болған.

Айтуар ауылы.

«Айтуар» колхозы «Қанге» ауылында Баян селолық Кеңесі, Төңкеріс ауданының құрамында 1934 жылдары құрылды. Дәл құрылған уақыты белгісіз. 10.02. 1935 жылы Преснов ауданына қарады. 14.12. 1950 жылы «Киров» колхозына қосылып, орталығы – Киров ауылы болды. 1961 жылы «Киров» кеңшары құрылғанда, осы кеңшардың бір бөлімшесі болып қалды. Ауылдан облысқа танымал ақын Игібай Әлібаев, Еркін Бекбасов, Жекеев Серікбай, Қанатбай Бөкішев, Есламбек Уатаев, Қожа Сибанов, Базар Әбдірешев, Қайырбек Сыздықов сияқты көрнекті азаматтар шықты.

Архангелка селосы

1929 жылы Архангелка селолық кеңесі, Преснов ауданы құрамындағы Архангелка селосында «Красный партизан» колхозы құрылды.

Мемлекеттік акт бойынша 10 838,50 га жер бекітіліп берілді.

Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1961 жылғы 3 наурыздағы № 131 шешімімен «Красный партизан» колхозы Киров атындағы кеңшардың құрамына берілді.

1961-1996 жылдар арасында Киров атындағы кеңшардың орталығы болды.

Архангелка селосының жері Россиядан қоныс аударушылар келгенше Қантай руының Жәнібек атасының қонысы болатын. Селоның негізі 1893 жылы қаланды.

1911 жылғы дерек бойынша селоның 10 123 десятина жері, үй саны – 298, халқының саны - 675 болған. Селоның картадағы қазақша атауы Қайранкөл болған. 1901 ж. мектеп салынған. 17 құдық болған.

1961 жылы жаңа құрылған Киров атындағы кеңшарға «Жизнь» (Троицк селосы), Абай атындағы колхоз (Орталық ауылы), «Боевик», «Красный партизан» (Архангелька селосы), «Айтуар», «Киров» колхоздары қарады. 1962 жылы «Троицк» кеңшары құрылғанда біраз жер осы кеңшарға, 1977 жылы біраз жер «Баянауыл» кеңшарына берілді.

Біраз жыл Архангелка селосы Баян МТС-ның орталығы болды. 1940 жылы Баян МТС-на төмендегідей колхоздар қарады: «Красное знамя» (Боевик селосы), «Путь социализма» (Новорыбинка, «Миролюбово»), «Жизнь» (Троицк), «Красный партизан» (Архангелка селосы), «Трудовой гурток» (Рождественка селосы), Баян, Орталық, Тауағаш, Ленин, Айтуар, Сарман, Үлгі, Октябрь ауылдары.

Ақбалық, Қарақамыс, Октябрь,

Жалтырша, Нұрымбет ауылдары

Бұл ауылдардың бәрі 1929-1930 жылдары бөлек-бөлек колхоздар болды.

1950 жылдары колхоздар іріленгенде Ақбалық, Жалтырша, Жаңажол, Қарақамыс, Октябрь, Нұрымбет колхоздары бірігіп, Молотов атындағы колхоз құрды. Бәрі де Қарақамыс селолық кеңесіне қарады.

1959 жылы Нұрымбет ауылы жанадан ашылған Троебрат малсемірту кеңшарына берілді.

1963 жылы Озерный кеңшары Қостанай облысы Пресногорьков ауданынан Преснов ауданына берілді.

1966 жылы Жаңажол ауылы Майбалық кеңшарына берілді.

Бұл ауылдар 1970 жылға дейін Преснов ауданының, одан кейін Жамбыл ауданының құрамына берілді.

1975 жылы Ғабит Мүсірепов атындағы кеңшар құрылғанда Октябрь, Жалтырша ауылдары осы кеңшарға қарады.

Благовещенка селосы

Благовещенка селосы Петропавл-Қайранкөл тас жолында. Селоның іргесі 1893 жылы қаланды, алғашқы қоныстанушылар украин елінен келген переселендер. Селоның алғашқы үйлері «Жекекөл» деп аталатын көлді жағалай салынғандықтан, селоның қазақша атауы «Жекекөл» деп аталады.

Село 04.12. 1929 жылдан бастап «Красное Знамя» колхозы, 1938 жылдан 1957 жылға дейін «Молотов» колхозы, 1957 жылдан бастап «Благовещенка» совхозының орталығы болады.

1970 жылдың 24 желтоқсанынан 1997 жылға дейін (Преснов және Жамбыл аудандарының бірігуіне дейін) Жамбыл ауданының орталығы болып, ірі-ірі құрылыстар салынды. Қазір Благовещенка селосы шаруа қожалықтарының орталығы. Типтік жобадағы мәдениет үйі, аурухана, спорт кешенінің үйі, дәріхана, округ орталығының үйі, типтік жобадағы 2 мектеп үйі, сауда үйлері, тұрғын үйлер салынды.

Благовещенка үлкен мәдениет орталығына айналды. Қазақ және орыс мектептері, зоналық кітапхана және балалар кітапханасы жұмыс істейді.

Благовещенка селосы Благовещенка селолық округінің орталығы. АО «Аухат-Алқа», «Жекекөл», «Кеңес», сияқты серіктестіктер, 10 шаруа қожалығы жұмыс істейді. 25 орындық бөлімшелік аурухана бар. Селоның көрнекті жерінде Ұлы Отан соғысында қаза тапқандарға салынған ескерткіш кешені бар. Благовещенка селолық округіне қарасты Толыбай қорымында Қожабергеннің мазары салынды.

1911 жылға дерек бойынша селоның 5250 десятина жері, халық саны -350, қазақша аты «Жекекөл» деп аталған. Село 1893 жылы құрылған, үй саны – 183, 2 мектеп болған, бір мектеп 1901 жыл, екінші мектеп 1904 жылы салынған. 8 құдық болған.

Железное селосы

28.04. 1929 жылы Железинск селолық кеңесі. Железное селосында «1 май» колхозы ұйымдасты.

Мемлекеттік акт бойынша 9644,72 га жер бекітіліп берілді.

23.02. 1951 жылы Железинск селолық кеңесіне қарасты «1 май» (Железное селосы), «Партизан Востока» (Лапуш ки селосы), «Красный путиловец» (Богатое селосы) кол- хоздары бірігіп Молотов атындағы колхозды құрады, орталығы Железное селосы болды.

1951-1996 жылдар арасында Ленин атындағы колхоздың орталығы болды. 1996 жылы шаруа қожалықтарына бөлініп кетті.

Кладбинка ауылы

1928 жылы Кладбинка селосында «Заря новой жизни» колхозы ұйымдасты. Колхоз Кладбинка селолық кеңесіне, Преснов ауданына қарады.

Мемлекеттік акт бойынша колхозға 8019,79 га жер бекітілді.

05.02. 1951 жылы «Заря новой жизни», «Советский луч» («Зеленый луг» селосы) колхоздары бірігіп, Хрущев атындағы колхоз болды, орталығы Кладбинка селосы.

1957-1996 жылдары «Миролубово» кеңшарының орталығы болды.»

«Миролубово» кеңшарына Хрущев атындағы колхоз («Зират», «Зеленая шалғын» ауылы), Ленин атындағы колхоз («Орман», «Найман» ауылы, «Ульяновка», «Симаки» ауылы), Калинин атындағы колхоз («Зеленый шалғын» ауылы). Сенжарка», «Лебязка», «Калиновка» селолары) және Преснов кеңшарының біраз жерлері қарады.

Майбалық ауылы

19.07. 1928 жылы нөмір екінші деп аталған ауылда Майбалық колхозы құрылды.

Мемлекеттік акт бойынша колхозға 1503,52 га жер бекітіліп берілді.

Майбалық ауылы 1928 жылдан 1936 жылға дейін Төңкеріс ауданының орталығы болды.

29.08. 1950 жылы Майбалық ауылдық кеңесіне қарасты «Майбалық», «Қарағаш», «Тегісшіл» колхоздары бірігіп, «Калинин» колхозын құрады, орталығы Майбалық ауылы болды.

1957 жылы Калинин колхозы Благовещенка кеңшарына қосылды.

Ауылда Саликов Әшім, Тауқұдыретов Алғали, Садуақасов Удашке, Кенжетаева Бикен сияқты ұлағатты ұстаздар болды.

Ауылдың тумасы Ерлік Серікбайұлы Тайжанов 2005 жылы ауылда мешіт үйін салғызды. Мешіт үйін өз қаражатымен салғызған генерал-майор Ерлік Серікбайұлы Астана қаласының Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті департаментінің бастығы болып істейді.

Мешітке Тайжан атасының аты берілді. Тайжан Әділбайұлы жасында Қызылжар қаласындағы атақты Шақшақ медіресесінен дәріс алған, сол төңіректегі атақты молда болыпты.

Мирное селосы

1930 жылдары Преснов селолық кеңесі, Преснов ауданы құрамында құрылды.

1932 жылдан 1996 жылға дейін Преснов кеңшарының орталығы болды. Преснов ауданында құрылған тұңғыш кеңшар болды.

Преснов кеңшары алғаш рет ет өндіру кеңшары болып құрылды.

Пресновка селосы

Пресновка селосы «Ащы белдеу» («Горькая линия») бойында 1752 жылы әскери бекініс ретінде салынды. Қазіргі

Жамбыл ауданы жерін патша үкіметінің отарлау ісін жүргізудің орталығы болды. 1868 жылдан бастап Преснов болысының, Преснов ревкомының орталығы, 17.01. 1928 жылдан бастап Преснов ауданының орталығы болды.

1930 жылы Преснов селосында Сталин атындағы колхоз ұйымдасты.

Мемлекеттік акт бойынша 1155,77 га жер бекітілді. 9.09. 1950 жылы «Сталин» колхозына Буденный атындағы колхоз (Ново-Михайловка) қосылды. Іріленген колхоздың жер көлемі 20302,36 га болды.

Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 3.03. 1961 жылғы №131 шешімімен колхоздың жері мен меншігі Островский кеңшарына берілді. 1961-1996 жылдар арасында «Островский» кеңшарының орталығы болды. «Масло», «Астық», «Бытсервис», «Сельхозтехника», «Плодородие» дейтін акционерлік қоғамдар құралды. Преснов ірі мәдениет орталығы, мәдениет үйі, үш мектеп, балалар мен жастар шығармашылық үйі, И.П.Шуховтың мұражайы, кинотеатр жұмыс істейді.

Азамат соғысы, Ұлы Отан соғысында ерлікпен қаза Н.А. Островскийдің болғандардың ескерткіші, жазушы ескерткіші бар.

Преснов И. Шуховтың туған жері. Үлкен ғалым, Орта Азияны зерттеуші Г.Н. Потаниннің жастық шағының біраз кезеңі осы Преснов селосында өткен.

Преснов селосында Преснов халық театры жұмыс істейді. Театр село мұғалімдерінің күшімен 1912 жылы құрылған. «На пороге к делу» атты спектакль мен Н.Островскийдің «Гроза» спектаклі 1910 жылы қойылды. 1959 жылы «Халық театры» атағын жеңіп алды. Театрдың ди- ректоры В.Е. Дробышев 100-ден астам спектакль қойды.

Бірнеше облыстық, республикалық байқаулардың жеңімпазы атанды.

Талпын ауылы

1934 жылы Майбалық селолық кеңесіне, Төңкеріс ауданына қарасты «Қайнет» ауылында Талпын колхозы құрылды.

Мемлекеттік акт бойынша жер көлемі 5560,60 га болды. 10.02. 1935 жылы Талпын колхозы Төңкеріс ауданынан Преснов ауданына қарады (Қарағанды облысының атқару комитетінің 10.02. 1935 жылғы №17-12 шешімі).

20.01. 1951 жылы Майбалық селолық кеңесіне қарасты «Талпын», «Амангелді» және Айымжан селолық кеңесіне қарасты «Үлгі» колхоздары бірігіп «Амангелді» колхозын құрды, орталығы Талпын болды. 1957 жылы Благове ценка селолық кеңесі, Благовещенка кеңшарына қарады. Талпын ауылында Сексен батырдың ұрпақтары тұрады. Ауылдан Файзуллин Әбу, Тоқтаров Батталғали, Файзуллин Бопаш сияқты азаматтар болды.

Қорытындылай келе, Әр қилы тарихи кезеңдер жазылған материалдардың танымдық-тағылымдық мәні зор. Жамбыл ауданың шежіресі сол секілді бұл мақалада бұрын-соңды ғылыми ақпараттық айналымға түспеген деректер мен құжаттар мол пайдаланылды.Әрине, бір мақаланың аясында ауданның барлық әкімшілік-аумақтық құрылымы, мәдени құндылықтарың қамту мүмкін емес. Соған қарамастан өлке тарихын танып білуге көмегі тиер деген ойдамын.

Әдебиет:

1. Жұмабаев С.Ж. Туған ел шежіресі. - Петропавл, 2007. - 496 бет.

УДК 930

АБЫЛАЙ ЖӘНЕ КӨРШІЛЕС ЕЛДЕРМЕН САУДА ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ДАМУЫ

Мамбеталинова А.Н.

(ГККП «Абылай хан резиденциясы» музей кешені)

Бүгінде Қазақстан тарихы жаңа кезеңінің күрделілігі жағынан Абылай дәуіріне ұқсас мемлекеттіліктің қалыптасуы, қоғамның экономикалық өмірін жаңғырту, халықаралық деңгейде танылу үрдістерін бастан кешіруде. Қазіргі кезеңнің өтпелі сипатына байланысты қоғамның өткенге деген қызығушылығы артып келеді. Жұртшылық елде болып жатқан өзгерістерді өткір қабылдайды, қоғамдық дамудың мәнін, бастауын, бағыты мен негізгі тенденцияларын түсінуге ұмтылады. Сондықтан ұлттық тарихқа бет бұрып, тәуелсіздік пен егемендік жолындағы күрестің күрделі бетбұрыстарын түсіну ерекше мәнге ие болады.

Уақыт сынынан сүрінбей өтіп, бүгінде мемлекеттілігін жаңғыртып келе жатқан қазақ халқының көршілес елдермен, халықтармен қарым-қатынас пен қарым-қатынастың бай әрі күрделі тәжірибесі бар. Еуразия құрлығының орталығында орналасқан, солтүстігінде Ресеймен, шығысында Қытаймен және оңтүстігінде Орталық Азия мемлекеттерімен шектесетін Қазақстан тағдырдың қалауымен осындай бірегей геосаяси позицияны иеленді. Көпполярлы сыртқы саяси бағытты жүзеге асыруға қауқарлы. Ал бұл тұрғыда Абылай дәуірінің бай да күрделі тарихын зерделеу мен жалпылаудың танымдық, прагматикалық мәні зор. Ресеймен достық қарым-қатынастың негізін қалап, Қытаймен және Орталық Азия мемлекеттерімен дипломатиялық және экономикалық қарым-қатынастың негізгі принциптерін орнатқан хан Абылай болды.

Сонымен бірге, Абылайдың саяси қызметінің негізгі мақсаттары мен сипаты әрқашан сәйкес келмейтінін, кейде Ресей империясының Қазақстандағы мақсаттарына қайшы келетінін атап өткен жөн. Орыс және кеңес тарихшыларының екі ғасыр бойы жасаған еңбектерінде Абылайдың тарихи рөліне баға беруде тенденциялық, біржақтылық, үстірт көзқарас жиі кездеседі.

Қазақ мемлекеттілігі өзінің бес ғасырдан астам тарихында өрлеу мен құлдырау, нығаю мен әлсіреу, жоғалту мен қайта ие болу сияқты талай сындарлы кезеңдерді бастан

өткерді. Мемлекеттілік сөз болғанда, ұлт тарихындағы жарқын тұлға Абылай ханның Қазақ мемлекеттілігін сақтау жолындағы жанкешті еңбегіне баға бермей өте алмаймыз. Абылай-хан - XVIII ғасырдағы тарихымыздың аса ірі тұлғасы. Абылай – қазақ феодалдық мемлекетінің бұрынғы шекарасын қалпына келтіріп, өз хандығы кезінде елдің саяси-экономикалық дамуына түбірлі өзгерістер енгізген атақты мемлекет қайраткері. Абылайдың мақсаты-жоңғар шапқыншылығы кезінде олар уақытша басып алған шекаралық өңірдегі қазақтардың тарихи иелігін қайтарып алу еді. Абылай дұрыс саясат ұстанып, патша үкіметімен де, Қытаймен де бейбіт қатынастарды сақтап қалуға күш салды. **Абылай хан қазақ мемлекеттілігін орнатып, тәуелсіздігін сақтау жолында өзінің дипломатиялық, саяси-қоғамдық қызметін жүргізді.** Бұл кезенді Шоқан Уәлиханов «Дүрбелеңге толы дүбірлі кезең Абылайдың тапқырлығы мен табандылығы, ақылдылығы мен алғырлығын танытуға жағдай жасады» деп бағалады.

Абылай ханның саяси көз қарасының негізгі түп-түйіні бір орталықтан басқарылатын тәуелсіз, заңға негізделген мемлекет қалыптастыру болды. Ресей, Қытай сияқты ірі мемлекеттермен құқықты деңгейде тең қарым-қатынас жүргізіп, қазақ мемлекетінің ішкі саясатына араласпауды мойындатты. Абылай хан ішкі дұрдараз, алаусыздықты, сұлтандардың таққа таласу әрекеттерін тежеп, билер кеңесінің қызметін өз қолына шоғырландырды.

Тарихи тұлғаларды бір-бірімен теңдестіре салыстыруға болмайды. Әйткенмен Ресей үшін І Петр немесе Германия үшін Бисмарк қандай болса, Қазақстан үшін ол да сондай тұлға. Абылайдың дара тұлғасы, қолбасшылық таланты мен саяси көрегендігі қазақ халқының Жоңғар шапқыншылығы мен Ресей, Қытай империяларының көз алартуына қарсы күресіне байланысты қалыптасқан күрделі тарихи кезеңде көзге түсті. Абылай сол қазақ халқының тағдыр-талайы қыл үстінде, қылыш жүзінде тұрғанда ел бірлігін ұйымдастырып, үш жүздің басын қосып, анталаған жауға тойтарыс берді. Сол арқылы қазақтың

келешегіне жол салды. Абылайдың аты көзі тірісінде аңызға айналып, қазақ үшін қасиетті Алаш сияқты жауынгерлік ұранға айналды.

Абылай дәуірінде Қазақстан және Ресей, Қытай арасында өте сақ, байыпты саяси ойын жүріп, қазақтың ұлт ретінде жойылып жоңғардың тағдырын қайталамас үшін ерен тарихи ерліктер жасалды. Онымен бірге, Қытаймен бейбіт қарым-қатынасты өрбіте отырып, Абылай Ресеймен де қалыптасқан саяси және экономикалық қатынасты үзбеуге барынша күш салды. Ресей патшалығы болса Қазақстанды өз саясатын Абылайдың қолдауынсыз іске асыра алмайтынын мойындады.

Абылай біріншіден, ұлттық бір тұтастығын бекітіп, бір орталыққа бағынатын мемлекет қалыптастыруға барын салса, екіншіден елдің экономикасын, халықтың әл-ауқатын жақсарту үшін сауданы дамытуды түсінген. Осы тұрғыда мал базарларын, сауда-саттық алаңдарын ашқызу арқылы көрші елдермен бейбіт қатар өмір сүру мақсатын ұстанған.

Атақты Ақмола, Қарқаралы, Қоянды жәрмеңкелері жайлы айтылып та, жазылып та жүр. Ал берісі Ресей, әрісі Орта Азия елдерімен, Қытаймен арадағы сауда-саттықты өрістетудің, алыс-беріс байланысты күшейтудің орталығына айналған Қызылжар жәрмеңкесі туралы жұртшылықтың білері аз. Абылай ханның тікелей бастамашылдығымен бой көтерген Қызылжар жәрмеңкесі туралы зерттеу мақаласында жергілікті өлкетанушы Қайролла Мұқанов былай деп жазады: «Абылай хан қазақ елінің дербестігін сақтау жолында сыртқы жаулармен қалай аянбай күрессе, қазақтардың тұрмыс-тіршілігінің оңалуына да ерекше көңіл бөлген. Көрші елдермен сауда-саттық ісін нығайту оның сыртқы саясатында басты орын алды. Оның тұсында Ресеймен, Қытаймен, Жоңғар, Хиуа, Бұхар хандықтарымен қарым-қатынас айтарлықтай жанданды».[4,65б.]

Алысты болжай білетін сұңғыла тұлға сауда-саттық қатынасында тек Орынбор жәрмеңкесімен шектелмей, Сібірдің басқа қалаларымен араласуға да ерекше мән берген. Оның

ұсыныстары патша өкіметі тарапынан қолдау тауып, көп ұзамай Ор, Троицк, Ямышев бекіністерінде жәрмеңкелер құрылып, екі ел арасындағы сауда-саттық барынша өрбиді. Қытай жағы да ұлы ханға мол сыйлықтар жіберіп, мемлекетаралық ынтымақтастыққа мүдделілік танытты. Генерал-майор А.Тевкелевтің 1759 жылы Сыртқы істер коллегиясына жолдаған мына хаты назар аударарлық. Онда «Бұл күндері Абылай бүкіл Орта жүзде бас билеуші ретінде танылды. Сонымен қатар оның білікті де білгір екенін және қытайлықтармен қатынас жағдайын ескере отырып ішке тарту керек» деп жазылған. Осы себепті Абылай ханның әскер шебінің командирі Родинге жазған хатындағы әулие Петр қамалы жанынан жәрмеңке ұйымдастыру өтінішіне патша үкіметінің келісуден басқа амалы қалмаған сықылды. Әсіресе аспанасты елімен біржола жақындасып кетуінен сақтанып, тілегін орындауға барынша мүдделі болады. 1759 жылы 22 желтоқсанда Петропавл бекінісінде далалықтармен сауда-саттық жәрмеңкесін ашу жайлы жарлық шығып, «Ащы белдеу» әскерлерінің қолбасшысы генерал Фраэндорпқа ресми түрде хабарланады. Оның ашылуына Абылай хан қатысып, жақсылық хабар қазақ даласына тарайды. Ел ішінде «Қызылжар жәрмеңкесі» деген атқа ие болады.

Қызылжар жәрмеңкесі Ресейден Батыс Сібірге, Орта Азия мен Қытайға дейінгі аймақты қамтыған ірі сауда нүктесіне айналған. 1759-1770 жылдар аралығында алғашқы Айырбас сарайы салынған. Жергілікті қазақтар төрт түлік мал, оның өнімдерін, аңдардың терілерін әкеп сатса, Орта Азия, Қытай жақтан жеміс-жидек, қалы кілемдер, мақтадан, жібектен тоқылған маталар, фарфор ыдыс-аяқтар, Ресейден темір ошақтар, шойын қазандар, түрлі-түсті орамалдар, самауырлар, бидай, ұн, құрал-саймандар жеткізілген. Сауданың күшті дамығаны соншалық, 1777 жылы мұндағы дала тауарларының айырбасы Өскемен, Семей, Жәміш, Омбы бекіністерінің үлесінен артып түскен. 1839 жылы 69679 бас мал сатылды деген дерек те кездеседі [1,28 б.].

Ресеймен екі жақты сауда-экономикалық қарым-қатынас орнатудағы басты еңбегі Қазақ хандығының билеушісі Абылайға тиесілі. Дәл оның басшылығымен қазақтар өзара тиімді халықаралық қатынастар орнатты. Көрші державалармен сауда қатынасын орнатқан хан Абылай ең алдымен бітімгершілік қызметін атқарды. Хан Абылайдың күш-жігерінің арқасында қазақ даласының шекарасындағы елді мекендер диалог пен ынтымақтастық орталығына айналды. Абылай құрлықшілік транзиттік сауданы дамыту саясатының бастамашысы және белсенді демеушісі болды. Ханның Қазақстан мен шекаралас мемлекеттердің өзара іс-қимылын дамытудағы қызметі қазақ қоғамының нақты және өзекті қажеттіліктеріне негізделген. Солтүстік-Шығыс өңірінің қазақтары асыл адамдар үшін қолөнер бұйымдарын, аң терісін, жазу аспаптарын, кей жағдайда сәнді бұйымдарды сатып алуға қызығушылық танытқан.

Ресей қазақ жылқыларын сатып алуға тырысты. Қазақтың мал шаруашылығының қой терісі, киізі, лассо және басқа да өнімдері де үлкен сұранысқа ие болды. Хан Абылайдың Ресей шекара әкімшілігіне жолдаған сауданы дамыту жөніндегі алғашқы ұсыныстары 1760 жылдан басталады. Сәтті келіссөздерден кейін Павлодар облысының қазіргі Ямышево ауылы маңында, Петропавл мен Семейде сауда дами бастады. Ежелгі уақыттан бері Орталық Азия тауарларын Сібір терілеріне айырбастау орын алған Ямыш көліне керуендер барды, ертеде жәрмеңкелер өткізіліп, оған Яркандтан (Шыңжаң) маталар мен дәрі-дәрмек әкелді.

Дәл Ямышта Абылай, ең алдымен, ескі сауданы жаңғыртуды ұсынды. 1758 жылдан кейін бұл кездегі қазақ саудасы кеңейді. Бұл жерде қазақтар сонау 18 ғасырдың 40-жылдарында сауда жасағаны белгілі. 1759 жылы желтоқсанда 69 қазақ Ямышевода 6 күн (16-21 желтоқсан аралығында), 1760 жылы 137 адам жыл бойы сауда жасады. Сауданы ұйымдастыру оңай болған жоқ. Бұл ең алдымен Орталық Азиядан келетін керуендердің өтуіне қатысты. Қазақ халық ертегілері сол

жылдардағы сауда жолындағы қиындықтарды үнемі еске түсіреді. «Түйелер мен жылқылар өліп, адамдар қажыды, шөл далада әлі ұзақ жол бар еді» - Түркістаннан Петропавлға керуеннің өтуін дастандар осылай сипаттайды.[5, 356]

Қиындықтарға қарамастан, қазақ билеушілерінің орасан зор күш-жігерінің арқасында Қазақстан аумағында қарқынды керуен жолдары пайда болды. Сол кездегі ең атақты жол – Хан Абылай жолы. Оның бағыты Петропавлдан Түркістанға, Созаққа, Қоканға, Ташкентке апаратын. Қарсы бағытта жолдың бір тармағы Семейге, Павлодарға, Омбыға, сондай-ақ Ертістегі басқа да сауда-экономикалық орталықтарға апаратын. Бұл жол болмаса, халықаралық және аймақтық сауданы дамыту мүмкін емес еді. Сондай-ақ Ақмола трактісінен өтті, бұл біздің елордамыздың ежелгі сауда жолдарының орнында орналасқанын тағы бір мәрте көрсетеді. Бір жерде Хан Абылай жолы да бұрын Петропавлдан шығысқа қарай өтетін Жаңажол – жаңа сауда жолымен қиылысады.

Бұл кезде қазақтар тағы бір жолды – Қиыр Қарқаралы жолын жаңғыртты, ол Түркістаннан Семейге дейін барды, онда 1764 жылы Абылай ханның арқасында халықаралық сауда ашылды. Бұл қалада сауда көлемі 1765 жылдан 1774 жылға дейін екі есе өсті. Мұнда Қазан, Түмен, Тара, Курск, Орынбордан көпестер келді. Қант, құндыз терісі, тері, қызыл, қара мата әкелді. Сәншілер де зергерлік бұйымдар үшін Таяу Шығыстан алтын, інжу, маржан (маржан) әкелуді күтті. Орталық Азиядан, соның ішінде Қытайдан транзитпен Семейге қымбат және қарапайым материалдар: канвалар, ланзалар әкелінді. Ол жақтан темекі, тары, өрік шыққан. Мұндағы қазақ малын Саратов, Курск, Екатеринбург көпестері сатып алған.

Петропавл Абылай хан тұсында халықаралық сауданың маңызды орталығына айналды. Бұған Қазақстаннан Ресейге баратын ескі сауда жолдарында қаланың қолайлы географиялық орналасуы ықпал етті. Хан Абылайдың күш-жігерінің арқасында мұнда 1759 жылы желтоқсанда бірінші аукцион өтті. Қазақ тауарларының басым бөлігі жылқы және басқа да мал

болды, бірақ орыстар үшін тартымды басқа да өнімдер болды. Жазғы сатовкада 500-ге жуық қазақ болған. Ал ірі қарадан бөлек жылына 7–10 мың жылқы айырбасталатын», - деп жазды сол кезде Қазақстанда тұрған орыс инженері Иван Андреев сауданың алғашқы жылдары туралы. Ол былай деп қосты: «Мұнда бұхаралықтар, ташкенттіктер, қашқарлықтар келеді, олар көп тауар экспорттайды». [8,486б.]

Орыс тауарлары Петропавлға Тобольск, Тула, Курск, тіпті алыс Архангельсктен келетін көпестерден келетін. Осы солтүстік порттан Қазақстанға еуропалық өнімдер тасымалданса керек. Сонымен, 1765 жылы Петропавлда тобылдық көпестер Дмитрий Захаров, Пиан Назаров, Дмитрий Иосников және Данила Шариев сауда жасады. Белсенді саудагерлер арасында таралық көпес Степан Юркин болды; Түмен көпестері мен тулалық көпес Василий Самсонов. Тауарлардың ассортименті шамамен Орынбор мен Троицктегідей болды. Бұл әр түрлі маталар (сермяжка және кармазин, штапель), зығыр және мақта маталар (кенеп, калико). Иленген былғары, шойын және шойын бұйымдары – қазандар мен тағандар жақсы сатылды. Саудагерлер оларды қазақтармен жылқыға айырбастаған. Петропавлға тауарларын әкелген кейбір саудагерлер қазақ ауылдарында да сауда жасаған. Сөйтіп, 1775 жылы 28 қыркүйекте хан Абылай генерал-лейтенант Иван Деколонгқа Петропавлда сауда жасайтын көпес Ескендір қазақ ауылдарына тауар әкелмекші болғанын хабарлайды. 1775 жылы 10 шілдеде Құлсары батыр Деколонға да тауармен жіберген көпес Адаловтың «сатовканы адалдықпен шығарғанын» хабарлайды. Кеңсешілеріне тауарды сатуды бұйырған Адалов Петропавлға оралды. Көпестің адалдығына көзі жеткен Абылайдың серігі Құлсары батыр Адаловты бірнеше рет далаға сауда жасауға шақырады. Ресейлік кәсіпкерлер үшін қазақстандық нарықтың ерекше тартымдылығын атап өткен жөн. [10,57б.]

Іс далада мал өнімдерін сатып алумен шектелмеді. Қазақстан маңызды транзиттік тауарларды да, өзінің бірегей өнімдерін де ұсынды. Петропавл мен Семейге көпестердің

Ресейдің ең шалғай қалаларынан, тіпті Архангельскінен де келуі тегін емес еді. Осылайша, Қазақстан-Ресей өңіраралық ынтымақтастығының тарихында көпжылдық дәстүрлер мен тәжірибе бар, олардың ең жақсысын қазір пайдалану қажет. Екі ел арасындағы аймақаралық өзара іс-қимыл, тарихтан көрініп тұрғандай, әр уақытта қайта жанданып, сөніп қалған халықаралық сауда артерияларымен ұзақ уақыт бойы қуаттанып келеді. Қазір көп айтылып жүрген Жібек жолының қазақ бөлігін қайта жаңғырту әрекеттерін сонау 18 ғасырда қазақ билеушілері жасап, біраз уақыт табысқа жеткенін байқамау мүмкін емес.

Сауда алаңы бекіністің төменгі жағына орналастырылып, жағалай керме ағаштармен қоршаланды. Орыс көпестерінің лавкалары қаз-қатар тізіліп, сауда айырбас түрінде жүргізіледі. Келесі жылы Самара, Орынбор, Бұхара, Хиуа, Ташкент, Кяхта қалаларынан, атақты Ірбіт жәрмеңкесінен саудагерлер келе бастады. Есіл өзенінің сол жағын бойлай шығысқа-Қытайға қарай «Абылай жолы» сауда жолы айқара ашылған. Осылайша Қызылжар жәрмеңкесі Ресейден Батыс Сібірге, Орта Азия мен Қытайға дейінгі аймақты қамтыған ірі сауда нүктесіне айналған. 1759-1770 жылдар аралығында алғашқы Айырбас сарайы салынған. Жергілікті қазақтар төрт түлік мал, оның өнімдерін, аңдардың терілерін әкеп сатса, Орта Азия, Қытай жақтан жеміс-жидек, қалы кілемдер, мақтадан, жібектен тоқылған маталар, фарфор ыдыс-аяқтар, Ресейден темір ошақтар, шойын қазандар, түрлі-түсті орамалдар, самауырлар, бидай, ұн, құрал-саймандар жеткізілген. Сауданың күшті дамығаны соншалық, 1777 жылы мұндағы дала тауарларының айырбасы Өскемен, Семей, Жәміш, Омбы бекіністерінің үлесінен артып түскен. 1839 жылы 69679 бас мал сатылды деген дерек те кездеседі [9,143б.].

Абылайдың басқа елдермен бейбіт мақсаттағы қарым-қатынасын, халқына жасаған жақсылығын ақын-шайырлар дәріптеп өлеңдер арнаған. Мәселен, Шәді төре Жәңгірұлы «Тарихнама» атты тарихи дастанында былай деп жырлайды:

«Ноғаймен, башқұртпен де татуласты,
Дұшпандық бір-біріне еш қылмапты.

Хиуаға ілгеріде өзі барып,
Сауданың Кіші жүзге жолын ашты» [4,65б.].

Мұндай мысалдар аз емес. Сөз соңында Абылай хан Қызылжар жәрмеңкесі арқылы сауда-саттықты дамытумен қатар көп жылдар бойы бейбіт қатар өмір сүру стратегиясын да ұстамдылықпен жүзеге асыра білгенін баса айтқымыз келеді.

Абылай Қытаймен сауда қатынасына ерекше көңіл бөлді. Сол мақсатта Сайрамкөл жағасында Іле цзянцунуымен (генерал-губернаторымен) кездесіп, онымен сауда шартын жасасқан. Қытай жазба деректерінде былай делінген: «1757 жылы Абылай заңымен жасасқан келісім бойынша Абылайдың, Әбілпейіздің, Қабанбайдың, Қожабергеннің, Дәулетбайдың сауда тоғанақтары Үрімшіге үзбей келіп, ат, түйе, қой, өгіз өткізіп, оған өздеріне қажетті мақпал, торғын, шай және фарфор ыдыстарын алып қайтқан». Абылайдың өзі бүкіл Шыңжаңдағы сауданы қыздыруға ұйытқы болып, сауданың 70-80 пайызы Құлжа және Шәуешек қалаларында тек қазақтармен жасалғандықтан, тарихта бұл сауда «Құлжа-қазақ саудасы», «Шәуешек-қазақ саудасы», «Үрімші-қазақ саудасы» деп аталған.

Абылай Ресей мен Қытайға қатысты сыртқы саясатта икемділігі мен көрегендігін көрсете отырып, сауда қатынастарын қолдап, сауданы мейлінше дамытуға әрекет жасады. Абылай тұсында саудалық қарым-қатынастар елеулі орын алды.

Әдебиет:

1. Әбуев Қ. Қазақстан тарихының ақтандақ беттерінен. - А., 1994. – 28 б.
2. Левшин А.И. Қырғыз-қазақтардың немесе қырғыз-қайсақтардың ордасы мен даласының сипаттамасы. - Алматы, 1996.
3. Бартольд В.В. Шығ. - Т. 9. - Алматы, 1994.
4. Әбуев Қ. Абылай хан. Замандастары және ұрпақтары. –Көкшетау, 2016. – 65 б.
5. Қасымбаев Ж.К. История Казахстана. –Алматы, 2004. –35с.
6. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений. –Алма-Ата, 1984. –Т.1. –2017 с.
7. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты. 1675–1821 годов. – Алматы, 2014. –Т. 1. – 274 с.

8. Валиханов Ч.Ч. Абылай-хан // Собрание сочинений в пяти томах. –Алма-Ата, 1964. –Т. 3. –486 с.
9. История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков. - Алматы, 2007. Т. 6. 143 б.
10. Кабульдинов З.Е. История Казахстана. - Алматы, 2018. - 57 б.

УДК 930.85

РОЛЬ УЛУСА ДЖУЧИ В ФОРМИРОВАНИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Малибаев М.М.

(Академия Национальной гвардии Республики Казахстан)

В этногенезе, а также в процессе создания нации, в особенности там, где эти процессы проходят иначе, чем в Европе, огромную роль играет этноним. В Центральной Азии, где родоплеменные разделения, заменяющие классовую стратификацию общества, необычайно сильны и устойчивы, этноним имеет также практическую функцию, связанную с этнической консолидацией. В этнонимике выражаются политические устремления (государственные, стремление к независимости, автономии) народов (этносов). Очень метко эту проблему определяет Э. Хобсбаум, писавший, что основой национально-освободительных движений в Европе был принцип этнической принадлежности. Хобсбаум иллюстрирует его следующими словами: «“Мы” — баски, каталонцы, шотландцы, хорваты или грузины — представляем собой народ, отличный от испанцев, англичан, сербов или русских, и поэтому не должны жить с ними в одном государстве». Этот принцип, по мнению Хобсбаума, не относится к большей части Азии и Африки (но та же ситуация существовала и в некоторых регионах Европы), где вновь возникающие государства призваны созидать народ. Он приводит слова Массимо д’Азельо, сказанные после завершения эпохи Рисорджименто: *«Мы создали Италию, теперь нам нужно создать итальянцев из жителей полуострова,*

объединенных самыми разнообразными связями, кроме общего языка, которого у них не было, и государства, которое пришло к ним сверху, извне» [1].

Этноним, с одной стороны, является даже более важным, чем родной язык, свидетельством этнической принадлежности, а с другой, объединяя членов сообщества, отличает их от других этносов. Результатом укрепления этнического сознания выступает стремление к созданию собственной общественно-территориальной организации (государства), которая, в свою очередь, обеспечивает постоянное развитие этноса и сохранение многих его элементов [2]. Этноним же играет существенную роль в процессе создания государства, в особенности тогда, когда государственность только рождается либо возрождается после долгого периода небытия. Ведь именно он чаще всего определяет название вновь созданного политического образования, даже если в его пределах проживают и представители других этнических групп. Иными словами, политическая функция этнонима может подчеркивать роль определенного этноса в построении нового государства, в сохранении его независимости. С одной стороны, если эта независимость теряется, этноним становится свидетельством прочности уже возникших связей, объединяющих этнос, проявлением его стремления вновь обрести независимость. С другой стороны, в интерпретации националистов присутствует убеждение, что только та часть граждан, от которой происходит название государства, является его законным хозяином. Одновременно язык приобретает форму неотъемлемой составляющей этнонима.

Все же имя, которым этнос сам себя называет, может оказаться недостаточным для выделения этноса. Это относится к ситуации, когда появляется потребность определения всех жителей данной политической территории. В таком случае употребляется *политоним*, название, данное гражданами государства самим себе. В моноэтнических государствах, в которых политические границы совпадают с этническими,

этноним и политоним тождественны. Иногда политоним превращается в этноним, и, наоборот, случается, что этноним дает начало политониму.

Научно-политические дискуссии, темой которых является процесс создания нации, в Казахстане ведутся постоянно. В них линия казахского национализма, предполагающая перенесение этнонима «казах» на всех граждан страны, очень сильна. Сторонники такого подхода утверждают, что народ и государство являются одним целым. Этнос, не организованный в государство, не является народом. А поскольку народ и государство — суть политические термины и субъекты, постольку множество народов предполагает множество государств. Из такой постановки вопроса вытекает, что Казахстан, как это следует из его истории, названия и конституции, — государство казахского этноса. В этом случае все иные этносы, проживающие в Казахстане, не являются народами. Согласно тому же тезису, в Казахстане есть один казахский народ и много этносов [2]. Проживающие в Казахстане русские, татары или уйгуры — это казахи соответственно русского, татарского или уйгурского происхождения.

О процессе ассимиляции народов в Золотой Орде на примере кыпчаков, татар и монголов писал арабский автор ал-Омари еще XIV в. Происходило большое смешение разных народов, активный культурный обмен. XIV в Монгольское владычество привело к усилению монголоидных черт в антропологическом типе местного населения. Можно полагать, что казахская народность вобрала в себя генетических элементы — особенности своих предков - разнообразных этносов. Важно подчеркнуть, что как внешний фактор тюркские и монгольские элементы, внесенные в жизнь местного населения, в значительной мере обогатили этнополитические слагаемые казахской народности. Это доказательство непрерывной преемственной связи между этапами этногенетических процессов: древнейшим, тюркским, монгольским и

золотоордынским, и кыпчакским и послекыпчакскими периодами развития этнического процесса на территории Казахстана.

Монгольское владычество открыло путь к возникновению новых государств и этно-социальных общностей на местной основе на территории Казахстана в XIV-XV вв. Оно было связано с Ак-Ордой и ее этнополитической общностью узбеков, узбек-казахов, затем казахов, ханством Абулхайра и его этнополитической общностью кочевых узбеков, с Ногайской Ордой и ее этнополитической общностью – ногайцы и, наконец, с Могулистаном и его этнополитической общностью – могулы [3, с. 287]. Эти государства были идентичными по этническому составу – населены тюркоязычными племенами. Естественно, что они сыграли важную роль в политической консолидации этнических групп, племен и народов на территории Туркестана на рубеже XIV-XV вв. Таким образом, весь пройденный с древности до Казахского ханства длительный исторический путь явился в конечном счете процессом создания исторических предпосылок для этнической консолидации единой казахской народности.

Народности, как правило, складываются на основе смешения племен и образования племенных союзов, которые, консолидируясь, становятся более сложной, внутренне более структурированной. Объективно напрашивался процесс формирования условий для дальнейшего генезиса и более тесной консолидации этнических групп, близких по языку, материальной и духовной культуре. Все эти обстоятельства создавали в Казахстане определенные условия: все больше назревала объективная необходимость государственного объединения всех племен – частей формирующейся народности. Следует подчеркнуть, что государство в жизни этноса и этнических процессах играют важную роль. Тут следует отметить их взаимную связь и взаимообусловленность.

Образование казахской государственности привело к усилению межплеменных контактов, формированию общих

экономических, социальных и других интересов. Народность как форму этноса объединяют территориально-политические связи, складывающиеся в пределах государства. Молодое государство оказалось опорой и мощью складывающейся казахской народности, которая, в свою очередь, поддерживала его во всех делах внутри страны, так и на международной арене. На основе этого взаимодействия, поощряемого молодым государством, происходило формирование казахской народности. I Процесс этногенеза казахского народа как нового этноса на завещающемся этапе шел по трем основным очагам: Джетысу и Восточный Казахстан, Южный Казахстан и города в среднем и нижнем течении Сырдарьи и регионы Центрального и Западного Казахстана. Этнополитическая ситуация не всегда складывалась благоприятно, мешали то, что племенные группы оказывались в разных государственных образованиях, политическая разобщенность отдельных, исторически складывавшихся ее частей, многочисленные большие и малые миграции и перемещения племен и т.д. Т.е. внутренние и внешние факторы, затруднявшие этническую консолидацию населения на обширной территории Казахстана.

На формирование казахской народности оказали непосредственное влияние этнополитические и межгосударственные отношения в Дешт-и Кыпчак и государства Ближнего зарубежья. В пределах казахстанско-среднеазиатского региона в конце XV – в начале XVI в. шли острое соперничество, столкновения и войны Казахского ханства с тимуридами, Мухаммед Шайбани-ханом и шайбанидами из Мавераннахра за власть в регионе и за земли и города Южного Казахстана.

Казахское ханство ускорило социально-экономические, политические и этнокультурные процессы, обусловившие завершения консолидации казахской народности. Безусловно, молодое государство – Казахское ханство имело важное значение для консолидации этноса, сохранения его целостности и дальнейшего развития. Этногенез казахского народа как новой

этносоциальной общности – результат длительного исторического этнокультурного, этнополитического развития. Очагом этого процесса явилась территория средневекового Туркестана, куда выходили все три жуза. Основные направления и формы нового этногенеза Казахского народа представляют собой следующие процессы: 1. Этническая фузия – процесс слияния нескольких ранее самостоятельных племен, родственных по языку и культуре. Племена Моголистана – могулы, дулаты, найманы и керей, конграты, меркиты, жалаиры, переселившиеся во время монгольского завоевания; 2. Этническая консолидация – внутреннее сплочение более или менее значительной части этноса – племен Дешт-и Кыпчак не только с традициями хозяйственно-политического и культурного развития, но и с этногенетическим родством, общими этнополитическими судьбами [3. с. 314]. Ак Орда и Моголистан в XIV-XV вв. сохранили основной этнический состав местных племен древнего Казахстана. На территории Южного Казахстана и Юго-Западного Жетысу издавна был стык двух главных узлов формирования казахской народности, двух этнополитических общностей древнего Казахстана – Кыпчакского союза племен в Центральном, Северном и Южном Казахстане и Усуньского союза племен Юго-Восточном Казахстане, ставших основой Среднего и Старшего жузов казахов. В ходе объединения происходило сглаживание этнических различий, имеющих между ними. К тому же здесь сложилась благоприятная ситуация: произошла концентрация переместившихся и местных племен в весьма благоприятном месте для общего этнополитического процесса. Союз части племен обоих жузов явился основой их этнополитического объединения. В состав казахского народа вошла часть тюркского населения моголов; 3. Этническая ассимиляция – Растворение некоторой части прежде самостоятельных этнических групп в подчинении правителей Ногайской орды, Моголистана и Сибирского ханства, новых монголо-татарских племен теперь уже в среде более крупного казахского этноса. В

результате распада Ногайской Орды территориально и этнически близкие восточные группы ногайских улусов (мангыты) были приняты в состав Казахского ханства, они вошли в казахский этнос в составе Младшего жуза; 4. Своеобразие этнической истории Казахстана – это формирование устойчивых этнических центров, приведших к появлению казахских Жузов. Завершилось вычленение сложившихся по составу и занимаемой территории племен казахских жузов – Старшего, Среднего и Младшего к рубежу в XV-XVI вв [4. с. 214].

Надо полагать, что обширность территории и разобщенность населения Казахстана в XIV – первой половине XV вв. в конце концов сыграла свою роль в актуализации такой особенности этнического пути формирующейся казахской народности, как образование и существование трех Жузов. Введение жузовского управления государством напоминает федеративное начало управления. Единого мнения о времени образования Жузов нет. Есть точка зрения, что Казахское ханство сложилось из трех прежде самостоятельных орд, составивших основу трех Жузов. Все же более логично считать, что Жузы – это результат издавна формировавшихся в силу естественно-географических условий и исторически складывавшихся хозяйственных связей населения. Жузами называют крупные объединения племен, принадлежавших к казахской народности, и постоянно населявших определенную часть территории страны. Жузы – это сложное явление, имеющее исторический, социальный, этнический и политический характер. Таким образом, на определенном этапе развития на исторической арене возникают и действуют три казахских Жуза: Улы Жуз (Старший, или Большой, Жуз), который занимал юго-восточную часть Казахского ханства; Орта Жуз (Средний, или Срединный, Жуз) – занимал срединную; и Киши Жуз (Младший, или Малый, Жуз) – западную часть его территории [5. с. 392]. Такой многолик и

фундаментальный этнополитический феномен проявил себя в истории и жизни нашего многострадального народа.

Формирование казахского этноса происходило не только на этнической (этногенетической), но и хозяйственной, социально-экономической, политической, культурной и религиозной основе, претерпевшей значительные изменения. Но решающую роль в формировании казахской народности сыграл важный этнополитический фактор – формирование государства Казахского ханства. Оно дало мощный импульс объединительным тенденциям в этнических процессах. В данном случае совокупность последовательных действий молодого государства обеспечила достижения в историческом, этнополитическом развитии наиболее весомого результата – ускорило завершение процесса консолидации. Объединительными этническими (этногенетическими) процессами в Казахстане явились процессы, при которых происходили возникновение общезтнической основы нового этноса, существенные изменения различных компонентов формирующегося казахского народа. Образование казахской народности характеризуют общие для населения на всей территории Казахстана черты и особенности материальной и духовной культуры. Вместе с тем возник этноним и политический статус как нового этноса. Поэтому казахская народность – это исторически сложившаяся на базе общих закономерностей этносоциальная общность людей [6. с. 271]. Она характеризуется своим языком, обладает этнической территорией, известной общностью культуры, определенным уровнем хозяйственных (экономических) связей. Благодаря своей государственности казахский народ в XIV-XV вв. окончательно утверждает свою этнонациональную самобытность. В таких случаях перечисленные факторы – сопутствующие обстоятельства становятся дополнительной детерминантой в этническом объединении и формировании этнической идентификации.

Естественно, казахская народность складывалась объективно как полнокровная самобытная общность. Это было формирование его социально, духовно, политически и физически как нового целостного этноса современного типа. В этом плане следует отметить, прежде всего роль единой географической среды – основы естественной жизнедеятельности этнической общности, всех форм ее историко-культурного развития, которая является источником жизнеобеспечения народа, необходимым условием его развития. Географическая (природная) среда оказывает существенное влияние на жизнь этноса, его культуру и быт. Территория – это пространство, с которым связано возникновение и функционирование этноса. Этническая территория – важнейший фактор групповой легитимности и статуса этноса. Разумеется, что занимаемая этносом территория среда определяет его экономическую и политическую значимость. Их связь проявляется в приспособлении будущего этноса и его хозяйственной деятельности к определенным условиям региона. Казахский народ как этнический коллектив формировался в основном на обширной территории Дешт-и Кыпчак – Ак Орды и Моголистана, на которой обитал с глубокой древности [7. с. 314]. Государственная территория не оставалась постоянной, она меняла свои очертания в зависимости внешних факторов. Южный Казахстан, города и оазисы Средней и Нижней Сырдарьи, земли Западной и Центральной частей Казахстана, регион Жетысу, а также и Северный и Восточный Казахстан явились составной частью этнической территории казахского народа. Ныне перед нашим народом, субъектом состоявшегося государства – Республики Казахстан, стоят проблемы дальнейших преобразований – модернизации нации в условиях нарастающих глобального кризиса и новых внешних вызовов. В этих условиях стержнем дальнейшей консолидации народа, укрепления его единства и стабильности служит «Мәңгілік Ел» – идейно-духовная основа нации единого будущего, общая казахстанская стратегическая цель. Самая авторитетная и

высокозначимая дорога, ведущая к Мәңгілік Ел – это «Казахстан-2050».

Литература:

1. Хобсбаум Э. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм. М., 2002. С. 332–335.
2. Подробнее на эту тему см.: Бромлей Е. Этносоциальные процессы: теория, история и современность. М., 1987. С. 14.
3. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. В 5 т. – Алматы, 1997. – Т.2. – С. 291-301.
4. Левшин А. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. Ч. III. – Этнографические известия, 1992. – с. 353.
5. Асфендияров С. История Казахстана с древнейших времен. – Алма-Ата, 1991. – с. 432.
6. Тынышбаев М. История казахского народа. – Алма-Ата: Қаз. Ун-ті. – с. 441.
7. История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5-ти томах. – Алматы, 2010. – С.150-156

ӘОЖ 930.24

ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ДЕРЕКТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Маханбет С.И, Оңдасынов А.Н., Малибаев М.М.

(Қазақстан Республикасы Ұлттық Ұлан Академиясы)

Қазақстан тарихында Алтын Орда тарихының зерттелуі тарихи тұрғыда кең ауқымды маңызды мәселелердің бірі болып қала береді. Моңғолдар мен түркілердің Шығыс Еуропа елдерінің саяси, әлеуметтік және мәдени дамуына қатысты баға беруі ұзақ жылдар бойы тарихи тартысты мәселелердің біріне айналды. Осы тұста Жошы Ұлысы тарихын зерттеуде келесі саяси мәселелерге назар аударылды: мемлекеттің құрылымы, басқару жүйесі, әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері, құқық негіздері және көрші елдермен саяси-дипломатиялық қарым-қатынастары. Айта кету керек, XIII-XV ғғ. Алтын орданың империя ретіндегі тарихы отандық тарихнамада жан-

жақты зерттеліп, жүйеленбеген. Аталған мемлекет жер көлемі бойынша ортағасырлық мемлекеттердің ішінде ірісі болып табылады, оның иеліктері Азияда ғана емес, Еуропаға дейін созылды. Алтын Орданың әскери-саяси күші алыс және жақын көрші мемлекеттер үшін ұзақ уақыт бойы елеулі геосаяси фактор болып есептелінді. Алайда, осы уақытқа дейін отандық тарихнамада Алтын Орданың саяси, әлеуметтік, тұрмыстық өмірінің тарихына қатысты түрлі қарама-қайшы пікірлер орын алып келді.

Отандық тарихнамада Жошы Ұлысы тарихы туралы зерттелген көптеген еңбектер бар. Осы жылдарда тақырыпқа байланысты жаңа еңбектер де көптеп жарық көре бастады. Тәуелсіздік кезеңіндегі Жошы Ұлысы тарихнамасын екі кезеңге бөліп қарауға болады.

Бірінші кезең, 1990-2000 жылдар аралығында тарихнама. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Отан тарихының басқа өзекті мәселелерімен бірге Жошы Ұлысы тарихына деген көзқарасты өзгертуге талпыныс жасалды. Алғашқы тарихшылар легі тақырыпқа байланысты ғылыми мақалалар мен еңбектерді жариялай бастады. Сол кездегі еңбек шығарған алғашқы тарихшылардың бірі, белгілі шығыстанушы В.П. Юдин болды. Оның «Переход власти к племенным биям и неизвестной династии Тукатимуридов в Казахских степях в XIV в. (к проблеме восточных письменных источников, степной устной историографии и предыстории Казахского ханства)» [1] еңбегінің жариялануы осы тақырып бойынша отандық тарихнамаға зор серпін берді. Осы жылдарда тарихшы А.И.Исиннің «Тимур в Восточном Казахстане: план и направление похода 1389 г.»[2] атты еңбегі жарияланды. 1997 жылы М.Х. Әбусейітова «Казахстан и Центральная Азия: политические, международные и культурные связи (XV-XVII вв.)» тақырыбында докторлық диссертация қорғады [3]. Кейін М. Әбусейітова осы тақырыпты жалғастырып, ғылыми жұмысын «Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XIII - XVIII вв» [4]

монография етіп шығарды. Ең үлкен еңбек ретінде Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының шығарған жаңа академиялық 5 томдық «Қазақстан тарихы» жинағын айтуға болады. Кітаптың 2 томында Жошы Ұлысы тарихына арналған бөлімінде құрастырушылар бұрынғы кеңестік зерттеушілердің еңбектеріне көптеп сілтеме берілгені байқалады. Бұл дегеніміз, моңғол шапқыншылығының өлкенің әлеуметтік-саяси, этникалық дамуына теріс әсер етті деген кеңестік идеологиядағы тұжырымдардың көптігіне назар аударған жөн. Айтып өтуіміз керек, бірінші кезеңде жарияланған отандық зерттеушілердің еңбектерінде кеңестік тұжырымдамадан алшақтау аз болғаны байқалады. Мәселен, «Қазақ хандығы Орда Ежен ұлысының географиялық, әулеттік жағынан мұрагері болып есептеледі. Қазақтардың өздері көшпелі өзбектерден шыққан» деген пікірлер орын алды.

Екінші кезең, 2000-2020 жылдар. Алтын Орданың тарихына көзқарас өзгере бастады, халықтың ерекше қолдауымен және ғалымдардың жаңа тұжырымдарды ұсынуына байланысты тақырып мемлекеттік дәрежеге көтеріле алды. Мәселен, 2014 жылы 25 тамыз айында Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің Н.Ә.Назарбаевтың Ұлытау төрінде берген сұхбатынан кейін Жошы Ұлысы тарихының мәселесі назарға ілікті. Соған орай, зерттеушілердің қатары көбейді. Оның ішінде отандық көрнекті тарихшылар А.К. Муминов, Ж.М. Тулибаева, Т.И. Султанов, К.З. Ускенбай, А.К.Кушкумбаев, Ж.М. Сабитовтер бар [5]. Бұл кезде, жарияланған зерттеушілердің еңбектері белгілі идеологиядан тәуелсіз болуға тырысты, дерек қорларының көбейді, жан-жақты және объективті баға беруге ұмтылғаны көрінеді. Қазіргі уақытта отандық тарихшылар Қазақ хандығының Жошы Ұлысымен сабақтастығы туралы тезисті еңбектерінде келесідей негіздеді: 1) географиялық тұрғыдан алғанда Жошы Ұлысы аумағының 40% - дан астамы, Көк Орда және Ақ Орданың жартысы территориялық тұрғыдан қазіргі Қазақстанның аумағына кіреді; 2) этникалық ру-тайпалық тізімдегі Жошы

Ұлысына кірген 92 тайпадан 20-сы қазақтар құрамында өмір сүрді, қалғандары бұрынғы басқа Дешті Қыпшақ түркі халықтарының құрамында болды. Осылайша, Қазақстан тарихи, географиялық тұрғыдан да Жошы Ұлысы мұрагері болып есептеуге болады деп көзқарас орын ала бастады.

Бүгінде дереккөздердің көптігіне байланысты Алтын Орда тақырыбында зерттелген еңбектер біршама. Кеңестік кезеңде Моңғол империясының шапқыншылығының зардаптары жайлы пікірді ұстанған бір жақты көзқарастағы еңбектер де жеткілікті болды. Енді Қазақстан Республикасы ресми тәуелсіз мемлекет деп жарияланған шақтан бастап, ерте және ортағасырлардағы отандық тарихымызды баяндауға, объективті зерттеуге мүмкіндік туды. Отандық тарихнамада Алтын Орда мемлекетінің рулық тайпалық бірлестіктер мәселесі, Еуразия түркілерінің этногенез бен этникалық тарихы, моңғол дәуіріне ортақ этно-саяси тарих сияқты тақырыптар өзекті бола бастады.

Тәуелсіз Қазақстанда Алтын Орда тақырыбы тарихнамасының зерттелуі нақты түрде жолға қойыла бастады. 1990 жылдан бастап біршама зерттеушілер осы тақырыпқа белсенді түрде ғылыми жұмыстар жаза бастады. Солардың ішінде 1992 жылы жарияланған белгілі тарихшы В.П.Юдинның еңбектерін айтып кетуге болады, онда Шығыс Дешті Қыпшақ тарихының маңызды беттеріне тоқталады. Шығыстанушы ретінде шығармаларда кездесетін тарихи деректерге назар аударып, жан-жақты, толықтай зерттеді. Ғалым моңғол дәуіріне қатысты көптеген деректерді қарастырып, келесідей тұжырымға келді: «Кеңестік тарихнамадағы еңбектердің ішінде қазақ даласының тарихын хронологиялық бірегейлікпен жазылған жұмыстар жоқ» [1, 64 б.]. Қорыта келе, көптеген ғасырға созылған Жошы Ұлысы тарихын зерттеу барысында Шығыс Дешті Қыпшақ этносаяси тарихына қатысты эмпирикалық материалдарға жалпылама талдау жасалмады. Осы жылдары жарияланған еңбектердің қатарына В.Г. Кляшторный мен И.Т. Сұлтановтың «Казахстан. Летопись трех тысячелетий» жатады. Бұл кітап қазақ тарихы сақ кезеңінен бастап, Қазақ хандығының

XVIII ғасырына дейінгі тарихи оқиғалары жазылған. Еңбектің төртінші бөлімінде Алтын Орда тарихы жайлы мәліметтер кездестіруге болады. Авторлар Батый хан билігі кезінде Еуразия даласында Алтын Орда мемлекеті қуатты мемлекетке айналды деген дерек келтірді [6]. Бұл жұмыстың мақсаты ретінде ғылыми зерттеулерде орын алынған мәселелерді қарастыра отырып, осы уақытқа дейін жинақталынған дерек қорларымен ғылыми ортаны және қазақ интеллигенциясын таныстыру болып табылады. В.Г. Кляшторный мен И.Т. Султановтың пікірінше, қазақ халқы мен Орталық Азия, Еділ және Сібір аймағының туыстас халықтары тарихына қатысты біржақты тұжырымдар әлі сақтаулы қалпында қалды. Осылайша авторлар көптеген қиындықтарға қарамастан, мақсатты түрде қазақ тарихын жазуға тырысты.

1994 жылдан бастап көптомдық «Қазақстан тарихы» жазыла бастады. Соның ішінде Алтын Орда тарихына қатысты тарихи деректер кездесетін көлемді бөлімі ретінде 1997 жылы жарияланған «Қазақстан тарихы» 2-ші томын атап кеткен жөн деп санаймыз. Көптомдықтың 2 кітабын құрастырушылардың қатарында К.М. Байпақов, М.К. Қозыбаев, Б.Е.Көмеков, К.А. Пищулина сынды белді ғалымдар болды. Кітапта XIII ғасырдың ортасынан XVIII ғасырдың басына дейінгі кейінгі орта ғасыр дәуіріндегі Қазақстан тарихы баяндалады. Жазбаша деректер мен археологиялық ізденістер кешені негізінде Қазақ хандығының қалыптасуы мен дамуы, қазақ ұлтының қалыптасуы, этникалық аумақтың қалыптасуы, қазақ қоғамындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастар мәселелері, сондай-ақ Алтын Орда тарихымен байланысы қаралды. Шығыс Дешті Қыпшақ тарихын зерттеу үшін К.А.Пищулинаның еңбектері маңызды болып келеді. Кейбір зерттеу жұмыстарының нәтижелері 5 томдық «Қазақстан тарихы» жинағында орын алды. К.А. Пищулина көптомдықта Ақ Орда және Көк Орда терминдарының шығу тарихы, Шығыс Дешті Қыпшақ пен Жетісу территориясындағы Әмір Темір соғыстары, XV ғасырдың I ширегіндегі Шығыс Дешті Қыпшақ пен Жетісу

жайлы тақырыптарды қарастырды. Ерекше назарға іліккен жұмыстардың біріне «Ақ Орданың ыдырауы» атты мақаласы болып келеді [7]. Алайда, еңбекте Алтын Орда тарихына қатысты оң көзқарасты тұжырымдардың аздығы байқалады. Тарихи деректерге сүйене отырып, авторлардың көбіне әлі де кеңестік тұжырымнан алшақтамағаны көрінеді. Себебі, моңғол шапқыншылығына қатысты пікірлер, оның қазақ этносаясатына әсері жайлы тұжырымдардың көптігін байқауға болады. Сондай-ақ, көбіне Ақ Орда тарихына айрықша назар аударылғанына көз жеткізуге болады.

1997 жылы «За пределами Великой Степи» атты А.Ш.Қадырбаевтың еңбегі жарияланды. Автордың ғылыми шығармасында Алтын Орданың әскери тарихына, соның ішінде негізгі құрамы жайлы мәселелеріне көңіл бөлінді. Ол жерде түркі және моңғол тайпаларының тарихи мағынасына назар аударып отыра жазылды [8]. Қазақстанның кеңес кезіндегі академиялық тарихында Қазақ хандығы Алтын Орданың мұрагері болып табылмайтын тұжырымдама жазылған болатын. Революцияға дейінгі ресейлік тарихшылардың көпшілігі Қазақ хандығы көптеген өлшемдер бойынша Алтын Орданың «құқықтық мұрагерлерінің» бірі болғандығын мойындаған болатын. Тәуелсіздік алғаннан кейін кеңестік тарихнамадағы тұжырымдардың өзгермеді және тіпті дами бастады. 1990-2000 жылдары жарық көрген Қазақстанның академиялық тарихында осы көзқарас толығымен көрініс тауып, сақталып қалды.

XXI ғасырдың басында бұл тақырыпқа деген қызығушылық жаңа көзқараспен жазылған зерттеулерде байқала бастады. Осы кезеңде біраз еңбек жарияланған ғалымдардың ішінде А.И. Исин, М.Х. Абусейтова, Ж.М. Тулибаев, Т. Султанов [9] сынды ғалымдардың жұмыстарын атауға болады.

2000 жылы тарихшы А. Исиннің «Тимур в Восточном Казахстане: план и направление похода 1389 г.», XIII–XV ғасырлардағы Шығыс Дешті Қыпшақ мемлекетінің тарихи мәселелерін зерттеген еңбегі жарық көрді. Алғаш рет Ақ Орданың саяси тарихы құрылу кезеңінен бастап құлау мерзіміне

дейін зерттеліп, Әмір Темір шапқыншылық жорықтарының тарихи барысы сипатталады [2]. А.И. Исин қазіргі Ақ Орда тарихнамасының негізгі үрдістерін айқындады. Кейінгі орта ғасыр уақытының тарихи көздерімен жұмыс істейтін А.Исин авторлардың хроника жасаған әртүрлі ақпараттарына, тақырыптарды жариялаудың қалыптасқан пікірлеріне ғана емес, сонымен қатар белгілі бір оқиғалардың қасақана бұрмалануы мен үндемеуіне байланысты өзіндік ғылыми тұжырымдарымен бөлісті. Сондай-ақ белгілі бір саяси негізі бар генеалогиялық бұрмаланулар бар деп санайды.

2001 жылы З. Қинаятұлының «Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары: IX–XII ғасырлар» еңбегі жарияланды [9]. Бұл еңбектің ерекшелігі, зерттеу барысында араб-парсы деректері, Рашид ад-Дин, Марко Поло, Плано Карпинидың еңбектері кеңінен пайдаланылды. Мысалы, Батый ханның билік еткен жылдары жайлы маңызды мәліметтер келтірілген. Алайда, бұл қазақ тарихына қысқаша шолу ретінде саналады.

Осы жылы М.Х. Абусейитованың «Тарих'-и Джахангушай» Джувайни как источник по истории Казахстана» [4] жұмысы жарыққа шықты. Еңбекте автор ортағасырлық деректерді пайдалана отырып, моңғол кезеңі бойынша маңызды тұстарды аша білді. Бұл деректердің теориялық маңызы отандық деректік зерттеулерде ерекше жоғары болып табылады. Шығыс жазба деректерінен анықталынған жаңа мәліметтер Жошы Ұлысы тарихына қатысты жаңа мәліметтермен бөлісті. М.Х. Абусейитованың еңбектерінде ғылыми айналымға енгізудің маңызы жаңа мәліметтер шығыс жазба дереккөздері Жошы Ұлысы тарихының зерттелмеген жақтарын қарастыру болып табылады.

Қорыта айтқанда, жоғарыда келтірілген еңбектерде Алтын Орда тарихын жазуда ортағасырлық дерек көздерін жан-жақты пайдаланылғаны көрінеді. Оның басты себебі мемлекет тарапынан ұйымдастырылған 2004 жылы «Мәдени Мұра» бағдарламасымен байланысты болып келеді.

«Мәдени Мұра» бағдарламасы аясында Армения елінен келген архив құжаттарында «Алтын Орда» тарихына қатысты деректерді кездестіруге болады. Мәселен, «Из истории Вардана. Армянские источники о монголах. Извлечение из рукописей 1985 г.», «Степанян Грач. Борьба армянского народа против татаро-монгольского ига – Ереван, издательство академии наук Армянской ССР, 1990» сынды құжаттар әкелінді

Себебі, 2019 жылы Алтын Орданың құрылғанына 750 жылдық мерейтой жоспарлануымен отандық тарихнамада үлкен талқылаулар болды. Әлбетте, Еуразияның көптеген халықтары үшін Алтын Орда мен оның саяси мұрагерлері тарихта белгілі бір орынға ие болды. Тарихи деректерге сүйенсек, билік етуші қазақ хандары Алтын Орда ұрпақтары болып есептелінді, оның сол қанаты Сырдария бойындағы Сығанақ орталығы болды, қазақтардың арғы тегі сол мемлекеттің әскери билік қызметін атқарды. Шындығына келгенде, қазақ тарихы тікелей Алтын Орда тарихымен байланысты болып келеді. Сол себепті отандық зерттеушілер осы тақырып айналасуы өте орынды. Сондай-ақ, бүгінгі таңда Жошы империясы тарихын зерттеуде бірегей тұжырымдамалық парадигма жоқ. Егер кезінде біз бірегей «тарихты материалдық түсінік» негізінде қарастырсақ, қазір жаңа теориялық идеялар мен принциптердің вакуумы пайда болды.

Жалпы, қазіргі отандық тарихнамада зерттеу нысаны өркениетті – мәдени бағытқа негізделеді, себебі, Жошы Ұлысы тарихында мәдениетті зерттеу байланыстырушы тақырыптың бірі болып есептеледі. Жошы Ұлысы тарихы әрдайым тарих мамандарының, біздің елімізде, шет елде де қоғам назарындағы тақырыптардың бірі болып табылады. Қазіргі Қазақстанның символикалық ата-бабасы ретінде Жошы Ұлысын таңдау Қазақстандағы халықтың түрлі топтары үшін тиімді. Қазақстан қоғамының ұлттық-патриоттық бөлігі ретінде Жошы Ұлысы ұлттық мақтаныштың нақты негізіне айналады. Бұл ретте Қазақстанның ортағасырлық тарихының ұсынылып отырған «Қазақстан Алтын Орданың (Жошы ұлысының) мұрагері» деген

жаңа тұжырымдамасы теңдессіз бұрын болған парадигмасынан гөрі ғылыми дәрежесі жоғары. Болашақта, отандық зерттеушілердің тарапынан бұл жұмыс әлі де жалғасын табады деген үміттеміз.

Әдебиет:

1. Юдин В.П. Переход власти к племенным биям и неизвестной династии Тукатимуридов в Казахских степях в XIV в. (к проблеме восточных письменных источников, степной устной историографии и предыстории Казахского ханства) / В.П. Юдин. – Алматы: Ғылым, 1992. – 125 б.
2. Исин А. Тимур в Восточном Казахстане: план и направление похода 1389 г. // Отан тарихы. – 2000. – №1–2. – б. 124–128.
3. Абусейтова, М.Х. Казахстан и Центральная Азия: политические, международные и культурные связи (XV–XVII вв.): дис. док. ист. наук. – Алматы, 1997. – 312 б.
4. Абусейтова М.Х. Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XIII - XVIII вв. / М.Х. Абусейтова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 325 б.
5. Муминов А.К. Золотоордынская историография: вклад и потенциал историко-биографической литературы // Золотоордынское обозрение. –2014. – № 1(3). – 79-100 б.
6. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан: летопись трех тысячелетий. – Алма-Ата: Рауан, 1992. – 378 с. Мингулов Н.Н., Пищулина К.А. Ак-Орда в XIV веке // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). – 1997. – Т. 2. – 624 б.
7. Кадырбаев А.Ш. За пределами Великой Степи / А.Ш. Кадырбаев. – Алматы: Демеу, 1997. – 200 б.
8. Исин А. Тимур в Восточном Казахстане: план и направление похода 1389 г. // Отан тарихы. – 2000. – №1–2. – б. 124–128.
9. Қинаятұлы З. Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары: IX–XII ғасырлар. – Астана: Елорда, 2001. – б. 208.

**АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ПЕТРОПАВЛОВСКА.
ТЕОРИЯ РЕСТАВРАЦИИ, МЕТОДЫ И ПРОБЛЕМЫ
ВОССТАНОВЛЕНИЯ**

Моргунова А.С., Беленкова Н.Ю., Рамазанова А.Е.
(КГУ «Первый городской общеобразовательный IT-лицей»)

Памятники культуры всегда являлись визитной карточкой, примечательной чертой того города, который посещаете. Как приятно побывать в том месте, где сохраняется история. Фраза "там есть старый город/исторический центр" всегда даст положительно-снихождительный оттенок впечатлению от поездки, а жителям города предоставляет возможность замечать в повседневных декорациях нечто новое и прекрасное. Помимо эстетической составляющей, старые здания и дома - прямое свидетельство проявления той или иной эпохи на временной ленте истории города. Видя средневековые мечети или имперские дома, отдаем отчет в том, какой период смогло застать это место. В таких постройках живет история настолько хрупкая, что если подобные здания не будут поддерживаться, может уйти и уникальное прошлое. Поэтому вопрос о сохранении памятников культуры базируется и на нравственно-духовной почве. С практической точки зрения старые постройки менее комфортабельные для каких-либо целей, нежели, скажем, новые офисы: в них не поставишь новые окна, не проведешь иную модернизацию, так как это может нарушить искомый облик здания. Добавьте к этому необходимость в периодической реставрации. Крупные и «культурные» города могут позволить тратить на это средства из бюджета. Насколько выгодно заниматься охраной памятников культуры властям небольших провинциальных городов, когда бюджетные деньги можно потратить для более важных задач по благоустройству города, к примеру, на

строительство новой школы или больницы? Цель данной работы в том, чтобы показать значимость уникального архитектурного наследия города Петропавловска и возможности областного бюджета в поддержании культурных исторических объектов.

Задачи исследования: 1) изучить вопрос развития торговых отношений на территории Северо-Казахстанской области; 2) составить предварительные сметы реставрационных работ, выбранных купеческих домов; 3) доказать экономическую эффективность предложенных смет для областного бюджета, возможность сохранения культурного наследия без «больших денег».

Гипотеза исследования: привлечение внимания властей и предпринимателей Северо-Казахстанской области к проблеме реставрации архитектурных объектов города Петропавловска будет способствовать сохранению культурного наследия малой родины.

Петропавловск хорошо подходит под характеристику «купеческого». Здесь сохранились старинные постройки, отсылающие к «купеческому» периоду. К времени, когда территория Казахстана была в составе имперской России, и на эти земли переселялось много русских, начиная с крестьян, которым предоставлялись льготы, заканчивая купцами, которые видели в этом месте перспективы развития для своих амбиций. Регион начинал преуспевать в экономическом плане. К нему все больше и больше присматривались: подключались как сами жители поселения, так и русские купцы, которые приезжали в город и создавали конкурентноспособную среду. Люди оставались в поселении и своим пребыванием создавали облик нового Петропавловска. Прибыв издалека, они привезли с собой не только желание преуспеть, но и модель провинциального города Российской империи.

В то время многие здания строились по одному и тому же шаблону: постройки составляли 2-3 этажа: на первом были организованы торговые точки (магазины), на втором-третьем размещался сам купец со своей семьей и слугами. У дома всегда

имелся внутренний дворик и 1-2 дополнительные незначительные постройки, служившие складами и офисами. Если купец-татарин, то у дома было 2 лестницы и входа: мужской и женский. Существовала даже особая «купеческая кладка», для которой применяли красный фигурный кирпич. Дома украшали металлические ажурные решетки, консоли и парапеты, иногда применяли скульптурные элементы, наподобие лепнины.

Хорошим примером здания купеческого периода является дом Княгиничевых, расположенный на главной улице современного Петропавловска. Он был построен на средства братьев Княгиничевых и функционировал в предпринимательских целях. Сами братья жили в отдельном доме. Здесь торговали москательными, аптекарскими, канцелярскими и прочими товарами, располагались лавки разных купцов. Это здание - наглядный пример исторической планировки провинциального купеческого города торгового назначения.

Другое торговое здание совсем не уступает дому братьев и соседствует с ним – дом купца Черемисинова, председателя городской управы. Он известен тем, что сумел подписать контракт с немецкой торговой маркой «Зингер и Ко». Здание легко узнать: розово-белое оформление с лепнинами, пилястрами и скульптурными головами в убранстве являет собой достойное украшение главной улицы.

Каждый петропавловец слышал о «Доме невесты». Этот дом чуть ли не самое известное здание купеческого периода с примечательным архитектурным ансамблем. Стилистически в убранстве смешались элементы позднего барокко и модерна. Симметрия композиции главного фасада придает дому строгость. Оформление дома богато: начиная с пилястр и лепнины, заканчивая «окнами-солнцами» и возвышающимся шпилем в центре. Здание привлекает не только внешним видом, но и красивой легендой, прочно поселившейся в стенах этого дома.

В новом (на тот момент) городе Петропавловске жил купец Янгуразов, как и многие, занимавшийся торговлей. В один момент возникла необходимость предпринимателя в поездке в Петербург по причине разрешения дел, касавшихся его бизнеса. Пробыв в столице некоторое время, встретил и влюбился там в красавицу. Однако девушка поставила условие своему возлюбленному: чтобы он отстроил точно такой же дом в своем городе, в котором она жила в г. Петербурге. Купец был готов исполнить её обещание и специально для этого пригласил итальянского мастера. По поводу конца сказания есть разные варианты. Согласно первой версии, свадьба так и не состоялась по причине смерти купца, а вторая гласит: свадьба сыграна, но либо они жили долго и счастливо и в процветании, либо обеднели как следствие больших трат на строительство дома. Сейчас сложно определить, как именно закончилась эта история, да и была ли она в действительности. Но когда проходишь рядом него, поглядывая на белые лепнины и желтые стены, невольно ассоциируешь это место с легендой.

Есть ещё один дом с тайной в современном Петропавловске. Бытует мнение, что одно из зданий местного краеведческого музея было построено не купцом, а купчихой Маврой Филипповной Стреловой, что подтверждают некоторые сохранившиеся документы того времени. М.Ф. Стрелова была вдовой мещанина и купеческой дочерью, открыла в городе Петропавловске первые аптекарские, парфюмерные магазины. Она также торговала железно-скобяными и москательными товарами. Её дело процветало. Она принимала участие и в благотворительной, общественной деятельности. Касательно владельца второго здания музея, коммерсанта Т.Л. Аркеля, информации практически нет. По воспоминаниям одного из петропавловцев, купец Т. Аркель начинал свое дело (портняжество) в маленьком домике на одну комнату. Спустя 20 лет сумел отстроить на главной улице большой двухэтажный дом, в котором располагались магазин готового платья, мастерская и квартира. Оба особняка довольно схожи внешне:

Г-образная форма в плане, построены из обожженного кирпича, кровельное железо на крышах, декоративная кирпичная кладка. Помимо главных зданий, в комплекс музея входят бывшие складские помещения, сейчас являющиеся фондохранилищами и библиотеками, представляя частный тип закрытой застройки. Между двумя зданиями есть въезд во внутренний двор, представленный арочными воротами с опорой на укрепленные столбы шестигранной формы. Весь комплекс зданий-памятников занимает площадь свыше 2,7 тыс. кв.м. На его примере рассмотрим процесс и потребности реставрации.

За зданиями следили во все времена, однако осознание архитектурной ценности происходит ближе к XVII - XVIII вв., когда появляются первые профессиональные школы. К середине XX в. была принята международная «Венецианская хартия по вопросам сохранения и реставрации памятников и достопримечательных мест», в которой прописывались главные цели, профессиональные стандарты и критерии реставрации. Реставрация в целом предполагает: 1) восстановление первоначального вида здания; 2) сохранение объекта в максимально возможной подлинности и неприкосновенности; 3) нахождение и согласование историко-культурных ценностей объекта.

Реставрация - комплексный вид работ, который должен быть научно обоснован. Перед началом работ проводят ряд исследований по изучению памятника, сохранившихся документов, архивов, а также архитектурно-технических изысканий. Далее создаются проекты, по которым и ведется восстановление, однако они могут меняться. Сами же работы делятся на ремонт и консервацию. Ремонтные работы проводятся для сохранения и поддержания функциональности и внешнего вида здания, не затрагивая его отличительных подлинных особенностей. Обычно это покраска стен, смена кровельных покрытий и т.п.

Сам характер реставрации можно разделить на два типа: фрагментарная и целостная. Фрагментарная реставрация

восстанавливает часть здания, оставляя временные дополнения. Целостная реставрация концентрируется на воссоздании первоначального облика во всей его полноте исполнения. Может проводиться раскрытие - процесс удаления напластований, не принадлежащих к авторскому замыслу. Если и допустимы дополнения, то они должны быть обоснованы документально, как пример Петергоф.

Реставрация – одна из немногих сфер, где правило «клиент всегда прав» не может быть применимо. Многие подобные работы проводятся только с разрешения государственных органов, так как многие объекты находятся либо под охраной региональных ведомств, либо государства.

Как проводится реставрация? Процесс реконструкции и восстановления здания начинается с составления сметы и проекта. Смета – план предстоящих расходов, нужных на осуществление какой-либо деятельности. Она создается специально для того, чтобы точно иметь представление о размерах выделяемых из бюджета средств для закупки материалов, восстановления предметов декора и др. В сопровождение к смете предоставляется проект конечного варианта внешнего облика здания. К проекту отношение тщательное, так как по его «образу и подобию» будут проводиться дальнейшие работы.

Все это необходимо не только для организации реставрации, но и для выделения средств на данный вид работ. Смета и проект по предварительной заявке предоставляются маслихату области, например, Северо-Казахстанской, на рассмотрение и от его решения зависит проводить работы или нет. Орган выделяет бюджет на реставрацию самого памятника, а складские и прочие помещения, принадлежащие архитектурному комплексу, ремонтируются за счет собственника.

Как упоминалось ранее, смета и проект корректируются во время проведения реставрационных работ. Тем не менее, вся работа движется строго по намеченному плану с целью

максимально привести вид здания в соответствие с исторической данностью. Стоит отметить, что всей реставрацией занимается строительная фирма, имеющая специальную лицензию на проведение подобных мероприятий.

В нашем случае все производимые вычисления и данные *относительны*. Нам не удалось выяснить исходных цифр для более точных результатов. На начальном этапе реставрации строительная фирма сама производит замеры здания, на основе которых составляет смету. Для настоящего проекта замеры делались эмпирическим путем.

Дальше идут работы в зависимости от поставленных целей. Нами составлены сметы на три типа реставрации на примере отдельно взятого особняка М.Ф. Стреловой комплекса Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея:

№	Вид работы	Сумма (в тенге)
1	Покраска фасада здания	989 287
2	Покраска + реставрация кирпичной кладки	5 731 422
3	Покраска + реставрация кирпичной кладки + монтажные работы на кровлю и окна	12 235 580

Для расчета стоимости услуг брали необходимую квадратуру и умножали на среднюю цену за квадратный метр в городе Петропавловке. Касательно материалов, узнавали их расход на квадратный метр, умножали на нужную площадь, а затем снова умножали, но теперь на среднюю стоимость. Образец смет на все три типа реставрации выглядит имеет следующий вид.

Таким образом, осуществив предварительные расчеты понимаем, что сохранение архитектурного наследия Северо-Казахстанской области предполагает незначительные для областного бюджета суммы. Но даже если предположить, что

бюджет области имеет финансовые трудности, то данную задачу, на наш взгляд, легко решить с помощью Палаты предпринимателей Северо-Казахстанской области. Меценатство – один из современных способов сохранения культурного наследия.

Еще в древности властители прекрасно осознавали влияние монументальных сооружений на сознание людей. Своим величием памятники дают эмоциональный заряд, внушают уважение к истории страны, помогают сохранять значимое прошлое. Они призваны воспитывать в гражданах чувство гордости за предков. К примеру, пройдет совсем немного времени и не останется в живых очевидцев Великой Отечественной войны. Наличие же памятника, который рассказывает о подвиге советского солдата, позволит потомкам не забывать об этих годах. Между памятниками и обществом существует невидимая связь. Историко-культурная среда, частью которой являются памятники, оказывают влияние на формирование мировоззрения каждого жителя. Кроме этого, памятники истории и культуры являются информацией, которая нужна для прогнозирования будущих процессов. В архитектурном плане памятники помогают организовывать территорию, исполняют роль визуального центра общественного пространства. С точки зрения экономики, реставрация зданий не предполагает больших затрат для областного бюджета, что делает возможность сохранения культурного наследия более реальным. Для объективного понимания культурных и исторических процессов в обществе важно сохранять памятники, они не дают человечеству забыть о самых важных вехах истории.

МАМЛЮТКА ҚАЛАСЫНЫҢ ТАРИХЫ

Муканова Д.А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Солтүстік Қазақстан облысының Мамлют ауданының әкімшілік орталығы болып келетін, татар ұлт-өкілдерінің бастауымен құрылған Мамлютка қаласының тарихы өте тереңде жатыр. Ол Петропавл қаласы бойынша батысқа қарай 40 км жерде орналасып, табиғат зонасы орманды дала болып келетін аймақ. XVIII ғасырда кішігірім ауыл ретінде құрылып бастаған қаланың қазіргі кезде осындай дәрежеге жететіні таң қаларлық болып табылады. Ол бірнеше даму кезендерінен өткен, ауыл дәрежесінен қала және ауданның әкімшілік орталығы болуы бұл бір жетістік. Мамлютка ауылы аудан орталығы болып 1932 жылы белгіленсе, 1940 жылы жұмысшы кенттер санатына жатқызылды. Ал 1969 жылы аудандық деңгейдегі қала мәртебесін алған болатын.

XVIII ғасырдың екінші ширегі Қазақстан жерінің солтүстік бөлігінің Ресейдің құрамына кірумен өтті. Осы уақытта патша өкіметі қарапайым халықты қанау және қысым көрсету мақсатында Ресейдің орталық және шеткі провинцияларында қатыгез саясат жүргізді, нәтижесінде жүздеген мың кедей шаруалар жерсіз қалып, аштыққа ұшыраған еді. Ал бұл жағдайды пайдаланған ірі жер иелері қарапайым халықтың жерлерін өз пайдасына қолдану мақсатында өзара бөліп алған болатын. Ауыр қысым мен қанауға орыс емес халықтар, яғни, Тюмень округінің татарлары шыдай алмай өз жерлерінен кетіп, жаңа өлке іздеуге мойынсұнады. Сол кезде татарлардың атынан бастап шыққан Тюмень округінің шаруасы Мамлют Вальгузин есімді тұлға жаңа жер мен еркіндік мақсатында сапарға аттанады.

Мавлют пен оның отбасының жолы ұзаққа созылады, алайда олар көп ұзамай кең байтақ қара жерге тап болады, бұл Солтүстік Қазақстанның тұщы сулары жайылған жерлер еді. Осы жерде қарт Мавлют болашақ татар қонысының негізін қалап, алғашқы кішігірім блиндаж (жермен жабылған тұрғын үйлер) үйлерін тұрғыза бастайды. Осылайша 1786 жылы Мавлютово ауылының негізі қаланады. Мавлютке оның үш ұлы Абубакир, Усман және Юмаш көп көмегін тигізеді. Негізгі тұщы сулары, өзен-көлдері бар жерді таңдауы, олардың балықшылықпен айналысуына негіз болады.

Мавлют бұл уақытта 61 жаста еді. Кейін ол негізін қалаған ауылға Қазан, Вахитов, Боязитов, Окунев және Ресейдің басқа жерлерінің тұрғындары өз еркілерімен қоныс аударуды бастайды. Татар ұлттары бұл жерлерде бақытты әрі бостандықта өмір сүруге үміттенеді, алайда көп ұзамай олар Ресей өлкесінен патша шенеуніктері, несие берушілер, саудагерлер мен діни қызметкерлердің қоныстанатынын аңғармайды. Алғашқы қоныс аударушылар қоныстанып үлгермей жатып, патша үкіметі жаңа жұмыс қолдарын жіберіп, елді мекенге Ресейдің ішкі провинцияларынан 100 жанды қоныстандырды, содан кейін 7 тұтқын мен 47 адамды жұмысқа қабылдау есебінен жеткізеді. Ревизия 1792 жыл бойынша 27 елді мекенді тіркейді, соның ішінде татарлардың қонысы Мавлютово да болады. Кейін бұл жерде тек 176 адамнан тұратын ер адамдар ғана тұрақтайды, яғни XVIII ғасырдың аяғында орын алған жайт еді. Ал 1905 жылға қарай ауылдық жерде 154 адам болып, ауыл тұрғындарын жалпы 200-ге жуық деп есептеген болатын.

Шалғын жерлерде мал табындары жайылып, егіс алқаптары ауылдық тұрғындарды қорекпен қамтамасыз ететіндей жағдайда болады, бірақ патша өкіметінің әсерінен адамдар өз еңбегімен тапқан нандарының тек кішкентай үлестерін ғана алып отырады.

Сонымен қатар, ауылда әйелдердің қоғамдағы рөлін түсіріп, оларға қысым жасалынып, таңдауға деген құқығы болмайды. Мысалы, олар жабайы әдет-ғұрыптарды

ұйымдастыра бастайды. Осылайша, 17 жастағы Рабиг Ямлиханова деген қызды 55 жастағы Мұхамедшин деген бай адамға үйлендіреді. Ал мұқтаждық пен қысымшылық ер адамдарды қалаға - теміржолға ақша іздеуге, бай кулактарға жұмысшы болып жалдануға мәжбүр етеді. Сондықтан олар жақсы өмір сүруден алыс болды. Әйелдер жұмысқа қабылданбады. Сонымен, теміржолда үнемі жазуы бар белгі ілулі тұрды: «Біз әйелдерді жұмысқа қабылдамаймыз». Кейін Закирья Хусаинов пен Абдула Муртазиннің жергілікті жанармай құю бекеттері қоныстанушылардың еңбегінен пайда тауып, өздерінің сәнді сарайларын қалпына келтіріп, көптеген мал табындарын іске қосты.

Солтүстік Қазақстан және Мамлютканың іргелес аудандарында ауа райы өте қолайлы және жер бедері алуан түрлі болып келді. Бұл туралы 1897 жылы 13 ақпанда Шушенское ауылына жер аударылған жас Ленин анасы Мария Александровна «Мен жаңа ғана жүріп өткен Батыс Сібір жолының айналасы таңқаларлық монотонды. Жаланап, саңырау дала, қар мен аспан - осылай үш күн бойы болды» деп айтып кеткен болатын [3]. Ал Батыс Сібірдің генерал-губернаторы Дюгамель өзінің баяндамасында Санкт-Петербургке оқиғаны былай хабарлаған болатын: «Мен бірнеше рет дала бойымен жүріп өттім және ең қолайлы жағдайлар мен сәнді жайылымдар кездесетін жерлерде бұл дала егіншілікке жарамайды және әрқашан тек көшпелі тұтқындармен қоныстанады деп ойлаймын» деген [3]. Сонда екі тұлғаның айтқан пікірлері ұқсас болып келеді.

1917 жылғы Қазан төңкерісі біздің өлкеміздің тарихына жаңа бет ашты. Қазан Мамлюткаға жаңа өмір әкелді. Ауыл кеңейе бастады және көп ұзамай құрылысы 1896 жылы басталған жергілікті теміржолдағы құрылыстарға қосылды.

Ленин көшесінде №70 үйде кент негізін қалаушының немересі және осы жерде ұйымдастырылған «Қызыл байрақ» ауыл шаруашылығы артелінің бірінші төрағасы Мурадым Мамлютов тұрды. Ол қызықты естеліктер қалдырды:

«Станцияның жанында, қазіргі Ленин мен Победа көшелерінің шекарасында орыстар тұратын 40-қа жуық аула болды. Содан кейін – екі көшесі бар 100-120 аула татар ауылы орналасқан. Орыс ауылында да, татар ауылында да жер-үйлер болды. Жақсы үйлерде ең ауқатты отбасылар тұрды – олар Мазуровтар, Варшава, Слынько, ал ауылда - Абдугазиндер мен Мамлютовтар үйлері орналасты. Екі ауылдың арасында қайың тоғайы мен тальникке толы батпақ болды. Азаматтық соғыс кезінде тоғай жойылды, ал 1935-1937 жылдары батпақта шымтезек жұмыстары жүргізілді» [3].

Транссібір магистралі, Петропавл станциясы арқылы күн сайын Қиыр Шығысқа қарай жақсы қаруланған Чехословакия әскерлерінің пойыздары жүрді. Омбыға қарай олар қарусызданбай, кедергісіз өткізілді. Чехтерді қарусыздануға мәжбүрлейтін ешкім болмады. Жергілікті қарулы күштер аз, әлсіз қаруланған және нашар дайындалған қызыл гвардия отрядтарын құрады. Олардың жауынгерлік қабілеті өте төмен болды. Сондықтан Чехословак тарапынан Кеңес өкіметінің қаупі арта бастады және 1918 жылы Петропавлда әскери төңкеріс болды. Көтерілісшілер басып алған Солтүстік Қазақстанда ақ гвардияшылар революцияға дейінгі ескі тәртіпті қалпына келтірді. Қазан төңкерісі барысында Омбы ақ гвардияның астанасы, ал Петропавл – оның әскери казармасы болды. Кеңес өкіметі мұнда бірнеше ай ғана өмір сүрді және әлі де күшеймеген еді.

Ақ армияға жұмылдыру халықтың наразылығын тудыра түседі. Жұмысшылар мен шаруалар соғыстың бөтен мақсаттарын қабылдамады және ақ армия қатарына қосылуға қарсы болды. Жұмылдыру оңай болған жоқ. Жұмылдырылғандардың жаппай панасы болды, ал шақырылғандардың арасында қашқындар да болды. Бұған жауап ретінде үкімет жазалаушы отрядтар құра бастады.

Кедей халық бақытсыз болды. Өзінің әлеуметтік табиғаты бойынша ол қызыл да, ақ та «аспан маннасына» үміттенбеді. Орта деңгейдегі адам да наразы болды. Ақ билік

одан 7 теріні алып тастады: әскерге шақырылушылар, жылқылар, нан, мал, ет, салықтар, алымдар мен міндеттер. Көптеген кулактар да наразы болды, себебі көптеген алымдар оларды айналып өтпеді. Ауылдардағы жағдай күрт шиеленісе түсті және ауыл тұрғындары күреске тартыла бастады. Мамлют жерінде Щучьеде қатты толқулар орын алды. Колчаковтың артқы жағы барған сайын сенімсіз бола бастады.

1919 жылдың ыстық тамызы келгенде, шаруалардың азабы басталды. Ауылдарда, оның ішінде Мамлютқада да жартылай сыбырлап, қызылдар ақтарды ұрып жатыр деген қауесет еркін тарады. Осыны естіген Колчак барлығын тексеруге өзі аттанды, қызылдар шынымен де жүрген еді. Қызыл Армияның Батыс Сібір мен Солтүстік Қазақстанның бір бөлігін азат ету жөніндегі шайқас қимылдары Петропавл операциясы атымен азаматтық соғыс тарихына енді. Ол 1919 жылдың 20 тамызы мен 3 қарашасы аралығында өтті. Операцияның орындаушысы қызыл әскерлердің дарынды қолбасшысы М.Н. Тухачевский басқарған 5-ші армия болды.

Мамлютқа ауылының жекелеген көрнекті адамдарының өмір тарихы осы тарихи оқиғамен байланысты болып келеді. Олар бірнеше беттерде ғана ұсынылады. Бірақ бұл беттер қатты томдарға қарағанда әлдеқайда қымбат, өйткені мұндай адамдардың өмірі болашақ үшін маңызды болды.

Шаймерден Бектұрғанов. Мамлютқа ауылында қызмет етіп, көркейтуге қатысқан тұлғалардың бірі Шаймерден Бектұрғанов болды. Ол 1896 жылы 1 қыркүйекте Мамлютқа ауылында теміржолшының отбасында дүниеге келген. Сол кездегі Мамлюттегі ең ғалым адам тек жергілікті молда болды, сондықтан Шаймерден болыс орталығының бастауыш мектебіне – Белое ауылына оқуға түсті. Кейін 1915 жылы Шаймерден әскери қызметке шақырылды. 1917 жылғы идеялармен шабыттанған Шаймерден большевик майданынан оралды. Жауынгерлермен әңгімелесуде ол жаңа өмір келгенін, ол үшін күресу және қорғау керек екенін айтады. 1918 жылдың күзінде билік оны тұтқындап, Есіл уездік қаласына түрмеге жіберді.

1919 жылы сәуірде Шаймерден қашып үлгеріп, қызылдар келгенге дейін Петропавл маңында ақ гвардияшылардың жазалаушы топтарына шабуыл жасаған партизандар отрядында соғысады.

Кеңес өкіметі қалпына келтірілгеннен кейін Мамлютка тұрғындары оны ауылдық Кеңестің төрағасы етіп сайлайды. 1920 жылы Ш. Бектұрғанов Ишимский УКОМ большевиктер партиясына қабылданып, оның бастамасы бойынша Мамлюткада 7 адамнан тұратын ұяшық, уездегі алғашқы ауылдық партиялық ұяшықтардың бірі ұйымдастырылады. Кейін жас коммунистер оны хатшы етіп сайлайды.

Коммунистер мен Солтүстік Қазақстанның барлық жұмысшылары үшін күрделі сынақ кезеңі 1921 жылдың қыс айынан бастау алып, Батыс Сібірдің Социалистік революционерлері ұйымдастырған бүлікке жалғасады. Бектұрғанов осы жылы көтерілісті басуға қатысқан ауылдық партиялықтардың коммунистік отрядын ұйымдастырады.

Партячка хатшысы қызметін жалғастыра отырып, Бектұрғанов Петропавлдағы партияның болыстық комитеттері хатшыларының курстарында оқиды. Осы білімін ол 20-шы жылдары ауылдарды кеңестендіру жүріп жатқан кезеңде қолданады. Кеңестерді бөтен элементтерден тазарту қажет болғандықтан, ол кеңестердің жұмысын, олардың қажеттіліктерін жақсы біліп, үлкен көмегін тигізеді.

Бектұрғанов партия жұмысында партия кадрларын даярлауға ерекше көңіл бөледі. Адамдармен тығыз қарым-қатынаста ол коммунистердің жеке қабілеттерін зерттеп, кеңестік, экономикалық, кәсіподақ органдарына жетіспейтін кадрларды тандап, олардың аппараттарын адал адамдармен нығайтқан болатын. Көп ұзамай Бектұрғанов жаңа лауазымға тағайындалады – Шымкенттегі Сырдария губкомының ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі қызметін атқарып, содан кейін партия Қазрайкомының инструкторы болып, Адаевский және кейін Қарқаралы аудандық партия комитеттерінің бірінші хатшысы қызметін атқарады. Ш. Бектұрғановтың Петропавлда

жұмыс істеген кездегі қасиеттері оның болашақта адамдармен жұмыс жасаудың сипаттамасына айналды.

Оның өмірі 1938 жылы қайғылы түрде аяқталады, яғни ол жала жабу мен заңсыздықтың құрбаны болады. Бектұрғановпен бірге әйелі, жақын әрі адал досы және көмекшісі қайтыс болады. Қазіргі кезде Мамлютка қаласындағы көшеге Бектұрғановтың есімі берілген.

Медицина саласы. 1917 жылға дейін Мамлют ауданының аумағында (қазіргі шекарада) медициналық мекемелер болған жоқ. Сол себепті Мамлютка мен оның жанындағы ауылдардың тұрғындары емшілерге, сыбырлаушылар мен попаларға жүгінуге мәжбүр болған. Олар өз нұсқаулары мен кеңестерін беріп, барынша көмек қолын созған болатын. Мысалы, Покровка ауылында қарт Севостьян Сербин өмір сүрген. Оған ауру адамдар көмек алуға үміттеніп, тіпті басқа ауылдардан да келген болатын. Басқа қызмет көрсететін жер болмады. Ең тиімді жағдайда Петропавлға медициналық көмекке жүгінуге болатын еді.

«1929 жылы Мамлюткада Жеңіс көшесінде Денсаулық сақтау пункті ашылды, онда науқастарды қабылдауды бір ғана медицина қызметкері - фельдшер Денисенко жүргізді» - деп еске алады Н.П.Кашеев [3]. Сол жылы дәріхана ашылған. Дәл сол кезде Мамлютка аудан орталығы Петропавл қаласында орналасқан Еңбек ауданына кірген еді.

«Аурухана 1933 жылы Мамлюткада ашылды деп, аурухана құрылған күннен бастап сол жерде жұмыс істеген бұрынғы санитар Анастасия Ефимовна Чекулаева есіне алады, алғашқы науқас сабанға қойылды. Кейінірек сабан төсеніштері бар 5 топчан жеткізілді. Бастапқыда ауруханада тек бір акушерка мен бір медбике жұмыс істеді. Аурухана қазір полиция орналасқан жерде орналасқан үйдің бір бөлмесіне орналастырылды» [3].

Аурухана көлемі 1938 жылға қарай кеңейіп, Гагарин көшесінде 25 төсектік екі ағаш бөлмеде орналасқан болатын. Бір бөлме стационар болып, онда 3 палата орналасқан – екеуі

ересектер мен балаларға арналған жалпы терапия болса, үшіншісі – перзентхана болатын. Екінші бөлмеде инфекциялық бөлім жұмыс істеді. 1940 жылға қарай науқастарға 2 дәрігер қызмет көрсетіп, жедел жәрдем қызметі бөлінді. Осы жылы санитарлық-эпидемиологиялық станция ашылды.

Бастауыш мектеп ғимараты 1922 жылы вокзал маңындағы аялдама теміржол шпалдарынан салынды. Онда татарлар мен орыстардың балалары білім алды. Мектепті өте тәжірибелі педагог және өз ісінің маманы Александр Михайлович Семухин басқарды. Содан кейін ол Мамлюткадан Мәскеуге кетті.

1924 жылы Мамлюткада пионер ұйымы құрылып, оны ауданның алғашқы комсомолдарының бірі – мұғалім Марфа Федоровна Алексеенко басқарған еді. 1926 жылы татар ауылында жаңа мектеп ғимараты салына бастайды. Қазіргі кезде бұл ғимарат барлық жағынан үйлермен қоршалған, ал бұрын ол үйден 500-1000 метр қашықтықта жалғыз тұрған болатын. Мектеп өте ақылды адам мен тамаша педагог Әміровтың бастамасымен салынды. Кейінірек бұл ғимаратта шаруа жастарының жеті жылдық мектебі ашылып, ұзақ жылдар бойы бұл ғимаратта аудандық білім бөлімі қызмет атқарды.

Халықтық білім. Білім деңгейі басқа ауылдық жерлерден кем деңгейде болмады. Орта мектептер жұмыс істеді. Мамлют орта мектебі Мамлют орта сегіз жылдық мектебі болып 1936 жылы өзгертілді. Мектеп директоры болып Е.И.Десятков тағайындалды. Мектепте 600 оқушы білім алды. 1937 жылы мектеп алаңы кеңейіп, 6 сынып, 1938 жылы 2 ғимарат қосылған болатын. 2 оқу жылында оқушылар саны арта түсті.

1941-45 жылдары, яғни соғыс жылдарында мектеп директоры Н.Н.Кузнецова болды. Ал 1946-1973 жылдары мектеп директоры Никита Матвеевич Семенов болып тағайындалған. Осы жылдарда мектеп ұжымы оқу-тәрбие процесінде жоғары нәтижелерге қол жеткізді, бұл мектепке қызмет еткен тұлғалардың еңбегі.

Сонымен қатар, мектепте жұмыс атқаруымен бірге, мұғалімдер әр түрлі салаларда өздерінің өнерлерін көрсеткен болатын, әсіресе спорттық жақтан болды. 1947 жылы республикалық ату жарыстарына қатысқаны үшін және I орын алғаны үшін мұғалім қыздар командасына 600 рубль сомасында I республикалық сыйлық берілді, ғылымдардағы жетістіктері және жалпы мектеп өміріне белсенді қатысқаны үшін Н. Игумновқа күміс медаль берілді. Мұғалімдермен қатар, оқушылар да марапатталып отырған. 1958 жылы Скопина Нинаға үздік оқуы мен үлгілі мінез-құлқы үшін алтын медаль, Белан Глебке күміс медаль берілді. Мінсіз жұмысы үшін мектеп педагогтары марапатталған болатын. «Ерен еңбегі үшін» медалімен Моисеева Александра Дмитриевна, яғни география пәнінің мұғалімі марапатталып және 1967 жылы КСРО Халық шаруашылығының жетістіктері көрмесінің қатысушысы болды.

Оқушылардың, ата-аналардың және мектептің педагогикалық ұжымының жалпы жиналысының өтініші бойынша еңбекшілер депутаттары аудандық кеңесінің пленумы Мамлют орта мектебіне А.М. Горький есімін берді.

Кітапхананың ашылуы Н. К. Крупская есімімен байланысты болды. 1925 жылы оның бастамасымен Мамлютка ауылының оқу үйіне 200 дана кітап пен 15 плакат жіберілді. Бұл кітап қорын толықтырудың бастамасы болып саналды. Бірінші жылы оқырмандар да, кітаптар да аз болды. 1929 жылға қарай Петропавл округінде бір кітап 18 адамға тиесілі болды, алайда адамдар білімге қол жеткізу үшін, оларға көптеген сұрақтарға жауап қажет болды, сондықтан кітаптары бар көптеген ауыл тұрғындары оларды жалпыға ортақ пайдалану үшін оқу үйіне апарып отырды.

1934 жылы кітапханада бір қызметкер жұмыс істеді және жалпы 500 кітап болды, оның 200-і балаларға арналған еді. Оқырмандар саны – барлығы 22 (статистика деректері) адамды құрады.

Кітапхана өз қызметінің алғашқы кезеңдерінен бастап аудан жұмысшыларының саяси және мәдени ағарту мәселелерін

пешуге көмектесіп отырды. Оқырмандар мен әңгімешілер үйірмелері, кітапхана үйірмелері ұйымдастырылды. Бұл халық арасында кітаптарды насихаттауға, шаруашылық құрылыс мәселелерін түсіндіруге, жергілікті халықтың сауатсыздығын жоюға қатысуға көмектесті.

Тіпті тұрақты оқырмандарына арнап іс-шаралар өткізіліп отырды. Солардың бірі 1969 жылы, Н. К. Крупскаяның туғанына 100 жыл толуына орай, Мамлют аудандық мәдениет бөлімінің кеңесінде Н.К.Крупскаяны аудандық кітапхананың тұрақты оқырманы деп санап, оның атына №1 оқырман формулярын жазып, оны үнемі есте сақтау туралы шешім қабылданды.

Жылдар өткен сайын ауданда кітапханалар мен оқу-үй желісі өсті. 1940 жылға қарай әр елді мекеннің өз жеке кітапханасы болды, 1946 жылдың соңына дейін оларды халыққа білім беру бөлімі басқарды.

Ұлы Отан соғысы жылдарында оқу үйлері қызмет түрлерін өзгертіп, халықты Совинформбюроның қысқаша мазмұнымен таныстырды, газеттердегі мақалаларды талқылап, мәнерлеп оқулар жүргізілді, ауылшаруашылық жұмыстарына қатысты, жұмысшыларға жаңа өндірістік кәсіптерді игеруге көмектесті (сол кезде Петропавл қаласының Ленин атындағы машина-трактор шеберханасы мен құю-механикалық зауытының базасында 1942 жылы Мамлютте «Мамлют жөндеу-механикалық зауыты» жұмыс істей бастады). Содан кейін оқу бөлмелері жаңа кітаптармен толықтырылмады.

Соғыстан кейінгі жылдары, яғни 1946 жылдан бастап республикада білім саласына, кітапханаларды дамытуға және оларды кітаптармен толтыруға ерекше назар аударыла бастады. Арнайы үй-жай мен 1000 дана кітап қоры болған кезде жаңа кітапханалар ашылып отырды, бұл білім саласының дамуында үлкен рөл атқарды.

1959 жылы аудандық кітапханада оқу залы ашылды, онда энциклопедиялық, анықтамалық сипаттағы кітаптар, ғылыми және көркем жағынан ең құнды әдебиеттер жинақталды. Соғыс жылдарында бұзылған кітапханаларды кітаппен қамтамасыз ету

біртіндеп жолға қойылды. 1948 жылдан бастап кітапханаларды әдебиеттермен толықтыру орталықтан, негізінен бибколлекторлар мен кітап дүкендері арқылы жүзеге асырылды.

Өзінің өмір сүру кезеңінде орталық аудандық кітапхана орналасқан жерін бірнеше рет өзгерткен еді. 1988 жылы жаңа ғимарат (Ударная көшесі, 47), қазіргі Ғ.Мүсірепов көшесі салынды, онда аудандық кітапхананың барлық бөлімдері орналасты. 1998 жылы кітапхана ғимараты өртеніп кетті және кітап қорының жартысынан көбі өртте қалып, жоқ болды.

Жалпы 80-ші және 90-шы жылдардың басында Мамлют ауданының 43 елді мекенінде 38 мемлекеттік кітапхана, 3 кәсіподақ, 2 ведомстволық кітапхана, 28 мектеп кітапханасы жұмыс істеді, олардың жалпы кітап қоры 3 000 000 данадан асты және жалпы оқырмандар саны 16 000-нан астам адамды құрады. Тек екі аудандық кітапхана жыл сайын 4000-нан астам адамға қызмет көрсетіп отырды.

1977 жылы ауданда, бүкіл елдегідей, кітапханалар орталықтандырылды. Барлық кітапханалар бірыңғай кітап қорымен, қызметкерлердің бірыңғай штатымен бірыңғай кітапхана желісіне біріктірілді. Орталықтандырылғанға дейін аудандық кітапханада кітапхана меңгерушісі Петрова Мария Васильевна бастаған 3, содан кейін 4 адам жұмыс істеді. Кітапханаларды біріктіргеннен кейін ол Мамлют орталықтандырылған кітапхана жүйесінің бірінші директоры болды. Абонемент пен оқу залынан басқа кітапханада жаңа бөлімдер пайда болды: бірыңғай кітап қорын пайдалану бөлімі, жинақтау және өңдеу бөлімі, сонымен қатар әдістемелік-библиографиялық бөлімі болды. Орталық кітапхананың штаты сол кезде 16 адамнан тұрды. Бұл 1994 жылға дейін жұмыс істеді, сол кезде елде экономикалық реформа кітапханаларды қаржыландыруға жағдайы жетпеді. Ауылда 7 кітапхана жабылып, орталық аудандық кітапханада штат айтарлықтай қысқара түсті. Сондай-ақ, кітапханалар кіші орта мектептерде жабыла бастап, 12 кітапхана толық емес жұмыс күніне ауыстырылды.

Пошта қызметі. Мамлютқада 1923 жылдан бастап пошта бөлімшесі ұйымдастырылды. Олардың қызметтері ауылдарға жеткізілді және аудан ұйымымен бөлімше байланыс торабы деп атала бастады. Бірінші басшысы болып В.В.Степанов тағайындалды. Ол мемлекеттік қаражатқа байланыс торабының ғимараты үшін ауқатты шаруа П.А.Русаковичевтен үш бөлмелі үй сатып алып, кейін, байланыс торабының тағы бір бастығы И.Е.Абраменкоға Ленин мен Победа көшелерінің қиылысында үлкен ағаш бөлме салуды бұйырды. Осы кезде телеграф әлі болмаған еді, сол себепті жеделхаттар Петропавл қаласынан телефон арқылы қабылданып, беріліп отырды.

Радионың бірінші нүктесі Мамлют құрылыс алаңында орнатылды. Мұнда Мамлютқа тұрғындарының барлығы дерлік, тіпті Воскресеновка және Покровка ауылдарынан хабарларды тыңдауға барды. Көп ұзамай Мамлютқада радио түйіні ұйымдастырылды. Бірінші жабдық гальваникалық элементтерде жұмыс істеді. Кейінірек радио торабы МТС электр станциясынан электр энергиясын ала бастады. Алғашқы басшысы Семенов болды.

Тың игерудің басталуы кішкентай Мамлютканың өмірін дүрліктіре түсті. Байланыс торабы мұндай үлкен пошта ағынын қабылдауға және жіберуге дайын болмады. Пошта вагондарында айырбастау өте қиын болды, кейде олар Кондратовкаға дейін жүріп, пойыздарды күтті.

Көптеген тұлғалар осы салада қызмет етті. 1947 жылдан бастап П.А.Белов Мамлют асыл тұқымды зауытының байланыс бөлімінде жұмыс істей бастады. Ал И.С.Хвостов тың жылдары Благовещенск байланыс торабының бастығы болып жұмыс істеді. Көптеген жылдар бойы байланыс торабында Ф.Г.Бочек жұмыс істеді. Ұжым П.С.Зябликовты, Т.М.Юринаны, О.Д.Журбені, В.Шаповалованы, Д.Новоселовты, М.А.Котлярованы және басқа да көптеген адамдарды еске алады, олардың асыл еңбегін ел мен халық бағалайды.

Теміржол құрылысы. Құрылысшылар 1982 жылы мамырда Челябинск – Омбы учаскесінде жұмыс істей бастады.

Челябинскіден қорғанға дейінгі жол 1893 жылы, ал 1894 жылы Омбыға дейін салынған.

Алғашқы жүк пойызы 11 шілдеде Петропавл станциясына келді. Пойыз алжапқышта дұға етіп қарсы алынды. Қорғаннан Петропавлға дейінгі қашықтық пойыз тәулігіне 20 миль жылдамдықпен жүрді. Сол жылы, 24 тамызда, Қорғаннан Петропавлға дейін алғашқы сынақ жолаушылар пойызы келді, оны үрмелі аспаптар оркестрі қарсы алды.

Мамлютка станциясы ұзақ уақыт бойы шағын жол болды. Әдетте жолаушылар мен пошта-багаж пойыздары мұнда тоқтамады. Егер хат болса, оны тасқа байлап, терезеге лақтырды.

1933 жылы Мамлютка арқылы екінші жолды салу басталды. Барлық жұмыстар қолмен жасалды, бірақ жұмыс істегісі келетіндер көп болды. 1932 және 1933 жылдар өнімсіз болып, адамдар аштыққа ұшырады, ал бұл жұмыстар жақсы төленді және сол жерде көп тамақтандырылды.

Бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін Мамлютка арқылы күніне алты жұп пойыз өтті. Олардың саны үнемі өсіп отырды. Сонымен қатар жүк көтергіштігі де өсті. 1959 жылы Түркісіб магистралінің соңғы буыны - Исилькуль–Макушино теміржол учаскесін электрлендіру жұмыстары басталды, ал 1966 жылы локомотивтердің қозғалысы отыннан электрге өтті.

Елдің теміржолдары барлық өндіріс салаларындағы сияқты экономикалық қайта құрулармен байланысты көптеген қиындықтарға тап болады. Жұмысшылар саны азайғанымен, жұмыс көлемі азайған жоқ. Теміржол көлігі қызметкерлерінің негізгі міндеті – жүктерді, багажды, жолаушыларды тасымалдау, қозғалыс қауіпсіздігін, жүктердің сақталуын қамтамасыз ету қажеттіліктерін орындау болды. А.Н.Пережигин, В.В.Алехин, Л.А.Андреева, В.А.Мазур сияқты тұлғалардың өз өмірін теміржолмен мәңгі байланыстырғандардың жоғары кәсібилігі, білімі мен тәжірибесі үлкен жетістіктер екендігін атап өту керек.

Соғыс жылдарында біздің ауданда мемлекеттік қамтамасыз ету бөлімі аудандық атқару комитеті жанынан

құрылды, оның жұмысын П. Н. Марчук басқарды. Зейнетақы мәселелерінен басқа бөлім эвакуацияланғандарды қабылдаумен және орналастырумен айналысты. Ол 1946 жылдың қазан айынан бастап ұйымдастырылды және 1997 жылға дейін болды. Оны М.И.Понамарев басқарған райс деп атауға дағдыланған. Соңғы жылдары бірқатар басшылар ауыстырылды: олардың ішінде В.Д.Ковшов, Е.А.Мартяшева, В.Е.Мелехин болды. Қазір бұл аудандық еңбек, жұмыспен қамту және әлеуметтік қамсыздандыру бөлімі болып табылады.

Біздің аудандағы мұрағат ісінің бастапқы нүктесі 1972 жыл болды. Ауданымыздың тарихын баяндайтын құжаттарды жинау бойынша көп жылдық жұмыстың нәтижесінде ең бай мұрағат қоры жиналды, оның құрамына қағаз негізіндегі 50 мыңнан астам сақтау бірлігі кіреді. Қорларда Мемлекеттік мекемелердің мемлекеттілікті нығайту және дамыту, экономикалық мәселелерді шешу жөніндегі жұмысы көрсетілген.

Деректі байлық жылдан жылға артып келеді. Жыл сайын жүздеген істер ауданның әртүрлі ұйымдарынан, кәсіпорындарынан келеді. Құжаттардың үлкен теңізінен мұрағатшылар ең маңызды тарихи материалдарды ғана таңдайды, басты міндет – болашақ ұрпақ үшін өткен және қазіргі құнды құжаттарды сақтау болып табылады.

Мұрағаттың бірінші директоры – О.П.Коневец, ол осы жауапты істе көп жұмыс жасады. Сонымен қатар, отыз жылдық еңбек еткені үшін Л.Н.Луканинге алғыс айту керек.

Сондай-ақ, алғашқы қаладағы өрт ұйымдары 60-шы жылдары құрыла бастады. Машзаводта бөлімшені Тимохин, ал элеваторда Инюхин басқарды. Олардың әрқайсысында өрт сөндіру машиналары болды. Олар халыққа өртті сөндіруге көмектесті. Тек 1959 жылы ауданда өрт сөндіру бөлімі ұйымдастырылды, оны сол кезде Ю.А.Ваулин мен Е.Т.Светченко басқарды. Алғашқы жүргізушілер Н.Веков, С.Серікпаев, Ш.Жұмағұлов, С.Иксанов болды. Өрт сөндірушілердің алғашқы есепшісі М.П.Куминова болды.

1998 жылға дейін қаланың өрт сөндіру бөлімі кәсіби деп аталды және 1998 жылдың желтоқсанынан бастап әскерилендірілген өрт сөндіру бөлімі болып өзгертілді. Сондай - ақ, жеке құрамда өзгерістер болды – жас кадрлар қабылданды.

Мамлют ауданының прокуратурасын құру Солтүстік Қазақстан прокуратурасының тарихымен байланысты. 1932 жылы 10 наурызда Қарағанды облыстық прокуратурасы құрылды, оған 22 аудандық және 3 қалалық прокуратура, оның ішінде 1932 жылы – Мамлют ауданының құрылған жылы құрылған Мамлют аудандық прокуратурасы да бағынышты болды. Онда штаттық кесте бойынша 10 адам жұмыс істеді. Бірінші прокурорлар: К.А.Изотов, Г.М.Ломоносов, А.П.Попов, М.Х.Латышов және басқалар болды. 1947-1957 жылдары әйел прокурор болып жұмыс істеді – ол М.И.Короткова еді.

1932 жылдың ақпан айынан бастап Қарағанды облысының құрылуымен Мамлют ауданы оның құрамына кірді. Мамлют аудандық білім бөлімі Қарағанды халыққа білім беру бөлімінің қарамағында болды. Кейін 1936 жылы маусымда Мамлют ауданы Солтүстік Қазақстан облысының құрамына кірді. Басқарушысы Куренной Николай Николаевич болды. 1932 жылдың басында ауданда білім алушылар саны 5384 адам болатын 31 жалпы білім беретін мектеп жұмыс істеді: қазақ тілінде оқытатын – 5 мектеп; орыс тілінде – 74 мектеп; татар – 1 мектеп; неміс тілімен – 1 мектеп.

Мектептерде 131 педагог жұмыс істеді. Колхоз жастарының үш мектебінде 216 адам оқыды және 10 педагог жұмыс жүргізді. Сонымен қатар, 637 адам қамтылған сауатсыз 45 мектеп, 44 оқытушы, 748 адам оқитын сауатсыз 43 мектеп және 47 оқытушы жұмыс істеді.

Аудандағы Архангелка ауылында 1 балалар үйі жұмыс істеді, онда 600 адам тәрбиеленді, оның ішінде мектеп жасындағы балалар 408 адам, 26 педагог және 45 қызметкер жұмыс істеді.

1932 жылы 1 ақпанда Мамлют ауданы құрылды. Ол Солтүстік Қазақстан облысының солтүстік-батыс бөлігінде

орналасқан. Аудан ауылшаруашылық саласымен жақсы айналысты. 1934 жылы Мамлют ауданының аумағында 8 мың шаруа қожалығы болды, оның 6 мыңы колхоздармен қамтылды. 1933 жылы алғаш рет екі мың гектардан астам аумақта тракторлармен, сепкіштермен дәнді дақылдар егілді.

Мамлют ауданының құрылуымен аудандық «Красное знамя» газеті де құрылды. Бірінші нөмір 1932 жылы жарық көрді, ал 1933 жылдан бастап біздің ауданда «Еңбек туы» газеті жарық көрді. Ұзақ уақыт бойы оның редакторы В.И.Казанцев болды.

Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 25.06.69 ж. жарлығымен Мамлютқа аудандық бағыныстағы қалалар санатына жатқызылды.

70-80 жылдар халық шаруашылығының барлық салаларында қарқынды даму жылдары болды. Қаламыз әйгілі кәсіпорындардың бірі – 1975 жылы салынған бұрынғы элеватордың орнына құрылған «Мамлют ұн тарту комбинаты» белгілі болды. 80-жылдардың басында Мамлютте жұмыс істейтін элеватордың сыйымдылығы кеңейді. Қазір біздің қалада соңғы сөзбен жабдықталған алып элеватор бар, онда астықты қабылдап, өңдеп, сақтап қана қоймай, оны республикада да, әлемнің басқа елдерінде де сұранысқа ие барлық сортты ұнға ұнтақтайды. Элеваторға түсетін барлық нан өңделеді. Астықтың бір бөлігін тапсырыс берушілер алады, бір бөлігі мелькомбинатқа барады. Бұл негізінен Golden grain корпорациясының астығы. Қазіргі уақытта кәсіпорын 118,9 мың тонна астықты өңдеуге және сақтауға арналған заманауи жабдықтармен және 26,5 мың тонна астықты орналастыруға қабілетті қойма сыйымдылығымен қамтамасыз етілген екі элеваторға ие.

1999 жылы элеваторға іргелес аумақта өнімділігі тәулігіне 250 тонна ұн өндіретін, заманауи диірмен өндіретін және экологиялық таза жабдықты өндіруші швейцариялық «Бюлер» фирмасының технологиялық жабдықтарымен жарақтандырылған мелькомбинат пайдалануға берілді.

Мелкомбинат автоматты режимде жұмыс істейді, 3 бөлімнен тұрады: астық тазалау, ұнтақтау және шұңқыр. Ұнның жоғары сапасы үшін комбинат өнімін ұсынатын «Голден грейн групп» агроөнеркәсіптік корпорациясы «Милениум-Пати» ресми жеткізушісі» медалімен дипломмен марапатталды. Кәсіпорын өз өнімдерін Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне жеткізеді. Жапондық «Иточи Корпорейшен» фирмасымен ұн жеткізуге келісімшарт жасалды. Комбинатқа Испанияның астанасы - Мадрид қаласындағы «Еуропа арнасы» халықаралық кемелдік пен сапа белгісі берілді.

1977 жылы сәуірде «Севэлеватормельстрой» тресінің басшылығы мен облыстық астық өнімдері басқармасының бастамасымен астықты қайта өңдеу бойынша еңбек жағдайларын жақсарту және элеваторлық сыйымдылықтарды ұлғайту үшін ПДСП-5 құрылды. 1977 жылдан 1981 жылға дейін 86 000 тоннаға арналған элеваторлық сыйымдылықтар, жинақ кассасы, «Покровский» совхозындағы мал шаруашылығы үй-жайы, 2 175 шаршы метр тұрғын үй қоры салынды және пайдалануға берілді.

1970 жылдары Мамлют Машзауыты ірі қара малды қорада ұстауға арналған жабдықтар өндірісіне көшті. Кейінірек зауытты қайта құру жүргізілді, жаңа алаңдар ұлғайтылды, жаңа цехтар енгізілді. 1975 жылдан бастап зауытта медициналық пункт, асхана, Мәдениет үйі, кітапхана, балабақша жұмыс істей бастады. Сол жылдары зауытта әр түрлі салада 900-ден астам жұмысшы мен қызметкер жұмыс істеді. 80-ші жылдардың аяғы мен 90-шы жылдардың басында өндіріс көлемі едәуір сақталған кезде жұмысшылар санының азаюы орын алды, зауыттың негізгі өнімі – халық тұтынатын тауарлар болды. Қала бірқатар әкімшілік ғимараттармен безендірілген болды.

Дүкендердің ғимараттары, пром және тұрмыс-комбинаттардағы қосымша цехтар салынды. Әлеуметтік салада жаңа нысандар пайда болды: кинотеатр, жұмақ кітапханасы, сберкасса, №1 мектеп, райсобес.

1977 жылы 230 төсектік жаңа аурухана кешені пайдалануға берілді, онда қазіргі уақытта емдік массаж, рентген, флюорография кабинеті және 6 мамандандырылған бөлімше жұмыс істейді: балаларға арналған, гинекологиялық, терапевтік, хирургиялық, инфекциялық, перзентхана бар. Қазіргі уақытта Мамлют орталық ауруханасы аудан тұрғындарына білікті, мамандандырылған, консультациялық-диагностикалық және емдік көмек көрсететін бас ұйым болып табылады. Сонымен қатар, аудан тұрғындарына дәрі-дәрмек көмегін ұйымдастыру жақсаруда. Тоғыз жеке дәріханадан басқа, аудандық орталық ауруханада ауылда дәріхана мен 10 дәріхана дүңгіршегі ашылды. Орталық аудандық емханада диагностика мен емдеудің жаңа әдістері енгізілуде: Ультрадыбыстық диагностика, ирридодиагностика, ирригоскопия, туберкулез микобактериясына қақырықты зерттеу және т.б.

Денсаулық сақтау тарихында басты дәрігерлер С.И.Полищук, Н.И.Суриков, И.А.Силяров, А.И.Нестеренко, И.Ф.Репетун, В.А.Дядин елеулі із қалдырды.

Мамлюткадағы Кинотеатр қазан айының 50 жылдығында ашылып, бірден халықтың демалыс орталығына айналды. Мұнда фильмдер көрсетілді, кино актерлерімен кездесулер, оқырман-көрермен конференциялары ұйымдастырылды. Жаңа экономикалық экономикалық жағдайларға көшу кезінде қаржыландырудың болмауына байланысты кинотеатр 1994 жылы жұмысын тоқтатты.

1975 жылы қаңтар айында аудандық мәдениет үйінің жаңа ғимараты пайдалануға берілді. Оның негізінде «Экскурс» эстрадалық тобы жұмыс істеді, халық театры, би тобы, вокалдық ересектер мен балалар топтары жұмыс істеді. Компьютерлік ойындар бөлмесі болды. 1997 жылы сәуірде Мәдениет үйі жекешелендіріліп, Ирина Васильевна Пояркина жеке басқара бастады.

Отан туралы білімді тереңдету, оқушылардың бойында патриотизмге тәрбиелеу мақсатында қалаларға экскурсиялар мен туған өлкеге жорықтар дәстүрге айналды. Халықаралық

достық клубы жұмыс істеді, Польша, ГДР, Венгрия балаларымен хат алмасулар жүргізілді. 2000 жылы аудан әкімдігінің шешімімен мектеп-гимназия базасында музыкалық мектеп құрылды, онда оркестр және хор бөлімі ашылды.

Қортындылай келе, Мамлютка қаласы көптеген даму кезеңдерінен өтіп, жеке тәуелсіз қала бола алды деп ойлаймын. Себебі, алғашқы құрылған кезден бастап өз мәдениетімен, білім деңгейімен, өнер саласы, медицина, теміржол құрылысы және байланыс жүйесімен ерекшеленген болатын. Әсіресе білім саласында көптеген жетістіктерге жетіп отырды. Мысалы, Мамлют орта сегіз жылдық мектебінің құрылуы, Мамлютка ауылының оқу үйінің қалыптасуы, ауданда кітапханалар мен оқу-үй желісінің орнауы осыған дәлел бола алады. Сондай-ақ, осы мекенге өзінің үлесін қосып кеткен медицина, білім, теміржол, пошта жүйесінде қызмет еткен тұлғаларды да ұмытпағанымыз жөн. Олардың қатарында, Шаймерден Бектұрғанов, Севостьян Сербин сияқты тұлғаларымыз бар.

Әдебиет:

1. «Солтүстік Қазақстан облысы. Энциклопедия». – Алматы: «Арыс» баспасы, 2006. – 704 б.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мамлютка>
3. https://crbmamlutka2010.ucoz.kz/index/letopis_mamljutka_2str/0-127

УДК 930

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫ

Уантай У.К.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

«Топонимика - біріншіден, белгілі бір территориядағы географиялық атаулардың жиынтығы, екіншіден, тіл білімінің лексика саласындағы географиялық жалқы атауларды зерттейтін үлкен бір бөлімі.»

Топонимика, грек сөзі; топос-орын, жер, ономо — атау. Топонимика, топоним деген терминдердің соңғы кезден қолданылуында айырмашылық бар. Мәселен, қазір топонимика тіл, география ғылымында географиялық жалқы атауларды зерттейтін ерекше бір ғылымсаласы ретінде қолданылып, ал географиялық жалқы атаулар (жер, су аттары) топонимдер деп аталып жүр.

Топонимика қазіргі адам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Әр қадам сайын ол тарихи мұра болып табылатын қалалардың, көшелердің, өзендердің, таулардың, көлдердің географиялық атауларымен кездеседі. Мұндай мәдени ескерткіштер, Ең алдымен, ұрпақ құндылықтарының, сондай-ақ оның рухани және материалдық мәнінің көрінісі болып табылады. Сонымен қатар, тарих саласындағы соңғы зерттеулерге сәйкес, географиялық атауларды бастапқы күйінде сақтаудың арқасында ғалымдар ондаған жылдар бұрын белгілі бір аймақтың қалай көрінгенін, мұнда қандай халықтар өмір сүргенін және т.б. болжауға мүмкіндік алады.

Географиялық объектілердің номинациясы (ат қою) адамның қоршаған ортаны танып-білуімен, яғни орта туралы ақпарат жинақтауымен ұдайы қатар жүретін құбылыс. Адам (халық) неғұрлым өзі өмір сүретін табиғи ортаны толығырақ танып-білсе, соғұрлым оның өзін қоршаған нысандарды атауы жіктелген сипат ала түседі. «Белгілі ономаст Е.А. Керімбаев (1992) топонимияны географиялық орта мен халықтың шаруашылық және мәдени өмірінің сан қырлары бейнеленген код жүйесі ретінде сипаттайды. Қазақстан тәрізді үлкен аумақты қамтитын ірі елдерде географиялық атаулар саны ұдайы артып отыратынын, ал жергілікті географиялық терминология диалект сөздер есебінен толығырақ. Лингвистер атап көрсеткеніндей, географиялық лексикада кеңістікті этномәдени тұрғыдатанып - білудің коды болады. Этностық мәдениеттің топонимиядағы көріністеріне арналған зерттеулерде бұл фактордың географиялық ортамен байланысы туралы мәселе айрықша атап көрсетіледі» [1:233 б].

Қазақстанның топонимиялық жүйесі - осы аумақты мекендеген халықтардың, соның ішінде қазақ халқының заттық және рухани мәдениетінің ғасырлар бойы жинақталып, сақталып қалған көрінісі. Өткен замандардың реликтілік мұралары ретінде тарихи топонимдер аумақтың табиғат жағдайларын, ондағы мемлекеттер мен халықтардың тарихындағы маңызды оқиғаларды «жадында» сақтап, қаз қалпында бүгінгі күнге жеткізіп отыр. Сондықтан топонимдерді диахрондық бағытта зерттеуге топонимист ғалымдар ерекше маңыз берген. Кез келген қоғамның материалдық негізі қоғамдық қатынастардың тарихи дамуы мен қоғамның рухани келбетін анықтаған. Рухани мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылатын географиялық атаулардың қалыптасуында да тарихи астар бар. Е.М. Поспеловтың бейнелі түрде атап көрсеткеніндей, тарихи география «топонимиканың бесігінің жанында тұрды, ал алғашқы топонимистер тарихи географтар болды».

Географиялық атауларды зерттеудің қазіргі лингвистика, география және тарих ғылымдары үшін ғылыми-теориялық және қолданбалы маңызы зор. Лингвистикалық зерттеулер көбінесе тарихи талдаумен қатар жүргізілетінін де осы құбылыспен түсіндіруге болады. Географиялық атауларды семантикалық тұрғыдан зерттеу топонимнің немесе терминнің мағынасын тілдік тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді.

Әрбір атаудың өз тарихы, дүниеге келу себебі бар. Өзен, су, құдық, бұлақ, көл, теңіз аттарын (гидронимдерді) тау, сай-сала, қырат, жоталар, асулар, орман-тоғай, жайлау аттарын (оронимдерді) елді мекендердің аттарын (ойконимдерді) жан-жақты зерттеп, тарихи атауларына келтіру ғылыми зерттеулерді қажет етеді. Белгілі бір өңірдің ономастикалық атауларына қарап сол өңірде мекен еткен ұрпақтың тарихы туралы, тіршілік көзі жайында, ой-өресі хақында, тіптен сезім сұлулығына дейін тамаша хабардар болып, белгілі бір қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Солтүстік топонимиясы қалыптасуына көз салсақ, аймақтық топонимиялық жүйенің өзіндік келбетін

қалыптастыратын алғышарттар ретінде ықпал ететін сол өңірдің физикалық-географиялық жағдайларымен қоса, сол өлкеде орын алған ел тарихы мен жер тарихының рөлі мен орны өте зор және маңызды.

Гидроним (гр. hydor - су + гр. oniom - атау) — әрбір су объектісінің жалқы есім (Қаракөл).[1] Су объектілерінің атаулары ғасырлар мен мыңжылдықтар бойы сақталған, сондықтан гидронимдер өте жоғары тілдік және тарихи құндылыққа ие. Әртүрлі пәндердің тоғысқан жеріндегі пәнаралық сала ретінде гидронимия алуан түрлі профильдегі мамандар үшін құнды зерттеу материалы болып табылады.

Гидронимдерді талдау іргелес аумақтағы этникалық және көші-қон процестерін, халықтардың қоныстану жолдары мен қоныс аудару бағыттарын қадағалап отыруға, әртүрлі этностар арасындағы байланыстар мен жүйелік байланыстарды және бір этностың екінші этносқа тарихи ауысуын анықтауға мүмкіндік береді. Өлкенің географиялық жағдайын, тарихи оқиғаларын, этнолингвистикалық өткенін жаңғырту, этномәдени астарлы таныстыру.

Облыс аумағының жаратылыс ерекшеліктеріне қарай көл атауына байланысты топонимдер жиі кездеседі. Бұлай болатын жөні де бар, өйткені ресми дерек бойынша Солтүстік Қазақстан облысында 3 мыңнан аса көл бар. Олардың жалпы ауданы 4800 шаршы шақырым. Қазақстанның солтүстік облыстары арасында ең көлі көп осы облыс аумағының 9 пайызын көлдер алып жатыр.

Көл атауларында түркілік гидронимдер басым болғанымен, славян текті атаулар да баршылық. Бұл арада соңғыларының қазақша атауларға қосақталып та айтыла-жазыла беретінін ескерткеніміз жөн. Және де орысша атаулардың кейінде, шамамен ХҮІІІ ғасырдың екінші жартысында пайда бола бастағаны тарихи тұрғыда дәлелденген. Мысалы, Ресей үкіметі тарпынан 1901-1908 жылдары арнайы есепке алынып, тіркелген елді мекендер арасында, көлдерге байланысты атаулардың - гидронимдердің бірде-біреуі орысша емес екені

көңіл аудартады. Бұдан шығатын қорытынды, кейін орысша аталып кеткен көлдердің әуелде қазақша атауы болғандығы, кейін Ресейден қоныс аударған келімсектердің көшіп келіп, иемдене бастауына байланысты ғана өзгергені деп пайымдауға болады.

Көлдердің аталуы да қызық және белгілі бір иесіне тәуелділік, немесе антропоним түрінде атрибуты жалқы есім түрінде, балығы бары-жоғы; балығының атауы: атрибут бөлігі анықтауышпен келетіндері: Жаңакөл, Ұзынкөл, Жалтыркөл, суының ащы-тұщылығы; Сасықкөл, бітімінің сыртқы көрінісі, терең-тайыздығы: Аяккөл, маңайындағы өсімдіктер дүниесіне қарай; жан-жануарлардың көптігі немесе аздығына қарай: көлдердің сандық есімдері, т.б.

Өлкеміздің этнодемографиялық ерекшеліктері топонимика қорына да таңба салғаны көрінетінін айттық. Енді осы топшылауымызды нақты мысалдармен кестелейтін болсақ, қазіргі заманда облыс аумағындағы ащы көлдер тұщы көлдерден көбірек көрінеді. «Айталық, қазақша «ащы» деп аталған көлдердің саны 30 болса, бұған «тұздыларды» (4), «сортаңдарды» (5), «сасықкөлдерді» (5), қоссақ та, орысша 51 «соленое» мен 22 «горькоенің» маңайын да көрмей қалады. Бір ғажабы тұщы көлдердің атауына анықтауышы қойылмайды екен. Ал, орысшасында суы ішуге жарайтындары мадақталып, «пресное» 9, «питное» 12, сладкое 5 болып кете береді»[2]. Терең көлдер, жалпақ көлдер, шайтанкөлдер, талды немсе шілікті көлдер қазақша өз алдына, орысша өз алдына аталады. Бұл арада көлдердің атауның аударылмай, екі тілде дербес, жарыса қолданылатыны да қызық. Демек, топоним дегендеріңізді оп-оңай аударып, немесе бұрмалап айта қою оңай емес екен. Мысалы, орысша «старое» деген 10 көл болса, қазақша бір ғана «ескікөл» аталуы да қызық құбылыс. «Ақ» көлдер мен «светлое» көлдері туралы да осыны айтуға болады. Бұл арада әр этностың қоршаған ортадан алынған ақпаратты өзінше қорытып, қабылдайтын ерекшеліктері туралы сөз болуға тиіс. Осыған мысал ретінде «Балықтыкөлдердің» 8 ғана, ал

«Рыбное» көлдердің 24 екендігін айтсақ та жеткілікті. Қазақ өзге ұлттарға қарағанда балыққа онша жерік емес қой. Сол сияқты орысша «Лебедь» аталған 14 көл болса, «Аққуөлген» деген бір ғана көл кездесті. 19-ғасырдағы бір әдеби нұсқада Сібір халықтарының аққуды атып алып, оның терісі мен мамығынан әйелдер үшін сәнді баскиім тігетінін оқыған едім. Әрине, бұл қазақ салтына жат үрдіс, сондықтан топонимикадан да көрініс таппаған.

Әрбір топонимдік атау кең көлемдегі тарихи ақпаратты береді және шығу, қалыптасу тұрғысынан қандай тілге және ұлтқа тиесілі екендігі, халықтардың көші-қоны, аймаққа қоныстану тарихы, атаудың пайда болуы, өзгеруі, мағыналық беретін мазмұны туралы мәліметтерді алуға болады. Сол сияқты оған топонимдерді бір тілден екінші тілге жазу, ауыстыру, да жатады. Бұл дегеніміз топонимика бірқатар ғылымдар үшін, мәселен, тарих, әлеуметтану, география, лингвистика, этнография сияқты ғылымдар үшін өте маңызды мәнге ие болады деген сөз. Оның ішінде бірінші кезекте жалқы атаулар тіл мамандарының өте мұқият назар аудару нысанына айналады. Оның себебі кез-келген атау жанды немесе жансыз табиғаттың қандай нысанына - адамға, жануарларға, өзен, көлдерге, ауыл-аймаққа және т.б. байланысты болуына қарамастан, бұл - аталым. Ал, аталым ретінде ол тіл жүйесіне енеді, тіл заңы бойынша түзіледі, белгілі бір заңдылық бойынша атауға айналады және одан әрі тілдің заңдылықтарымен өзгерістерге ұшырайды.

Топонимиканың төркінінде ұлттық сана-сезім, талғам мен қажеттілік жатқанын осыдан-ақ байқауға болады.

Адамдар қоршаған ортадағы заттар мен нысандардың жеке алғанда, қалай тұрғанына ғана емес, қалай қозғалатынына, қалай көрінетіне де назар аударып, ат қойғанда ескеретін маңызды белгі санауы да мүмкін. Біздің жағдайымызда кеңістікте қозғалатын нысан ретінде өзендер мен бұлақтарды алуға болады. Олар белгілі бір бастаудан шығып, соңында тоқтайды, судың ағу жылдамдығы ғана емес, ағу траекториясы

да өзінше әртүрлі болады. Мысалы, Ертіс өзенінің атауы «Иртыш», «ЫРТЫШ» жылдам ағатан су дегеннен шыққан деген болжам бар. Белгілі бір топонимикалық нысанның түрін, түсін, пішінін, көлемін көру, ұқсату т.б. уәжі арқылы қабылдаған. Бұл қабылдауда ұлттық этнографиялық нысандар жататынын келтіреді. Мысалы Есіл өзенінің атауы қазақтың «есіліп, бұралып ағады» деген анықтамасына толық сай келеді. Өзгені былай қойғанда Еуразия кеңістігіндегі үлкен өзендердің арасында «есіліп» ағуы жағынан біздің Есілге тең елетін өзен табыла қоймас. Ономастикалық атауларда Этнос пен табиғат арасындағы ажырамас байланыстың жарқын бейнелеудің мысалы осындай-ақ болар. Ғасырлар бойы көзі қанып, көңіл санасынан өткізіп қорытылған құйма алтындай қымбатты атау осы емес пе? Осы Есілді көз тойдырып, көңіл тұшытпайтын, ешқандай түсінікті мағна бермейтін «Ишим» атауымен алмастырғандардың өгейлігіне дау айтасыз ба!

Адам баласы табиғи нысандарды көріп, сынап бағалағанда оның табиғи жаратылысындағы ерекшеліктерін мейлінше дәл сипаттауға тырысады. Бәлкім алғашқы қойылған атау келер ұрпақтар тарапынын сыналып-мінеліп, толықтырылып, жан-жақты қарастырылуы, нақтылануы мүмкін. Топонимиканы «ата-бабаларымыздың бізге жазып қалдырған хаты» дейтініміз, баға жетпес ескерткіш жәдігер санайтынымыз сондықтан. Бұл арада түр (форма) категориясы ілгері тұрады деп ойлаймыз. Нысанның көзге көрінгендегі сипаты, әсіресе, алдынан қарағанда айшықты танылмақ. Мысалы: түзу, қисық, тік, көл беу, дөңгелек, аласа, биік т.б.

Солтүстік Қазақстанда кездесетін географиялық атауларда түр категориясының санатына жататын мына белгілер жиірек кездеседі.

Қызылжар қаласының Петропавл болып аталуы жөнінде ежелден аңыз-әңгімелер көп. Орыс деректері бұл қаланың 1752 жылы бекініс болып іргесі қаланғанын көрсетеді. Кейін христиан әулиелері Петр мен Павлге арнап шіркеу тұрғызылды, сондықтан қалаға 1841 жылы Петропавлск атауы берілді деседі.

Бұл тек құжаттар бойынша. Орыс әскері бекінген жер, орыс салған шіркеу, орыс қожалық еткен қала, отаршылдар жазған тарих та, аңыз да осыған саяды.

Ал, осы жерде мекен еткен қазақтар бұл қаланы әуелден Қызылжар деп атайды. Себебі, қала Есіл өзенінің биік жар қабағына орналасқан. Ол жар қабақтың топырағы қызыл болатын. Көктем сайын Есілдің суы тасығанда, лайланып, қызыл-қоңыр түске боялады. Халқымыз ешқашан қала аты мен елді мекендерді адам есімімен атамаған. Мұнда олар көбіне көп сол жердің өзіндік ерекшелігін ескере отырып, есім берген. Мысалы: Ақмола, Ақтөбе, Көкшетау, Ақтау, Атырау, т.б.

Облыс аумағының топонимикасы туралы сөз болғанда, біз тарихи жағдайларға байланысты ішкі Ресейдің көптеген жерінен келіп қоныстанғандар арасында әртүрлі діни сенім иелерінің болғанын да есеруге міндеттіміз. Солардың ішінен, әсіресе славян текті халықтардан католиктер мен православиелік христиандардың саны көп болғанын білеміз. Тағдыр айдап, туған-өскен жерінен жыраққа дәм тартып келіп қалған жаяулы-жалпылы келімсектер жаңа қоныста кездескен қиыншылықтарды жеңу үшін өзі сенетін әулие-пірлеріне жалбарынатыны мәлім. Міне, осы жағдайлар солтүстік аймақтың жер-су атауларында, елді мекен-қоныстардың аттарында жазылып қалған.

XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырдың басына дейін тиылмаған келімсектер тасқынын бейнелейтін христиан дінін ұстанушылар қойған атауларға тоқталайық. Сан жағынан бұлар өте көп болмағанымен, қазақтың жер ббедеріне елеулі із қалдырған. Мысалы, осы күнге дейін сақталып келе жатқан атаулардың біреуі Жамбыл ауданындағы Благовещенская өзегі мен сол аттас Благовещенка деген ірі елді мекен, тіпті бір кезде аудан орталығы да болған. Жас ұрпаққа түсінікті болуы үшін осы атауға байланысты мынадай аңыз бар екенін айта кетейік:

Христиан діні бойынша Жебрейіл періште Мария қызға наурыздың 25 жұлдызы (ескіше) немесе 7 сәуірде (жаңаша) аян береді «сен пір сипатты ғажап ұл табасың, оған бүкіл әлем

табынатын болады», деп аян берген оқиғаны орысша Благовещение Пресвятой Богородицы (Құдайдың анасына жеткен «игі хабар» дегеніміз осы) деп әуезе қылады. Осыждан барып, Благовещенск, Благовещенка, осыған ұқсас қоныстардың атауы туған.

Введение во храм Пресвятой Богородицы —үш жасар Мария бикешті (болашақ Ғайса пайғамбардың анасы) ата-анасы Иерусалим ғибадатханасына тәрбиеге тапсырған күні 21 қараша (4 желтоқсан) жыл сайын мейрам ретінде атап өтіледі. Осы күнді жақсы ырымға балаған үмметтері елді мекенге ат қойып, таңбалайды.

Вознесение мерекесі Пасха өткеннен 40 күн кейін Ғайса пайғамбар көк жүзіне ұшып шығып, қоныс тапты деген аңыз бойынша атап өтіледі. Осыны ырым етіп Вознесение, Вознесенск, Вознесенский деген атау берілген. Мысалы, Петропавлда осы аттас көше және Қызылжар ауданында Вознесенка деген село болған. Пасха мерекесінің алдындағы жексенбі «Вербное» деп аталып, Ғайса пайғамбардың Иерусалимге келген қасиетті күн ретінде тойланады. Осы күні іргесі қаланған елді мекенге Вербное, Вербная деген атау берген.

Крестовоздвижение - IV ғасырда Елена әулие Жерісәлемде Ғайса пайғамбардың айқышын тауып алған күн 14(27) қыркүйекке сәйкес келеді. Воздвиженка, Воздвиженск деген село аты осыған байланысты қойылған. Есіл ауданындағы Алуа көлінен оңтүстік-шығысқа қарай Кресты деген көл, осы аттас өзек бар.

Крещение Господне (Богоявление) Шоқындырушы Иоанн пайғамбардың Ғайса пайғамбарды Иордан өзеніне шомылдырған күні 6(19) қаңтар. Соның құрметіне Богоявление, Явленное, Явленка деген атаулар таңдалған.

1(14) қаңтар -Ғайса пайғамбардың сүндетке отырғызылған күні, жыл басы.

Пасха – Ғайса пайғамбардың айқышқа керіліп, жаза тартқан күні. Көктемгі күн мен түн теңелгеннен кейін жаңа Ай

туған жексенбі, христиандардың төл мерекесі. Православ шіркеуі бойынша июлий күнтізбесіне сай 22 наурыз бен 23 сәуір арасына дәл келеді.

Покровы, қазақша Боқырау, X ғасырда Константинопольдегі Влахерн храмына Ғазиз ана келіп, ғибадатшы христиандардың төбесіне жамылғысын (Покров) жауып, арабтарға қарсы соғыста жеңіске жетуге батасын берген күн ретінде 1 (14) қазан күні атап өтіледі. Осы күнді есте қалдыру үшін Покровка, Покровск, Покровский деген атаулар алынған. Есіл ауданы мен Мамлют ауданынды бір-бірден Покровка және Келтесор көлінің оңтүстік-шығысы мен Алуа көлінен батысқа қарай Покровское деген батпақ бар.

Шарапатты құдай-ана мейрамы. 8 (21) қыркүйек Ғайса пайғамбардың анасы Мәрияның дүниеге келген күні құметіне Мариновка, Марьевка, Богородица деген атаулар берілетін дәстүр қалыптасқан.

Облыста Мария ананың құрметіне қойылған Марьевка деген аудан орталығы болған еді, ол Сергеев су қоймасының астында қалған.

Ғайса пайғамбардың есіміне байланысты Спас, Спасское, Спасовка деген атаулар да көпке мәләм. Әдетте, шіркеулерге қойылатын атау, Ғайса пайғамбар тіріліп келіп, жарлы-жақыбайларды құтқарып, бақытқа бөлейді деген сенімге сай, жақсы ырым ретінде Есіл ауданындағы бір селоға Спасовка түрінде қойылып, Меңкесердің оңтүстік-батысындағы бір көл Спасское аталады екен.

Троица мен Успение де жақсы ырымға жоралғы болсын деп таңдалған жер атаулары екенін білуіміз керек. Жамбыл ауданындағы Троицкое, Мағжан Жұмабаев ауданындағы Успенка, Булаев-Молодогвардейск теміржол тармағындағы Успенка стансасы христиан мерекелеріне сай аталған.

Тарихи отанынан алыстап, барар жері, басар тауы қалмай, жоқшылықпен күйзелген пенде ертеңге деген сеніміне қол созып, туған жерін сағынғанда есе алып жүрмекке қазақ даласынан тапқан қоныстарын әулие-әнбиелердің, өздері сеніп,

табынатын пайғамбарлар мен сахабалардың атымен атағанының мысалдары көп. Шіркеулер мен басқа да ғибадатханаларға Андрей, Архангел, Богородица, Воскресенье, Илья, Михаил, Николай, Петр сияқты есімдерді беріп, жұбанатын.

Мысалы, Айыртау, Мағжан Жұмабаев, Мамлют аудандарының әрқайсында бірден Воскресенка, Жапмбыл және Қызылжар аудандарында Архангелкалар, Айыртау және Есіл аудандарында Никольскілер, Есіл және Қызылжар аудандарында бір-бір Николаевка осындай дәстүрдің айғағы. Кезінде, елді мекен атауларына идеоглогиялық талаппен қарағанымыз сияқты, көне христиан түсініктерін еске сақтау мақсатында, мысалы аудан сайын міндетті түрде бір Петровкадан, бір Андреевкadan, Воскресенкадан т.с. болуға тиіс деген іштей ұстаным болған сияқты әсер береді.

Облыс орталығы әуелде, 1752 жылы әулие Петр атымен аталып ашылған уақытша бекініс, кейін нығая, күш ала келіп, соғыс қимылдарының пірлері Петр мен Паулдың құрметіне, жаздың басы аталған Петров день (19 маусым) 12 шілде Петрмен Паул мерекесіне байланысты аталған екен. Соңғы жылдары қаламызда осы христиан мейрамы «Қала күні» деген дәрежеге көтеріліп, ресми түрде атап өтілетін болды.

Преображение Господня - Ғайса пайғамбар Адам кейпіне кіріп, шәкірттеріне көрінуге келген күні 6 (19) тамыз. Преображенка, Преображенск, Преображение, Преображенский қатарлы селоларға атау болған.

Географиялық атаулар мәдени кодтың мәдени семантикасы бар табиғи тілдің бірліктері ретінде әрекет етеді және реципиенттің санасында мәдени-тарихи сипаттағы ассоциативті байланыстарды жаңарта отырып, мәдениеттің вербальды белгілерінің функцияларын орындайды. Табысты мәдениетаралық және тіларалық қарым-қатынас тілдік заңдылықтарды және шет тілдік мәдениеттің қажетті фондық білімдерін үйлесімді игеруді, ана тілінде сөйлейтін халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін білуді көздейтіні белгілі.

Топонимдер кез-келген этностың өмірін мәдени-философиялық қабылдаудың маңызды бөлігі болып табылады, өйткені оларда әлеуметтік - тарихи тәжірибе-жалпыадамзаттық және ұлттық, мәдени ақпарат сақталады және таратылады. Іс жүзінде топонимияны адамзат тарихының айнасы ретінде елестетуге болады. Жалпы, топонимдер оның қалыптасу процесінде тілдік тұлғаның танымдық базасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Басқаша айтқанда, топонимиканы өткен адамдардың өмір салтын да, айналасындағы әлемді де (мысалы, табиғат, көшелердің орналасуы) бейнелейтін ұрпақтың жады деп санауға болады. Өткенді білместен болашақ болуы мүмкін емес.

Әдебиет:

1. К. Д. Каймулдинова. Топонимика: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 267 бет.
2. Жер-су атаулары – тарих қана емес.- Зарқын Тайшыбай, Сәуле Мәлікова
3. Атамекен атаулары (Солтүстік Қазақстан облысының топонимикалық атаулары. Ғылыми басылым) Г. Ахметжанова, С. Мәлікова, К. Оспанов, З. Тайшыбай. Петропавл қаласы, 2015, «Северный Казахстан», 343-бет.

УДК 930

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҰЛЫ ОТАН СҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА

Ілияс А.С.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Ұлы Отан соғысы 1941 жылғы 22 шілде күні таң алдында басталды. Сол сәтте-ақ қазақстандықтар батыс шекарада жаудың алғашқы соққыларына кеудесін төсегендер сапынан табылды. Брест қамалы үшін басқалармен бірге шекарашылар Қ.Абдрахманов пен В.Лобанов, атқыш Қ.Иманқұлов, пулеметші Е.Качанов, минометші В.Фурсов, зеңбірекші Ғ. Жұматов және басқа отандастарымыз қан төкті. Қазақ жерінен аттанғандар

Мәскеу мен Ленинград үшін аянбай шайқасты... Берлиндегі фашист ордасы рейхстагты алуға да жерлестеріміз қатысты. 1941 жылғы маусымда Литваның Шауляй қаласынан оңтүстікке қарай Қостанайда жасақталған 219-атқыштар полкі ұрысқа кірді. Сол жылдың қыркүйегінде петропавлдық 314-атқыштар дивизиясы Свирь өзенінің, ал Ақмолада құрылған 310-дивизия Волхов өзені жағасында соғысып жатты. Шымкенттік 102-атқыштар және ақмолалық 106-атты дивизиялары Украинаның солтүстік-шығысын қорғаса, жамбылдық 81-атты әскер дивизиясы Сталинград маңында фашистермен бетпе-бет келіп қалған болатын. Аты аңызға айналған генерал И.Панфиловтың 8-гвардиялық дивизиясы сапында неміс басқыншыларына қарсы соғыста Солтүстік Қазақстан облысынан шақырылған төрт мыңнан аса сарбаз болған. Мәскеу түбіндегі қиян-кескі ұрыстарда негізінен біздің облыстың жігіттерінен жасақталған 36-дербес атқыштар бригадасы ерлігімен көзге түсті. Крюков станциясын қорғауда, Волоколам бағытындағы жойқын соғыста, атап айтқанда, біздің мына жаужүрек жерлестеріміз: Е.Фейге, С.Юдин, Е.Хрущев, Г. Кабардин, М. Жарков, М.Донченко ерекшеленгені соғыс тарихында жазылып қалған. Ақмола қаласында жасақталған 29 атқыштар (72 гвардиялық) дивизиясы Сталинград қаласын қорғауда ерекше көзге түсіп, Еділ бойында жауға жасындай игені соғыс тарихында жақсы айтылады. Қызылжар ауданы Красная Горка ауылының тумасы А. Раздорский мен Жамбыл ауданындағы Архангелкадан Г.Вдовин, Есіл ауданындағы Жекекөлден М. Ғаббасов осы дивизия құрамында соғысып, талай ерлік көрсеткен. Мәліметтерге қарап отырсақ, соғыс жылдары саптағы Қызыл Армияға 1366 мың қазақстандық шақырылса, өнеркәсіпте жұмыс істеу үшін еңбек майданына 670 мың адам тартылған. Бұлардың сыртында Республикамызға сырттан эвакуация жолымен, қуғын-сүргінге ұшырап 1,5 миллион адам келген. Ресей Қорғаныс Министрлігінің Подольск мұрағаты арқылы бұрынғы тізімді қайта тексергенде, биылғы 25 қаңтардағы есеп бойынша облысымызда Кеңес Одағының Батыры атағын 55 адам алғаны,

11 жауынгердің Даңқ орденінің толық иегері екендігі анықталды. Кеңес Одағының ордендері мен медальдарына лайық болған солтүстікқазақстандықтардың саны 32 мың. Соғыс басталысымен-ақ, облыстың барлық материалдық-техникалық, қаражат және еңбек қорлары жауға қарсы күреске бағытталды. Алғашқы екі жылдың өзінде ғана облыстан 70 мыңнан аса жігіт майданға аттанып кеткендіктен, өнеркәсіп пен ауылшаруашылығында жұмыс қолына зәрулік күшейгені түсінікті. Майданға кеткен ерлердің орнын қыз-келіншектер, жасөспірімдер басты. Петропавл ет комбинатына бір жылдың ішінде 300 қыз-келіншек жұмысқа кірді. Майданға кеткен жолдастардың орнын басатын, «екіжүзшілер», «үшжүзшілер» козғалысы өрістей түсті. 1941 жылдың соңын ала Петропавлға елдің орталық аймақтарынан эвакуацияланған кәсіпорындар, жұмысшыларымен келе бастады. Бір жыл ішінде ғана облыс орталығы 20 зауыт пен фабриканы, басқа да кәсіпорындарды қабылдап, орналастырды. Аз уақытта қорғаныс зауыттарының желісі құрылды. Олар: № 239 (қазіргі АҚ «ЗИК- СТО»), № 347 (атқарушы механизмер зауыты-ЗИМ), № 641 (қазіргі АҚ «Киров атындағы зауыт»), № 675 (кейінен М. М. Калинин атындағы), шағын литражды двигательдер зауыты (қазіргі АҚ ПМЛДЗ), бұларға қоса жеңіл және тамақ өнеркәсібінің бірқатар кәсіпорындары еді. Қысқа мерзімде-ақ, қаламыз республиканың аса ірі өнеркәсіп орталығына айналды. Қаланың өнеркәсіп әлуеті бірден үш есе өсті. Құрылысшылар мен энергетиктер, теміржолшылар қажырлы еңбек етті. Петропавл теміржол торабы Сібір мен Қиыр Шығыстан, Орталық Қазақстаннан маңызды жүктер жеткізіп, орталық аудандардағы халықты тасымалдап, аса жауапты міндеттер атқарды. Депо жұмысшылары өз ынтасымен «Солтүстікқазақстандық» деген атпен оқ өтпейтін поезд жарақтады, моншапоезд құрастырды, бірнеше жылжымалы асхана жасады, майданға қажет саперлік құралдар әзірлеп, жөнелтіп отырды. Құрылысшылар мен энергетиктер қуатты ТЭЦ-1 жасап, қаладағы қару жасайтын өндірістерді қамтамасыз ете білді. Соғыс жағдайы, әсіресе,

ауылшаруашылығына көп қиындықтар туғызды. Полудин ауданы қыз-келіншектерінің бастамасымен аз уақыттың ішінде облысымызда қыздардың 11 трактор бригадасы құрылды. Аймақтың ауылшаруашылығына соғыс кезінде бірде-бір жаңа техника келген жоқ, бар техника ескіріп, жарамсыз бола бастады. Ат-өгіз жегіп, көп жұмысты қолмен атқаруға тура келді. Мұндайда қала жұрты ауылға қол ұшын созды. Орақ науқанында егін даласына 40 мыңдай оқушы бала мен үш мың мұғалім көмекке келді. Қаланың өнеркәсіп кәсіпорындары дихандардың құрал саймандарын жөндеп берді. 1941-1944 жылдары егіс көлемі 26 пайыздан аса қысқарып, егіншілік мәдениеті бұрынғыдай бола алмағанына қарамастан, соғыстың төрт жылында облыста 400 мың тоннадай астық пен басқа өнімдер жиналды. Майданға тапсыратын міндетті астық мөлшерін былай қойғанда, жерлестеріміз ондаған вагондарға тиеп, майданға азық-түлік жіберіп тұрды. Өздеріне қажет екенін біле тұрса да, облыс жұмысшылары, шаруалары мен зиялы қауым өкілдері отбасы қажетінен үнемдеп, қорғаныс қорына 204 мың пұт астық, 10248 пұт ет, 1220 пұт май, 116 мың пұт көкөніс өнімдері мен картоп жинап, жөнелтті. Майдан үшін танк колонналарын жарақтау үшін 40327 мың сом ақша, 20 кило күміс және 380 грамм алтын бұйымдарын ортаға салды. Қызыл Армия жауынгерлеріне 88 вагон тарту жөнелтті. 77 мың дана түрлі жылы киім жиналды. Соғыстағы жауынгерлер мен мүгедектердің 59729 отбасына нақты көмек көрсетілді. Азат етілген аудандарға жәрдем ретінде 101398 мал, 14 вагон азық-түлік, шаруашылыққа қажетті өндірістік жабдықтар мен ауылшаруашылығының құрал-саймандары жіберілді. Мәуліт ауданы Киров ауылшаруашылық артелі колхозшылары «Қазақстан колхозшысы» танк колоннасын жасақтауға бір миллион сом жинап берді. Осындай өнегелі бастамалар одан әрі қолдау тауып, «Советтік Қазақстан» деген атпен самолеттер эскадрильясын құруға, «Осоавиахимші», «Совхоз жұмысшысы», «Советтік Украина үшін» деген танк колонналарын жасақтауға ақшалай қаражат жиналды.

Фронт был силён тылом. «В труде как в бою!»— өнеркәсіп кәсіпорындарының, колхоздар мен совхоздардың жұмысшылары осы ұранмен еңбек етті. Оларда әйелдер, жасөспірімдер, қарттар жұмыс істеді. Елдің батыс өңірлерінен зауыттарды, фабрикаларды және халықты эвакуациялаумен байланысты болған керемет күрделі міндеттерді қала тұрғындары шешті. Зауыттар майданға арналған өнімдерді шығарды: миналар, торпедалар, тұтандырғыш бомбалардың гильзалары, әртүрлі артиллериялық жүйелерге арналған снарядтар жасалды, атақты Катюшаларға арналған ракеталар өңделді, шағын қуатты қозғалтқыштар, оқшаулағыш материалдар, радиоқұрылғылар, байланыс құралдары, қой терісі тігілген, киіз етік, сарбаздарға қару-жарақтан бастап, бөртпе бас киімдерге дейін барлық қажетті заттармен қамтамасыз етілді. Жеңіске Петропавлдық теміржолшылардың қосқан үлесі өлшеусіз болды. Петропавл темір жол торабының ұжымы негізгі жұмыстарымен қатар бронетранспортер мен монша пойызын жасап, майданға аттандырды. Ер-азаматсыз қалған ауылдарда соғыс уақытының бар ауыртпалығы әйелдердің, қарттар мен жасөспірімдердің иығына түсті. Өздері нашар тамақтанды, бәрін майданға берді. Солтүстікқазақстандықтар қысқа мерзімде Мәскеу облысының, Смоленск облысының және КСРО-ның басқа да батыс облыстарының тұрғындарына көмек көрсету үшін қорға өнеркәсіптік құрал-жабдықтар, құрылыс материалдары, астық, мал жіберді. Қорғаныс зауыттарының жабдықтары негізінен бір айдан бес айға дейінгі мерзімде орнатылды, ал 1942 жылы олар Қызыл Армия мен Әскери-теңіз флотына өнімді тұрақты түрде жеткізе бастады. Сол жылдың аяғында олар 25 өнім түрін шығарды, оның 5-і Қазақстандағы машина жасаудың ірі орталықтарының біріне айналған Петропавлда қайта игерілді, ал Петропавл темір жол бөлімшесі еліміздің орасан зор ұлттық экономикалық және әскери маңызы бар 20 стратегиялық түйінінің бірі. Петропавл өнімдерін соғысып жатқан Қызыл Армияға жеткізу, Томск және Қарағанды темір жолдарынан майданға транзиттік жүктерді

тасымалдау, Кузнецк және Қарағанды көмір бассейндерінің жүк ағыны, Сібір мен Алтай астығы, Қиыр Шығыстың әскери өнімдері – мұның бәрі Петропавл теміржолшыларының мойнында болды. Және де олар өз міндеттерін абыроймен атқарды.

Екінші дүниежүзілік соғыста ең көп зардап шеккен Кеңестер Одағы екені баршаға мәлім, ол 27 миллионнан астам адамынан айырылды. Кейінгі есеп бойынша, соғыс жылдары 6,5 миллион ғана халқы бар Қазақстаннан майданға 1196164 адам, немесе барлық тұрғындардың 20 пайызы шақырылған. Ұрыста қаза тапқаны, жараланып, ауырып қайтыс болғандары, хабарсыз кеткендері, жау тұтқынынан қайтпағандары барлығы 630 мың адамнан айырылды. Яғни, қолына қару алып, соғысқа кірген әрбір екінші Қазақстан азаматы Жеңіс үшін құрбан болды. Айталық, сол кездегі шекарасымен есептегенде, Солтүстік Қазақстан облысынан 90 мыңнан астам адам шақырылған болса, содан 45 мыңнан астам жауынгер жер жастанған. Соғыс құрбандарына арналған Қасиетті кітапқа адамзатты фашизм қатерінен сақтап қалу жолында қаза болған 32 мыңнан астам жерлесіміздің аты-жөні жазылған. Петропавл қаласында соғыс кезінде госпитальдарда емделіп жатып, соғыс жарасынан қайтыс болған жауынгерлердің бірнеше бауырластар зираты бар. Ғабит Мүсірепов және Жамбыл көшелерінің қиылысындағы осындай ескі зиратқа екі ескерткіш қойылған. Сондағы мәрмәр тақталарға жарасы жазылмай, жан тапсырған 139 сарбаздың есімі жазылған. Жоғарыда айтып кеткенімдей, 1941 жылы шілдеде Петропавлда Солтүстік Қазақстан, Ақмола және Павлодар облыстарының тұрғындарынан 314-ші атқыштар дивизиясын құру басталды. Оны Афанасий Шеменков басқарды. 1941 жылы қыркүйекте дивизия Ленинградтың алғашқы жекпе-жегіне кіріп, Прагадағы соғысты аяқтады. 1941 жылғы қыркүйекте Ленинград түбіндегі ұрыста тұсауы кесілген дивизия соғысты Прагада бір-ақ аяқтады. Кутузов орденімен марапатталып, дивизияның жауынгерлік іс - қимылдарында солтүстіктер ерекше көзге түсті: Кингисепп атымен аталған

жеңімпаз дивизияның құрамында Кеңес Одағының Батыры сапер П. Гончар, Даңқ ордендерінің толық иегері, пулеметші А. Пуненко, старшина Ғ.Мұстақанов, 120-миллиметр минометтің көздеушісі К. Шматков, 120 миллиметрлік Ғаббасов сынды зор абыройға ие болған Отан сарбаздарының есімі қымбат. Соғыс басталғаннан бастап 1941 жылдың желтоқсанына дейін Петропавлда 1000-нан астам атқыштар, пулеметшілер, мотоциклшілер мен телеграфшылар дайындалды. Облыстық Қызыл Крест ұйымы медбикелерді, сандружиннистерді дайындады. Олардың көпшілігі өз еркімен майданға аттанды. Әйелдер мен қыздар донор болды, отанын қорғауға кеткен ер адамдарды алмастырды. Еліміздің Қарулы күштерін жедел толықтыру, жаңа құрамаларды қалыптастыру сол кезеңнің басты міндеттерінің біріне айналды. Күндіз-түні жаңа әскери бөлімшелерді жасақтау және оқыту бойынша қызу жұмыс жүргізілді. Қазақстан қалаларының маңайында, оның ішінде Петропавлда әскери қызметке шақырылғандарды оқыту үшін полигондар мен атыс тирлері салынды. Қазақстанда алғашқылардың бірі болып 314-ші атқыштар дивизиясы құрылды, оның ядросы мыңдаған солтүстік қазақстандықтар болды. Дивизия жұмысшылардан (40% дейін), колхозшылардан (шамамен 50%) және зиялы қауымнан (10% дейін) жасақталды. 1941 жылдың тамыз айының соңында дивизия солтүстік-батыс майданында шайқасқа кірді. Оның жауынгерлері Ленинградтың қоршауын батыл бұзып, Маннерхаймның фин сызығын қиратып, Балтық, Польша, Чехословакияны азат ету үшін шайқасты. Дивизияның жауынгерлік есебінде 30 мыңнан астам жойылған және 25 мың тұтқындалған фашистер, 20-дан астам қала және басқыншылардан босатылған 1100 елді мекен бар. Жауынгерлердің ерліктері жоғары бағаланды. 12 мыңнан астам дивизия сарбаздары мен офицерлері ордендермен және медальдармен марапатталды, үшеуі Кеңес Одағының батырлары болды. 10 мыңнан астам жауынгер соғыс майданынан оралмады. Көптеген жүздеген солтүстік қазақстандықтар 316 атқыштар дивизиясының құрамына кірді, олар шайқастарда Мәскеу

маңындағы шайқастарда танымал болған генерал И. В. Панфилов атындағы аңызға айналған 8-ші гвардиялық дивизияға айналды. Оның 34 жауынгері Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды, соғыс жылдарында 18 мыңға жуық жауынгер мен офицер ордендермен және медальдармен марапатталды, ал дивизияның өзі Ленин, Қызыл Ту және екінші дәрежелі Суворов ордендерімен марапатталды. Соғыс жолдарымен 100 мыңнан астам солтүстік қазақстандықтар өтті. Солтүстік Қазақстан облысының 32 мыңнан астам Отан қорғаушылары өз жерлерін мәңгілікке даңққа бөледі, ерлікпен майданда қаза тапты, 42 мыңнан астамы соғыстан тірі оралды, бірақ психикалық және физикалық тұрғыдан жараланды. Солтүстік Қазақстанның 30 мың жауынгері шайқаста көрсеткен ерлігі үшін жоғары үкіметтік марапаттауларға ие болды. Ұлы Отан соғысы басталысымен облыстың материалдық-техникалық, қаржылық және еңбек ресурстары жауға қарсы қарулы тойтарыс беруге қажетті керек-жараққа жұмылдырылды. 1941 жылдың аяғында Петропавлға еңбек ұжымдарымен бірге қоныс аударған кәсіпорындар көшіп келе бастады. Облыс орталығы жыл бойы 20 зауыт, фабрика және басқа да кәсіпорындардың қабылдады. Қорғаныс зауыттарының тобы, тігін, махорка құрал-жабдықтарын фабрикалары, нан және спирт-арақ комбинаты сияқты бірқатар жеңіл және тамақ өнеркәсіп зауыттары құрылды. Бес кәсіпорын одақтық маңызға ие болды. Облыстық әскери комитеттер қорғаныс өнеркәсібіне 34 мыңдай солтүстікқазақстандықтарды жіберді. Жұмысшылардың жан аямай төккен еңбегінің арқасында қорғаныс зауыт топтары 1942 жылдың өзінде Қызыл Армияны мина, тереңде жарылатын бомба, торпедо, М-30 реактивті снарядтардың корпустары сияқты қару-жарақ түрлерімен, радиостанциялармен тұрақты түрде қамтамасыз етуге кірісті. Қаланың қысқа мерзім ішінде республиканың ірі өнеркәсіп орталықтарының біріне айналып, өнеркәсіптік күш-қуатының үш есе артуына құрылысшы, энергетик, теміржолшылар айтарлықтай өз үлестерін қосты. Петропавл теміржол бөлімшесі

Сібір, Қиыр Шығыс, Орталық Қазақстанның шалғай аймақтарынан келген жүктердің майданға тасымалдануын, сондай-ақ кәсіпорындарды түкпірге қарай көшіруді қамтамасыз ететін маңызды стратегиялық тораптарының біріне айналды. Деподағы жұмысшылардың бастамасымен «Североказахстанец» бронепоезын, поезд-моншаны, бірнеше жылжымалы асханаларды жасап, бекіністік-саперлық құрал-саймандарды дайындап майданға жіберді. Құрылысшылар мен энергетиктер қуатты электростанция орнату арқылы қаланың энергетикалық күш-қуатын үш есе арттыра отырып, қорғаныс саласындағы кәсіпорындардың қалыпты жұмыс істеуіне жағдай жасады. 1941-1944 жылдары облыстағы егіс аумағы 26 пайызға азайып, жер өңдеу жұмыстарының нашарлығынан дәнді дақылдардың өнімі күрт төмендеп кетуіне қарамастан, облыс төрт жылға созылған соғыс уақытында 400 мың тоннадай астық, басқа да көптеген ауыл шаруашылық өнімдерін майданға жеткізіп тұрды. Майданға жіберілетін міндетті тапсырыстан басқа солтүстікқазақстандықтар жерлестеріне сыйлықтар тиелген ондаған вагондар жіберді. Облыстағы колхозшылар, жұмысшылар, зиялы қауым саналы түрде материалдық жағынан шығындана отырып, өздерінің жеке қорларынан қорғаныс қорына 204 мың пұт нан, 10248 пұт ет, 1220 пұт май, 116 мың пұт көкөністер мен картоп тапсырды. Майданға жіберілетін танк колоннасына 40327 мың рубль, 20 кг. күміс пен 380 гр. алтын өткізді. Қызыл Армия жауынгерлеріне арнап 88 вагонға тиелген сыйлықтар жіберілді. 77 мыңнан астам әр түрлі жылы киім-кешек жинап, жіберілді. 59729 әскери қызметкерлердің отбасыларына және мүгедектерге арнап материалдық пен қаржылай көмек көрсетілді. Жаудан азат етілген аудандарға 10398 мал басы және тамақ өнімдері, шаруашылық бұйымдары, өндірістік құралдар, ауыл шаруашылық жабдықтар тиелген 14 вагон жіберілді. Мамлют ауданы «Память Кирова» атты ауыл шаруашылық артелі колхозшыларының бастамасымен майдангерлер үшін селолықтардың жеке қорынан мың пұт астық, осы ауыл шаруашылық артелінің мүшелері «Колхозник

Казахстана» танк колоннасына 1 млн. рубль қайырымдылық көмек ретінде жинап берді. Петропавлдағы майдангерлердің әйелдері «Боевые подруги» самолетіне 40 мың рубль жинап берген. Мамлют ауданының Вильямс атындағы колхозындағы Тепляковтар отбасы «Тепляковтар танкіне» 100 мың рубль аударды. Тыл еңбеккерлерінің осындай отаншылдық рухын көтеретін мысалдар өте көп. Солтүстік Қазақстан облысының тылдағы жұмысшылары, колхозшылары мен зиялы қауым өкілдерінің жанқиярлық еңбегі майдан даласындағы жерлестерінің ерлікке толы істерімен үндесіп жатты. Солтүстік қазақстандықтар Ұлы Отан соғысы жылдарында болған ірі шайқастардың барлығына қатысып, барлық әскер қатарында, партизан отрядтарында соғысып, астыртын жұмыс жүргізді. Соғыс жылдарында ерлігімен көзге түсіп, Кеңес Одағы Батыры атағына ие болғандардың тізімінде 55 солтүстікқазақстандық бар. Есіл өңірінің ержүрек өрендері қатарында - атқыштар дивизиясының парторгі Андрей Максимович Хименко, кәсіби балтық теңізшісі, торпедолық катерлер дивизионының командирі - Борис Петрович Ушев, қайсар ұшқыш - Григорий Яковлевич Михеев, бөлімше командирі - Жалел Қизатұлы Қизатов, әскери барлаушы - Николай Алексеевич Подорожный, минометчиктер командирі - Павел Васильевич Коваленко, батальон командирі - Александр Владимирович Матвеев, даңқты ұшқыш - Александр Фендорович Карушин және басқалары. Солтүстікқазақстандықтар Украина, Молдавия, Белоруссия, Прибалтика, Польша, Венгрия, Румыния, Югославияны фашист басқыншыларынан азат ету жолында жанқиярлықпен шайқасып, ерлік көрсетті. Олардың Отан үшін отқа түскен жауынгерлік ерліктері жоғары бағаланып, орден, медальдармен марапатталды.

Фашистік Германиямен соғыстың басталуы туралы хабар әр Петропавлдың жан дүниесін түршіктірді. Адамдар өздерінің басына түскен апаттардың ауқымын әлі түсінбеді. Соғыстың алғашқы күндерінде қаланың кәсіпорындары мен мекемелерінде митингілер мен жиналыстар өтті, онда біздің жерлестеріміз

басқыншылардың опасыздығына ашуланумен қатар, жауға қарсы бүкілхалықтық күреске тұрақты үлес қосқысы келетіндіктері туралы айтты. Соғыстың алғашқы күндерін жалпыға бірдей жұмылдыру Қиыр - ағынды және Орта Азияны (Солтүстік Қазақстан облысы кіретін) әскери округтерді алып тастағандықтан, маңызды үкіметтік тапсырмаларды орындау бойынша қарқынды жұмыс жүргізілді. Мәселен, 27 маусымда дәл белгіленген мерзімде Петропавлда техниканың толық жиынтығымен және соғыс уақытындағы штаттың жеке құрамымен 702 құрылыс батальоны құрылды. 1941 жылдың 4 шілдесінде Петропавл еңбеккерлері МКҰ төрағасы И.В.Сталинге 3 шілдеде радио арқылы берілген сөзіне орай митинг қарсаңында өткізілген хабарды жолдады. Петропавлдықтар ГКО-ға барлық күш-жігерін елдің қорғаныс ісіне, жаудың толық жойылуына беретініне сендірді. Көптеген солтүстік қазақстандықтар, соның ішінде петропавлдықтар да майданға Қарағанды мен Ақмолада (қазіргі Астана қ.) құрылған 29-шы атқыштар дивизиясының (Сталинград шайқасынан кейін - 72-ші гвардиялық) құрамында келді. Біздің жерлестеріміз 310-шы Новгород атқыштар дивизиясының, 151 - ші жеке атқыштар бригадасының, 2-ші гвардиялық Киров дивизиясының және Қызыл Армияның басқа бөлімдерінің құрамында соғысқан. Петропавлда 37-ші және 44 - ші атқыштар полкі, авиациялық полк, ұшқыштар мектебінің курсанттары, эвакуацияланған селищенская авиамехаников мектебі орналасқан. Қалада орналасқан 3-ші қосалқы атқыштар бригадасы жас жауынгерлерді оқыту орталығына айналды. Мұнда 542 шеру роталары дайындалып, белсенді армияға жіберілді, оның ішінде 20 рота 316 - шы атқыштар дивизиясына жіберілді. (Реджицкая 8-ші гвардиялық дивизия И. В. Панфилова). 1941 жылы Ленинград пен Миргородтан екі эскадрилья эвакуацияланды, олардың негізінде Жұмысшы ауылында алғашқы ұшқыштар мектебі ашылды. Ол үш жылға созылды. Әскери полигон ескі аэродром алаңы болды. Петропавлда 250 ұшқыш оқытылды. 1943 жылы Петропавлда және авиамеханиктер мектебінде 16-

шы және 45-ші әуе бөлімдерінде болды. Ол 3000-ға жуық маман дайындады. "Жеңіс сарбаздары" кітабының төрт томында авиамеханиктердің жүздеген тегі бар. Солтүстік Қазақстан облысы, бүкіл Қазақстан сияқты, Ресейдің, Украинаның, Беларусьтің азат етілген аудандарының ауылына көмекке келді. Қысқа мерзім ішінде солтүстік қазақстандықтар Мәскеу облысы, Смоленск және КСРО-ның басқа батыс өңірлерінің тұрғындарына көмек қорына өнеркәсіптік жабдықтар, Құрылыс материалдары, астық, мал жіберді. Қорғаныс зауыттарының жабдықтары негізінен бір айдан бес айға дейін орнатылды және 1942 жылы олар Қызыл Армия мен Әскери теңіз күштеріне тұрақты өнім жеткізуді бастады. Сол жылдың аяғында олар 25 өнім түрін шығарды, оның 5-і Петропавлда қайта игерілді, ол Қазақстанның ірі машина жасау орталықтарының біріне айналды, Петропавл темір жол бөлімшесі елдің ұлттық шаруашылық және әскери маңызы зор 20 стратегиялық тораптарының қатарына қосылды. Соғысып жатқан Қызыл Армияның Петропавл бұйымдарын жеткізу, Томск және Қарағанды темір жолдарынан транзиттік жүктерді майданға тасымалдау, Кузнецк және Қарағанды көмір бассейндерінің жүк ағыны, Сібір және Алтай нандары, Қиыр Шығыс әскери өнімдері - мұның бәрі Петропавл теміржолшыларының иығында болды. Және олар өз міндеттерін абыроймен орындады. 1941 жылдың шілдесінде Петропавл қаласында 1-ші қалалық аурухана мен физиотерапия базасында №2446 және №3595 эвакогоспитальдар, ал кейінірек - Дондағы Ростов қаласынан келген және пионерлер үйінде және бірнеше мектептердің ғимараттарында орналасқан №3813 эвакогоспитальдар ұйымдастырылды.

Ұлы Отан Соғысында Петропавлдықтардың қатысуы:

Ұлы Отан соғысы жылдары	Петропавлдан
шақырылды.....	26838 адам
Қайтқандар.....	3338
Хабарсыз жоғалғандар.....	3704

Госпитальдарда жарадан қайтқандар.....	767
Петропавл госпитальдарында қайтқан және Петропавл қ. жерленгендер.....	441 адам

Соғыс жылдары орден және медальдермен марапатталды..	10790
Ленин орденімен.....	17
Қызыл Ту орденімен.....	146
Қызыл Жұлдыз орденімен.....	2526
«Даңқ» ордендерімен.....	10500
«Отечественной войны» ордендерімен.....	1266
«За отвагу» медалімен.....	3226
«За боевые заслуги» медалімен.....	2485 адам

Ұлы Отан соғысының басталуымен 1941 жылдың маусым-шілде айларында Петропавл қалалық әскери комитетіне патриот әйелдерден оларды майданға жіберуді талап ететін 700-ден астам өтініш түсті. Өтініштердің бір бөлігі қанағаттандырылды. Әйелдер тек медициналық бөлімшелерге ғана емес, әскерге шақырылды (М. В. Астафьева, Е. М. Болдырева, Д.Р. Власенко, А. А. Целых және басқалары) сонымен қатар ішкі әскерлердегі ерлерді ауыстыруға (А. И. Ахметова, О.З. Бучак, М. Е. Даних, В. К. Компацкая, В. А. Степанкина және т. б.), әскери байланыста (В. З. Аржанникова, В. П. Бутко, Е. М. Виноградова, М. Х. Крижаевская, И. В. Никитина), әуе шабуылына қарсы қорғаныстың зениттік бөліктерінде (О.И.Бутусова, К.С. Долгих, П. И. Колосова, Н. П. Мостепан және т. б.), майдан алдындағы аймақтағы жол-пайдалану қызметі. Мергендер арасында олардың көпшілігі болды. 1943 жылы жеке әйелдер әуе бөлімдері (З.М. Васильева, З. М. Козыркова) және әйелдер атқыштар бригадалары құрылды. Жас қыздар партизандық отрядтарға батыл барды (З.М.Кулей, М.Д. Машкина, А.З.Музафарова). Соғыс жылдарында облыстан 15000 - нан астам Солтүстік Қазақстандық (бұрынғы Көкшетау облысының аудандарын қоса алғанда) шақырылды. Облыс әскери комитеттері әйелдердің едәуір бөлігін қорғаныс өнеркәсібіне жіберді. Отанды қорғай отырып, әйел жауынгерлер

батылдық үлгілерін көрсетті, өздерінің патриоттық міндеттерін адал орындады. «Жады кітабы – Боздақтар» атты мемориалдық басылымда осындай әйел жауынгерлердің 33 есімі мәңгі сақталады.

Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің тойлануына байланысты Петропавлда жаңа саябақ салынып, Есілдің жағасынан бой көтерген стелладағы ақсұр мәрмәрдің бетіне алтынмен апталған «Жеңіс» орденінің суреті салынды. Бұл - неміс-фашистерін талқандаған азаткер сарбаздарға барша халық атынан қойылған ізгі ниеттің белгісі. Соғысқа қатысқан жауынгерлер мен тыл еңбеккерлеріне деген алғыс сезімі ұрпақтар санасынан мәңгі өшпейді. Сонау қатерлі жылдарда олар жан аяған жоқ, қиын-қыстау шақтарда қайыспай, тағдыр сынына төтеп берді. Аталарымыздың ерлігі мен қаһармандығы бізді отансүйгіштікке бастайтын жарқын үлгі, баға жетпес өнеге. Бүгінгі күнде солтүстікқазақстандықтар мемлекетіміздің байсалды әрі сындарлы саясатының арқасында жарқын болашағына сенімді үмітпен қарап, достық пен ынтымақ жағдайында тату-тәтті өмір кешуде. Біз сол аталарымыз бен әкелеріміздің соғыстағы ерліктерін ұмытпаймыз, бостандық жолында жанқиярлық танытып, артында қалған ұрпақтарға баға жетпес бақыт сыйлағандардың бейнесін мәңгі есте сақтаймыз.

Әдебиет:

1. Энгельс Андронов, «В те годы когда», 2010ж
2. Северо-Казахстанский областной совет ветеранов, «Битва за Берлин», 2015ж
3. Телевизионная летопись Северный Казахстан в Великой Отечественной войне, «Поклонимся Великим тем годам...», 2010ж
4. Сборник Военно-статических и информационно-аналитических материалов о Великой Отеечественной Войне 1941-1945 годов и участии в ней североказахстанцев, «Сохраните в памяти потомки», 2021ж

ТЫҢ ИГЕРУ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ

Халимова Д. Р.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Соғыстан кейінгі кезеңде КСРО-ның әлеуметтік - экономикалық дамуының шұғыл міндеттерінің бірі азық - түлік мәселесін шешу екені белгілі. 1930 жылдардағы қайғылы оқиғадан кейін қалпына келмеген, шаруа қожалықтарын күштеп ұжымдастыру және тіршілікті қамтамасыз ету жүйесінің жойылуы салдарынан халықтың едәуір бөлігі қаза тапқан, елдің ауыл шаруашылығы қайтадан төтенше жағдай режимінде жұмыс істеуге мәжбүр болды. 1941-1945 жылдардағы соғыс уақытында колхоздар мен совхоздар армия мен халықты қажетті азық - түлікпен, ал өнеркәсіп шикізатпен қамтамасыз етті. Соғыстан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіру де үлкен күш-жігерді қажет ететіндігін атап өткен жөн. Соғыстан кейінгі жылдары елдің астық шаруашылығындағы жағдай алаңдаушылық туғызды, астық балансы қиын болды. Мемлекеттік резервтерді пайдалану есебінен астық тапшылығын ішінара жабуға тура келді. Сондықтан, жақында болған соғыстың орасан зор залалына байланысты, басқа себептерге байланысты ауыл шаруашылығын одан әрі көтеру үшін шұғыл түбегейлі шаралар қажет болды. Мұндай жағдайда 1947 жылы карточкалық жүйенің жойылуы халықты қажетті азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесін шешпеді. Ал ауылдарда тиісті инфрақұрылымды дамыту мәселесі сол кезеңде қойылмаған деп айтуға болады. Соғыстан кейінгі жылдары Ауыл шаруашылығын көтеру бағдарламасы бірқатар шараларды, соның ішінде интенсивті және экстенсивті тәртіпті қарастырды. Ауыл шаруашылығын интенсификациялау жұмыстары ұзақ мерзімді шаралар мен қаражатты қажет ететіндіктен, КОКП ОК

және Кеңес үкіметі 1954 жылы әдеттегі нұсқаны таңдады - олар ауылшаруашылық өндірісін кең көлемде экстенсивті ұлғайту жолымен жүрді. Оқиғалардың бұл құйынына жүздеген мың адам, көптеген техника тартылды, тиісті қаражат бөлінді. 1954 жылы наурызда КОКП ОК пленумы "Елде астық өндірісін одан әрі ұлғайту және тыңайған жерлерді игеру туралы" қаулы қабылдады.

Тың және тыңайған жерлерді игеру тұрғысынан Қазақстанға зор мән берілді, өйткені республикада құнарлы топырақтардың орасан зор қоры болды. Алайда, мұндай жерді игерудің ұтымдылығы және одан кейінгі экологиялық сипаттағы проблемалар және жаңадан құрылған совхоздар мен колхоздардың экономикалық рентабельділігі сол кездегі басқару номенклатурасының белгілі бір бөлігіне, оның ішінде жоғары дәрежеге күмән салды. Осы орайда тың және тыңайған жерлерді игеру бастамашысы, сол кезде КОКП ОК бірінші хатшысы және Кеңес мемлекетінің нақты басшысы Никита Хрущев былай деп еске алды: «Мен Қазақстанның кеңдігі мен оның ауыл шаруашылығы айналымындағы өте аз алаңдары туралы естідім. Мен Қазақстанның Орталық Комитетінің хатшысы жолдас Шаяхметовты сұрастырудан бастадым. Орталық Комитетке ол ішкі істер органдарынан, полицейлерден келді. Қазақтың өзі ол, әрине, өзінің туған жерін жақсы білетін. Мен сұрастырдым: жер жырту кезінде қанша жер бар және оған қандай аумақтар жарамды, бірақ жыртылмайды, қандай дақылдар алынады, жыртуға болатын жерлердің мүмкіндіктері қандай? Онымен сөйлескеннен мен оның маған шынайы емес жауап бергенін түсіндім. Ол мүмкіндіктерді төмендетіп, жер жыртуға жарамды жерлер өте аз немесе мүлдем жоқ екенін, бәрі қазірдің өзінде жыртылғанын және үлкен перспективалар жоқ екенін айтты. Оның қай санға тоқтағаны есімде жоқ, шамамен үш миллион гектар жер. Әрине, бұл үлкен алаң, бірақ бізге қажет корсеткыш емес. Бірақ мен бұған да қуанышты болдым. Егер үш миллион бидай егіп, он центнер астық алса, тіпті бес центнер болсын, сіз бір жарым миллион тонна дайын нан аласыз, тіпті миллион

болса да, бұл алпыс миллион пұт! Бұл жаңа егістіктерді өңдеумен және тұқым өсірумен айналысатын адамдарды тамақтандыруды есепке алмағанда. Содан кейін мен Қазақстан партиясы облыстық комитеттерінің хатшыларымен сөйлестім. Олар да қазақтар, бірақ өз мүмкіндіктерін жақсы білетін. Өкінішке орай, олардың фамилиялары есімде жоқ, жолдас Шаяхметовтен гөрі қызықты адамдар. Олар шын жүректен сөйледі және істі үлкен біліммен бір сөзбен айтқанда тың жерлерді игеру мүмкіндігі туралы баяндады, облыстық комитеттердің хатшыларымен әңгімелесуден кейін Мен Қазақстанда жаңа егіс алқаптарын енгізу есебінен астыққа айтарлықтай өсім алатынымызға сенімім артты» [1].

Солтүстік Қазақстан облысында ғана қысқа мерзімде 1 млн. 300 мың гектардан аса жер игерілді. 1956 жылы қамбаға 85 млн. пұт астық құйылды. Тың көтерілді - ерлік жалғасуда: 2003 жылы солтүстікқа- зақстандықтар 250 млн. пұттан аса астық жинады [2]. СҚО астық өндірудің өте жоғары көрсеткішіне 1956 жылы жеткен. Ауа райы қолайлы болып, бұрын төрт жылда жиналатын астыққа бір жылда қол жетті. Отан қоймасына 85 мың пұт астық құйылды. Бұл оның алдындағы үш жылдың берілетін астыққа тең болған. Солтүстік Қазақстан облысы әр гектардан орта есеппен 12,7 центнер өнім алса, кейбір аймақтар бұдан екі еседен артық шығымдылыққа қол жеткізді. Мысалы, Конюхов ауданы бойынша - 17,5 центнер, Петропавл совхозында - 26 ц. астық алған. Осындай жетістік тың жердің және табиғаттың бергені деп саналмай, субъективті бағаланды. Жеке адамдардың, жеңімпаз идея мен Мәскеудің көреген басшылығының арқасы деп түсіндірілді. Әлбетте, тиісінше жаппай марапат жасалды. Облыс, барлық аудандар, 12 совхоз, 21 МТС, 111 колхоз ҚКП Орталық Комитеті мен Қазақ КСР Министрлер кеңесінің ескерткіш Қызыл туын алған. Ауылшаруашылығы партия, кеңес, кәсіподақ және комсомол қызметкерлері санатынан 3700 адам ордендермен, медальдармен марапатталған. 12 адамға Социалистік Еңбек Ері деген атақ

берілген. 37 мың адам «Тыңды игергені үшін» медальмен марапатталған [3].

1951 жылы Солтүстік Қазақстан облысы республикада бірінші болып 15 қыркүйекке дейін астық дайындаудың мемлекеттік жоспарын орындады. Келесі екі жылда егіншілік пен мал шаруашылығының біршама өсуі байқалды. Алайда, жекелеген жетістіктерге қарамастан, соғыстан кейінгі жылдары үлкен өсу мүмкіндіктері бар облыстың ауыл шаруашылығы толықтай бере алмады, даму қарқыны бойынша өнеркәсіптен артта қалды. Бұл өмірлік маңызды саланың қарқынды, интенсивті дамуы тың және тыңайған жерлерді игеру жылдарында басталды. Миллиондаған гектар жаңа жерлер тек адамдарға, күшті рухқа, төзімді және физикалық күшке ие бола алады. Бұл іс жастардың қолынан келе алатын болды. Ал ел жастары өз кезегінде зор белсенділік танытты. Көптеген адамдар партияның шақыруы бойынша елдің түкпір-түкпірінен тың жерлерге жаңа қоныстанушылар барған күндерді еске алады. Алыс жерлерге жастарды еңбек ісінің романтикасы тартты. Солтүстік Қазақстан облысында да жаңа жерлерді игеру бойынша ауқымды жұмыстар атқарылуы керек еді. Облыстық «Ленин туы» газеттерінің сарғайған беттері сол қызықты күндер туралы айтады: «...1954 жылы 3 наурызда таң атқанға дейін бірнеше сағат бұрын Петропавл станциясына оркестрмен қарсы алған жолаушылар пойызы келді. Одан чемодандармен Алматыдан тың жерлерді игеруге партияның шақыруы бойынша келген ұлдар мен қыздар шықты. Бұл Солтүстік Қазақстанға сапар шеккен Мәскеу комсомолдарының сегіз мың ізбасарларының алғашқы отряды». Вокзал мерекелік безендірілген. Қалаға шығудың үстінде плакат: "Жас патриоттарға Сәлем". Келгендерді облыстың партиялық, кеңестік және комсомолдық органдарының басшылары, өнеркәсіп және көлік кәсіпорындарының өкілдері қарсы алады. Митинг сол жерде перронда басталады. ...

Алматы комсомолы темекі фабрикасының қызметкерлері Т.Князева мен А. Москалева былай дейді: "Біз Мәскеу

комсомолдарының еліміздің барлық жастарына үндеуін оқыдық. Біз жалпыхалықтық істен - тың жерлерді игеруден аулақ бола аламыз ба! Біздің фабриканың 70 жас жұмысшысы республиканың солтүстік облыстарына кетті. Біздің өміріміздің ең бақытты күні-біз тыңайған жерлерде бидайдың тығыз өскіндерін көргенде болады. Сол жылдың 4 наурызында петропавлдықтар Мәскеуден жаңа келушілермен кездесті. Мерекелік безендірілген вокзал маңы алаңын жүздеген комсомолдар, зауыттар мен фабрикалардың жұмысшылары мен қызметкерлері, мұғалімдер институтының және зооветеринарлық техникумның студенттері толтырды. «Біздің алдымызда он тоғыз жас пен қыз бар, - деп хабарлады газет, - барлығының бірнеше мамандықтары бар: Борис Полукаров-электрик, дәнекерлеуші, Феликс Зорин - токарь, слесарь, Александр Андрюшин - ағаш ұстасы, Рая Ерошкина және Нина Ермилова - машина жасау зауытының жұмысшылары. Барлығы тың жерлерге үшін тракторшы болғысы келеді.

Тракторшылар, жүргізушілер, слесарьлар, сынғырлаған дауысты қыздар олар елдің түкпір-түкпірінен Солтүстік Қазақстанға келеді».

Содан кейін оларды күн сайын қарсы алатын. Күніне екі пойыз келетін. Бұрын-соңды болмаған жолаушылар санын Мамлютка, Булаево, Қара-Гуга, Смирново далалық станциялары қабылдауға мәжбүр болды. Бұл станциялар тың жерлерге шабуыл жасайтын тірек – бекіністеріне айналды. Мұнда тың игерушілер «трактор пойыздарына» ауысып, далаға қарай асықты.

Тың игерудің маңыздылығы және осы ұлы эпопеяның көптеген қатысушылары үшін жаңа жерлерді игерудің алғашқы, ең қиын жылдары шынымен де қатаң тексеру мен мінездің катаюына, рухани қасиеттердің сынағына айналды. Адамдар тың жерлерді көтерді, тың адамдарды көтерді. Оның шежіресінде өзінің ерік - жігерінің, кәсіби шеберлігінің арқасында мәңгілікке есімдері жазылған. Олардың ішінде тың совхоз басшыларының есімдері аталуы керек: М. П.Николенко,

А. С.Ермакова, И. И. Миллер, О. М. Паля, А. Д. Захаров, И. Н. Горбунов, Н. Н. Петров, А. В. Донченко, И. М. Лизунов, В. К. Буторин, К. Канапин және басқалар. Көптеген бас мамандар, жалпыға бірдей құрметке ие болған ұйымдастырушылар аудандық және облыстық басқармаларға, партиялық және кеңестік органдарға жоғары лауазымдарға ұсынылды.

Онда олар тың жерлердегі өмір әдемі және жақсы болуы үшін белсенді жұмысын жалғастырды. Олардың арасында партия облыстық комитетінің хатшылары Н. С. Бобров, Н. К. Толмачов, М. О. Омаров, С. Б. Ниязбеков, М. Даиров, В. П. Демиденко; облыстық атқару комитетінің төрағалары: К. З. Подгорбунский, К. Успанов, Ж. Ташенов, Н. А. Болатбаев, Петропавл қалалық партия комитетінің хатшысы И. П. Полипов, өлкетанушы В. И. Трусов еске түсіргендей, зейнеткерлікке шыққаннан кейін партия облыстық комитетінің партиялық мұрағатына өзінің партиялық өмірбаянындағы маңызды оқиғалардың бірі - біздің Солтүстік Қазақстан облысының тың жерлерін игеруге қатысуы туралы естеліктерімен бөлісу үшін келген болатын. «Мен осы науқанның құйынының дәл орталығына келдім, өйткені мен Петропавл қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарғаным – 1953 жылдан 1963 жылға дейін және бұл қаншама уайымның болғанын елестету қиын». Әңгіме өрбіді, оның барысында естелік оқиғаларды құжаттармен салыстыру үшін хаттамалар, анықтамалар, жеделхаттар дереу мұрағат қоймаларынан жеткізілді. Иван Петрович бір кездері қол қойылған қаулыларды, қорытындыларды, есептерді қуана-қуана қарап: «Иә, кезінде керемет істер жасалды! Бірақ жеделдігі, ауқымдылығы бойынша тың эпопеяны Отан соғысы жылдарындағы тыл жұмысымен салыстыруға болады. 1953 жылғы қыркүйек пленумынан кейін көп ұзамай 1954 жылғы наурыз пленумы өтті, 2 наурызда «Елдегі астық өндірісін одан әрі ұлғайту және тыңайған жерлерді игеру туралы» әйгілі қаулы қабылданды, ал 1954 жылдың 3 наурызында таң атқанға дейін бірнеше сағат қалғанда Петропавлға Алматыдан еріктілері бар

жолаушылар пойызы келіп тоқтайды. Партияның шақыруы бойынша тың жерлерді игеруге алғашқы 74 адам келді. Біз оларды оркестрмен кездестірдік, тікелей вокзалда митинг өткіздік. Алматылықтардан кейін 4 наурызда Москвадан еріктілер келеді. Біз құжаттарды қараған кезде, ізашарлардың көпшілігінің ауылшаруашылық мамандығы жоқ екенін көрдік. Олар қаланың жатақханаларына орналастырылды, содан кейін механизаторлардың курстарында үйретілді.

Горком облыс шаруашылықтарына көмек көрсету үшін Еңбек ресурстарын жұмылдыру жөніндегі штабқа айналды. Біздің идеологиялық жұмысымыздың әсерінен петропавлдықтар тез жауап берді. Горкомға инженерлерден, техниктерден, жұмысшылардан оларды МТС, колхоздар, совхоздарға жұмысқа жіберуді жүздеген өтініштер түсе бастады. 1954 жылдың алғашқы көктем айларында ғана біздің бағыттарымыз бойынша облыс ауылдарына мыңға жуық адам, ауыл шаруашылығы мамандары ғана емес, сонымен қатар есепшілер, экономистер, дәрігерлер және басқа да мамандықтар кетті. Біздің хабаршыларымыздың басым көпшілігі қиындықтардан қорықпағанын, жанқиярлықпен жұмыс істегенін есте сақтау қуантады».

Әрі қарай Иван Петрович қалалық материалдық ресурстарды, өнеркәсіптік қуаттарды жұмылдыру, ауылға, әсіресе шаруашылықтарға көмек көрсету бойынша бюро отырыстары, кеңестер, жұмысшылар жиналыстары қаншалықты өткізілгенін еске алды. Бұл қандай да бір адам циклі, оқиғалар құбыры болды. Қалалық комитет қызметкерлерінің аппараты шекті деңгейде жұмыс істеді. Ауылдың материалдық көмегі жүзлеген мың рубльге шықты. МТС, колхоздар мен жаңа совхоздар станцияларға, көптеген құралдарға, қосалқы бөлшектерге, металл қалдықтарына жөнелтілді, бірақ мұның бәрі астық жинаушылар үшін қажет болды. Мұның бәрі патриоттық әрекет, риясыз көмек ретінде жасалды. Содан кейін қаланың кәсіпорындары мен ұйымдары облыстың 31 МТС және

77 колхозына қамқорлық жасады - оларға көктемгі егіске техниканы дайындауға, содан кейін егін жинауға көмектесті.

1500 қала тұрғындары МТС және совхоздарға тың жерлерді игеруге жіберілді. Тек шағын қозғалтқыштар зауытынан 120 ерікті азаматтар кетті. Ал қанша Петропавл құрылысшылары астық қоймаларын, көкөніс қоймаларын, мал базаларын тұрғызды, мыңдаған механизаторлар қалада түрлі ауыл шаруашылығы мамандықтарына арнайы курстарда оқытылды. Тың игеруді бүкіл ел көтерді және бұл күш-жігер ағымында Петропавлдың қосқан үлесі баға жетпес. Тек материалдық жағынан ғана емес, мәдени қызмет көрсету саласында да. Қалалық көркемөнер ұжымдарының ауылға қанша рет шығуы ұйымдастырылғаны есімде. Олардың бірінде Мен "Ленин сәулесі" колхозында болдым, көрермендердің бірі әртіске үй гүлдері бар құмыра ұсынған. Бұл МЛД зауытының көркемөнерпаздар тобы болғаны есімде. Немесе тағы бір мысал: қала оқушылары 16 мың көркем әдебиет жинады, соның арқасында ауылда 15 кітапхана ашылды.

Иван Петрович 1954 жылы 2-3 шілдеде өткен партия облыстық комитетінің 3-ші Пленумының хаттамаларын мұрағат қоймаларынан әкелуді сұрады.

Сол кезде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарған Леонид Ильич Брежнев Петропавлда болып, осы пленумда сөз сөйлегенін білесіз. Пленум ескі драма театрының ғимаратында өтті. Пленумда сөйлегеннен кейін, үзіліс кезінде Леонид Ильич маған жетекшілер тобымен келіп, оларға:

- Сіздер, жолдастар, мәселені талқылаңыздар, мен қалалық комитеттің бірінші хатшысы жолдас Полипов Иван Петровичпен сіздің қалаңызбен танысамын. Мен ол туралы көптеген қызықты нәрселерді естідім және оқыдым, бірақ өз көзімен көргенім артық болады.

Ол әлі де қаламыздың болашағы алда екенін айтты. Оның 3-ші шілдедегі Пленумның қорытынды отырысында сөйлеген сөзі бізге жаңа күш пен шабыт берді, өйткені пленумның

стенограммасын оқи отырып, Иван Петрович Қазақстан Компартиясы Булаев аудандық комитетінің хатшысы Курловтың сөз сөйлеуі кезінде Леонид Ильичтің сөздеріне назар аударды:

- Айтыңызшы, қанша нан бересіз?

-Айту қиын, Жолдас Брежнев

-Бізге Орталық Комитеттің Пленумында сөйлеу қиынырақ болды, алайда айттық.

-Өткен жылмен салыстырғанда бір жарым есе көп береміз...

- ... сатып алыңыз

-мүмкін 4 миллион пұт...

- бізге көбірек қажет.

1954-1955 жылдары осында келген 18 мың жаңа қоныстанушы үшін батылдық емтиханына айналды. «Біз бір фунт нанның қанша екенін білдік, - деді құрылыс отрядтарының студенттері, - Біз бір - бірімізді жақсы білдік, тың бізге біраз білім берді». Алғашқы тың жылдары Социалистік Еңбек Ері отбасылары көбейді. Тың және тыңайған жерлерді игеру және 1956 жылы жоғары өнім алу жөніндегі жұмыста қол жеткізген ерекше жетістіктері үшін солтүстік қазақстандықтардың 12-сі осы жоғары атаққа ие болды [4].

Қазақстан мындаған адамдардың отанына айналды, олардың ата-аналары сияқты өлкені өз еңбектерімен безендіріп, оның экономикалық және мәдени дамуына белсенді қатысады. Тың сабақтары туралы айта келе, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев тың жерлерді игерудің басталуының 40 жылдығына арналған мерейтойда сөйлеген сөзінде қазақтар, орыстар, украиндар, молдовандықтар-осы жерлерді өз терімен суландырғандардың бәрі «тың» атағымен қалай мақтан тұтатынын еске салды. «Дәл сол кезде қазақстандық патриотизм дүниеге келді. Біз Тың жерлерді көтере алдық, жаңа жағдайдың қиындықтарын жеңе алдық», - деді Мемлекет басшысы, біздің проблемаларымызды ешкім біз үшін шеше алмайтынын, бүгінгі астық өсірушілерге тың

жерлерді көтергендерден үйрену артық болмайтынын айтып кетті.

Тың игеру жылдарындағы хроникасына тоқталатын болсақ, 1954 жылы 2 наурызда «Елде астық өндірісін одан әрі ұлғайту және Тың жерлерді игеру туралы» қаулы қабылданды. Сібірде, Оралда, Еділ бойында, Солтүстік Қазақстанда кемінде 13 млн.гектар жаңа жер - үлкен аумақтардың кіріс айналымын есепке алудың азық-түлік мәселесін шешу бағдарламасы белгіленді. Қазақстанның жазық даласына үлкен үміт артылды. 1954 жылдың басында Солтүстік Қазақстан облысына Волгоград, Челябинск, Горький, Ярославль және басқа қалалардан заманауи ауылшаруашылық техникасы келе бастады. Егер 1953 жылы МТС, облыс шаруашылықтарында 6 мың трактор болса, 1955 жылы - 12,5 мың, 1960 жылы - 19,5 мың, 1970 жылы - 34,6 мың. Тың игерудің алғашқы 3 жылында облыс кеңшарларында комбайндар саны 3,2 есе, автомобильдер саны 4 есе өсті. 1954 жылы қалалық партия комитетінің бағыты бойынша Петропавлдан механиктер, ауылға жұмыс істеу үшін 29 инженер, 42 Техник-механик, 16 агроном, 17 зоотехник, 24 комбайнер, 365 тракторшы, 161 токарь, слесарь және т. б.

Алғашқы екі жылда облысқа тың игеруге 18 мың жаңа қоныс келді. Онжылдықта ауыл халқы 90 мың адамға өсті, қырықтан астам жаңа ірі совхоздар құрылды. Мамлютка, Смирнова, Қиял, Қара-Гуга, Булаев қалаларында ірі элеваторлар салынды.

Қаланың көптеген өндірістік ұжымдары жер үсті шаруа қожалықтары мен МТС қамқорлығын алды, оларға клубтар, мектептер, кітапханалар және т. б. салуда, техниканы жөндеуде, жабдықтауда белсенді көмек көрсетті. алғашқы екі тың жылы ғана Петропавл құрылысшылары ауылда 60 астық қоймасын, 120 жабық ток, 40 көкөніс қоймасын, 19 мал үй-жайын, 300 тұрғын вагон салды. Қаланың 118 өнеркәсіптік, құрылыс және басқа ұйымдары облыстың барлық 31 МТС және 95 колхозына қамқорлық жасады.

1956 жылы 20 қазанда "тың жерлерді игергені үшін" медалі құрылды. 1956 жылдың қорытындысы бойынша медальмен 37 мың солтүстікқазақстандық марапатталды.

1957 жылы Сәуірде 15 жаңа совхоз ұйымдастырылды.

5 жыл ішінде (1953-1958) Солтүстік Қазақстан облысында 1 млн.207 мың га тың және тыңайған жерлер қабылданды.

1958 жылдың қаңтарына қарай тың жерлерді игеру нәтижесінде облыстың егіс алқаптары 2 еседен астам ұлғайып, 2 млн.гектарға жетті.

Өз қызметін 1958 жылы белсенді бастаған студенттік құрылыс отрядтары ауыл еңбеккерлеріне баға жетпес көмек көрсетті, осылайша, 1958 жылы Булаев ауданының жеті совхозында 2600 адамнан тұратын Мәскеу мемлекеттік университетінің барлық он үш факультетінің отрядтары жұмыс істеді. 1959 жылы физика факультетінің отряды (330 адам) Булаев ауданының үш совхозында 19 ірі нысанды өздері салды: 12 тұрғын үй, 8 мың басқа арналған құс үйі, екі қойма, қоян үйі, монша және құс фермасы.

1961 жылы наурызда 19 жаңа совхоз ұйымдастырылды.

1962 жылдың желтоқсанында 5 жаңа совхоз ұйымдастырылды.

1964 жылы 130 адамнан тұратын Петропавл педагогикалық институтының студенттік отряды бір маусымда миллион рубльге құрылыс жұмыстарын жүргізді.

1956 жылғы егін жинау алабына, тың алқапта алғаш рет рекордтық өнім өсірілген кезде, 5 мың жұмысшы мен қызметкер, 3 мың оқу орнының оқушысы, жеке құрамы бар 800-ден астам қалалық автокөлік Петропавлдан астық жинаушыларға көмекке аттанды. Еліміздің басқа аудандарынан 30 мың адам келді. Сол жылы Мемлекет солтүстік қазақстандықтардан 85 млн.пұт астық алды.

Жеделдетілген қарқынмен өткен жаңа жерлерді жырту әрдайым ойластырылған сипатқа ие болған емес, кейде егуге жарамсыз жерлер жыртылып, көптеген жайылымдар мен

шабындықтар жыртылып, мал шаруашылығына зиян келтірді. Эрозияға қарсы техниканың ұзақ уақыт болмауы топырақтың құнарлылығына теріс әсер етті. Бұл туралы өнімділік статистикасы айтады: 1954 ж. - гектарына 6,2 ц, 1961-1965 жж. - 7,7, 1971-1973 жж. - 14,3. Тек 1966 жылдан бастап тың дақылдар салыстырмалы түрде тұрақты болады. Бұған жаңа агротехникалық әдістер, жерді өңдеудің жаңа технологиясы ықпал етті. Алайда, барлық шығындармен көтерілген тың игеру Қазақстан экономикасының дамуындағы елеулі экономикалық көмекке айналды.

1966 жылғы 22 наурызда ауыл шаруашылығының озаттар тобына мал шаруашылығын дамытудағы жетістіктері үшін «Социалистік Еңбек Ері» атағы берілді (Белова М. П., Горбунов И. Н., Жукова Т.Я., Кириленко М. И.)

1966 жылғы 28 қазанда Солтүстік Қазақстан облысы Ленин орденімен марапатталды.

1967 жылғы 19 сәуірде «Социалистік Еңбек Ері» атағын 7 солтүстік қазақстандықтар, ауыл шаруашылығының озаттары алды: Мелехин Н.М., Очередько Н.Г., Попов В. И., Симонов В. А., Сураганов К., Боридко А. Д., Мұстафин Т.

1973 жылғы желтоқсанда Социалистік Еңбек Ері Б. Т. Тургуновқа, Б. Т. Росинскийге, Д. А. Эттенкоға, П. З. Телюкке Ленин ордені және " Алтын жұлдыз " алтын медалі берілді.

Соғыстың салдарын әрең жеңген қоғам әлі де ата-анасынан айырылған балаларға тиісті көңіл бөле алмады. Алты балалар үйінде 700-ге дейін бала тәрбиеленді. Оларды Петропавл кәсіпорындары мен жергілікті совхоздар басқарды. Бірақ олардың көмегі аз болды. Әр балалар үйінде өз қосалқы шаруашылықтарын өрістетуге тура келді. Балалар еңбекке тартылды, өздерінің тамақтану қорына қомақты үлес қосты. Налобинский мен Пресногорьковский балалар үйлері өздерін картоп пен көкөністермен қамтамасыз етіп қана қоймай, артықтың бір бөлігін нарықта сатты. Қиын жағдайларда денсаулық сақтау мекемелері өспеген бюджеттік қаражат шеңберінде жұмыс істеді. Олардың желісіне 3025 төсектік 78

аурухана, 96 амбулаторий және емхана, 241 фельдшерлік-акушерлік пункт, оның ішінде 54 төсектік ауылдық жерлерде 176 аурухана кірді. Бір дәрігер 5 ауылға келді. 540 дәрігерлік лауазымның 248-і дәрігерлермен жасақталды, қалғандары орта білімі бар медицина қызметкерлері болды. Осыған қарамастан, жыл сайын 350 мыңнан астам азамат емханалық көмек алды, оның ішінде ауылда - 275 мың азамат. Медицина қызметкерлерінің еңбегі жоғары бағаланды: 47 адам ордендер мен медальдар, 63 – «Халық денсаулығының үздігі» белгілерін алды. Облыстың мәдени өмірінде баяу, бірақ тұрақты өзгерістер болды. 50-ші жылдардың ортасына қарай 446 кітапхана, 229 клуб, 200-ден астам кино қондырғылары жұмыс істеді. Олардың көпшілігі, бұрынғыдай, бейімделмеген бөлмелерде орналасқан. 87 ауылдық клубта көрермендер залы, ауылдық кітапханалардың көпшілігінде оқу залы болған жоқ. Дегенмен, өзгерістердің желдері мұнда да өзін танытты. Кәсіпорындар мен аудан орталықтарында жыл сайын 50-ге дейін үгіт-насихат бригадалары құрылды. Олардың қойылымдарына 20 мыңнан астам көрермен қатысты. Мәдениет мекемелерінде 7-8 мың қатысушымен 550 көркемөнерпаздар ұжымы жұмыс істеді.

Кітапты насихаттаудың бір түрі оқырмандар конференциясы, кітап көрмелері болды. Облыстық кітапханада өткен оқырман конференцияларында филология ғылымдарының кандидаттары Т.А. Рот, А.Е. Синеруков, обл - Драмтеатр әртісі Н. Найденов жетекші болды. Автор, жергілікті жазушы Т.К. Назарованың қатысуымен оның «Алғашқы қадамдар» романы бойынша оқырман конференциясы өтті.

1957 жылы І-ші облыстық ақындар айтысы өтті, оны облыс пен республикаға танымал жазушылар ғалым Молдыбаев пен татар ақыны Махмұт Хусаинов жүргізді. Айтысқа Икибай Әлібаев, Темірғали Хасенов, Абдулла Ханизов, Ахметжан Нұртазин қатысты. Айтыспен бір мезгілде қазақ халық шығармашылығының көрмесі өткізілді. Көрмеге қатысушылардың қатарында Сәкіп Ақпаров, Злиха Сатвалдина, Қапен Смағұлов, Мендыбай Қалиев, Құлжан Иманқұлов бар.

Көрмеге 16 қатысушы халық шығармашылығы шеберлерінің республикалық слетіне ұсынылды.

Аудандар мен облыстарда жыл сайын өз қолдарымен шығармашылық байқаулар өткізілді. Көркемөнерпаздар өнерінің екінші облыстық онкүндігіне 7 қалалық және 54 ауылдық көркемөнерпаздар ұжымы қатысты. Преснов ауданы Благовещенка ауылының колхоз ұжымының, Ленин ауданы Таранғұл совхозының көркемдік шығармашылығының жоғары деңгейі бірінші рет атап өтілген жоқ. Облыстық концерттік-эстрадалық бюро үлкен жұмыс атқарды. Оның алты бригадасы бір жылда 450 концерт берді. Облыстық халық шығармашылығы үйі жұмыс істей бастады. 1957-1958 жылдары оның курстарында 135 баяншы, хормейстер, оркестр жетекшілері дайындалды, 119 адам семинарларда дайындықтан өтті. Мәдениет университеттері барған сайын танымал болды. Олар облыс және 9 аудан орталықтарында жұмыс істеді. Пресновск аудандық мәдениет үйі ауқымы мен көркемдік шеберлігі бойынша ерекше атаққа ие болды. Оның жетекшісі В. Е. Дробышев алғашқылардың қатарында «Қазақ КСР - нің еңбек сіңірген мәдениет қызметкері» атағына ие болды, ал мәдениет үйінің драмалық ұжымы облыста бірінші болып 1959 жылы Халық театры болды. Бұл орайда режиссер И. А. Таранов пен суретші И. П. Суховтың еңбегі зор.

Облыстық драма театры Қазақстанның үздік кәсіби театрларының біріне айналды. 1956 жылы алғашқы республикалық байқауда режиссер Г.И. Пушкарев қойған Сәбит Мұқановтың «Шоқан Уәлиханов» спектаклі І дәрежелі дипломмен марапатталды. Актер П.П. Рогальскийге Қазақ КСР Халық әртісі, әртістер М.В. Александроваға, Т.И. Кучина, А.П. Александроваға Қазақ КСР еңбек сіңірген әртістері атағы берілді. 1958 жылы өткен ІІ республикалық байқауда театр өзінің жетістігін қайталады. І дәрежелі дипломмен режиссер Брильянтчиков қойған Н. Вирттің «Дали неоглядные» спектаклі марапатталды. Театр сахнасында М.Шатровтың «Революция есімімен», М. Горькийдің «Қарт», А. Вюшиннің «Цветы

черемухи», В. Гюгоның «Мария Тюдор», жергілікті драматург М. М. Авериннің «Есіл жағасында» қойылымдары қойылды.

Ауыл жас құрылысшыларға өте қажет болды. Ауылдардың жартысында клубтар, кино қондырғылары, әр төртіншісінде кітапханалар мен медициналық пункттер болған жоқ. 1958 жылы Булаев ауданында М. В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің студенттері алғашқы құрылыс жасағын құрды. Отрядтардың саны біртіндеп өсті, қозғалыс Бүкілодақтық сипатқа ие болды. Он мыңдаған студенттер үшінші семестрін халық шаруашылығының құрылыстарында өткізе бастады. Мыңдаған тұрғын үйлер, жүздеген өндірістік ғимараттар студенттік отрядтарды тұрғызды. КСРО халық шаруашылығын дамытудың 1959-1965 жылдарға арналған жеті жылдық жоспары бүкілхалықтық талқылаудан кейін КОКП - ның 1959 жылғы қаңтардағы кезектен тыс XXI съезі мақұлдады. Солтүстік Қазақстан облысында ЖЭО - 2858 шақырым энергия желілерін, үш машина жасау кәсіпорнын, жеті - құрылыс материалдарын, сегіз - тамақ, он - жергілікті өнеркәсіп салу көзделді. Астық өндірісін 135 млн. пудқа дейін жеткізу, мал басын 2 - 3 есеге ұлғайту жоспарланған болатын. Жоспардың орындалуы еңбекшілердің, партиялық, кеңестік, қоғамдық ұйымдардың ар-намысы деп жарияланды. Оған жаппай-саяси жұмыс бағынышты болды.

Егер өнеркәсіптік дамуда, әлеуметтік салада айтарлықтай өзгеріс байқалса, онда ауыл шаруашылығында тоқырау тенденциялары байқалды. Ауыл шаруашылығы өндірісін кешенді механикаландыру мәселелері өте баяу шешілді. Астықты жоспардан тыс сатып алу ынталандырылмады. Көшбасшылық тәжірибесінде субъективизм, ғылым мен практикалық тәжірибені жете бағаламау байқалды. 50-ші жылдардың екінші жартысындағы салыстырмалы қолайлы ауа-райына қарамастан дәнді дақылдардың орташа жылдық өнімділігі гектарына небәрі 9,7 центті құрады, ал 60-шы жылдардың бірінші жартысында-2 центнерге аз. Бұл материалдық - техникалық базаны одан әрі нығайту шартын

есептегенде. Тек 1960 жылы облыс шаруашылықтары 2 мың трактор, 1563 өздігінен жүретін астық жинайтын комбайн сатып алды. Техникаға 37 миллион рубль жұмсалды. Шартты тракторға жүктеме үштен біріне қысқарды. Қолма-қол техникамен егіс жұмыстарын агротехникалық мерзімде жүргізуге болатын еді.

Механизаторлық кадрлар 60-шы жылдары үлкен мәселе болып қала берді. 1960 жылға қарай тыңға келген механизаторлардың 20% - ы қалды. Механизаторларды басқа облыстардан және республикалардан тасымалдауға 1961 жылғы егін жинауға 900 мың рубль жұмсауға тура келді. Сонымен қатар, совхоздар мен колхоздарда көптеген біліктілігі жоқ жұмысшылар болды, олардан тракторшылар мен комбайнерлерді дайындауға болатын еді. Механикаландыру мектептеріне қыздар, әйелдер аз тартылды. Петропавл кәсіпорындарында өсіп келе жатқан проблемалардың қысымын кем дегенде ішінара жеңілдету үшін тракторлар мен ауылшаруашылық машиналарына арналған қосалқы бөлшектер шығаруды ұйымдастырды. Бірақ дайындамалар мен металдың жетіспеушілігінен бөлшектерді өндіру бойынша тапсырмалар жүйелі түрде орындалмады. Мал шаруашылығында өндіріс өнімдерінің жалпы мөлшері өскен кезде оның өсу қарқыны төмендеді. Колхоздар мен совхоздардағы мал саны жер көлеміне сәйкес келмеді. Мысалы, Октябрь ауданында 100 гектар жерге тек 0,9 сиыр, ал жаңа совхоздарда 0,5 сиыр келді. Бұл кемшіліктерді ғана емес, сонымен бірге қолда бар үлкен резервтерді де көрсетті. Резервтер үнемі күшіне еруге тырысты. 1959 жылдың басында Петропавл совхозының ұжымы бір жыл ішінде құс сатуды 50-ден 900 ц-қа дейін ұлғайту туралы шешім қабылдады. Тауықтардың сақталу деңгейі 83%-дан асты. Мұндай көрме ешбір шаруашылықта болған жоқ. Совхоз облыс құс өсірушілері үшін озық тәжірибе мектебіне айналды. Совхоз малшыларының жетістіктері үкіметтік наградалармен атап өтілді, директор И. Горбуновқа Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Мамлют зауытының жұмысшылары шошқа сатуды 500

центтен астамға арттырды, бір центнердің құны жоспар бойынша 121 рубльдің орнына 70 рубльге жеткізілді. Шошқа реализации сатудан түскен таза табыс 55 мың рубльді құрады. Облыстың басшы органдарында совхоздардың мал шаруашылығының жекелеген түрлеріне мамандануы жоспарлана бастады. Мамандандыру шошқа шаруашылығында және құс фермаларында сәтті жүргізілді. Кейінірек құрылған Бескөл және Солтүстік (Петропавл совхозының фермасы негізінде) құс фабрикасы қала тұрғындары мен жұмысшы кенттердің жұмыртқа өнімдеріне деген қажеттіліктерін толығымен қамтамасыз етті [5].

Тың жылдары Солтүстік Қазақстан облысының тақырыбы бойынша жүргізілген Тарихи деректер мен зерттеулерді талдау барысында өңірдің дамуын айқындаған түйінді сәттер мен үрдістер анықталды. Тың жерлер кезеңі облыстың экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуына айтарлықтай әсер еткені атап өтілді. Бұл уақыт халықтың жаппай көші-қоны мен ауыл шаруашылығына инвестицияларды тарта отырып, жерді пайдалану мен отарлаудың қарқынды дәуіріне айналды. Осы кезеңнің ауылшаруашылық өндірісінің ұлғаюы және халықтың өсуі сияқты жағымды жақтарына қарамастан, мақалада бірқатар қиындықтар мен проблемалар анықталды. Оның ішінде-қоршаған ортаға теріс әсер ету, топырақтың деградациясы және биоәртүрліліктің жоғалуы. Сонымен қатар, тың саясат әлеуметтік және экономикалық теңгерімсіздіктерге әкеліп соқтырды, бұл аймақтың тұрақты дамуына сын-қатерлер туғызды.

Қорытындылай келе, зерттеу Солтүстік Қазақстан облысының қазіргі жағдайын қалыптастырған тарихи процестерді тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Ол аймақтың даму стратегияларын әзірлеу кезінде тарихи контекстті ескерудің маңыздылығын, сондай-ақ болашақ ұрпақтың әлауқатын қамтамасыз ету үшін табиғи ресурстарды басқаруға тұрақты көзқарастың қажеттілігін атап көрсетеді.

Әдебиет:

1. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. М., 1999. С. 305 – 307.
2. Тыңның алтын кітабы. 2004.
3. Мәлікова С.З. Тың эпопеясы» тарих таразысында. Ғылыми басылым. - Петропавл: «Северный Казахстан» баспасы, 2014. - 232 б.
4. Петропавловск. Время. События. Люди. - Петропавловск: Северный Казахстан, 2004. 380 с.
5. Северо-Казахстанская область: страницы летописи родного края. - Алматы: Казахстан, 1993. - 392 с.

БӨЛІМ 2. АТАҚТЫ ЖЕРЛЕСТЕР

УДК 930

ДЕВУШКА ИЗ ПЕСНИ

Актаева К.К.

(КГУ Ильичевская СШ)

«Подвигам, совершенным Марией
Кухарской в Великой Отечественной войне...

Я не знаю равных...»

(Герой Советского Союза

Генерал – полковник Ю.А.Науменко)

19 декабря 1942 года за операцию в разведке на подступах к высоте 137.8 под Сталинградом Мария Кухарская была награждена медалью «За отвагу». Фронтовые поэты слагали о ней стихи и песни. В 1942 году под Сталинградом начальник политуправления Донского фронта Сергей Гладжев вызвал поэта Евгения Долматовского и сказал, что нужны песни о героях фронта. Но композитора на фронте не было, поэтому они решили: надо писать стихи на знакомые мелодии, может, ввести даже специальную рубрику в газете «Красная Армия». Тогда поэт и узнал про Марию Кухарскую, побывал в ее дивизии, дислоцированной тогда в районе Дона. Слова песни

напечатали в газете, а потом на листовке. Песня понравилась, ее напевали на фронте.

Мы на выручку
Волжской твердыне
По степям и оврагам идем.
Об отважной дивчине,
О своей героине,
О Марусе Кухарской поем.
Пойте так,
Чтобы песня гремела
И в атаках не знала преград.
Слава девушке смелой,
Самой храброй из наших девчат.
Никогда не забудет Отчизна
Боевой санитарки дела,
Как в атаку мы шли с ней,
Как четыреста жизней
В сраженьях Маруся спасла.
С бинтами и ватой,
С дружкой – автоматом,
Сквозь пули, разрывы, пожар,
Не горюя, не трусая,
В бой выходит Маруся
Отважный боец – санитар [1, с.45].

Родилась Мария Петровна 17 октября 1921 года в селе Фернатия Балтовского района Одесской области. Мария Кухарская росла вместе с братишкой и тремя сестрами, жили без отца. Росла задумчивой и серьезной. Помогала матери Анастасии Кухарской в саду, а вечерами ходила на занятие сандружинниц. На курсы сандружинниц, организованные при Слободской железнодорожной больнице, записывались все выпускницы класса. Вопрос обсуждался на заседании комсомольского комитета школы и в комсомольской группе. Марийка выступила на комсомольском собрании класса [2, с.9].

«Все ребята учатся стрелять на курсах ворошиловских стрелков. А мы чем хуже? Или забыли: «Если завтра война, если завтра в поход, то сегодня к походу готовься», - горячо убеждала она [3, с.4].

В июне 1941 года Марина Петровна получила аттестат зрелости и небольшую книжечку сандружинницы. Всю ночь девушки бродили по Слободке, не раз возвращались к своей школе. А на следующий день наступило двадцать второе июня...

Навсегда запомню: июньское солнце, площадь, море голов, поднятых к громкоговорителю, и страшное слово: «война», - вспоминает Мария Петровна. Два раза бегала в военкомат и получала отказ. Когда через село проходили отступающие части, не раздумывая, присоединилась к ним и без всякой повестки ушла на фронт. Когда первый раз увидела окровавленного воина, сразу упала в обморок. Потом привыкла.

Сначала несет службу в санпоезде, а затем до конца войны, став санинструктором и разведчиком 402 отдельной разведывательной роты 343 стрелковой дивизии, спасает жизнь более 400 раненых [4, с.4].

Первых бойцов отважная девушка вынесла под городом Ростовым 25 ноября. 1941 года. Затем бои под Таганрогом, на Харьковском направлении. Несколько раз была ранена, но не оставляла свою роту, своих товарищей.

С июля 1942 года по февраль 1943 года принимала активное участие в боях под Сталинградом. Здесь она вновь была ранена. Четыре километра несли на себе тяжело – раненую «сестричку», так ласково называли Марию бойцы стрелковой дивизии [5, с.6].

24 октября 1942 года, находясь еще в госпитале, Мария Петровна была награждена орденом Ленина за мужество и отвагу в спасении 421 – го раненого бойца и командира. После госпиталя она вновь в рядах своей родной дивизии. В этом же году она вступает в члены КПСС [6, с.590].

После освобождения Сталинграда дивизия участвует в боях в направлении Курско – Белгородской дуги, в форсировании Днепра. За вынос раненых на Днепре лейтенант Мария Смирнова была награждена орденом «Красной Звезды» .

И снова бои. За Днестр, Буг, Вислу, Одер. На небольшом плацдарме при форсировании Одера мужественная девушка раненая не ушла до тех пор, пока не вынесла всех бойцов с поля боя, за что была награждена орденом «Отечественной войны» II степени.

Из письма бывшего начальника политотдела 343 – стрелковой дивизии Антона Кирилловича Ткаченко:

«В октябре 1941 года в одной из рот нашего батальона появилась небольшого роста девушка с короткой стрижкой русых волос и синими глазами. Она чем – то напоминала разбитного мальчишку – подростка, которому и море по колено. Я тогда был старшим адъютантом батальона. Наша 343 –я стрелковая дивизия, сформированная на Северном Кавказе, была переброшена под Ростов – на – Дону. Все мы были еще обстреляны, и нас несколько шокировал залихватский вид санитарки, ее наигранное, как нам казалось, бесстрашие при бомбежках.

Это была Мария Кухарская. А вскоре бойцы нашей роты и батальона узнали, что бесстрашие ее - не игра, а выдержка, стойкость, желание показать другим, что бомбежка не так страшна, если лечь в открытый окоп, в ложбинку или размытую колею дороги. Ведь она по сравнению с нами - опытный боец, была ранена и контужена. Потом мы узнали, что это действительно героическая девушка...»[7, с.11].

На войне бывает всякое. Весной 1944 года часть, в которой воевала Мария, освобождала родную Одесскую область. Когда наши вступили в Ананьевский район, в полк вернулся после госпиталя муж Марии.

Часть стояла в пятидесяти километрах от Слободки, где находился штаб армии. Смирнова упростила командира полка

Науменко отпустить их в Слободку, чтобы навестить родных. Три дня добирались.

В Слободке ждала не только радость встречи с друзьями, но и большая горе. Мать Марии немцы угнали в Германию, при массированном налете погибли брат и сестра. Велика боль утраты, но война есть война [8].

После войны, которая закончилась для нее в Дрездене и Праге, Мария Петровна также преданно служит своей самой гуманной профессии. С 1949 года она житель Кокчетавской области.

Целинная эпопея творилась умом и руками молодых парней и девушек. Сюда ехали люди, не обремененные семейными заботами. А тут вдруг в степь, в палатки, приехала целая семья. Новоселов встречали комсомольцы – посланцы города Ленина, закладывавшие новый поселок, названный позднее Ленинградским.

Устроившись в тесной квартирке, Смирновы на следующий же день пошли на работу: Мария Петровна в медпункт, Николай Макарович – в строительную бригаду. Патронажная сестра пошла по поселку, чтобы составить списки малышей и познакомиться с их матерями. В палатках и бараках ее встречали доброжелательно: она была чуть ли не единственным работником в округе [9, с.152].

Любят и чтут Смирнову кокчетавцы. В Кокчетавском медицинском училище преподаватели и учащиеся создали музей, посвященный медицинским сестрам, удостоенным медали Флоренс Найтингейл.

Началось все с того, что ребята написали письмо в Международный комитет Красного Креста и попросили сообщить данные о награждении медалью советских санитарок. Из Женевы пришел пакет со списком тридцати трех советских «Флоренс», с кратким описанием их заслуг и письмо вице – президента комитета господина Пикте: «Если вы создаете в училище такой музей, он будет уникален. На земном шаре другого такого нет».

В будущий музей приходили посылки, письма, вспоминая. Очень помогли рассказы однополчан Смирновой о работе Марии Петровны на фронте. Она передала фотокопию своего наградного листа и письмо из Женевы, в котором сказано:

«М.П. Смирновой, старшей медицинской сестре больницы Ленинградского района Кокчетавской области Казахской Совестью Социалистической Республики... Вам присуждена медаль Флоренс Найтингейл, которой награждают за выдающиеся и достойные быть отмеченными действия в области медицинского дела. От имени президиума Международного совета медсестер Адель Гервиц». Медаль была вручена летом 1973 года в Алма – Ате [10].

На краю прямой, как стрела, центральной улицы села Ленинградское стоит небольшой утопающий в буйной зелени деревьев и цветов дом, огороженный невысоким штакетником. Сюда часто приходит почтальон с туго набитой сумкой, доставляя письма с Украины, из Российской Федерации, Прибалтики и других мест.

Жила в целинном степном селе простая русская женщина, имя которой, как имена многих тысяч других воинов, золотыми буквами вписано в летопись Великой Отечественной войны. «Девушкой – орлом называла ее когда – то газета Донского фронта «Красная Армия». Ей обязаны своей жизнью сотни воинов. Советские люди чтят и помнят о ней и о ее подвигах, ибо – это память сердца [11, с.9].

Много прекрасных слов сказано в адрес фронтовых сестер. И это правильно. Но я не помню, чтобы где-нибудь читала или слышала слова благодарности в адрес тех, кто в тяжелейших фронтовых условиях стирал грязное, окровавленное солдатское белье – о фронтовых прачках.

В середине декабря сорок второго я возвращалась на фронт после лечения в госпитале и увидела такую сцену: в двадцатиградусный мороз стоят женщины над корытами и полощут белье в холодной воде. Под Сталинградом, как и у нас

в Казахстане, - степи. Нет ни деревца. Топить особо было нечем, хорошо, если первую стирку удастся сделать в теплой воде. А уж полоскать приходилось в холодной. Как же я пожалела их! До сих пор не могу забыть эту сцену и хочу рассказать об одной из таких женщин.

Ей было двадцать четыре, когда ушла на фронт. Специальности не было никакой. Ей предложили пойти прачкой в 31 СП в/ч 93674. И она пошла. В те далекие грозные годы советские люди не думали о себе, а старались отдать все силы фронту.

Когда она впервые увидела окровавленную солдатскую рубашку, испугалась, боялась до нее дотронуться. Сразу представила себе человека убитого или раненого. А потом уже не пугалась окровавленного белья, но каждый раз жалела острой женской жалостью того, кто в нем был.

Тысячи рубах за годы войны пришлось ей перестирать. И не однажды солдат, переодевавшийся по обычаю предков в чистое белье перед атакой, добрым словом вспоминал эту женщину, ее руки. Руки, на которые было страшно смотреть – кровоточащие от соды и холодной воды. Но никогда не пожалела о том, что ушла на фронт. Хотя и небольшая, но и ее доля есть в Великой Победе.[12, с.42]

Мария Петровна простая русская женщина, имя которой, как и имена многих тысяч других воинов, золотыми буквами вписано в летопись Великой Отечественной войны. «Девушкой – орлом» называла ее когда – то газета Донского фронта «Красная Армия». Ей обязаны своей жизнью сотни воинов. Советские люди помнят о ней и ее подвигах, ибо это – память сердца.

Литература:

1. Нечунаев Г.И. Девушка из легенды. – Алма – Ата: Казахстан. – 1989. – 45с.
2. Смирнова М. Дело которому служишь. (О медицинских работниках Ленинградского района) // Совхозная правда. – 1975.- 6 февраля. – 9с.
3. Смирнова М. Комиссар.(Воспоминания). // Совхозная правда. – 1965. -23 февраля. – 4с.

4. Бурлаченко Г. Героиня // Степной маяк. – 1968. – 30 октября. – 3с.
5. Ишимов П. Награда красного креста. // Степной маяк. – 1973. -6 октября. – 6с.
6. Ленинский комсомол. Очерки по истории ВЛКСМ. – Москва. «Мол Гвардия». – 1958. – 590с.
7. Молчанов В. Их звали ласково: «сестрички». // Правда. – 1973. – 3 октября. – 11с.
8. Негрышев Л. Сестра.(О детской патронажной сестре М.П. Смирновой). // Степной маяк. – 1964. – 8 марта.
9. Самчук П. А. Гвардейская Полтавская М. Воен. Изд. Москва обороны СССР. – 1965. – 152с.
10. Четвергов Н. «Живи сто лет!» // Очерк. – Казахстанская правда. – 1971. – 20 апреля.
11. Спасибо медсестра! // Казахстанская правда. – 1973. -16 ноября. – 9с.
12. Славный путь комсомола Синегорья.- Кокчетав. – 1974. – 42с.

УДК 930

КУЛЕКЕ БАТЫР – СОРАТНИК АБЫЛАЙ ХАНА

Алимжанов А.Х.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

Родина подобна огромному дереву, на котором не счесть листьев. И все наши добрые дела прибавляют ему силы, но всякое дерево имеет корни, связывающие его с землей. Корни – это наша история, то чем мы жили вчера. Это наши деды и прадеды, чьи дела помогают нам жить сегодня. Все может Родная земля: может накормить своим хлебом, напоить из своих родников, удивить своей красотой. Вот только защитить сама себя она не может. Поэтому защита родной земли – обязанность всех, кто ест ее хлеб, пьет ее воду, любит ее красотой. Людям даются почетные и уважительные звания. Самое высокое из всех – защитник Родины.

В XVIII веке — в сложную эпоху правления хана Абылая, в русско-казахских переговорах по установлению добрососедских отношений особо выделяется фигура Кулеке

батыра. Кулеке был одним из доверенных лиц, правой рукой Абылая. Он был не только смелым воином, активно участвовавшим в сражениях с врагами, но и видным государственным деятелем своего времени, выполнявшим важные задачи посла в переговорах с представителями соседних государств — России и Китая. Кулеке, как старейшина рода Атыгай, заслужил глубокое уважение и признание народа своими делами.

В свое время, а это XVIII век Шал акын произнес емкую фразу: «Әулиені айтсаң, Құлсарыны айт, батырды айтсаң Қүлекені айт» [1].

Родословная Кулеке батыра выглядит следующим образом: он из Среднего жуза, рода Аргын–Атыгай, отделения Баимбет. Родился в 1702 году в местности Аютас нынешнего г. Сергеевка района Шал акына. Предки Кулеке батыра во время сильного джута переселились с севера в районе реки Сырдарья.

Отец Кулеке, Таниберды – влиятельный представитель рода Атыгай, засватал дочь Толе би Сандык, когда они ещё были детьми. Но после смерти Таниберды род его ослабел и Толе би задумался: стоит ли выдавать замуж дочь за Кулеке? В это время на земли Толе би нападает батыр по имени Келдек. Из-за возникшей ситуации, ставка Толе би переехала в другое место. Несколько раз Кулеке хотел забрать невесту и посылал сватов, но каждый раз получал отказ. В очередной такой раз, не выдержав, он направил людей с вопросом: «Что желает Толе би?».

На что получил ответ: «Пусть разберётся с моим врагом – Келдек батыром, и вернёт мой скот». Толе би думал, что молодой и горячий Кулеке в бою с опытным батыром Келдеком погибнет или, испугавшись, откажется и таким образом он избежит от него.

Но Кулеке принимает вызов - в бою он побеждает Келдек батыра и возвращает скот Толе би. С тех пор молодого Кулеке, прозвали батыром (героем). Старый Толе би остался довольным и выдал дочь Сандык за Кулеке батыра.

Сандык - первая жена Кулеке, была дочерью Толе би из Старшего жуза, по ошибке многие считают её матерью Тлеуке (Шал акына). На самом деле это не так - она воспитала новорожденного Тлеуке.

В исторических документах имя Кулеке батыра впервые встречается в августе 1732 года. Ханом среднего жуза Самеке Кулеке Танирбердыулы был направлен в качестве посла в г. Санкт-Петербург и был на приеме у императрицы Анны Иоанновны. Решались вопросы свободного и безопасного перемещения торговых караванов России на территории Казахского ханства и другие вопросы.

Кулеке батыр возвратился на родину из г. Санкт-Петербурга 4 января 1733 года, о чем информирует посол Тевкелев А. И. Министерство иностранных дел России [6].

В 1733 году в связи с обострением ситуации с джунгарами Толе би пишет письмо императрице России, что не только его род, а в целом все жузы готовы перейти под покровительство России. Согласие в этом выразили Хатта Кодар би, Сатай батыр, Койгелды батыр, Болек батыр, наряду с ними упоминает Толе би и имя Кулеке батыра.

Сам Толе би и его дети были грамотными людьми. Зять бия Кулеке батыр писал письма и мог читать их, был грамотным человеком [10].

В мае 1737 года Кулеке батыр был с посольской миссией в Москве в Министерстве иностранных дел. На обратном пути послами-казахами было закуплено небольшое количество оружия (28 ружей, 15 сабель) о чем статский советник Кирилов уведомил Министерство иностранных дел России. Ответ министерства был таков: «Это малое количество оружия казахи могут купить и в Бухаре и для безопасности России нет угрозы, но в следующий раз запретите продажу оружия казахам» (из архива Российской империи, том 248).

Рядовое население всех жузов, значительная часть старшин и батыров не одобряли принятую казахскими ханами тактику лавирования между Россией и Джунгарией с целью

получить от той и другой сторон наибольшую выгоду. От некогда враждебных отношений они перешли к политике активного сотрудничества, расширения политических и торговых связей, однако это вовсе не означало признания ими власти джунгарского хана. «Русская партия» была может быть менее многочисленной, но вопреки мнению Чокана Валиханова, далеко не «ничтожной» и «слабосильной». Его лидеры – Абулхаир, хотя и ссорившийся с оренбургской администрацией, Джаныбек, Кулсары, зять Толе-бия и отец известного акына Тлеуке (Шал акына) Кулеке-батыр и другие были влиятельнейшими в Степи людьми. Их твердая позиция в отношении посягательств хунтайджи оказывала заметное влияние на многих колеблющихся и неустойчивых владетелей [11].

23-30 августа 1742 года в городе Оренбурге большая группа казахских батыров, биев дала клятву о подданстве русской императрице Анне Иоанновне перед начальником Оренбургской комиссии, тайным советником сенатором И. И. Неплюевым. Пожелал принять участие в церемонии и один из чингизидов, султан Султанмамбет, который просил И. И. Неплюева оказать содействие в освобождении из джунгарского плена Абылая. В его свите находился знаменитый и почитаемый казахами Кулеке батыр из рода Атыгай. В их числе: Кулсары аулие дал клятву 26 августа, 19-й по счету Карасай батыр и 35-м Кулеке батыр дали клятву 28 августа и 30 августа Кожаберген жырау [12].

В последующие годы Кулеке батыр во главе вооруженного соединения вместе с Абылаем принимал непосредственное участие в освобождении казахских земель междуречья Тобола-Иртыша от завоевателей-джунгар и по прямому распоряжению заселял казахскими родами освобожденные земли.

Из исторических архивов (Министерство иностранных дел России, Омский областной архив и архивные данные Китая) есть много новых сведений о полководческой деятельности

Кулеке батыра в вооруженных столкновениях во время обострения казахско-китайских отношений на территории Казахского ханства.

Это угроза со стороны китайцев усилилась после полного уничтожения Джунгарии. Многочисленное китайское войско предприняло наступление на казахские земли. Многие султаны и старшины казахских родов откочевали вместе со своими улусами на север, а вооруженное ополчение во главе Абылай султаном, батырами Кожабергенем, Богенбаем в т. ч. Кулеке стали на защиту от нападения врагов. Именно ему, а также Кульсару батырам удалось добиться того, что в кратчайший срок был подготовлен 6-тысячный отряд воинов.

В войне с китайцами казахи несли большие потери. В одном из боев копьем в ногу был тяжело ранен сам султан Абылай, как и прежде принимавший участие в столкновениях. Казахи оказались в крайне сложной ситуации. Тяжелая война 1756 года с цинской армией усугублялась к тому же и противостоянием с соперниками Амурсаны в Джунгарии. Так, заградительному отряду Кулеке батыра на р. Нуре пришлось три раза вступать в бой с ойратами. Хотя в каждом случае победа доставалась казахам, эти столкновения отвлекали силы от борьбы с цинскими отрядами [14].

Будучи тонким, умным дипломатом Кулеке в течении 30 лет активно участвовал в укреплении Казахского ханства, в его внутренней и внешней политике. Своим авторитетом он разрешал внутренние родовые распри. То, что постоянным место проживания Кулеке была территория Северного Казахстана отмечено в документах. «Нынешнее кочевание: старшины Кульсары и Кулеке имеют за Ишим рекой, от российских жилищ не весьма в дальнем расстоянии. Например, верховой ездой будет не более 10 дней езды. Киргизцы своими улусами по Тоболу реке имеются, где ныне и зимовать намерены» [10].

Российская администрация принимала меры по недопущению откочевки казахов, а также иметь достоверные

сведения о сущности казахско-цинских отношениях. В то же время следовало постоянно держать в поле зрения Абылая султана, делая все для того, чтобы он не склонился на цинскую сторону. Для этого Абылай и его сопровождающих лиц, особенно старшин Кульсары и Кулеке одаривали ценными подарками. Отдельные представители казахской знати получали годовое жалованье. С 1759 года Абылай получал по 300 рублей в год, а Кульсары и Кулеке по 100. Позднее с 1764 года на угощение казахской знати отпускалось 1 тыс рублей в год [14].

Кулеке батыр был в добрых отношениях с российским правительством. Его имя встречается в официальных документах более 40 раз. Абылай посылал его на урегулирование самых сложных, спорных вопросов в улусах, а так же в Российской пограничной комиссии по политическим вопросам. По поручению Абылая он ездил в Уильскую военную линию в поисках большого количества угнанных лошадей, был в коллегии Министерства внешних дел, чтобы получить разрешение для выпаса скота в Прииртышских землях, кроме этого отправлялся в крепость святого Петра за разными продовольственными товарами [12].

В марте 1753 года Абылай султан отправил батыров Кулеке и Кулсары с дипломатической миссией в Троицкую крепость, с просьбой оказать помощь в борьбе с джунгарскими завоевателями.

8 сентября 1758 года на имя императрицы Елизаветы Петровны отправлено из трех глав письмо от Абылай султана в котором он пишет об убийствах, грабежах, нападениях на казахов, подвластных Российской империи русских, башкир, калмыков и просит разобраться и наказать виновных. «...Уважаемые нашего жуза и лучшие мои люди Кулсары аулие и Кулеке батыр представятся перед Вашими очами и передадут наше прошение. Надеемся получить у Вас защиту...» [4].

В Указе коллегии внешних дел губернатору Оренбурга А. Давыдову от 18 июля 1760 года подчеркивается, что «Кулеке

батыр среди казахов является особенно знаменитым и необходимо оказывать ему соответствующий почет».

Об авторитете Кулеке в русских правительственных кругах мы узнаем и из письма командира Сибирских войск генерал-поручика И. Шпрингера от 16 ноября 1764 года Коллегии внешних дел: «1761-1764 годах султану Абылаю ежегодно только из крепости святого Петра отпускалось 212 пудов зерна, муки, хлеба. Его брату султану Жолбарысу, батырам Кулсары и Кулеке за это же время выдавалось по сто пудов в год [15].

24 июня 1764 года на имя императрицы Екатерины II было отправлено письмо от Абылай султана, присланного с сыном его Бури - султаном в Оренбург 13 августа 1764 года. В этом письме сообщается, что «...Елдубай –би и Кулеке батыр от всего временного света на вечной переселились. Во уверение же сего я, Абылай –султан, своеручно печать мою приложил». Об этом сказано книге И. В. Ерофеевой «Эпистолярное наследие Казахской правящей элиты 1775-1821 годов», стр. 310.

Из этого письма султан Абылая на имя императрицы Екатерины II видно, какую важную роль играл Кулеке батыр для Абылая. И что возможно Кулеке могла знать как посла-дипломата императрица Екатерина II, т. к.. в это же время 1763 год умирает великий Кожабержен жырау на годовщине которого 1764 году присутствовал сам Абылай, но султан не сообщает об этом императрице. Также в данной книге И. В. Ерофеевой «Эпистолярное наследие Казахской правящей элиты 1775-1821 годов» на стр. 426 упоминается, что после смерти тархана Жанибек Кошкарулы, Кулеке батыр является самым сильным старшиной Среднего жуза, в 50- начале 60 годов XVIII века под его управлением находилось около 3 тыс семей. Кульсары и Кулеке обычно кочевали вместе с аулом султана Абылая в бассейне р. Ишим от Звериноголовой до Петропавловской крепости.

После смерти Кулеке батыр временно «аманатом» был похоронен в урочище Аю-тас. В последующее лето его сын

Тлеуке (Шал акын) и другие дети и родственники, по указанию Абылая, повезли его тело, обёрнутое кожей, через Бетпакадалу в далекий Туркестан и предали земле в мавзолее Кожа Ахмета Яссауи. Памятный камень, поставленный на могиле батыра, сохранился и до наших дней. На внутренней стене мавзолея имеется список похороненных здесь знаменитых ханов, султанов, батыров, биев. В этом списке есть имя и Кулеке Танибердыулы.

Потомки Кулеке батыра на сегодняшний день живут в селах Каратал, Алкаагаш, аул Искак Ибрая, в городе Сергеевка района Шал акына и многих населенных пунктах и городах РК.

В городе Петропавловск в 2008 году в рамках государственной программы «Культурное наследие» была отреставрирована Резиденция Абылай хана. Северо-Казахстанская область получила уникальный музей нового типа, не имеющий аналогов в республике. Экспозиция комплекса не только знакомит посетителей с основными событиями жизни Абылая, но и уделяет значительное внимание воспитанию в посетителях чувства патриотизма и преданности Родине. В первом зале музея есть витрина, посвященная Кулеке батыру. В 2021 году в г. Сергеевке был открыт дворец спорта им. Кулеке батыра, где состоялся Республиканский турнир по казахша курес. В 2022 году состоялось празднование 320-летия Кулеке Танибердыулы на его родине в районе Шал акына. В казахском музыкально-драматическом театре имени С. Муканова была организована пьеса о Кулеке батыре, написанная акыном, драматургом-писателем Баянғали Алимжановым. А также в 2022 году была опубликована книга «Құлеке батыр және оның ұрпақтары».

Литература:

1. Мағжан Рахымов, Социал Жұмабаев. Тұлғаны танып болдық па? Egeмен Qazaqstan 6.08.2013
2. Султаны и батыры Среднего жуза (вторая половина XVIII в.). Сборник документов
/ Составитель Сирик В. А. — Алматы: Литера-М, 2018. — 560 с.

3. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Издание второе, дополненное. — Алматы: Издательство «Арыс», 2006. — 672 с. + 48 с. цв. иллюстраций.
4. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675–1821 гг. Сборник исторических документов в 2-х томах / И. В. Ерофеева. — Алматы: АО «АБДИ Компани», 2014. — 1032 с. + вкл. 12 с.
5. Жер тағдыры - ел тағдыры. Шонанов Т. Санат, 1995
6. Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках. Сборник документов и материалов. — Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1961
7. Абылай хан: өмірі мен қызметіне қатысты құжаттар мен материалдар жинағы/ құраст. З. Тайшыбай. - Петропавл: Астана, 2005. - 477 б.
8. З. С. Тайшыбай «Қазақтың ханы - Абылай». «Ел-шежіре», Алматы 2011
9. Самрат Ж. Абылайдың ақ үйі / Астана полиграфия, 2010. - 160 б.
10. Международные отношения в Центральной Азии XVII-XVIII вв. Документы и материалы. Кн.1. АН СССР, Ин-т востоковедения, Акад. наук МНР, Ин-т востоковедения. Москва, 1989 – 375 с. 70 л, 290 л.
11. В. А. Моисеев Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. Алма-Ата: Гылым, 1991. - 238 с. стр 128-129.
12. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках [Текст]: (сборник документов и материалов)/; [сост.: Ф. Н. Киреев [и др.]; под ред.: В. Ф. Шахматова, Ф. Н. Киреева, Т. Ж. Шоинбаев]; Акад. наук КазССР; Центр. гос. архив КазССР... – Алма-Ата: Изд-во Акад. наук КазССР, 1961.
13. Р. Темиргалиев. «Эпоха последних батыров». 2019, ст. 287-288
14. ГАООФ1.ДЗ1.Л162163
15. Басин В.Я. Россия и казахские ханства в XVI-XVIII вв. (Казахстан в системе внешней политики Российской империи). Алма-Ата: Наука, 1971. - 275 с., стр 204.

УДК 929.9

ПОДВИГ СЛАВЫ ТВОИ ЗЕМЛЯКИ: ЧИЖИКОВ ФИЛИПП ВАСИЛЬЕВИЧ

Ахметжанова Д.Б.

(КГУ «Березовская основная школа»)

Чижиков Филипп Васильевич родился 1 сентября 1923 году в селе Березовка Соколовского района Северо-Казахстанской области. В своих воспоминаниях пишет: «Я -

воспитанник детского дома, родителей своих не помню. До 1942 года воспитывался и рос в селе Березовка, считаю это село своим домом и родиной» [1, с.3]. Из анкетных данных, было определено, что рано лишившись родителей, рос сиротой, беспризорничал. Затем был определен в Архангельский детский дом. В 1934 году колхоз «Новая жизнь» Петропавловского района взял из детского дома на воспитание шесть детей-сирот. Одного из них звали Чижиковым. Характеризуют его как энергичный, настойчивый мальчик, который быстро стал любимцев всех колхозников. На вопрос: «Кем ты будешь?» - он неизменно отвечал: «Буду командиром!»

В 1937 году вступил в комсомол. Честно и упорно работая на колхозных полях, теперь он точно и аккуратно выполнял и комсомольские поручения. В 1943 году становится членом КПСС.

Война. Комсомолец Чижиков Филипп Васильевич – в рядах славных защитников Родины. В мае 1942 года был призван Петропавловским райвоенкоматом в ряды Красной армии. Он стремился на фронт, но его послали учиться на курсы младших командиров. Учебу проходил в учебном батальоне 44-ого стрелкового полка, располагавшегося в местечке Борки, рядом с Петропавловском.

Из воспоминаний Филиппа Васильевича: «В августе этого же года наш полк был направлен на фронт и влился в состав 25-й гвардейской стрелковой дивизии Юго-Западного фронта. Прибыв на передний край, в звании сержанта и в должности командира отделения в тот же день я вступил в бой. Отбивая атаки наступавших фашистов, солдаты моего отделения ни разу не дрогнули, а станковый пулемет «Максим» не подводил, бил точно, безотказно и беспощадно. В декабре 1942 года наша армия, сломав сопротивление фашистов, перешла в наступление. Встречи с населением освобожденных от врагов сел были восторженными, наполняли наши сердца радостью и гордостью, стремлением безостановочно двигаться вперед. Особенно отличались в боях мои земляки – казахстанцы. Стояли

трескучие морозы, вокруг лежали глубокие снега, а нам было жарко круглосуточных порой боев. Что касается подвигов, они совершались можно сказать, ежечасно. Особенно много героических дел было совершенно в период Сталинградской битвы, это был, можно сказать, массовый героизм. После Сталинграда фашисты стали иными, их наглость и надменность значительно уменьшилась. Пришлось мне и моим боевым товарищам принять непосредственное участие и в битве на Курско-Орловской дуге, а сентябре 1943 года без подготовки и отдыха форсировать реку Днепр. Там солдатами моего отделения было уничтожено более 400 фашистов, два танка два дзота. Большинство оставшихся в живых воинов были награждены, а мне Указом Президиума Верховного Совета СССР от 22 февраля 1944 года было присвоено звание Героя Советского Союза. После выписки из госпиталя я был направлен в школу офицеров, а затем принял участие в освобождении от фашистских захватчиков Австрии и Венгрии. Демобилизовался только в ноябре 1945 года и сразу же поступил на службу в органы МВД, где и прослужил более 30 лет, до октября 1978 года, когда в звании майора ушел на заслуженный отдых. Родина отметила мои боевые и трудовые заслуги орденом Ленина. Отечественной войны, тринадцатью медалями».

Хотелось бы отметить, что в своих воспоминаниях подробно не описывает подвиг своего отделения. Так, частям 25-й гвардейской дивизии нужно было достичь правого берега реки Днепр и на нем закрепиться. Во взводе был сорок один человек. На обрыв выбралось сорок. Лейтенант был смертельно ранен осколками мины. Командование принял на себя старший сержант Чижиков. Бой длился больше 10 дней, а контратаки фашистов не затихали. Филипп Васильевич был тяжело ранен, уже гораздо позже он узнал от однополчан, что в живых он остался чудом: в последний момент выхватил из его руки и бросил в фашистов готовую взорваться гранату рядовой Стенькин, павший в том бою смертью храбрых.

Из наградного листа от 29.10.1943 года: «23.10.1943 года, выполняя боевой приказ по расширению плацдарма, своим бесстрашием, героизмом, отвагой, воинским умением гвардейцы дивизии пошли в наступление, уничтожая живую силу и технику противника. Не укротилась ярость к врагу, весь свой гнев храбрецы обрушили на фашистов. Продвигаясь первым в боевых порядках, гвардии сержант Чижиков огнем своего пулемета лично уничтожил 30 гитлеровцев и своим отделением уничтожил и рассеял до роты противника. Достоин присвоения звания «Героя Советского Союза».

Свою милицейскую биографию он начал в феврале 1946 года оперуполномоченным отдела спецпоселений УМВД Северо-Казахстанской области. В сентябре этого же года был направлен на двух годичную учебу в Алма-Атинскую офицерскую школу МВД СССР. После окончания откомандирован на службу в органы милиции Тюменской области РФ. Работал в должностях: оперуполномоченный, начальник заставы, комендант спецкомендатуры, командир конвойной охраны, начальник отряда, начальник спецчасти ИТК-6. С 1972 года и до ухода на заслуженный отдых в 1978 году майор внутренней службы Ф.В.Чижиков служил на руководящих должностях ИТК-2 ОИТУ УВД Воронежской области РФ [2, с.561].

Из воспоминаний основателя музея КГУ «Соколовская средняя школа» В.А.Огневого: «Воронеж находится на расстоянии менее чем 600 километров от Москвы, и утром следующего дня я уже был там. Немало времени ушло на поиски квартиры Героя, а когда я ее нашел, оказалось, что с Филиппом Васильевичем беседует корреспондент одной из московских газет. Я подумал, было, что Ф.В.Чижиков не сможет принять, но когда ему сообщили, что я прибыл из Соколовского района, он прервал беседу и радостно встретил меня. Познакомившись, немедленно принялся за чтение нашей районной газеты «По ленинскому пути», где в августе нынешнего года была посвящена ему целая страница,

подготовленная учителем – краеведом из Березовки Н.Д.Сибирским. Филипп Васильевич с большим интересом ознакомился с материалами, опубликованной газеты, а затем начал вспоминать о годах в Северном Казахстане, о своем фронтовом пути. Он живо интересовался сегодняшней жизнью северо-казахстанцев и просил передать землякам самые теплые чувства, которые он питал к родному краю. Сделал я и запись его воспоминаний на магнитофоне, и сфотографировал Героя – земляка за чтением нашей районной газеты (приложение 4). Познакомил меня Филипп Васильевич и с членами своей семьи: женой Ниной Ивановной, сыном Александром, дочерью Надеждой, ее мужем, их сынишкой, которому скоро исполниться два года. Живут Чижиковы вместе, живут дружно и радостно. От Нины Ивановны я узнал о гражданском подвиге Героя. Случилось так, что осиротели два племянника Нины Ивановны, и Филипп Васильевич взял их на воспитание, вырастил, и теперь каждый из них имеет свою семью. Вечером, боясь стеснить гостеприимных хозяев, я собрался, было на вокзал, но Филипп Васильевич справившись по телефону о времени отхода моего поезда и узнав, что он отходит только утром, без разговоров оставил ночевать у себя. А утром поехал вместе со мной на вокзал, дождался поезда и тепло проводил меня.

В последние годы жил в городе Воронеж. Умер 22 ноября 2008 года. Похоронен на Коминтерновском кладбище [2, с.561].

В родном селе Чижикова Филиппа Васильевича Березовке в 2015 году был установлен обелиск. На открытии обелиска по приглашению Департамента внутренних дел СКО приехали из г.Воронеж его сын и дочь, а также коллеги из Тюменской области.

На церемонию открытия обелиска ветерану органов внутренних дел, Герою Советского Союза Филиппу Васильевичу Чижикову приехали двое его детей: Александр и Надежда. Они рассказали, что отец часто вспоминал страшные эпизоды войны. «По ночам в последние годы мы с ним садились

за стол и разговаривали, - поделился Александр Чижиков. – Он редко спал и часто видел один и тот же кошмар, реальную историю. Однажды он приготовился стрелять в фашиста, тот поднял руки вверх и показал фотографию троих своих детей. Выполняя воинский долг, отец убил этого немца, но его всю жизнь мучила совесть»... [3, с.3].

Литература:

1. Память верно хранят обелиски – часовые далёкой войны // Петропавловск КЗ. – 30 апреля 2015 г.
2. Дорогами Победы: Биографический справочник. – Караганда: ТОО «Арко», 2015. – 596 с.
3. Память на малой родине // На страже. – 6 мая 2015 г. - №34

УДК 930

О ГЕРОЛЬДЕ БЕЛЬГЕРЕ И ЕГО ТВОРЧЕСТВЕ

Бейсембина А.Б.

(Северо-Казахстанская областная специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва)

Герольд Карлович Бельгер – известный прозаик, публицист, переводчик. Герольд Карлович родился в России, в городе Энгельсе Саратовской области 28 октября 1934 года. Его дед умер от голода. У деда было семеро детей. «Все они были рослые, статные, длинноногие, светлоглазые – дядя Генрих, Вильгельм, Фридрих, Христиан, отец Карл, тети Эмилия и Гермина. О своей родине в Поволжье Г.К.Бельгер вспоминал: «Все отцовские братья погибли в трудармии, сестры умерли в Павлодаре, отец покоится в Ташкенте. В сущности, после депортации 1941 года у всех трагическая судьба. Их боль сконцентрировалась в моей душе»; «Воспоминания мои о немецких селах, конечно, детские, куцые, отрывочные, но теплые и добрые. Собственно, я бывал только в Мангейме, Зихельберге, Солянке и Гнаденфлюре» [1, с.3].

В 1941 году семью Герольда Бельгера депортировали в Казахстан согласно Указу от 28 августа «О выселении немцев Поволжья в Сибирь и Казахстан». Из родного села Мангейм Бельгера была депортирована в аул имени Ленина Северо-Казахстанской области, расположенный на берегу реки Есиль. Его отец, Карл Фридрихович Бельгер, с 1941 по 1971 год работал заведующим фельдшерско-акушерским пунктом в казахских аулах Северо-Казахстанской области, а мать, Анна Давидовна, была санитаркой. После войны родители и сестра Герольда переехали в Ташкент, где и прожили до конца своей жизни.

Так как русская школа находилась далеко Герольд Бельгер с отличием окончил казахскую среднюю школу в 1953 году. Ему не вручили золотую медаль из-за того, что он был из семьи спецпереселенцев, которым запрещалось покидать место поселения без паспорта. Поэтому в институт он поступил только через год после окончания школы, работая в ней лаборантом.

«Благодаря поддержке ректора вуза, Героя Советского Союза Малика Габдуллина Бельгер поступил на русско-казахское отделение литературного факультета Казахского педагогического института имени Абая в Алматы и окончил его с отличием в 1958 году» [2, с.9]. Затем он прошёл аспирантуру.

После окончания вуза Бельгер работал учителем в селе Байкадам Джамбулской области Южного Казахстана вместе со своей женой-филологом Раисой Хисматуллиной. Их приезд оживил жизнь в селе. Супруги не только занимались преподаванием в школе, но и организовали художественную самодеятельность в школе, ставили театрализованные представления. В своих дневниковых записях и ранних прозаических произведениях «Голос осени», «Сосновый дом на краю аула» Бельгер описал атмосферу тех лет, трудности и успехи молодой семьи, их надежды на будущее.

В 1961 году супруги переехали в Алма-Ату. Жена Бельгера, Раиса Хисматуллина, более 50 лет была учителем, методистом и отличником просвещения Казахской ССР. Их

дочь, Ирина Бельгер-Ковалёва, стала актрисой и режиссёром киностудии имени Горького в Москве. Зять Бельгера, заслуженный артист России, балетмейстер, 20 лет танцевал в знаменитом ансамбле Игоря Моисеева. У них есть внук и правнучка.

В 1963 году Герольд Бельгер окончил аспирантуру при Казахском педагогическом институте имени Абая. Разочаровавшись в теме своей диссертации, он по совету друзей обратился к переводческой деятельности и начал работать над романом Абдижамила Нурпеисова «Кровь и пот». В середине 1960-х годов Бельгер также стал писать прозу, которая публиковалась на русском, казахском и немецком языках.

В 1964 году Бельгер начал работать в литературном журнале «Жулдыз». В 1971 году он был принят в Союз писателей Казахстана, а вскоре назначен председателем Совета по немецкой литературе Казахстана. Бельгер установил дружеские и деловые связи с писателями и журналистами из ГДР и ФРГ, объединив вокруг себя команду немецких литераторов, которые были полны решимости «служить своему народу, вызывать живой интерес к своему языку, истории и культуре» [3, с.95].

В 1974 году Бельгер перенес сложную операцию на ногу в Научно-исследовательском институте туберкулёза. Во время пребывания в больнице он задумал сюжет повести «Завтра будет солнце».

С 1992 года Бельгер был заместителем главного редактора немецкоязычного альманаха «Феникс». В 1994-1995 годах он являлся депутатом Верховного Совета Республики Казахстан. Бельгер также был членом исполкома Казахстанского ПЕН-клуба и сотрудничал с журналами «Парасат», «Огонёк (Казахстан)», «Тан-Шолпан», «Абай» и другими изданиями в Москве, Алматы, Астане и Германии.

В свободное время Бельгер любил читать произведения своих любимых немецких авторов, таких как Иоганн Вольфганг фон Гёте, Генрих Гейне, Генрих Бёлль и Эрих Мария Ремарк. На

протяжении более 40 лет Бельгер занимался писательской и переводческой деятельностью на трех языках.

Герольду Бельгеру «принадлежит свыше 60 книг и около 2000 публикаций в периодической печати. К 75-летию автора, в 2010 году, был опубликован десятитомник его произведений в Казахстане и Германии» [4, с.7].

Документальное творческое наследие Герольда Бельгера является частью Национального архивного фонда Республики Казахстан. В 1999 году Бельгер передал в Архив Президента РК документы своего личного архива. Среди них: биографические материалы, документы служебной, общественной и творческой деятельности, выступления, доклады, беседы, отчеты, статьи, очерки, эссе, заметки, дневниковые записи, рассказы, повести, романы, рукописи переводов с казахского на русский произведений А. Кекильбаева, Д. Досжанова, А. Тажибаева, Абая, Жамбыла, А. Нурпеисова, письма к нему А. Б. Дебольского, известных общественных деятелей, активистов в среде российских немцев, писателей и поэтов Л. Вайдмана, А. Ф. Гассельбаха, Р. Г. Гейнца, И. И. Кроневальда, Л. Маркса, А. Г. Реймгена и другие документы.

Герольд Бельгер был видным общественным деятелем Казахстана и членом Общественного Совета по национальным вопросам при Президенте РК. Его писательская деятельность не осталась незамеченной для руководства страны.

В советские времена Бельгер был удостоен:

- Почетной грамоты Президиума Верховного Совета Казахской ССР
- Звания «Заслуженный работник культуры Казахской ССР»
- Премии Союза писателей Казахстана имени Беимбета Майлина
- После обретения Казахстаном независимости Бельгер стал лауреатом:
 - Президентской премии мира и духовного согласия (1992)
 - Ордена «Парасат» (1994)
 - Премии Казахстанского международного ПЕН-клуба (1996)

➤ Премии «Тарлан» (2002)

В марте 2010 года посол Германии Райнер Шлагетер вручил Бельгеру орден «За заслуги перед Федеративной Республикой Германией» за его вклад в развитие взаимопонимания между народами Германии и Казахстана. В последние годы жизни он был награжден орденом «Достык» 2 степени.

Литература:

1. Мельникова, Н. Неутомимый Герольд Бельгер [Текст] / Н. Мельникова // Рудный Алтай. – 2010. – 1 марта. – С. 3.
2. Аладьина, Т. Моя хата в центре [Текст] / Т. Аладьина // «Экспресс-К» № 356 (16742) от 20.06.2009. – С. 9.
3. Бельгер, Г. Мотивы трех струн [Текст] / Г. Бельгер. – Алматы: Жазушы, 1986. – 112 с.
4. Джолдасбекова, Б. У. Роман в литературном процессе Казахстана периода независимости/ Б.У. Джолдасбекова // Материалы международной заочной научно-практической конференции «Филология, искусствоведение и культурология в современном мире» 9.11.2011. – С. 7.

УДК 930

САДВОКАСОВ СМАҒҰЛ – ҰЛТ САЯСАТЫНЫҢ ЖАРЫҚ ЖҰЛДЫЗЫ

Гагерман Ә.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Еліміздің егемендігі ұлтымызға оңай берілген жоқ, бұл бар қазаққа белгілі. Тұғырлы тәуелсіздікке ұмтылыс барысында қанша азамат, қанша ару жанын пида етіп, өмірін қиғаны әлі күнге дейін белгісіз. Алайда әр аймақтың бетке ұстары, мақтан тұтар күресшісі, алаш қайраткері бар деп дөп айтуға болады. Солардың бірі, менің жерлесім әрі ауданымыздың бой түзер біртуар азаматы – Садвокасов Смағұл болып табылады. Ол қазақ тарихындағы, алаш тарихындағы ашық күрес жүргізген батыр болып елге мәлім. Оның өмірбаяны әр адамның рухын оятар,

көзінде жалын жандыратұғын тарих іспеттес. Өз өмірін жалған айыппен аяқтаған Смағұл бабамыз біз үшін батыр екенін тағы атап өткім келеді.

Алаштың ардақты ұлы қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Ақжар ауданы, Ұялы-Жарқын ауылында дүние есігін ашқан. Керей тайпасының Малай-Бақтыбай тармағынан шыққан. Ауыл мектебін, 2 сыныпты орыс-қазақ училищесін, Мәскеу көлік инженерлері институтын бітірген. Ол қамшының сабындай қысқа ғұмырын қазақтың азаттығы мен теңдігіне арнады. Ол 33 жылдық ғұмырын қазақ елінің ел болып өркендеуіне арнады. Тірлігінде Алаш жұртының азаттығын аңсаған қайсар ұл қылышынан қан тамған қилы заманға, тоталитарлық жүйеге қарсы тұрды. Жасынан саясаттың өтінде жүрді, ұлт азаттығы үшін отаршылдармен айқасты. Ұлттың теңдігі үшін ғұмырын сарп етті. Қайсар ұлдың азаттық жолында атқарар шаруасы әлі көп еді. Бірақ Кеңес өкіметінің қазаққа жасаған қиянатына қарсы шыққаны үшін елінен аластатылды. Жұмбақ жағдайда уланып, Кремль ауруханасында қайтыс болды. Смағұлдың денесі 1933 жылдың 16 желтоқсанында арнайы пеште өртеледі. Содан бері рухы мықты қайсар азаматтың күлі 78 жыл бойы Мәскеудің Дон қабірстанында топыраққа көмілмей, құмыра ішінде сақталып келген еді. Қаңтардың 21-і күні таңғы сағат 7:15-те «Мәскеу - Астана» бағытындағы №874 ұшақпен Алаштың біртуар азаматы, мемлекет және қоғам қайраткері Смағұл Сәдуақасовтың мәйітінің күлі елордаға жеткізілді.

Он жеті жасынан бастап саяси қызметке араласқан Смағұл Сәдуақасов қазақ жастарынан құралған «Бірлік» ұйымының белсенді мүшелерінің бірі болып, қайраткерлік шыңдалудан өтті. Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин, Мұхтар Саматов сынды азаматтармен бірге ұлты үшін қызмет етті. Бұл ұйым «Алаш» партиясының түпкілікті идеясын қабылдаған еді. Негізгі мақсаты қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетін көтеру арқылы оның ұлттық санасын ояту болды.

Алаш қайраткері өмірінің соңына дейін елінің аумақтық тұтастығын сақтауға бар күшін салып, ұлт дербестігі үшін күресті. 1921 жылы Сібір ревкомының құрамындағы Семей облысын әкімшілік-аумақтық бөлу арқылы Қазақ автономиясына енгізу шараларына белсене араласып, Қостанай облысын ел территориясының құрамына қалдыруға үлкен септігін тигізді. Ол лауазымды қызмет атқарғанына қарамастан, Ресей империясының отарлау саясатын ашық сынады.

«Қазақ жері революцияға дейін отар болды. Патша үкіметі Қазақстанның шикізатын, табиғи байлығын пайдаланып «бос жерлерді» қоныс аударушы келімсектерге беріп, өздерінің мәдени, діни, ағартушылық ықпалын жүргізді», – дейді қайраткер. Осылайша қалың қазақты ұлтының одан әрі отар болуына жол бермеуге шақырады.

Он жасына дейін «Ғалия медресесін» бітірген өз әкесі Сәдуақас хазіреттен тәлім-тәрбие алып, одан кейін Әбіл молда мектебінде білімін жалғастырады. 1912-1915 жылдары Павлодардағы екі кластық орыс-қазақ училищесін бітіріп, бір жыл мұғалім болады да, Омбыдағы ауылшаруашылық мектебіне түседі.

1918-1920 жылдары «Центросибирь» кооперативтер бірлестігінде қызмет етеді.

1920 жылы Орынборда Қазақстандағы алғашқы жастар ұйымының хатшысы болып сайланады.

Сол жылы жаңа құрылған Қазақ Автономиялы республикасының үкімет басшылығына қызметке алынады. 1925-1926 жылдары «Еңбекшіл қазақ» («Егемен Қазақстан») газетінің жауапты шығарушысы, әрі «Қызыл Қазақстан» («Ақиқат») журналының редакторы, 1925-1927 жылдары Қазақ АССР Халық ағарту комиссары, 1927-1928 жылдары Ташкенттегі қазақ педагогика институтының ректоры қызметтерін атқарды.

1928-1932 жылдары Мәскеу көлік инженерлері институтын оқып бітірген соң Мәскеу-Донбасс темір жол құрылысында инженер-құрылысшы болып еңбек етті.

Мемлекеттік, қоғамдық қызметпен қоса әдеби-ғылыми шығармашылықпен айналысып, сол кезде шығып тұрған қазақ, орыс тілдеріндегі көптеген газет-журналдарда саясат, шаруашылық, ел ісі, мәде-ниет, әдебиет, өнер, тарих мәселелерін сөз еткен мақалалары жарияланды.

Көркем әңгімелері де жарық көрді. Оның «Жастармен әңгіме» (Орынбор, 1925 жылы), «Ұлт театры туралы» (Қызылорда, 1926 жылы), «Қазақстандағы халық ағарту мәселелері» (Қызылорда, 1927 жылы) деген үлкенді-кішілі кітаптары жарық көрді. Сондай-ақ Қазақстандағы ұл-азаттық көтеріліс пен Қазан төңкерісінен кейінгі ел өмірін арқау еткен «Сәрсенбек» атты романы да бар. «Салмақбай, Сағындық» (1923 ж.), «Күміс қоңырау» (1927 жылы) повестері қазақ әдебиетіндегі проза жанрын дамытуға қосылған үлес болып табылады.

С. Сәдуақасов «Еңбекшіл қазақ» («Егемен Қазақстан») басылымды екі рет (1921 жылы қаңтар — 1921 жылы ақпан және 1925 жылы қаңтар — 1926 жылы сәуір) басқарған кісілердің бірі.

Смағұл Сәдуақасовтың бүкіл қайраткерлік, азаматтық болмысы жарқырай танылған кезең 1925-1927 жылдар еді. Бұл кезде ол республика халық ағарту комиссары, әрі өлкелік партия комитетінің бюро мүшесі болды. Бұл кезең сонымен бірге Ф.И. Голощекиннің Қазақстан өлкелік партия комитетін басқару кезімен дәлме дәл келеді.

С. Сәдуақасов мен Ф.Голощекиннің арасындағы келіспеушілік, қақтығысты тарихшылар төрт түрлі мәселеден сабақтап жүр. Олар біріншіден, мекемелердегі іс қағаздарын қазақыландыру, екіншіден, қазақтың оқыған, көзі ашық зиялы қауымына деген көзқарас, үшіншіден, байлар мен орташаларға деген көзқарас, төртіншіден, өнеркәсіпті дамыту.

Асыл азамат 33 жыл ғана ғұмыр сүріп, 1933 жылы Мәскеу-Донбасс темір жол құрылысындағы апатта қайтыс болды [2,3].

Саясаттағы елеулі белестерінің бірі — Ф.Голощекинмен ашық күресі. Голощекин өлкелік комитетке келгенде Смағұл

Сәдуақасұлы Бюро мүшелігіне кандидат, Оқу ағарту Халқолы, «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы міндеттерін бір мезгілде атқарып жүрген 25 жастағы жігіт еді. Ол жасына қарамастан қалың қауымды мойындата білген қайраткер атанды. «Кіші Қазан» идеясына қарсылық танытып, ауылдың бейбіт эволюциялық дамуын қолдаған азаматтардың бірегейі болды. Сол кезеңдегі зиялы азаматтарымыз жауапты хатшымен қазақ ауылын кеңестендіру, мекемелерді қазақыландыру, өнеркәсіпті дамыту, оқығандарға көзқарас мәселелері бойынша бір келісімге келе алмады.

Жиыртасыншы ғасырдың бірінші жартысында жүргізілген жұмыстардың бірі – мекемелерді қазақыландыру ісі. Әрбір съезде осы мәселе міндетті түрде күн тәртібінде тұрды. Голощекин «Партия Ресейдікі, сол себепті оны қазақыландырудың қажеті жоқ» деген идеяны алға тартты. Бұл пікір Смағұл Сәдуақасұлының шамына тиді. Ол өз кезегінде: «Партия қазақ жұршылығымен жұмыс істейді, қазақ коммунистерімен қарым-қатынаста болады, ол неге өз жұмысын қазақ тілінде жүргізе алмайды?» – деп мәлімдеме жасап, сол уақыттың өзінде-ақ қазақ тілін мемлекеттік қызмет пен әлеуметтік салаларда қолданысқа енгізу керек екенін айтып кетті. Қазақстан өлкелік партия комитетінің 1-хатшысы ұлттық мемлекет құру жоспарын түбегейлі жойғысы келеді. Оның бұл ойы мына бір сөздерінен айқын байқалады: «Қазақстанда жоғарғы оқу орнын ашудың қажеті жоқ, оқимын дейтіндер Москва, Ленинградқа барып оқысын. Оқығандар жастарды бұзады, ұлттар алауыздығын қоздырады».

Сәдуақасұлы елді жаңа экспроприациялар емес, еңбек пен ғылымның құтқаратынын ашық айтты. Голощекин ол жайында былай деп жазды: «Мен ауылда «Кіші Октябрь» жасау керек десем, ол кез келген Октябрьге қарсы. Мен ауыл төңкеріс тәсілін тілейді деп тұжырым жасасам, жолдас Сәдуақасұлы мұны жоққа шығарады. Біз ауылдағы азамат соғысына қарсы емеспіз... Жолдас Сәдуақасұлы мұндай азамат соғысына түбегейлі қарсы. Біздің өзара келісе алмауымыздың мәні осы».

Лауазымының ресми аты: «Қазақстан Өлкелік комсомол бюросының саяси хатшысы». Шынтуайтында, ол бұл қызметке қалыптастыру үшін тағайындалды. Жас саяси қайраткерге «Авангард Красного Востока» журналына редактор болу қоса міндеттелді. Ол осы қызметтерінен басқа да жұмыстарымен бірге 1921 жылдың көктеміне дейін қызмет атқарды. Жастардың ұжымдық істері жөнінен бір кісідей тәжірибе жинақтап, 1920 жылдың аяғында Орынбор қаласында ашылған қазақ жастарының ұйымында Смағұл шаруашылық, ұжымдық, іскерлік мәселелер есебінде лекциялар оқиды. Реті келгенде айта кеткен де дұрыс шығар, бүгінгі таңдағы жастар қозғалысының басшылары С.Сәдуақасұлы хақында аса көп біле бермейді десе болғандай. «Олардан Қазақстанда алғашқы Жастар Одағының ұйытқысы болған кімдер?» деп сұрасаңыз, Ғани Мұратбаевты ғана айтуы мүмкін. Алайда олар Ғани түркі және мұсылман халықтарына ортақ Отан болған Түркістан Автономиялы республикасы жастарына жетекшілік еткенін біле бермесе керек.

С. Сәдуақасұлы Орынбордағы 1920 жылдың 4 қазанында өткізілген Жалпы қазақ кеңестерінің алғашқы съезінде (өз кезеңіндегі атауы «жалпы қазақ сәбеттерінің бірінші тобы») делегат есебінде қатысып, қазақтың жас коммунистері атынан сөз сөйлеп, түрлі бағыттар бойынша істеліп жатқан бағдарламаларды талдау жұмыстарына атсалысады. «Біз, жастар, автономия ұғымына үлкен мән беріп қараймыз. Халықты тәрбиелеп, бейнетқорларға біріктіретін біздің ұйымымыз ғана деп қараймыз. ...Жастар жаңа кезеңдегі өмірге өз бастарын байлап кірісті. Үлкен ағалардың осы жолда адаспай, түзу жүріп, келешек ұрпаққа табыстауына сенемін», - дейді Смағұл съездің мінбесінен сөйлеген сөзінде. «Ұшқын» газетінің (қазіргі «Егемен Қазақстан») редакция ұжымына арнайы қабылданған қаулы негізінде С.Сәдуақасұлы съезд өтетін кезеңде кіреді.

Халық ағарту комиссары С.Сәдуақасұлына бесінші конференцияда-ақ «ұлтшыл уклонист» деген айып тағылды. «Сәдуақасовшылық» деген атау бес жыл бойы басылымнан

түспеді. С.Сәдуақасұлының көзге түсуіне себеп болған оның терең білімі мен ұлтшылдығы болса керек. Сол уақыт аралығына дейін ол туралы баспасөз бетінде бірде-бір жақсы сөз айтылмайтын оның себебі ол кезде қазақ елі өзі тәуелсіз ел болған емес еді. Сталиннің қатаң тоталитарлық режимінде өмір сүрген болатын. Соның кесірінен қаншама Смағұл сияқты қазақ зиялы ғұламалары репрессияның құрбаны болды.

Әрине, Қызыл империяның әділетсіз үстемдік саясатына наразылық танытқандықтан қоғам қайраткерінің көп ұзамай қудалауға ұшырауы заңдылық еді. Ол 1927 жылы Халық Ағарту Комиссары қызметінен босатылып, сол жылы Өлкелік Комитет Бюросының шешімі бойынша Ташкенттегі ҚазПедвузға ректор болып тағайындалады. Десе де, азаматтың көтерген мәселелері ресми органдар тарапынан қолдау таппады. Сондықтан ректорлық қызметтен де кетуге мәжбүр болды.

1928-1932 жылдары Мәскеу көлік инженерлері институтында білім алады. Кейіннен Мәскеу-Донбасс темір жол құрылысында инженер-құрылысшы болып еңбек етеді.

Асыл ер 1933 жылы Мәскеу қаласында белгісіз жағдайда қаза тапқан болатын. Оның сүйегі өртеліп, христиан қорымында жатты. Қайраткер мәйітінің күлі 77 жыл өткеннен кейін ғана Отанына әкелініп, шарифат шартымен елорда зиратына жерленді.

Смағұл Сәдуақасұлы – ұлт саясатының жарық жұлдызы. Оның халқына деген зор сүйіспеншілігі, адалдығы мен ерлігі Отанға риясыз қызмет етудің жарқын үлгісі болып қала бермек.

Әдебиет:

1. Смағұл Сәдуақасұлы – белгілі мемлекет және көрнекті қоғам қайраткері // Электрондық жарияланым - Kerey.kz.
2. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.
3. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.

Хан Абылай и его время в музейной экспозиции

Б.Н. Жунусов

(КГКП «Резиденция Абылай хана

*Управления культуры, развития языков и архивного дела
акимата СКО»)*

В истории Казахской земли немало замечательных государственных и военных деятелей, которые посвятили свою жизнь великой цели – служению интересам народа. В этой плеяде не меркнувшей звездой светит имя хана Абылая, озаряя в настоящее идеи сохранения единства нации, территории и независимости. Наш город Петропавловск имеет прямое историческое отношение к деятельности хана Абылая, здесь находился его ханский двор и дом, построенный за «государьеву» службу.

Развитие и формирование государственности любого народа имеет объективные причины и предпосылки, которые являются закономерным итогом предшествующих этнополитических, социально-экономических и духовно-идеологических процессов, но нельзя сбрасывать со счетов как показывает история и субъективный фактор, величие и мудрость отдельных государственных лидеров, представителей народа.

В создании казахской государственности, согласно историческим данным такую роль играли ханы, султаны, бии, батыры.

Высшая государственно-исполнительная власть всегда принадлежала ханам и султанам-чингизидам, и в казахской истории со времён образования государства не было ханов самозванцев, нечингизидов. Нелишне так же подчеркнуть, что если в других странах цари, эмиры, короли и императоры занимали трон по наследству, без выборов, то казахские ханы, всегда публично избирались на всенародных собраниях, причем

из нескольких кандидатур, на альтернативной основе, что говорит о традициях демократизма в управлении государством и устройстве власти.

С каждым ханом связан определенный этап истории народа, курс внутренней и внешней политики, укрепления национальной государственности и сохранения территориальной целостности. Разные люди занимали ханский трон и отличались они друг от друга личными качествами, политическим весом в степи, судьбой и местом в истории. В этой связи самого пристального внимания и изучения заслуживают биографии тех деятелей прошлого, которые способствовали укреплению независимости и территориальной целостности Казахстана.

Эпоха XVIII века выдвинула многих знаменитых деятелей казахской истории среди которых ярко выделяется личность хана Абылая 1771–1780.

В период правления которого значительно укрепилась казахская феодальная государственность, которому удалось восстановить территориальные владения Казахского государства. В период своего десятилетнего правления он осуществил значительные преобразования в становлении государственности.

Жизненный путь восхождения во власть, данный ему происхождением был тернистым в молодые и далеко не простым в зрелые годы. Ак-суек, чингизид рано потерявший родителей из-за междоусобиц, вынужден был скрываться в степи бедствовать и бороться за свое существование. Абилямсур – Сабалак – Абылай, три имени хана и каждая овейна легендами и преданиями, из глубины веков несущая нам любовь к Родине, не преклонное мужество и гордость, целеустремленность к восстановлению попорченного генетического права на власть.

Согласно источникам и шежере настоящее имя его – Абилямсур. В пятом колене его предком является Есим-хан, давший вполне законченное государственное устройство

Казахскому ханству, документ «Древняя тропа хана Есима», в четвертом – Жангир-хан «Салкам», прославивший себя как полководец и батыр в битвах с джунгарами. Абылаем звали деда Абыльмансура, прозванным как Абылай Кровопийца, за свою жестокость, отцом Абыльмансура был Коркем-Уали (Вали Красивый). В свою очередь, от Абылай хана ведут родословную в качестве внуков Кенесары и Чингис, с сыном Шоканом занявшие диаметрально противоположные позиции по отношению к имперской политике царизма. Если искать более отдаленных предков Абылай хана, то его генеологию можно возвести к младшему сыну Джучи – Тока-Темиру. Без такой родословной, т.е. не будучи чингизидом, он не мог быть верховным ханом всех казахов.

В возрасте пятнадцати лет откликнувшись на призыв «Аттан!» юный Абыльмансур вступает в ополчение батыра Богембая и принимает активное участие в битве против джунгар. В это ужасное и кровавое время, как писал Шокан Уалиханов «...обращает на себя всеобщее внимание султан Абылай, участвуя во всех набегах, сначала как рядовой воин он показывает подвиги необыкновенной храбрости и выносливости. Полезные советы его и стратегические соображения упрачивают за ним имя мудрого» [1 с 112]

Абылай действительно перенес много испытания и борьбы, пока значение его не возросло до того, что «...Киргизы считали его воплотившимся духом (арвах), ниспосланным для совершения великих дел. Он был два раза в плену, спасения от Галдан-Церена считается чудом, тем более что он убил его любимого сына Чарча» [2 с 113]

В 1743 году казахские послы при содействии Российских властей освободили султана Абылая из плена.

В 1771 г. создались условия для избрания Абылая общеказахским ханом. Осенью 1771 г. после длительных консультации представители всех трех жузов прибыли в древнюю столицу ханства – город Туркестан для выборов нового хана. Безоговорочную поддержку Абылаю оказали

влиятельные жырау Бухар Калкаманулы, султаны Абулфеиз и Болат, правители казахов младшего жуза, кроме Нуралы хана, представители среднего и старшего жузов. При большом стечении народа по казахскому обычаю Абылай был поднят на белой кошме и провозглашен ханом трех жузов.

Как говорил А. Левшин, «он приобрел оный (титул) победами над торгоутами и по смерти Абулмагамета, избиранием не только от всех орд Киргиз-казачьих, но и от Туркестанцев и Ташкентцев» [3 с 254]

Несмотря на всенародные признания и титул хана трех жузов, власть Абылая была неабсолютной. Некоторые родоправители недовольные властью хана пытались даже свергнуть его военной силой.

Абылай прекрасно понимал, что для выживания в изменившейся внешнеполитической ситуации Казахскому ханству необходимо изменить политическую систему в сторону большей централизации. Для достижения этого хан действовал по нескольким направлениям.

В первой четверти XVIII века каждое родовое объединение было практически автономно и управлялось своими биями, родоправителями. При этой системе хан во многом зависел от воли биев и не имел больших возможностей влиять на принятие решений на уровне отдельных родов. В 20–30-х годах XVIII века эта система стала меняться, начала расти роль султанов, приглашавшихся тем или иным родом в качестве военачальника и политического лидера. Абылай стремился внести в управление жузов и больших объединений элементы федерализма на основе традиционной казахской ментальности. В роли таких правителей выступили многочисленные сыновья хана. В 1774 году правителем части Старшего жуза был назначен султан Адиль, для которого Абылай построил городок в долине Таласа и заселил его каракалпаками. В северо-восточном Жетысу правил другой сын Суюк, в Центральном Казахстане – Касым. Почти все земли Среднего и Старшего жузов были разделены между сыновьями хана. Только в

Младшем и в западной части Среднего жуза правили султаны – потомки хана Каипа, в некоторых районах Центрального Казахстана – потомки хана Барака, а в приграничных с Китаем землях и на Сырдарье – потомки хана Абулмамбета.

Второй комплекс мероприятий, предпринятых ханом Абылаем для усиления центральной власти – опора на деятельность одной личности и её личностные качества. Так, хан Абылай, вопреки традиционным представлениям обычного права, присвоил себе право приговаривать преступников к смертной казни. Эта прерогатива ранее была только у суда биев. Значительно ограничены были права советов биев и съезда старейшин-родоправителей. Однако традиционность обычного права, недостаток реальных рычагов управления не позволили Абылаю до конца провести реформу политической системы ханства. К тому же вся система управления была почти разрушена войнами. Элементы федерализма тесно переплетались с родовыми принципами управления, власть хана по-прежнему в значительной мере ограничивалась биями и султанами. Прочность государственной машины целиком и полностью зависела от авторитета самого хана, его умения находить компромиссы во время решения сложных политических проблем.

Внешняя политика хана Абылая также характеризовалась гибкостью и компромиссностью. Его отношения с такими сильными государствами, как Россия и Китай, значительно отличались от отношений со среднеазиатскими государствами. Хан, прекрасно сознававший мощь колониальных империй, пытался в отношениях с ними проявлять максимальную гибкость, с одной стороны, не отказываться от признания российского протектората, с другой – не допускать усиления влияния обеих держав в своих владениях. «Казахи с самого начало держались двойственно, – говорил цинский император в своем указе 1779 года, – ...когда Абылай подчинился нам, Россия присылает протест, заявляя, что Абылай является подданным и что поэтому нам не следует принимать его в свое

подданство. Мы отвечали тогда: «Вы говорите, что Абылай ваш человек. Если бы вы хорошо управляли им, он ни в коем случае не перешел бы в наше подчинение... И как вы, русские, сможете воспрепятствовать этому?.. Если в будущем возникнет подобный инцидент, поступать следует осторожно» [4 с 255]

С одной стороны, Абылай постоянно убеждал китайские власти в своей лояльности, с другой – представлял дело так, что он «к российскому двору гораздо усерднее..., а с китайским ханом корреспонденцию продолжает для одного виду того, чтоб подчинённым его киргис-кайсакам не причинялось от китайцев обид и притеснений». [5 с 255]

Хан не только старался таким образом обезопасить свои владения от агрессивных соседей, но и извлечь определенные выгоды, применяя политику лавирования между крупными империями.

Отношения Абылая со своими южными соседями были иными. В Жетысу, которые благодаря усилиям Абылая, вновь стало казахским регионом, продолжались столкновения с кыргызами и Абылай периодически совершал походы против них. Подобные акции предпринимались в 1774 и 1779 годах. Последняя привела к подчинению части кыргызских народов Казахскому ханству. Война с Ташкентом и Ходжентом привела к возвращению казахам Сайрама, Шымкента, Сузака и Ташкента. Таким образом, внешнеполитическая деятельность Абылай хана в 70-х годах XVIII века привела к временному восстановлению единства Казахского ханства, упрочнению его на международной арене.

Ни один казахский хан не имел такой ни до, ни после Абылая неограниченной власти. Это было связано, прежде всего, с безусловно, харизматическим характером его власти. Шокан Валиханов говорил, что «уважения (к хану) имело какой то мистический характер... Этот хан, действуя деспотически против свободных льгот, освященных временем, умел облечь свои действия в такую форму, что потомство считает его святым» [6 с 116]

В 1780 году на семидесятом году жизни Абылай хан скончался и был похоронен в мавзолее Ходжи Ахмеда Ясави.

В результате вхождения территории Среднего жуза в состав Российской империи, в 1752 году на высоком побережье р. Ишим (Есиль) было начато строительство крепости св. Петра. Поводом для возведения крепости послужило налаживание политических и торгово-экономических отношений между российской администрацией и ханской властью. В связи с этим возникла необходимость в строительстве также специальной резиденции хана для решения вопросов, возникших в ходе участвовавших казачьих рейдов в степь, угоном скота у коренного населения и захватов земельных участков. Архивные материалы свидетельствуют, что «по просьбе его Абылая, для пребывания его построен прямо у крепости св. Петра, вверх по р. Ишиму в горах Енгистау, в 1765 году деревянный дом» («Енгистау» или «Ен Кыстау» означает с каз. яз. «долина для зимования») [7 с 33].

Дом был предназначен не только для пребывания, но и для решения конфликтных ситуаций. Впоследствии, предположительно во время одного из пожаров, деревянное здание полностью сгорело, а на его месте 1829 году было возведено двухэтажное каменное, которое в дальнейшем в народе получило название «Абылайдың ақ үйі». История здания неразрывно связано с фактами и преданиями из жизни хана Абылая. В XX веке здание использовалось для различных административно-хозяйственных нужд.

В 80–90-х годах прошлого столетия здание-памятник остался невостребованным и из-за отсутствия ремонтно-восстановительных работ зданию был нанесен значительный ущерб.

В 2003 году проведено изучение и исследование документов в архивах гг. Москвы, Омска, Алматы по истории русско-казахских отношений на рубеже XVIII–XIX вв., что подтвердило нахождение резиденции ханской ставки Абылая в г. Петропавловске.

По инициативе акимата Северо-Казахстанской области в бытность акима области Мансурова Т.А был разработан проект по воссозданию и реставрации «Резиденции Абылай хана», который осуществлялся в рамках выполнения Государственной программы «Культурное наследие» на 2004–2005 годы. Ремонтно-восстановительные работы начались в апреле 2005 года, финансирование осуществлялось из средств республиканского бюджета.

21 августа 2008 года состоялось знаменательное событие не только для нашего города, но и для всей Республики – открытие музейного комплекса «Резиденция Абылай хана». Открыл комплекс Первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев.

Северо-Казахстанская область получила уникальный музей нового типа, не имеющий аналогов в Республике.

Экспозиция музея состоит из 4 залов. Основа экспозиции – жизнь и деятельность Абылая хана – государственного и политического деятеля Казахского ханства XVIII века.

Экспозиция комплекса не только знакомит посетителей с основными событиями жизни Абылай хана, но и уделяет значительное внимание воспитанию в посетителях чувств патриотизма и преданности Родине.

В связи с тем, что интерес к личности Абылай хана не угасает, число посетителей музея с каждым годом возрастает.

С 2017 года музей комплекс Резиденции Абылай хана по государственной программе Рухани жангыру включен в сакральную карту РК.

Литература:

1. Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинение в пяти томах. - Алма-Ата 1985 г. Т. 4. С. 112.
2. Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинение в пяти томах. - Алма-Ата 1985 г. Т. 4. С. 113.
3. Левшин А.И. Описание Киргиз-Казачьих, или Киргиз-Кайсацких, орд и степей. – Алматы: «Санат», 1996 г. - С. 254.
4. История Казахстана в 5 томах. Алматы: «Атамұра», 2000. Т. 3. С. 255.

5. История Казахстана в 5 томах. Алматы: «Атамұра», 2000. Т. 3. С. 255.
6. Ч. Валиханов «Собрание сочинения в пяти томах» Алма-Ата 1985 г. Т. 4. С. 116.
7. СКГА. Ф. 158. Оп. 1. Д. 295, л. 33.
8. История государственности РК: Курс лекций. – Петропавловск: СКУ им.№ М.№ Козыбаева, 2002.

УДК 930

ИСТОКИ ИСТОРИИ ДРУЖБЫ РУССКОГО И КАЗАХСКОГО НАРОДОВ

Жұматай С.¹, Бекішев Қ.О.²

*(Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология
институты¹,*

Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті²)

Омск - колыбель казахской национальной интеллигенции. Одним из таковых являлся Сакен Сейфуллин. В годы учебы в Омской учительской семинарии (1913-1916 гг.) он активно участвовал в работе молодежного кружка «Бирлик» («Единство»), целью которого являлось: ведение среди киргизов культурно-просветительской работы. На формирование общественных взглядов Сакена особое внимание оказал Омский период жизни. В последние годы учебы в Омске он сблизился с омскими писателями Ф.А. Березовским и А.С. Сорокиным, которые оказали большое влияние на формирование его мировоззрения.

Общавшийся в Москве с Березовским поэт Константин Алтайский рассказывает: «Березовский никогда не забывал о своих казахских друзьях, а о Казахстане говорил всегда с большой теплотой. Особенно часто вспоминал он своего друга Сакена Сейфуллина, к которому он питал отеческие чувства. По словам Березовского Сакен Сейфуллин уже в юности был одним из самых замечательных казахов, какие ему встречались. Смелый, умный, самоотверженный он поражал неукротимой

жаждой знаний... мне не раз приходило на ум, что из него вырастет революционер, способный писатель. И я не ошибся [1].

Сейфуллин принимает активное участие в революционной борьбе за установление Советской власти в Казахстане.

Один из организаторов Совдепа в Акмолинске, он с первых же дней Октябрьской социалистической революции становится ее пламенным певцом.

Поэт глубоко и всесторонне раскрыл идею дружбы народов в пьесе «Красные соколы», написанной в 1920 году.

Это первая пьеса о борцах социалистической революции. Известный русский критик, знаток казахской литературы З.С. Кедрина правильно отмечает, что пьеса Сакена «Красные соколы» (1922) воспекает непреклонное мужество революционеров, готовых умереть, но не отступить от дела революции.

Легендарный борец — революционер, верный сын народа, писатель большого таланта, человек кристальной чистоты, Сакен Сейфуллин пользуется огромной известностью, любовью и уважением в народе.

Его имя овеяно заслуженной славой и она идет дальше пределов республики. Вот что пишет о Сакене Сейфуллине известная русская писательница Галина Серебрякова: «Я уж знала от Фадеева, что стихи Сакен писал с ранней юности и был широко известен на Родине.

С первых дней Октябрьской революции он посвятил ей свою лиру. Сейфуллин был не только талантливым писателем, но и человек большой души, честного сердца, настоящий ленинец. (Галина Серебрякова. Странствия по минувшим годам. М., 1963, с. 67). После установления Советской власти в Акмолинске (декабрь 1917 г.) он был избран членом ревкома, а затем членом президиума исполкома и комиссаром народного просвещения [2].

Будучи председателем Акмолинского уездного Совета по народному просвещению в одном из своих распоряжений за № 255 от 17/V - 1917 года Сакен Сейфуллин пишет: Акмолинский уездной совет по народному просвещению просит уведомить избранных от Совдепа членов в Совет по народному просвещению о том, что пожаловать на заседание, состоящее 19-го мая с.г. в 3 часа дня в здание высшеначальствующего училища. Уведомить Совдеп о фамилиях и именах избранных [3].

В выписке из протокола заседания исполнительного комитета Совдепа от 25 мая 1918 г. за № 190, п.4, Акмолинского Совдепа по народному просвещению от 15 мая 1918 г. за № 240 говорится об отпуске в распоряжение Совета из средств Совдепа 222 000 руб. для приобретения на учебный год учебников и письменных принадлежностей для учащихся, что было удовлетворено с выдачей положенной суммы не единовременно, а авансами по мере необходимости [4].

О создании Советской власти Сакен Сейфуллин сказал: "От имени казахских трудящихся и организации "Жас казах" ("Молодой казах") и газеты "Тиршилик" ("Жизнь") заявляю, что мы поддерживаем Советскую власть и не пожалеем сил для ее упрочнения..." [5].

Он прилагал все усилия, чтобы улучшить культурно-просветительскую работу, привлечь широкие массы трудящихся к государственным делам. "Для достижения уровня других народов у казахской бедноты есть два верных пути, - писал в то время Сакен. - Первый - это учеба, второй - развитие промышленного производства"[6].

Этим замыслом Сакена в то суматошное время не было суждено сбыться. Сказалось низкое политическое сознание населения Акмолинска, отсутствие промышленных предприятий и малочисленность пролетариата.

Произошел переворот. В июне 1918 г. был арестован, находился в заключении в тюрьмах Акмолинска, Петропавловска, в "вагонах смерти" атамана Б.В. Анненкова.

Жанайар Садвакасов и Курмангали Туяков занялись поиском документов для Сакена и Абдуллы. 5 марта 1919 г. Сакену достали справку следующего содержания: "Действительно выдана учащемуся Омской педагогической школы для взрослых Дюсенбию Асиеву, казаху из Слетинской волости Омского уезда, 26 лет. Асиев находится на весених каникулах". Его товарищи с риском для себя Сакена положили в сани и быстро завалили его снегом и мусором, после чего вывезли его за ворота тюрьмы [7]. Весной 1920 г. он возвратился в Акмолинск, участвовал в восстановлении Советской власти, работал зам. председателем уездного исполкома. Сакену много хлопот доставляли вновь прибывшие в Акмолинский уезд переселенцы. Нужно было следить за тем, чтобы их права не ущемлялись волостными Советами. Еще до издания вышестоящими инстанциями указа о защите прав женщин и запрещении калыма (выкуп невесты) Сакен обратился в местные комитеты с письмом: "...мною замечено, что все киргизское население Акмолинского уезда и до сего времени не расстаётся со старыми обычаями. Идет торговля девицами, за своих дочерей против их воли берут калым. Между тем беззащитные девицы по выходу в замужество начинают обжаловать свой незаконный брак, подают различные жалобы судьям о разводе, чем и обременяют канцелярию народных судей бумажной волокитой. Такие явления среди киргизов совершенно недопустимы. Ввиду этого приказываю: оповестить народонаселение, что киргизских девиц против их желания не выдавать в замужество и кроме того отменить калым".

От 8 сентября 1920 г.

за №4090 по г. Акмолинску.

Зав. отделом управления

Акмолинского уездного исполнительного

комитета С. Сейфуллин _____подпись

Секретарь УИК: Черкасов _____подпись [8].

Этим приказом С. Сейфуллин положил начало осуществлению в Казахстане мероприятий по защите гражданских прав казахских женщин.

Тем временем отдел юстиции Омского губисполкома отношением своим от 9 октября с.г.за №4686/16019 обратился в Акмолинский уездный исполком с предложением перестроить работу народных судей, как одного из важных органов борьбы с нарушителями социалистического порядка

Председатель Президиума

Акмолинского УИК

Г. Коротков _____подпись

25 октября 1920 г. за № 4798 г. Акмолинск [9].

С первых же дней Советской власти в круг обязанностей Совдепа входили вопросы конфискации имущества крупных капиталистов и купцов, произведение раздела земли, обеспечения населения зерном и сельскохозяйственными орудиями, организации кооперативной торговли, оказания помощи инвалидам, борьба с пьянством, окончания с барымтой (набег с целью угона скота), претворения декрета о всеобщей трудовой повинности в жизнь, создания революционного суда, организации бесплатного всеобщего и т.д. Сакен головой ушёл в работу.

С января по июнь 1920 г. по всему Казахстану были проведены уездные съезды представителей казахского населения, на которых обсуждался широкий круг жизненно важных вопросов. Основным был вопрос о Советской власти, ее сущности и цели о том, что она несет казахскому народу. Эти съезды явились политической школой для казахской бедноты и середняка. Выборы в Советы охватывали уезд за уездом, волость за волостью. Будучи председателем избирательной комиссии С. Сейфуллин подписал мандат от 22 июня 1920 г. за №143 на имя Султанмахмуда Абисова Худаймендина и за №144 на имя Аубакира Есенбинова, делегированных общим

Собранием Буглинской волости Акмолинского уезда на уездный съезд Советов.

Председатель избирательной комиссии

С. Сейфуллин _____подпись [10].

К началу июля 1920 г. сельские аульные и волостные Советы были избраны в большей части Акмолинского, Атбасарского, Кокчетавского и Петропавловского уездов [11].

К концу лета 1920 г. в основном завершился переход к единой системе органов государственной власти на местах. Ревкомы, выполнив свою роль чрезвычайных органов, уступили место органам конституционным - Советам.

Осенью состоялись губернские съезды Советов. С. Сейфуллин был назначен председателем на Акмолинский губсъезд.

В одной из радиотелеграмм дается распоряжение представителю Киргизской Республики при Сибревкоме т. Алманову о назначении Сейфуллина представителем КирЦИК Акмолинского губсъезда

тр.3369 август 1920 г.

Секретарь КирЦИК Досов _____подпись [12].

Таким образом, Сейфуллин принимает активное участие в революционной борьбе за установление Советской власти в Казахстане.

1 сентября в г. Петропавловске должен был состояться Акмолинский губернский съезд. Назначенный председателем губернской избирательной комиссии редактор газеты "Кедей созы" ("Слово бедняка") Мукан Айтпенев телеграфировал, что 15 сентября будет созван Всекиргизский съезд в Оренбурге. Персонально приглашены активные революционеры, среди которых С. Сейфуллин. Пусть готовится. (Какишев Т. С. Сейфуллин. Из серии жизнь замечательных людей. А-Ата, 1972, с. 149-150).

Это же подтверждается радиотелеграммами секретаря КирЦИК А. Досова в Акмолинск - членам КирЦИК А. Омарову и С. Сейфуллину /Р 3446 оп. 17. VII, л. 24, НР 3369

от 11 августа, л. 25/ и в Петропавловск М. Жумабаеву, копия в Губревком Айтиеву /НР 357 от 20 августа, л. 30/ [13]. 7 сентября председатель исполкома Г.Г. Коротков дал телеграмму о том, что исполком не может послать на съезд С. Сейфуллина и Ашима Омарова.

Спустя несколько дней 15 сентября от Мукана Айтпенова была получена краткая и категоричная телеграмма: "Присутствие Сейфуллина на съезде в Оренбурге обязательно, замените Алиевым временно [14].

Коротков и на сей раз не собирался отпускать таких нужных ему каждодневно работников.

Сакен и Ашим решили ехать на съезд, направив Короткову оправдательную записку: "Мы, Сейфуллин и Омаров, вопреки вашей телеграмме выехали на Всеобщий Киргизский съезд. Нас заставила важность данного объявления Казахской Республики "Казахстан" на основе коренных заданий Советской власти, каковые могут быть лишь проведены в жизнь партийными товарищами - это раз; 2) долг партийных идти навстречу постановлениям съезда Советов и присутствовать на решающих съездах, дабы не дать противоположно высказываться съезду; 3) мы уверены, что самым революционным городом Казахстана являлся и является Акмолинск и съезд в большинстве случаев будет прислушиваться к голосам представителей Акмолинского уезда.

Потому вопреки вашей телеграмме, дабы не дать съезду отвернуться от представителей Акмолинского уезда, вынуждены были выехать 15 сентября с.г..." [15].

После окончания заседаний съезда членам ЦИК были вручены красные книжки. Сакен с недоверием, гордостью, даже трепетом прочитал: КазССР Российская Советская Федерация Киргизской ЦИК съезда Советов рабочих, трудового киргизского народа, крестьянских, красноармейских и казачьих депутатов.

Временный членский билет №60.

"Предъявитель его товарищ Сейфуллин избран Всекиргизским съездом Советов первого созыва членом киргизского народа, крестьянских, красноармейских и казачьих депутатов, срок от 12 октября 1920 по 12 января 1921 г. [16].

Как нам известно, примером индустриального сотрудничества русского и казахского народов являлось строительство Петрокока в 1922-1923 гг. Эта железнодорожная линия была построена для решения острой хлебной проблемы начала двадцатых годов, особенно когда разразился голод в Поволжье и других местах Европейской России после засухи 1921 года. И тут Сейфуллин не остался в стороне, о чем свидетельствует следующий документ. Отделом управления Акмолинского уездного революционного комитета от 11 сентября 1921 г. за №14221 дается указание под подписью заведомо С. Сейфуллина: " Согласно распоряжения Сибревкома от 10 августа с.г. за № 8552 относительно экстренного обеспечения продовольствием голодающего населения Поволжья, предусмотрена прокладка железной дороги Петропавловск-Кокшетау (Петрокок). Ввиду этого предлагаю всем исполкомам неуклонно оказывать содействие строительству "самое широкое содействие..." [17]. В октябре 1922 г. на III съезде Советов Казахстана Сейфуллин был избран председателем СНК КазАССР, а с января 1923 г. на X съезде Советов он стал членом ВЦИК [18].

И до начала III съезда и во время его работы напряженно трудилось бюро областного комитета РКП (б). Секретари обкома Коростелев и Асылбеков, члены бюро Мендешев и Ванштейн никак не могли уговорить Сакена принять должность председателя СНК. По пути к гостинице и Абдулла «прорабатывал» Сакена. Откровенно и резко разговаривали друзья, пережившие вместе все «блага» анненковского «вагона смерти». Но говорили от чистого сердца, доброжелательно.

В заключительный день съезда Сакен вновь был выбран членом КирЦИК. На собрании фракции он был выдвинут на должность председателя СНК.

И вот Сейфуллин - член большого и малого президиума ЦИК, член / бюро областного комитета РКП (б) и председатель СНК [19].

Вот одна из характеристик, написанная на Сакена первым секретарем обкома РКП (б) Г.А. Коростелевым 17 ноября 1922 г.: «Тов. Сейфуллин - один из малочисленных твердых коммунистов-киргизов. Практика в Советской работе средняя. Хороший литератор на киргизском языке. В настоящее время по выбору занимает должность предсовнаркома.

С должностью С. Сейфуллин справляется. В прошлых должностях тов. Сейфуллин проявил достаточное умение подбирать работников и руководить ими. Отношение к подчиненным вообще и к партработникам хорошее. Дисциплинированный член партии. Марксистки подготовлен путем самообразования. В политической обстановке быстро ориентируется. Тематически устойчив. Никаких уклонов от большевизма не было. Энергичный, настойчивый в проведении принятых решений. Владеть собой и признавать свои ошибки умеет. Наклонностей к склокам и группировкам нет» [20].

О его разносторонности говорят следующие сведения. Если бы кто-нибудь из посторонних случайно заглянул на квартиру председателя Совнаркома в этот вечер 13 декабря 1922 года, то, наверное, не поверил бы своими глазам и ушам. Сейфуллин сидел с домброй и с увлечением распевал свой любимый кюй Токи. Напротив предсовнаркома пристроился уже немолодой человек с нотной бумагой на коленях. Сакен поет, а его единственный слушатель торопливо выводит нотные знаки. Пение прерывается рассказами. Сакен популярно повествует о создании только что исполненного кюя.

Этот слушатель - Александр Викторович Затаевич, собиратель казахской народной музыки, знал к кому обратиться. Только Сакен промолчал о своих песнях, так как ему казалось, что если он запоет свои песни, то это будет

нескромно. /Там же, с. 165/. В конце декабря Сакен выехал на Всероссийский X съезд Советов. На X съезде, который открылся 23 декабря 1922 года, в повестку дня был включен вопрос об образовании СССР. В числе подписавших 30 декабря договор об образовании СССР был и Сакен Сейфуллин [21]. О его деятельности как председателя Совнаркома КАССР свидетельствует и архивный материал. В протоколе за № 22/45 заседания Малого Президиума КЦИКа от 21 марта 1923 г. говорится:

Присутствовали: ПредКЦИК тов. Мендешев, предСНК - Сейфуллин, секретарь КЦИК - Садвакасов.

Слушали:

О праздновании Нового года «Наурыз» по Восточному календарю.

Постановили:

Объявить 22 марта сего года Днем нового года мусульман «Наурыз» днем неприсутственным и освободить от занятий всех рабочих и служащих с выплатой жалованья за этот день.

Председатель КЦИК: С. Мендешев _____ подпись

Председатель СНК С. Сейфуллин _____ подпись

Секретарь КЦИК: С. Садвакасов _____ подпись [22].

Будучи депутатом, избранным Всекиргизским съездом первого созыва сроком от 12 октября 1920 по 12 января 1921 г., Сакен много хлопотал перед ВЦИК и Совнаркомом РФ о передаче земель, населенных казахами в состав Киргизской (Казахской) Республики и небезуспешно.

В последствии, с учетом состава коренного населения в тех или иных приграничных регионах, постановлением ВЦИК от 15 мая 1922 г., по соглашению с Сибревкомом и на основании первого Всекиргизского съезда Советов Петропавловский, Кокшетауский, Акмолинский и Атбасарский уезды вышли из состава Омской губернии (в том числе 15 южных волостей Омского уезда отошли в состав Киргизской (Казахской) Республики) и образовали Акмолинскую губернию, входившую

в Киргизскую (Казахскую) Советскую Социалистическую Республику в составе РСФСР [23].

Таким образом, образование КАССР означало, что казахский народ при братской помощи русского народа создал свою национальную государственность [24].

О созвучности этого фактора с современным состоянием взаимоотношений двух народов -- русских и казахов, свидетельствуют события, связанные с двусторонними и многосторонними договорами между РФ и РК, Евразийский экономический союз, действующий с января 2015 года.

С середины 20-х гг. Сакен вел большую педагогическую работу, читал лекции по казахской литературе в высших учебных заведениях: в Кзыл-Ординском институте народного образования (1925-1928), в Ташкентском пединституте им. Абая (1930-1937). Им были написаны работы по истории казахской литературы, крупным произведением Сакена является историко-мемуарный роман «Тернистый путь». Награжден орденом Трудового Красного Знамени.

В 1938 г. (25.11) был необоснованно репрессирован и расстрелян. Реабилитирован посмертно [25].

Такова судьба акмолинского комиссара, выдающегося борца за новую жизнь, революционера, которого не сломили ни пули, ни пытки.

Он навсегда останется в памяти подрастающего поколения, по нему будут сверять гражданскую совесть и честность, принципиальность человека. Его имя увековечено на табличках улиц казахстанских городов и сел. В свое время его имя было присвоено Целиноградскому пединституту. Ныне его имя присвоено Сельскохозяйственной Академии Астаны (бывший г. Акмолинск) - столицы РК, где он начинал свою деятельность с работника уездного Совдепа по народному просвещению [26].

А это значит, что его имя увековечено в памяти народной. Более высокой награды, пожалуй, не бывает, что

является беспрецедентным примером для подражания подрастающего поколения, чтящего свою Отчизну и народ.

Сакен Сейфуллин, как и другие выпускники учебных заведений г. Омска, были горячими поборниками дружбы русского и казахского народов, что достойно для подражания подрастающего поколения. Все они, внесли неоценимый вклад в дело строительства Советской государственности, но, несмотря на это, впоследствии были несправедливо репрессированы

Литература:

1. Сейфуллин С. Тернистый путь [Текст]: историко-мемуарный роман/Сакен Сейфуллин; ред. Л.Космухамедова; худож.ред. А.Смагулов; перевод с казахского С.Тайжанов и И.Щеголихин.-Алма-Ата: Жазушы, 1975.-432 с.

7. ГААКО. Ф. 114, Оп.1, Д.315. Л.12.

ГААЛО. Ф.5, Оп.2, Д.28, Лл. 17, 18, 25, 26.

ГААКО. Ф.114, Оп.1, Д.315, Л.2.

Сейфуллин С. Тернистый путь: историко-мемуарный роман/Сакен Сейфуллин; ред. Л.Космухамедова; худож.ред. А.Смагулов; перевод с казахского С.Тайжанов и И.Щеголихин.-Алма-Ата: Жазушы, 1975.-432 с.

Какишев Т. Сакен Сейфуллин: Из серии «Жизнь замечательных людей»/Ред. Г.Померанцева,- М.: Молодая гвардия, 1972- 240 с.

Там же, с.139-140.

ГААКО. Ф.212, Оп.1, Д.3, Л. 92.

ГААО. Ф.212, Оп.1, Д.78, Л. 162.

Там же, Л. 89.

История Казахской ССР (с древнейших времен до наших дней): В 5 т./Редакторы Н.И.Колтачник, Н.Р.. Сколон.- Алматы: Наука, 1977.- 639 с.

ГААЛО. Ф. 5, Оп.2, Д.28, Л.26.

Там же, Лл. 24, 30.

Там же, Л.26.

Какишев Т. Сакен Сейфуллин: Из серии «Жизнь замечательных людей»/ Ред. Г. Померанцева.- М.: Молодая гвардия, 1972.- 240 с.

Там же, с. 152-153.

ГААО. Ф. 212, Оп.1, Д.3, Л.28-29.

Вибе П.П., Михеев А.П., Пугачева Н.М. Омский историко-краеведческий словарь: Памятники истории и культуры, события, связанные с историей Омского Прииртышья/Сост. и науч. ред. П.П. Вибе;.- М.:Отечество, 1994.-

320 с.

Какишев Т. Сакен Сейфуллин: Из серии «Жизнь замечательных людей»/Ред. Г. Померанцева, В. Прокопьев; худож. ред. А. Степанова; корректоры Т.Пескова, З.Федорова.- М.: Молодая гвардия, 1972.- 240 с.

Там же, с. 162.

Там же, с. 166-167.

ГААЛО. Ф.30, Оп. 1, Д. 227, Л.33.

ГААКО. Ф.212, Оп. 1, Д.1, Л.92.

ГААЛО. Ф.30, Оп.1, Д.227, Л.1 об.

Вибе П.П., Михеев А.П., Пугачева Н.М. Омский историко-краеведческий словарь: Памятники истории и культуры, события, связанные с историей Омского Прииртышья/ Сост. и науч. ред. П.П. Вибе; гл. ред. А.С. Попов; худож. А.Б. Николаевский.- М.: Отечество, 1994.-320 с.

ГААКО. Ф. 114, Оп. 1, Д. 315, Л. 12.

УДК 908 (574)

БАР ҒҰМЫРЫН СПОРТҚА АРНАҒАН ҰЛЫ ТҰЛҒА

Б.А.Нургожина

(Солтүстік Қазақстан облыстық олимпиада резервінің мамандандырылған мектеп-интернат-колледжі)

Өмір күрес, жеңілерсің, жеңерсің,
Я жанарсың, я болмаса сөнерсің.
Мықтылықты мұрат қылып тер төксең
Мықтылармен терезенді теңерсің
Өміркүрес, мұны сенде ұқ, балам,
Күрескен жан қарсыластан ықпаған.
Өмірінде бір жеңіске жете алмас
Күштті көріп, көңіліңді айнытпа.
Өмірінде бір балуанды жықпаған.
Өмір – күрес! Күрес , балам, қаймықпа.
Күреспесең жеңісте жоқ,бақ та жоқ
Күреспесең атақ пенен даң та жоқ.
Өмір күрес оны өзің де байқарсын,

Жеңілгенде өкініп бас шайқарсың.
Жеңген жанның мейірі үстем боларын,
Балам ертең өз балаңа айтарсың.

Б.Исаев

«Жеңістің ең үлкені- өзіңді өзің жеңе білу» деген екен көне заманның бір данасы. Осы сөздер өмірінің жарты ғасырдан астам уақытын күрес өнеріне арнаған, ел құрметіне бөленіп отырған дарынды бапкер, тағылымы мол ұстаз Тасеменов Жамбыл Серғазыұлы жайында болмақ» [1, 12 б.].

Жамбыл Серғазыұлы Тасеменов 1945 жылы 10 тамызда Солтүстік Қазақстан облысы Преснов ауданы Кировка ауылында туған. Петропавл мемлекеттік педагогикалық институтының жаратылыстану-география факультетін бітірген (1974), биология және химия пәндерінің мұғалімі. КОКП (1970-1992), «Нұр Отан» ХДП (2001 жылдан) мүшесі. 1964 жылдан - Петропавл қаласындағы Солтүстік Қазақстан облыстық жастар спорт мектебінің жаттықтырушы-оқытушысы, 1968 жылдан - аға жаттықтырушысы. 1970 жылдан - СҚО облыстық комсомол комитетінің спорт және қорғаныс-көпшілік жұмысы бөлімінің меңгерушісі. 1974 жылдан - СҚО облыстық кәсіби-техникалық білім беру басқармасы бастығының орынбасары. 1991 жылдан - Солтүстік Қазақстан облыстық халыққа білім беру бөлімі бастығының орынбасары. 1994 жылдан - №1 Солтүстік Қазақстан облыстық мектеп-интернатының директоры.

1997 жылдан бері - Солтүстік Қазақстан облыстық дарынды балаларға арналған мамандандырылған мектеп-интернатының директоры. СҚО Күрес федерациясының мүшесі (1967 жылдан). ҚР Күрес федерациясының мүшесі (1990-1999). Грек-рим күресі бойынша Түркістан округының чемпионы (1965-1967); Өзбекстан чемпионы (1966, 1967), Қырғызстан чемпионы (1967); IV КСРО Халықтары спартакиадасының жүлдегері (1967); КСРО Кәсіподақтары спартакиадасының қола жүлдегері; Қазақстан чемпионы (1968,

1970); Польшадағы турнирдің жеңімпазы (1969); КСРО Жастарының ауылдық ойындары спартакиадасының 2 мәрте қола жүлдегері (1968,1969).

«Зымырап өтіп жатқан уақыт әр адамның қырын әр көрсетіп, оның бет бейнесін, азаматтық тұлғасын анық көрсетеді ғой. Көп жылғы бапкерлік, ұстаздық еңбегінің жемісін көріп отырған елімізден тысқары жерлерге де есімі кеңінен танымал ағамыз, күрес тарланы Жамбыл СерғазыұлыТасеменовтің алған асулары мақтан етуге тұрарлық!» [2, 9 б.] Бала кезінен күрес өнеріне құштар болып өсіп, ауыл жігіттеріне қарап қанаттанып, олардан өнеге алған Жамбыл ағаның спорттық жолды таңдауы кездейсоқтық емес еді. Ауылдағы ағалары Ақылбай Бектасовтан, Сайран Аушариповтан алған тәсілімі мен күрес тәсілдерін жетілдіріп, өзі де боз кілем үстіне шығып күштілермен қаймықпай белдесуді сол кездің өзінде алдына мақсат етіп қойған еді ол. Арманы алға жетелеген Жамбыл ағамыз Жамбыл ауданындағы Баян орта мектебін күміс медальмен бітірген. Жас кезінен спортқа өте бейім болған ол сол кезде күреспен ғана шектелмей, жеңіл атлетика, шаңғы, волейбол, ат спортымен де айналысып, ерте астан өзінің сегіз қырлы, бір сырлы шебер екенін ел жұртқа танытып үлгерген екен. Жамбыл Тасеменов Жамбыл ауданындағы Киров, бүгінгі Баймағанбет Изтолин ауылының тумасы. Талай өнер дүлділдері түлеп ұшқан туған жердің қасиетті топырағынан руғани нәр алған ол спорт әлеміне ерте жасынан жүрексінбей қадам басты. Жасынан ақ халықаралық жарыстарда аты айдай әлемге танымал небір мықтылармен белдесуі осындай табандылықтың айғағы болса керек. Өрімдей жас жігіттің сол жылдары Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан Республикаларының чемпионы атануы қазақ ұлттық спортын биік бір белеске көтеріп, отандастарын қуанышқа бөлеген. Бірақ бұл жетістік тер алдағы жарқын белестердің бастауы ғана болатын. Осы сындардан сүрінбей өткен қажылы жас.

Бүкілодақтық халықтар спартакиадасының жүлдегері, халықаралық жарыстардың чемпионы атағын жеңіп алып жауырыны жерге тимес палуан екенін көрсетті. Жамбыл ағамыз жігері мұқалмас спортшы, ерекше күш иесі, майталман бапкер екенін ғана емес, өзінің артынан еріп, күрес өнерінен таңдаған жастарға қамқор ірі тұлғалы азамат екенін солтүстік қазақстандықтар жақсы біледі. Оның бір ғана мысалын атар болсақ, қиын кезеңде обылысымыздағы тұңғыш мамандандырылған спорт мектебін ашуы. Осы мақсатын іске асыру үшін тыным таппай тер төге жүріп ол 1994 жылы облыстық дарынды балаларға арналған мамандандырылған спорт мектеп-интернатының ашылуына қол жеткізді. Бұл қажымас қайрат, ерен еңбектің жемісі еді.

Жамбыл Тасеменов алтын ұяның нық аяқ басып кетуі үшін бар жауапкершілікті өз мойнына жүктеп, мектептің алғашқы директоры міндетін де өзі атқарды. Мектептің аса қиын кезеңде материалдық-техникалық жабдықталуы, кадрлардың дұрыс таңдалуы, спорт залдарында, интернатта оқушылардың жаттығуы мен күнделікті тұрмысына жақсы жағдай жасалуы сияқты толып жатқан қиындығы мол істердің бел ортасында өзі жүріп, осы оқу ордасының негізін өз қолымен нығайту үшін жасалған қадам еді. Мектеп ғимаратын жөндеу, асхананың қыстық азық қорын молайту мақсатымен жеміс-жидек өсіру сияқты жұмыстың бел ортасында мектеп директорының өзі жүргені ұстаздары да, тәрбиелеушілерді де жігерлендіре түсті. Осындай іскерлік талантты, ұйымшыл ұжымның қалыптасуына игі ықпал еткені анық.

Басшылық еткен 1994-2009 жылдары мамандандырылған спорт мектеп-интернатынан талай жарыстарды обылысымыздың ғана емес, Қазақстанның абыройын асқақтатып, биік жеңіс тұғырынан көрінген талай саңлақтар шыңдалып шықты. Кеше ғана ауыл көшесін шаңдатып жүрген, орысшаға шорқақтау ауыл балаларының арасынан чемпиондар да, спорт шеберлері де жарқырап көрініп дүйім елге танымал болды. Жамбыл ағаның шәкірттері өзінің ашқан, мектепте ұстаздарынан тәлім-тәрбие

алған осы мектепте олардың бірқатары Жамбыл Серғазыұлының өнегелі үлгісімен жаттықтырушы болып еңбек жасауда. Жас балуандарды қанаттандырып, шыңдап жаттықтырып жүр. Бір ғана адамның бойынан осыншама қызметті істегенін көріп, таңданамыз. Бұл өмірде Жамбыл ағамыз жағымды іс тындыру – нағыз іскерліктің белгісі екендігін танытты. Елдің серкесі айтулы қызметтерге шаршамай, талмай еңбек еткенінің арқасында қол жеткізді. Тек атақ даңқы шыққан тұлға ғана емес, терең ойлы, танымы бөлекше өзіндік ой-пікірі бар алғыр да тапқыр екендігіне көз жеткіздім. Спорт көкжиегіндегі жарқыраған шоқжұлдыздардың ішінде Жамбыл ағайдың талантты шәкірттері әлем чемпионы Әмір Тналин, Самат Қадырбеков, Азия чемпиондары Дмитрий Бабенко, Руслан Тілеубаев, Алексей Ширин, Ринат Нигматулин, Маргарита Мұқашева сынды спортшылар ел мақтанышына айналып отыр. Кейінгі буын грек-рим күресінің шеберлері Ақан Баймағанбетов, Данияр Каленов, Айдос Сұлтанғазин т.б. сынды спорт шеберлері Азия және әлем аренасында жүлделі орындар иеленіп жүр. Бапкер үшін осыдан асқан бақыт бар ма! Спортшыларды осындай биіктерге жеткізу жүрегі елім деп соққан ұлт жанашырының ғана қолынан келері анық.

Бүгінгі күні мамандандырылған спорт мектебіндегі балалар үшін барлық жағдай жасалған. Кең де жарық, тамаша жабдықталған оқу бөлмелері, жаттығуға керекті заттармен

жабдықталған спорт залыдары, мұнтаздай таза интернат бөлмелері, өз ісін жетік білетін шебер жаттықтырушылар, білікті ұстаздар – осының бәрі бір кездері жабылып қалу алдында тұрған жалпы білім беретін №1 облыстық мектеп-интернаты Жамбыл Тасеменовтың ерен еңбегімен мамандандырылған спорт мектебіне айналдыруы нәтижесінде қол жеткен тамаша жетістіктері деп білемін. Жүрегі, жандүниесі кен адам жарық нұрын кең әлемге төгетін күн көзіндей емес пе. Осындай адамгершілікті бәрінен жоғары қоятын, парасатты да жомарт жүректі жанмен кездестірген тағдырыма ризамын.

Осы кісінің ашқан мектебінде қызмет істеу мен үшін үлкен мәртебе. Елі үшін сіңірген осындай ұлан ғайыр еңбектерін естіген сәттен бастап, бойымды мақтаныш кернеді. Себебі, осындай ұлы тұлға ашқан қара шаңырақта мен Нургожина Бикеш Акимжановна он үш жылдан астам табан аудармай бір ұжымда еңбек ету бақыты маған да бұйырған екен. Білім..! Бір қаламның ұшымен жазылып, барша қауымның жүрегіне жол тартады, бір ауыздан айтылып, кең өлкемді шарлаған осынау бір ыстық сөз, ыстық көңіл лебізі ,бүгін ғана емес, бар уақытта да қан тамырымыздың лүпіл - бүлкіліндей естіледі бізге. Қазақстан - Тәуелсіз ел, білімді ұрпағымен мақтанады. Мен қазақпын дейтін әрбір адамның жүрегінің түкпірінде Отанға деген, халқына деген, елмен бірге мақсатқа жетудің шынайы жолдарын көрсете білуіміз қажет. Ел өмірінің тікелей жалғастырушысы, еліміздің тірегі, мызғымас болашағы осы жас ұрпақтар. Сондықтан оқушыларды атақты тұлғалармен танытсақ , қандай адам туралы екенін білдіртсек, олардың ой-өрістері кеңейе түседі және сондай кісіден үлгі алуды мақсат етеді.

Мектепте осы тақырыптарға байланысты сыныптар арасында сынып сағаты, дөңгелек үстел т.б іс-шаралар өткіземіз. 7-11 сыныптармен Жамбыл Серғазыұлына Тасеменовқа арнап «Бар ғұмырын спортқа арнаған ұлы тұлға » атты дөңгелек үстел өткіздік. Оқушылар өздерінің көкейінде жүрген сұрақтарды қойып, тілектерін бідірді. Осындай

кездесулерде Жамбыл ағайдан менің байқағаным сырт карағанда тұйықтау мінез , бос сөзді ұната қоймайтын алып тұлға. Өзінің саналы ғұмырын спортқа арнап, жастарды тәрбиелеуге, жас қырандарды спорт әлеміне жетелеуге арнаған, әрқашан көңіл көкжиегімен ұрпақтың ертеңін бүгіннен ойлаған сан қырлы тұлға.

«Ұстаз... жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы ұстайтын, ешнәрсені ұмытпайтын алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі, мейлінше шешен, өнер-білімге құштар, аса қанағатшыл жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын, жақындарына да, жат адамдарына да әділ, жұрттың бәріне жақсылық пен ізгілік көрсетіп қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек» деген кеменгер ғалым әл-Фарабидің ұстаз туралы айтқан әр сөзінен Жамбыл ағаның тұлғасын көреміз» [3, 2 б.].

Ал жқымда шын беделге ие болып, абройға бөлену үшін дарқан көңілді, парасатты да салмақты болу керек деп есептеймін. Кейінгі буын осындай тұлғалардан үйреніп, үлгі

тұтса деймін. Жамбыл Тасеменов алға қойған мақсаттарына жетіп, өзі негізін қалаған мектептен бүгіндері ел мақтанышы болып отырған талай спорт майталмандарын түлетіп ұшырды. Хас бапкердің

үміті ақталғаны осы жастардың жетістікке жетуіне септігін тигізді деп ойлаймын. Сол үшін де осы абзал азаматқа ел құрметі ерекше.

Қазақстан жастарының осындай биіктерге жеткізуі, жүрегі елім деп соққан ұлт жанашырының ғана қолынан келері анық. Үнемі өзінің бойындағы қасиеттерін үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсететін, жастарға ағалық қамқорлығын аямай,

айналасындағыларға көңілінен шуақ төгіп жүреді. Талай кездесулерде спортта жеңіс пен қатар жеңілу де бар, бірақ бұның бәрі адамды шындайды деп ағалақ парызым деп спорттың қырсырын айтып жүреді. Айтқан ақыл-кеңестерін оқушылар үнемі жадында сақтайды. Ол кісі қашан да өзінің жан тазалығымен, іскерлігімен үлгі болып жүреді.

Сонда да еңбек етуден, жас буынға ақыл айтып, тура жол сілтеге шаршамайтын ардақты тұлға.

Спорт – денсаулық кепілі. Спортты серік еткен балалар жастайынан тәртіпке үйреніп, шымыр болып шығады. Әрі спорт адамды мықтылыққа, сабырлыққа тәрбиелейді деп өсиетін үнемі айтып отырады.

Әлі де дарынды бапкерлерді, тұғырынан таймайтын жас спортшыларды баулып жүргеніне ризамыз. Талай жылғы еңбегі де еленбей жатқан жоқ. Сол үшін де осы абзал азаматқа ел құрметі ерекше Жамбыл ағамыздың туған жерінде және негізін қалаған спорт мектебінде сол кісінің құрметіне 1990 жылдың аяғынан бастап күрестен облыстық жарыстар өткізу дәстүрге айналуы да осыны айғақтайды. Біздің мектеп оқушылары осындай жарыстарда бар күш жігерімізді салып жеңіске жетуге тырысады. Бұл біз үшін мұны қалың елдің өзінің талантты ұлының өлшеусіз еңбегін бағалауы деп қабылдаған жөн сияқты. Мұндай сый-құрметке Жамбыл ағамыз әбден лайық дер едім.

Кәсіптік бағдарлау, яғни адамның мамандыққа икемділігін анықтау – көп халықтардың ерте заманнан көздеген мақсаты. Қазыргі таңда мектебімізде жаттықтырушыларды даярлайтын колледж ашылды. Бұл біздің спортсмендер үшін таптырмайтын жақсы жаңалық болды. Жастайынан осы салаға бет бұрған оқушыларымыз енді келешекте мықты, мақсаты айқын жаттықтырушы мамандығын алып шықпақ. Талай адамның бала күнгі арманы мен мамандық таңдаудағы мақсаты орындалды. Бұл Жамбыл ағамыздың салып берген сара жолы мен біздің ұжымның талай маңдай терін төгіп еңбектенген жемізінің жетістігі.

Халық қалаулыларының шешімімен Солтүстік Қазақстан облысының құрметі азаматы атағына ие болған Жамбыл ағаның әлі де жас буынға берері мол деп білемін. Өмірі бір тарих, үлгі болатан тарихи тұлға деп есептеймін. Мақаламды қорта келе, қазіргі жастардың болашағына зор сеніммен қарап үміт артамыз. Яғни, дені сау, білімді, білікті, жан-жақты қалыптасқан болашақ жастарды елестетеміз. Демек, ұлттық рухымыздың жаңғыру жас маманның, жас өреннің қолында. Өркенит көкжиегіне солай канат жайып қала бермек.

«Мен жастарға сенемін!

Алаш атын аспанға,

Шығарар олар бір танда» - деп ақын Мағжан Жұмабаев айтқандай болашақ жастарға үлкен сенім артты емес пе? Ақынның өлеңде келтірілген сөздеріне лайықты азамат болуға қазақстан еліміздің патриотты жастары болатынына сенімдіміз. Бұл дүниеге кез-келген адам өмірге келгенде, дүниенің бір кірпіші болып қалану үшін келеді. Өмірге келген әрбір жан, адам болып өз орнын тауып, нағыз адам болып қалыптасуына осындай нар тұлғалар себебін тигізеді деп есептеймін. Ұлт үшін, ел игілігі үшін ерен еңбек еткен тұлғаларымызды ұлықтап, олардың өсиеттерін, өнегелі әңгімелерін жеткізіп отыру – жастарымыздың болашағы үшін керек деп білемін.

Әркімнің терезесіне қарай сәулесі түседі. Әркімнің ыдысына қарай суы құйылады», - деген екен.

Ол үнемі игілікті істерімен, асыл да адами қасиеттерімен, әділдігімен, ғибрат кеңестерімен оқушылар мен жастарды тәрбиелеуде бар қажыр-қайратын жұмсап, кішілік пен кісілік ұлылықтың белгісі екендігін тағы бір жарқырата көрсете білді. Ендеше Тасеменов Жамбыл Серғазыұлына оның өмір жолындағы жұлдызының жарық болуын тілейміз.

Әдебиет:

1. Солтүстік Қазақстан газеті. - 20.12.2007.
2. Солтүстік Қазақстан газеті. - 2016.
3. Дорогой борьбы и триумфа 2015 ж.

ПЕРВЫЙ КРАЕВЕД ПЕТРОПАВЛОВСКА

Пискунова Ю.А.

(Областная универсальная научная библиотека им. С. Муканова)

IT-технологии прочно вошли в работу Северо-Казахстанской областной библиотеки им. С.Муканова. Они дали возможность создавать собственные информационные ресурсы, обслуживать читателей через свой сайт, аккаунты, каналы интернет-платформ. Сегодня библиотека представлена в социальных сетях, что сделало ее еще более доступной и удобной для читателей. Не всегда у пользователя есть возможность лично посетить библиотеку, чтобы получить необходимую информацию, побывать на интересном мероприятии, послушать лекцию. За годы работы в сетях мы получили огромный опыт.

Запущены десятки проектов с учетом самых разных возрастов и интересов читателей. Один из них называется «Открытый краеведческий лекторий». Сегодня в его архиве более ста популярных лекций, рассказывающих об истории, природе, культуре Северо-Казахстанской области. Все лекции доступны пользователю интернета из любой точки земли в любое время суток. Порой наши усилия приносят плоды и это вдохновляет. О таком случае я и хочу рассказать читателям. Одна из лекций называлась «История краеведения Северного Казахстана в источниках и лицах» и была посвящена ссыльному народовольцу, врачу, первому историографу Северного Казахстана Леониду Андреевичу Кузнецову.

Месяц назад на наш e-mail пришло письмо: «Уважаемые Сотрудники Библиотеки имени Муканова. Меня зовут Иван Чернетский. Я внук Александра Александровича Кузнецова — альпиниста, писателя (1925-2013 гг.), работавшего в свое время в Алма-Ате в ТЮЗе и сестра которого Лидия Александровна Кузнецова тоже там работала и вышла замуж за сына Н. И. Сац. Александр Александрович Кузнецов в свою очередь является внуком Сергея Андреевича Кузнецова (1865-1913 гг.) народовольца, участника московской народовольческой типографии, где работал вместе с братом Леонидом Андреевичем Кузнецовым (1863-1941 гг.), известным казахстанским врачом из Петропавловска.

Недавно я нашёл замечательную лекцию в YouTube вашей сотрудницы. О Леониде Андреевиче. К сожалению, я так и не понял, как зовут лектора. Но я был очень воодушевлён всей той информацией что была представлена в лекции. Кроме того, было упомянуто что у вас нет ни одной фотографии Леонида Андреевича. Я вам могу прислать их очень много разных в разном возрасте. Также любые другие фотографии его предков, родственников и рассказать о потомках. Я буду вам очень признателен если вы в свою очередь пришлёте мне материалы по биографии Леонида Андреевича. С уважением, Иван».

Благодаря переписке, мы получили ценные сведения и фотографии Л.А. Кузнецова. А его правнук, автор письма, Чернетский Иван Сергеевич, оказался врачом-офтальмологом, кандидатом медицинских наук из Москвы.

110 лет назад, в ноябре 1913 г., в Петропавловске в издательстве газеты «Приишимье» вышла брошюра под названием «Краткий исторический очерк г. Петропавловска Акмолинской области». Это была первая документально обоснованная история нашего города за период со времени его основания и до конца прошлого столетия. Несмотря на пройденное столетие, исторический очерк и сегодня остается важным источником информации о дореволюционном Петропавловске, тем более что составлен он по архивным

материалам (Петропавловской городской управы, таможенных пунктов, документов церквей и т.д.), которых ни в архивах, ни в музеях современного города нет. Дело в том, что государственные архивы с 1938 г. были подчинены НКВД. А в 1947 г. все дореволюционные документы североказахстанского архива переданы на хранение в ЦГА г. Алматы.

Историю Петропавловска написал выпускник Московского университета, уездный врач, народоволец, сосланный в Петропавловск в конце XIX в., Леонид Андреевич Кузнецов.

Леонид Андреевич родился 22 марта (ст.стиля) 1863 г. в Белгородском уезде Курской губернии. Происходил из дворянского мелкопоместного рода, почти все в нем были офицерами. По семейной легенде, родословная Кузнецовых идет со времени Петра Великого.

Сохранились копии: «из метрических свидетельств из Курской, Полоцкой и С.-Петербургской Духовной Консистории выданных видно, что от дворянина Андрея Капитоновича сына Кузнецова и законной жены его Ольги Сергеевой дочери Муравьева родились дети сыновья Леонид 1863 г. Марта 22, Сергей 1865 Января 30 и Анатолий 1869 года Января 31 числа...» [1].

После окончания Белгородской мужской гимназии, Л. Кузнецов поступил в Императорский Московский университет на медицинский факультет. С середины 80-х гг. состоял активным членом центральной группы партии «Народная Воля» (1883-1887 гг.). Народовольцы задумывались о причинах богатства одних людей и бедности других, о несправедливости, жестокости и произволе царских чиновников и о безропотном терпении неграмотных и забитых простых людей. И, придя к выводу, что виновниками всех бед являются царь и его министры, посвятили себя борьбе с самодержавием.

В университете Л. Кузнецов входил в число тех, кто демонстративно отказался послать траурный венок на гроб императора Александра II после его гибели 1 марта 1881 г.

Также демонстративно отказался участвовать в церемонии встречи нового императора Александра III, пожаловавшего в университет после коронации в Успенском соборе Кремля. Вместе с братом Сергеем Кузнецовым, студентом Московского технического училища, тоже народовольцем, участвовал в устройстве нелегальной типографии в Москве. По агентурным сведениям, занимался революционной пропагандой среди воспитанников Московского Технического училища, где учился его брат Сергей, собирал средства на революционные цели.

Был арестован 31-го января 1887 г. в Москве по делу Московской Народовольческой типографии, по обвинению в принадлежности к партии Народная Воля. Высшим повелением в 1888 г. Леонид Андреевич был сослан в «Киргизские степи Западной Сибири» на пять лет, в Акмолинск. В XIX в. гг. Акмолинск, Атбасар, Петропавловск и др. служили местом политической ссылки декабристов, петрашевцев, представителей революционных народников. В 1880-е гг. в Петропавловске отбывали ссылку около 50-ти человек, участников различных народнических организаций.

В течение трех лет Л. Кузнецов добивался права оказывать медицинскую помощь населению и только в мае 1891 г. такое разрешение было получено.

В декабре 1891 г. его перевели в Омск для работы в переселенческих лазаретах. Среди переселенцев начался сыпной тиф. Работой больниц руководил Л. Кузнецов. В феврале сам заразился тифом, однако вскоре поднялся и продолжил самоотверженную работу.

Летом 1892 г. он возглавил большой медицинский караван, который был направлен в район реки Чу на борьбу с холерой. "Врачу приходилось много работать и служить в самую трудную пору при возникновении эпидемий, – писал врач-народоволец той поры, – быть поселковым и уездным врачом, лечить казахов, крестьян-переселенцев и горожан, совершать частые и большие поездки по степи, объезжать киргизские аулы и крестьянские

поселки во все времена года, невзирая ни на какую погоду – в ненастье и в лютые с бураном морозы" [2, с.34].

Здесь он познакомился с жизнью казахов, проявил живой интерес к их истории. Был поражен тем, что история казахов-кипчаков-тюрков, уходящая вглубь веков, почти неведома ему. Позже он опубликовал статью «О надписи на камне Тамгалы-Тас в пустыне Бетпак-Дала в Атбасарском уезде». На этом камне были выбиты родовые знаки всех многочисленных родов, племен казахов. Сюда, движимые неизвестным шестым чувством, стекались казахские роды и оставляли свой родовой знак – тамгу, тем самым признавая это место центром казахского мироздания.

В 1893 г. Л. Кузнецова назначают врачом самого отсталого и неблагополучного уезда Акмолинской области, где только предстояла борьба со многими эпидемиями — Атбасарского уезда, где на 200000 уездного населения и 6000 городского имелось всего три врача: уездный, военный и городской, один фельдшер в городе и три фельдшера-казаха в волостях. О тяжелом лете 1893 г., когда холера еще не прекратилась, врач писал: «прием больных производился мной во дворе, в сарае, а коечные больные лежали во дворе, юртах. Аптека помещалась в погребке» [3, с.135].

Через три года, в 1896 г., когда Л. Кузнецова перевели в Петропавловск, он уже имел чин надворного советника, отмечен царским правительством за самоотверженный труд в годы эпидемий, состоял членом Омского медицинского общества. Ряд его научных работ опубликован в медицинских журналах. В Петропавловске он проживал в доме по адресу ул. Почтамтская, 65 (одно время ул. Первомайская, а ныне ул. Казахстанской правды).

С августа 1897 г. он был назначен врачом 3-его участка Петропавловского уезда. В невероятно тяжелых условиях Л. Кузнецов и его помощники делали все возможное, чтобы оказать медицинскую помощь населению. Врачебный участок Кузнецова составляло мусульманское население Петропавловска, кроме того, восемь селений Успенской и Полудинской волостей. По приезде в уезд Л. Кузнецов предложил открыть две новые больницы в переселенческих селах

Явленке и Благовещенке. В июле Л. Кузнецов объехал селения Пресногорьковской и Пресновской волостей. Картина была безрадостной. Из его письма: «В уезде дожди, невозможно, с одной стороны, показать нос на улицу, с другой – укрыться в избах. Глиняные и земляные постройки обращаются в какие-то грязевые души, обильно поливающие вас с потолка. Везде люди болели цингой, врачам не удавалось установить их численность» [3, с.136].

Вновь назначенный уездный врач был достаточно знаком с городом. По крайней мере, дважды доводилось ему находиться здесь довольно продолжительное время. Первый раз это случилось в 1888 г., когда Л. Кузнецова вместе с товарищами посылке посадили на несколько месяцев в петропавловскую тюрьму. Все осужденные проходили, по так называемому, «тюменскому делу». Их вина заключалась в отказе идти пешком от места пересылки в Тюмени до Акмолинска.

Немного о Петропавловской «белой тюрьме». «В 1867-1868 гг. Петр Семенович Эрбер, исполняющий должность губернского архитектора, был производителем работ в городе Петропавловске при постройке каменного тюремного замка – «сдал его в казну в исправном и весьма хорошем состоянии» [4, с.23]. В «Медико-статистическом и санитарном очерке г. Петропавловска Акмолинской области» Ц.А. Белиловского читаем: «Петропавловская тюрьма построена на 50 человек. Дом каменный, двухэтажный. Несмотря на то, что тюрьма построена всего лишь 10-15 лет назад, вероятно, через год или два она представит вид развалин. Широкие трещины появляются одна за другой, подоконники вываливаются; стены полые, полные мусору; каменная лестница, ведущая на второй этаж, шатается и крошится. Тюрьма имеет 25 камер различной величины и почти всегда переполнена втрое. Камеры все страшно холодные, сырые, печи же при топлении дымят не в трубу, а в камеру» [5, с.51].

В июле 1892 г. уже в качестве врача по просьбе городского головы Л. Кузнецов вновь прибыл в Петропавловск, в связи с начавшейся в городе эпидемией холеры. На этот раз

пришлось задержаться до октября. Драматизм ситуации заключался в том, что в критический момент Петропавловск остался без медицинской помощи, т.к. городского врача Кесаря Александровича Белиловского в начале лета перевели на другое место службы. Кстати, в судьбах Белиловского и Кузнецова много общего. Достаточно отметить, что оба были административно-ссылными народолюбцами.

Острое перо публициста было присуще Л. Кузнецову. В 1893-1897 гг. омская газета «Степной край» возглавлялась политическими ссылными. Существовал корреспондентский пункт газеты в Петропавловске. Здесь активно работал Л. Кузнецов и политический ссыльный В.И. Дзюбинский. Из Петропавловска в газете «Степной край» было помещено множество материалов о школьном деле, о постановке медицинского обслуживания в городе и уезде.

Тесная дружба связывала Л. Кузнецова с врачом-большевиком А. К. Виноградовым. Однако политические симпатии никак не отразились на судьбе Л. Кузнецова, когда наступил семнадцатый год. Он остался верным своей профессии и не примкнул ни к одному политическому течению, а вскоре вместе с семьей выехал из Петропавловска. «Врач Л.А. Кузнецов,- пишет доктор исторических наук В.З. Галиев,- был одним из первых краеведов Северного Казахстана. По свидетельству С.П. Швецова, автора статьи о Л. Кузнецове, опубликованной в журнале «Каторга и ссылка» (1928, №4) «петропавловский музей Акмолинской губернии в значительной степени обязан труду политического ссыльного Л.А. Кузнецова» [3,с.123].

Перу врача Л. Кузнецова принадлежит «Краткий исторический очерк г. Петропавловска Акмолинской области. Газета «Приишимье» за 1913 г. от 2 ноября сообщала: «На днях выходит составленная доктором Л.А. Кузнецовым брошюра «Краткий исторический очерк города Петропавловска Акмолинской области», который печатается в типографии «Прогресс» [6]. Это была первая попытка изложить в

хронологической последовательности исторические факты. Книга набрана крупным шрифтом на плохой серой бумаге. Автор при составлении своего труда работал в архивах таможенных пунктов, знакомился с материалами XIX в., чтобы описать административное устройство Сибири в XVIII - XIX вв., рассказать об образовании крепости Петра и Павла. Автору удалось установить, что «в 1795 году с соизволения императрицы Екатерины II в форштадте крепости св. Петра выстроена киргизом Касимовым первая в киргизской степи каменная мечеть (под горой), в 1804 году в Петропавловске была учреждена ратуша, 7 сентября 1807 года назначен первый городничий в крепость св. Петра (отставной майор Левашов с окладом 300 рублей в год)» [7, с.89].

Под пером Л. Кузнецова оживает история города; описаны наводнения и пожары, рассказано о церкви и создании школ. В книге дана историческая хроника города с 1752 по 1881 гг. В конце очерка он дописывает: «С 1913 года в Петропавловске Акмолинской области издается ежедневная политико-экономическая, общественно-литературная прогрессивная газета «Приишимье». Газета обслуживает интересы Сибири, Степного края и прилегающих к Петропавловску Ишимского и Тобольского районов» [7, с.91].

В Северо-Казахстанском областном государственном архиве в фонде М.И. Бенюха хранится «Послужной список врача Леонида Кузнецова из формулярного списка о службе от 1 марта 1901 г. «О службе врача 3 участка Петропавловского уезда Кузнецова Леонида». «Не имеющий чина, Л.А. Кузнецов. Врач 3-его участка 37 лет от роду, вероисповедания православного, знаков отличия не имеет, получает содержание в год – 1000 рублей, столовых – 500 рублей, всего 1500 рублей.

Окончил полный курс наук в Императорском Московском Университете в 1885 г. со степенью лекаря. Женат на дочери статского советника Елизавете Вячеславовне Михайловой. У них дети – сыновья Борис, родился 4 июля 1895

года и Владимир, 30 марта 1897 года. Жена и дети находятся при отце.

Приказом Господина военного губернатора Акмолинского области от 22 мая 1893 г. №43 допущен исполнять дела Атбасарского уездного врача... без прав государственной службы... Перемещен петропавловским уездным врачом без прав государственной службы с 1 июля 1896 года. Отношением департамента полиции на имя Господина военного губернатора от 15 октября 1896 г. №8859 исключен из списков лиц, состоящих под надзором полиции, а так как все сняли, при сем представлено право государственной службы. На основании штатов преобразования врачебной части в Степных областях (с 1883 года – Степное генерал-губернаторство) 9 августа 1897 года переименовать по желанию врачом 3-его участка Петропавловского уезда. В виду засвидетельствования исполнения делами Акмолинской области об особенном усердии врача 3-его участка Петропавловского уезда весьма много содействовавшего успешной деятельности в городе Петропавловске отделения врачебного глазного отряда командированного... для оказания врачебной помощи нуждающимся переселенцам, выражает Его Превосходительство искреннюю благодарность. В походах и сражениях не был» [8, л.27].

Проработав в Петропавловске более 20 лет, Л.А. Кузнецов в 1916 г. покинул город. По сведениям родственников, уехав из Петропавловска, Леонид Андреевич Кузнецов до конца дней осел в Гяндже, в Азербайджане. Также известно, что в двадцатые годы, продолжая работать врачом, принимал активное участие в деятельности Всесоюзного общества политкаторжан, опубликовал ряд воспоминаний и краеведческих работ. Известна и печальная участь общества: уже в конце двадцатых годов началась серия разоблачений «врагов народа» в его руководстве. В 1935 г. по решению советского правительства деятельность Всесоюзного общества политкаторжан была запрещена. Это означало, что

политическое обвинение в антисоветской деятельности теперь могло быть предъявлено любому члену общества, а прежние заслуги перед страной никто не будет брать во внимание.

Из письма потомка Леонида Андреевича, Ивана Сергеевича Чернетского узнаем: «А Леонид Андреевич прожил долго и умер в 1940-1941 г. в Гяндже. Хотя он был самым старшим из трёх братьев. Там в Азербайджане, как мне рассказал его потомок Александр из Нью-Джерси (потомок Бориса Леонидовича), с которым я состою в переписке, он был известным врачом и даже окулистом (я и сам окулист). В последние годы жизни занимался офтальмологией. Похоронен на мусульманском кладбище в городе Гянджа». Из письма также стало известно: «У Леонида Андреевича было три сына — Борис, Анатолий и Владимир. Борис остался в СССР, а Анатолий и Владимир уехали в первой волне эмиграции. Есть групповая фотография в Галлиполи, где Анатолий Леонидович и Владимир Леонидович вместе с Александром Кутеповым в Галлиполи. Владимир погиб в 1945 в Праге. Анатолий жил во Франции и работал в Африке по сельскому хозяйству чиновником. Умер в 1983 г. и похоронен на Сент-Женевьев дё Буа. В Париже живут его потомки».

Литература:

1. <https://ru.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%B8%D1%81%D1%8C:1351520>
2. Свиридова Л.Е. Вглядимся в пройденное. Из истории здравоохранения и медицины Северного Казахстана. - М.: Высш. шк., 1990. – 174 с.
3. Галиев В.З. Медицинская деятельность ссыльных революционеров в Казахстане (вторая половина XIX века). – Алма-Ата, 1982. – 160 с.
4. Вестник Кемеровского государственного университета. 2014. Том 2. № 3(59).
5. Белиловский Ц.А. Медико – статистический и санитарный очерк города Петропавловска Акмолинской области. / Годичный отчет за 1886 год/. Томск, 1887 // Морозов М.А. Петропавловск в дореволюционных литературных источниках: Очерки. – Л., 1991. – 119 с.
6. Газета «Приишимье» за 1913 г. (№209) от 2 ноября.

7. Кузнецов Л.А. Краткий исторический очерк Петропавловска Акмолинской области. Петропавловск, 1913. //Морозов М.А. Петропавловск в дореволюционных источниках: Очерки. – Л., 1991. С. 87-91.
8. СКГА, ф.158, оп.1, д.31, л.27.

УДК 930.908

СЛАВНЫЕ БАТЫРЫ СЕВЕРОКАЗАХСТАНСКОЙ ЗЕМЛИ

Халаим С.М.

(КГУ «Большеизюмовская СШ»)

В реализации национальной идеи «Мәңгілік ел» большая роль отводится главным ценностям, которые объединяют всех казахстанцев и составляют фундамент будущего нашей страны. Основа содержательной стороны «Мәңгілік Ел» зиждется в богатейшей истории народа, нашего Отечества. Поэтому решая современные задачи в сфере воспитания подрастающего поколения, необходимо не забывать об изучении героического прошлого нашей Родины.

Программа «Рухани жаңғыру» - это ключевой идеологический документ, ориентированный на будущее. В нем очень четко освещены фундаментальные вопросы развития нашего общества и сохранения казахстанской культуры. Без изучения истории родного края и уважения к историческим традициям, без сохранения памяти о тех, кто свою жизнь посвятил защите казахского народа, невозможно сохранить культуру и возродить духовные ценности.

Память о деяниях батыров необходимо сохранить и передать новым поколениям, так как их подвиги, патриотизм и самопожертвование могут служить примером для подрастающего поколения. «Имена таких героев надо изучать и восстанавливать в рамках программы «Рухани жаңғыру».

Кто же такие казахские батыры? Тюрко-монгольское слово «батыр» (бахадур, багатур) первоначально означало храброго мужа, героя, перед битвой вызывающего врага на

единоборство. Как титул это слово прибавлялось к собственному имени. Батыр, однако, не только титул храбреца, но и разряд лиц из числа профессиональных военных [1, с 522]. Со времен Чингисхана батыр – один из титулов феодальной иерархии, присваивавшийся представителям «феодализованной кочевой знати» [2, с 15]. Значение батыров усиливалось во время войн. Казахско-джунгарское противостояние породило целую плеяду батыров, защитников родной земли, чьи имена будут жить в веках.

Войну с джунгарами недаром называют Отечественной, а имена степных полководцев можно поставить в один ряд с именами героев Великой Отечественной войны. Среди тех, кто защищал страну от вражеских набегов, немало уроженцев Северного Казахстана. Здесь речь пойдет о мужественных батырах североказахстанской земли Байане и Суиндыке.

Выдающиеся исторические личности, оборонявшие страну от врагов воспеты в народных сказаниях, кюях, устных преданиях, творениях более поздних писателей и поэтов. Не исключение составляет и славный сын рода Уак, воспетый Магжаном Жумабаевым в поэме «Батыр Байан»

«Река Обаган на просторах Арки
Текла-утекала в овраги.
Там жили, родами своими теснясь,
Числом небольшие Уаки.
Числом небольшие, но славой большой
Овеяны были те люди.
Из них Ер-Кокше, а еще Ер-Косай
Гиганты, и знает их всякий.
Из этого рода батыр Ер-Кокше,
Герой знаменитый в народе.
Отсюда же родом бесстрашный Байан,
Которым гордятся Уаки».

В XVII-XVIII веках казахский народ вел войну за независимость от могущественной Джунгарии, а так же за территориальное и политическое единство казахского ханства.

Годы великого бедствия (1723-1727 гг.), сопоставимы в истории народа, разве что с монгольским нашествием. Джунгары, они же ойраты, или как их еще называют калмыки, стали кошмаром для казахских племен и части народов Средней Азии, ставя их под угрозу уничтожения. Немало десятилетий подряд они заставляли народ страдать, теряя своих сыновей и дочерей, наносили жесточайший урон, отнимая имущество и скот. Будучи, как и казахи, кочевым народом, нуждающимся в обширных территориальных пространствах, для выпаса скота, джунгары, стремящиеся завладеть землями Казахстана, сами пали под ударами более сильного противника. Цинская империя уничтожила около 90 процентов тогдашнего населения Джунгарии в 1756-1758 гг. Но прежде джунгары причинили немало бед, вынуждая лучших представителей казахского народа отдавать все свои силы в борьбе с врагом. Территория Северного Казахстана стала одной из крайних точек джунгарского нашествия, породив немало славных батыров, чьи имена сохранила история.

Батыр Баян, воинские качества которого высоко оценивал сам Аблай хан, о чем есть свидетельство великого казахского ученого-просветителя Шокана Уалиханова, был главным участником казахско-джунгарских войн. Как писал ученый в своем исследовании «Исторические предания о батырах 18 века» «Когда спросили у Аблая кого он из батыров более уважает из всех трех орд, он отвечал: «Из моих батыров басентианец Малайсары по богатству, храбрости и по характеру и уаковец Баян по уму и храбрости стоят выше всех» [3, с 218].

Из фактов его биографии известно, что он рожден был в семье искусственного ювелира Касаболата и дочери известного батыра Шолата - Ажар. На территории нынешнего района Магжана Жумабаева. Участвуя с 14 лет в боевых действиях против джунгар, в 17 лет он уже командует отрядом. В первой половине 18 века батыр известен как верный соратник и главный батыр Аблай хана, который сплотив народ против врага, совместно с батырами Кабанбаем, Малайсары, Олжабаем,

Жанатаем и другими батырами принял участие в освобождении Прииртышья, Калбинских земель и Тарбагатайского края. Батыр Баян особо отличился в восьмидесятидневной Шоргинской битве у подножия Тарбагатайских гор и в акшаулинских боях под Аягузом, проявив героизм и отвагу.

По преданию, первая встреча Аблай хана и Баян батыра произошла на поле битвы с калмыками. Увлечшись сражением, Аблай хан не заметил, как с небольшой группой воинов оказался в окружении калмыков. Сжималось кольцо врагов, вот-вот они сомнут казахов и захватят хана. Тогда на своем желто-пегом коне решительно кинулся на калмыков Баян батыр, круша их направо и налево, создавая коридор для выхода окруженной группы. Аблай хан и его воины пробились из окружения и, соединившись со своими основными силами, разгромили калмыков. После победы Аблай хан приказал найти героя на желто-пегом коне. Его нашли и привезли к хану. Смелость, решительность батыра понравились хану.

Батыр Баян был не только отважным батыром, но и видным оратором и умным собеседником. Его подвиги воспевали крупнейшие акыны и жырау, современники, вместе участвовавшие в походах. Высоко отзывались о храбрости батыра известный поэт-просветитель и фольклорист конца XIX - начала XX в. Машхур Жусуп Копеев и академик-этнограф Алькей Маргулан.

Магжаном Жумабаевым в поэме «Батыр Баян» описывается сражение небольшого отряда во главе с батыром с многотысячным войско джунгар:

«Набросилась сотня летучих
Орлов на тысячеглавое войско.
Они бушевали, как горный поток,
Несущийся с горных утесов.
Калмыки, напора такого не ждав,
Бежали в паническом страхе.
Такого сраженья не видела Степь!

Или закипела от крови.
Ломаются колья, и кони храпят.
У мертвых сломаны кости.
Да, горсть казахов, отважных,
Как львы, себя показали на славу!
Устроили пир для незваных
Гостей, такого еще не бывало...»

Но силы были не равны. Батыр Баян погибает как герой.

За проявленный героизм и полководческие заслуги он снискал особое почитание у народа и воспевался в течение трех столетий.

Когда волна джунгарского нашествия докатилась до самого севера, у народа появился еще один защитник, который так же вел борьбу против джунгарского ига. Уроженец Среднего жуза Суиндык, выходец из рода Керей. О нем сохранилось меньше сведений в истории, но известно, что он воевал с джунгарами на территории Северного Казахстана, возглавляя народное ополчение. Считается основателем рода Суйындык (Суюндык), входящего в состав племени Аргын Среднего жуза и проживавшего на территории Северного Казахстана.

В одном из столкновений, происходивших на западе Казахстана, был ранен. Умирая, он попросил хана Абылая, похоронить его на родной земле. Батыр родился в урочище с. Орталык современного Жамбылского района Северо-Казахстанской области. Могилу этого военачальника нашли недавно. Она находится на территории Жамбылского района, СКО, не далеко, по мнению местных старожилов, от поля битвы с джунгарскими захватчиками, возле одноименного озера Суиндык. Сведения об этом содержатся в книге «Орталык» историка-краеведа С. Жолаушина, изданной в 2014 году. В ней представлено шежире рода Керей, где достойное место отведено славному Суиндыку. В наши дни потомки героя проживают в Северном Казахстане и в приграничных районах Курганской

области Российской Федерации. В 2017 году найдено место его захоронения, потомками батыра установлен памятник герою борьбы за независимость казахского народа. Территорию захоронения Суиндык батыра и его героических воинов предложено внести в список сакральных мест Казахстана, обозначив ее мемориалом и сделав экскурсионно-историческим объектом [4, с 7].

Батыры считаются гордостью свободолюбивого казахского народа. Защищая родную землю с честью и отвагой, они готовы были положить жизнь за свободу и независимость своей страны. Деяния батыров навсегда останутся в народной памяти, а их подвиги – достойный пример патриотизма для потомков.

Литература:

1. История Казахстана. (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том 2. – Алматы: «Атамұра», 1997. – 522 с.
2. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). - Алма-Ата, 1961.
3. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1 – Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1984. – 218 с.
4. Плешаков А.А. Суиндык батыр и его время // Северный Казахстан. - 2018. – 15 декабря -с.3.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
Бөлім 1. Өлке тарихы	4
Абуталипова А.Н. Киелі мекен - Сырымбет Ауылы	4
Аламнашрих А. Солтүстік Қазақстан облысының мәдениеті.....	20
Ануарбек С. Көкшетаудың өткені мен оның тарихы	36
Васильева О.В. Литературное краеведение как важнейшее направление национально-патриотического воспитания молодежи (на примере Северо-Казахстанской области Республики Казахстан)	57
Евладенко Е.Н. Возникновение украинской диаспоры в Северном Казахстане: на примере родного села.....	62
Жолтецкий Д.А. Вопрос позиционирования Улуса Джучи как отправной точки становления казахской государственности	75
Жұматай С., Бекішев Қ.О. Бұл қалай болды – Көкшетау тарихы	82
Жұматай С., Бекішев Қ. О. Целинная эпопея как источник истории дружбы народов	88
Жұматай С., Бекішев Қ. О. Преемственность традиций Российско-Казахстанских взаимоотношений	98
Искакова Г.С. История села Писаревка	108
Калиева А. Туған жердің төкпе ақыны – Шал Ақын	112
Канафина А.А., Жексембаева А.Х. Мемориальные объекты Смагула Садвакасова	118
Кенжетай Б. 1867-1868 жылдардағы реформадан кейінгі тарихи жағдай	124
Құрмаш Ж.М. Жамбыл ауданы тарихынан	133
Мамбеталинова А.Н. Абылай және көршілес елдермен сауда қатынастарының дамуы	147
М.М. Малибаев Роль Улуса Джучи в формировании казахского народа	157
Маханбет С.И, Оңдасынов А.Н., Малибаев М.М. Жошы	

Ұлысының тарихын зерттеудегі деректану мәселелері	166
Моргунова А.С., Беленкова Н.Ю., Рамазанова А.Е. Архитектурное наследие Петропавловска. Теория реставрации, методы и проблемы восстановления	175
Муканова Д.А. Мамлютка қаласының тарихы	183
Уантай У.К. Солтүстік Қазақстан облысының жер-су атаулары	201
Ілияс А.С. Солтүстік Қазақстан Ұлы Отан соғысы жылдарында	212
Халимова Д. Р. Тың игеру жылдарындағы Солтүстік Қазақстан облысы	226
Бөлім 2. Атақты жерлестер	243
Актаева К.К. Девушка из песни	243
Алимжанов А.Х. Кулеке батыр – соратник Абылай хана	250
Ахметжанова Д.Б. Подвиг славы твои земляки: Чижиков Филипп Васильевич	258
Бейсембина А.Б. О Герольде Бельгере и его творчестве	263
Гагерман Ә. Садвокасов Смағұл – ұлт саясатының жарық жұлдызы	267
Жунусов Б.Н. Хан Абылай и его время в музейной экспозиции	274
Жұматай С., Бекішев Қ.О. Истоки истории дружбы русского и казахского народов	282
Нургожина Б.А. Бар ғұмырын спортқа арнаған ұлы тұлға ...	294
Пискунова Ю.А. Первый краевед Петропавловска	303
Халаим С.М. Славные батыры Северо-Казахстанской земли	313